

**Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника**

Інститут туризму

**Головне управління з питань туризму, євроінтеграції,
зовнішніх зв'язків та інвестицій Івано-Франківської
обласної державної адміністрації**

**Івано-Франківське обласне управління лісового і
мисливського господарства**

**Регіональний туристичний інформаційний центр
(м. Івано-Франківськ)**

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИКАРПАТТЯ

історія, сучасний стан, перспективи

Випуск 1

Івано-Франківськ, 2009

УДК 379.85 (477)
ББК 65.49 (4 Укр)
Р–36

Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи : Матеріали Міжнародної наукової конференції «Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи» (Івано-Франківськ-Яремче, 16–18 грудня 2009 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; голова редколегії Володимир Великочий, упорядник Володимир Клапчук. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2009. – 376 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Редакційна колегія:

Володимир ВЕЛИКОЧИЙ, к.і.н. (голова редколегії);
Володимир КЛАПЧУК, к.г.н. (відповідальний секретар);
Ольга ЗАСТАВЕЦЬКА, д.г.н., проф.;
Іван КАЛУЦЬКИЙ, д.с.-г.н., проф.;
Валентина ЛОЗОВЕЦЬКА, д.п.н., проф.;
Ольга ЛЮБЩЕВА, д.г.н., проф.;
Марта МАЛЬСЬКА, к.е.н.;
Ігор ЦЕПЕНДА – д.і.н., проф.

Упорядник: Володимир Клапчук

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Микола КУГУТЯК – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри етнології та археології, директор Інституту історії і політології, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Володимир СТЕЦЮК – доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ISBN

© Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2009
© «Фоліант», 2009

Привітання учасників конференції
ректором Прикарпатського національного
університету імені Василя Стефаника,
д.ф.-м.н., проф., чл.-кор. НАН України,
заслуженим діячем науки і техніки України
Богданом Остафійчуком

Шановні учасники міжнародного наукової конференції!

Гуцульщина й Бойківщина, Покуття й Опілля, гори і рівнини, ліси і поля щиро вітають вас на Прикарпатті. Прийміть вітання від 20-тисячного колективу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника – одного з провідних вищих навчальних закладів України, який готує висококваліфікованих фахівців з понад 50 освітніх напрямків, одним з яких є і сфера рекреації й туризму.

Туризм, як жоден інший вид діяльності, має своїм покликанням зближувати народи, дає можливість людям ближче пізнати один одного, збагатитися здобутками культурного і цивілізаційного характеру. Така важлива культурологічна і міжнародна функція туризму є неоціненною в сучасному світі, який потерпає від глобалізаційних та інтеграційних процесів. Важливим завданням України у цьому контексті є зацікавити світ своїми національними надбаннями: пам'ятками історії і культури, традиціями, звичаями й обрядами. Ми прагнемо через українську пісню показати душу нашого народу, встелити українським рушником дорогу до співпраці з усіма націями і народами, вплести у європейський вінок червону руту з берегів Черемоша й Прута.

Переконалий, що міжнародна конференція прийме рішення, у яких своє місце знайдуть раціональні шляхи рекреаційного використання природних багатств Карпат. Питання, які розглядатимуться на форумі, є важливими для піднесення економічного стану та статусу західних регіонів України. Правильний вибір інструментарію ведення рекреаційно-туристичної діяльності дасть можливість розвивати цю галузь господарювання без шкоди навколишньому середовищу, відродить багаті традиції для організації етнографічного, екологічного, релігійного та інших видів рекреації й туризму.

Бажаю учасникам конференції міцного здоров'я і плідної праці. Висловлюю сподівання, що конкретні пропозиції і напрацювання стануть підґрунтям для активного поступу рекреації й туризму в Україні, їх наближення до вимог світового співтовариства.

ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ: УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

В.С.Великочий

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

Стаття є спробою з'ясування і загального опису основних складових системи функціонування управлінської моделі галузі туризму в Сполучених Штатах Америки. Наголошується на тих з них, які мають системний характер і можуть бути застосовані при формуванні управлінської моделі відповідної галузі в Україні.

In the article is given a short to find a general description of basic constituents of the system of functioning of management model of industry of tourism in the United States of America. It is marked on those of them, which have the system character and can be applied at formation the management model of the corresponding industry in Ukraine.

Світ ХХІ століття в епоху глобалізації, новітніх інформаційних технологій, високошвидкісних засобів пересування, не дивлячись на свої масштаби є доволі пізнаваним і доступним. Різноманітний за етнічним і національним складом, історико-культурною спадщиною, соціально-економічним становищем, державно-політичним устроєм, природно-кліматичними умовами та ін., він водночас розвивається за значною мірою подібними тенденціями. Сам розвиток, вважаємо, можна охарактеризувати, використовуючи уніфіковані підходи й конкретні критерії.

Так, одним з характерних для різних регіонів світу напрямків розвитку є туризм. Він є однією з важливих і значних галузей економіки, що динамічно розвиваються. На сферу туризму доводиться близько 6 % світового валового продукту, 7 % світових інвестицій, кожне 16 робоче місце, 11 % світових споживчих витрат, 7,9 % експорту товарів і послуг. Беручи до уваги континентальні особливості та державно-політичну приналежність територій, можна стверджувати про існування різних управлінських моделей туризму.

Їх висвітленню у вітчизняній туризмографії приділялася, на нашу думку, опосередкована увага. Це стосується, зокрема, праць визнаних вчених Л.Агафонові, В.Безносюка, А.Виноградської, В.Євдокименко, В.Кравціва, М.Крачила, В.Мацоли, В.Федорченка, в яких аналізуються окремі аспекти розвитку міжнародного туризму, його регулювання

в Україні й за кордоном. Належним чином не приділялося уваги у вітчизняній науковій літературі, зокрема, й питанню функціонування північноамериканської моделі управління туризмом.

Метою статті є висвітлення основних складових управлінської моделі функціонування галузі туризму та її регулювання у Сполучених Штатах Америки, визначення тих із них, які на нашу думку, були б найбільш прийнятними для застосування в Україні.

Наукова новизна проблеми викликана тим, що доробок вітчизняних вчених в галузі вивчення управління й організації галузі, позначений відсутністю спеціальних наукових розробок такого характеру. Невеликі фрагменти, вміщені у монографіях чи підручниках з країнознавства, а також окремих статтях [1] присвячені, як правило, загальній характеристиці розвитку туризму в різних країнах світу, характеризуються описовістю.

Слід, насамперед, обумовити, що описуючи північноамериканську модель розвитку й управління туризмом, ми маємо на увазі власне ту, яка застосовується в Сполучених Штатах Америки. Її сегменти, як галузі економіки, фактично не відрізняються від аналогічних в інших регіонах світу. Мова йде, зокрема, про природнокліматичні умови, рекреаційно-туристичний потенціал окремих регіонів, заклади розміщення й харчування, торгівлі, атракційні, оздоровчі, освітні складові, транспортне сполучення, засоби зв'язку, туристичні фірми, бюро, агенції, підприємства дрібного і середнього бізнесу, залучені до цієї сфери тощо. Близько 95 % підприємств, що працюють в цій індустрії, відносяться до сфери малого підприємництва – це невеликі турагенства, сімейні мотелі, фірми з оренди автомобілів, сувенірні крамниці, місцеві туроператори. Всього кількість таких підприємств перевищує один млн.

У США існує чітке розуміння, а головне – ставлення до туризму не як до сфери діяльності, а як до галузі економіки. Маємо на увазі, що власне в країні вже давно відмовилися від потрактування туризму лише як сфери відпочинку чи оздоровлення, функціонування якої здійснюється на самодіяльних засадах. Таке розуміння домінує на всіх рівнях влади, більше того, воно міцно, на нашу думку, вкоренилося в суспільстві. В цьому нам вдалося переконатися, беручи участь у програмі Державного департаменту США з лідерства за проектом «Від Карпат до Аппалачів» у листопаді 2009 р.

В підвалинах управлінської моделі туризму в США, на нашу думку, чітко простежується пряма залежність від особливостей

організації державно-політичної системи в цій країні. Маємо на увазі федеральний устрій, який органічно поєднує в собі можливості центральної влади з відповідальністю і повнотою повноважень влади на рівні окремого штату, громади міста, містечка чи села. Національний мінімум у законодавстві країни є обов'язковим до виконання у будь-якому її куточку. Регіональна влада, яка обрана населенням конкретного штату і відповідальна перед ним, має право приймати власні нормативно-правові акти на своєму рівні. Вони не повинні суперечити національному (федеральному) мінімуму, хоч можуть поглиблювати і розширювати його, однак, знову ж таки наголосимо – не відміняти чи ігнорувати.

Такий підхід визначає і наступне: федеральний уряд як і загалом федеральна влада не мають права у директивному порядку не те що втілювати у життя, а навіть планувати загальнодержавні програми, якщо вони не відповідають інтересам конкретних штатів. В такому випадку вступає в дію принцип відповідальності влади перед платником податків. Останній має право і може спитати з влади будь-якого рівня про використання сплачених ним коштів: федеральну владу – чому використала так, а не інакше, а регіональну – чому не відстояла інтереси конкретного платника, якщо, на його думку, кошти були використані нераціонально.

Ще однією особливістю взаємовідносин центральної і регіональної влади в умовах реального федералізму, з точки зору суспільства країни постсоціалістичного простору, є наступна. Ставлячи перед собою завдання здійснення якихось загальнодержавних заходів, федеральна влада зобов'язана вести діалог з регіональною на ринкових засадах. До прикладу, якщо необхідно збудувати автомагістраль загальнодержавного значення, то землю під неї центральний уряд змушений викупити у конкретного власника: чи то штату, чи громади, чи приватної особи, а не просто законодавчим чи нормативно-правовим актом вилучити з-під їх юрисдикції.

Така деталізація особливостей організації державно-політичної системи США, здавалося б, не зовсім відповідає задекларованій темі статті. Однак без її розуміння неможливо, на наш погляд, досягнути її засад та специфіки управлінської моделі туризмом у цій країні. Перше, що кидається у вічі, – відсутність центрального органу влади на федеральному чи національному рівні, який «відповідав» би за розвиток туризму. І це, на наш погляд, цілком логічно, адже про централізаторські директивні функції з боку федеральної структури в

такій системі координат говорити, як мінімум, безпідставно. Можливо, саме це й стало однією з причин ліквідації у 1997 р. національного органу, який планував і регулював процеси в галузі розвитку туризму в країні – U.S. Travel and Tourism Administration (USTTA) [2]. Іншого органу загальнонаціонального характеру, на який покладалися б такі функції, в країні не створено. Федеральна влада в кращому випадку підтримує ініціативи штатів з розвитку туристичної інфраструктури грантовим способом, а також не перешкоджає регіональній владі використовувати кошти платників податків на втілення конкретних місцевих програм з підтримки малого і середнього бізнесу, в тому числі і в галузі туризму.

Ставлення до такої системи організації управління в галузі туризму в країні неоднозначне. Так, на адресу федеральної влади часто лунає критика за неналежну увагу розвитку туризму. В провину їй ставлять те, що чиновники обходять туризм при прийнятті бюджету, виділяючи на його розвиток вкрай малі кошти. Як аргумент наводять той факт, що за об'ємами коштів, витрачених на стимулювання туризму, США поступаються Бермудським островам, Коста Ріці, Малайзії і Тунісу. Як відзначають Г.Харріс і К.Кац, туризм зазвичай сприймається як належне, тому в програмах державного фінансування він або відсутній, або до нього відносяться не так серйозно, як, наприклад, до індустрії високих технологій. Хоча сприяння туризму повинне входити в обов'язки федерального уряду, як і підтримка будь-якої іншої економічної діяльності [3, с. 54].

З іншого боку, застосування саме таких механізмів управління туризмом, важелі якого головним чином зосереджені на рівні місцевого самоврядування, сприяє, на наше переконання, наближенню розвитку різних видів туризму, як і туристичної інфраструктури та супровідних галузей (народних промислів, природоохоронних заходів, екологічних виробництв, торгівлі тощо) до потреб населення самого регіону, туристів, які його відвідують. Тому в цьому плані пріоритетність регіональних потреб як і пошук можливостей їх реалізації всередині самої громади слід вважати радше перевагою, ніж вадою, швидше стимулом до прогресу і розвитку, ніж критерієм необхідності надання дотаційної допомоги.

Типовим прикладом ефективного застосування такого підходу до розвитку туристичного потенціалу регіону може служити, на нашу думку, ініціатива «Crooked Road» («Крива (Покручена) дорога»). Як ідея, вона виникла в січні 2003 р. в середовищі громадськості міста

Абінгдон, штат Вірджинія. Основною метою ініціативи стало збереження музичної спадщини, пропаганда туризму і економічного розвитку в регіоні Аппалачів в південно-західній частині штату. Місцеві громади, музиканти, музичні заклади та туристичні організації позитивно і негайно відгукнулися на цю ініціативу. Наслідком такої активності громадськості, ефективної маркетингової діяльності та менеджменту ця ініціатива зараз охоплює десять округів, три міста, десять селищ міського типу, п'ять районів регіонального планування, чотири державні відомства (в тому числі й федерального рівня), дві туристичні організації і велику кількість музичних закладів. В основі проекту – організація впродовж календарного року низки музичних фестивалів (на цей час – вісім) в містах і містечках регіону, які певним чином пов'язані зі стилем «кантрі». Їх з'єднує автомобільна дорога протяжністю понад 250 миль, яка прокладена в Аппалачах, що надає їй вигляду «покрученої» [4].

На долю державного федерального уряду саме й лягло завдання допомоги в організації транспортного сполучення в південно-західній частині Аппалачів, зокрема прокладання сучасної автомагістралі, вздовж якої періодично розміщено спеціально обладнані оглядові майданчики з мінімальними зручностями для автотуристів. Основний тягар у фінансуванні заходів проекту лежить на Регіональній комісії Аппалачів, яка здійснює його грантовим способом. Як наслідок, лише місто Брістоль, через яке проходить кордон штатів Теннессі й Вірджинія третьої суботи вересня кожного року відвідує понад 30 тис. туристів, які проводять тут три дні, користуючись послугами гостинності, купуючи сувенірну продукцію, залучаючи сюди щораз більше своїх друзів і знайомих. На думку організаторів музичного фестивалю під назвою «Місце, де народилася музика в стилі «кантрі» в цьому місті, за кількістю відвідувачів захід наближається до своєї верхньої критичної межі.

Хоча ця ініціатива зосереджена на унікальності та живучості музичної спадщини регіону Аппалачів, вона також включає культурні заходи під відкритим небом, музеї, ремесла та навчальні програми (особливо для дітей і молоді) з вивчення історії і культури. Організатори проекту працюють над створенням туристичного довідника, веб-сайту та компакт-дису для туристів, продукують компакт-диски із записами місцевих музикантів, обладнують зупинки на маршрутах «Crooked Road» з радіостанціями і додатковою друкованою продукцією.

Громадська ініціатива у розвитку регіону з використанням можливостей туризму стає однією з форм подолання стану економічної депресії в вугільному басейні штату Кентуккі. У південній його частині видобування вугілля здійснюється відкритим способом, що, безумовно має негативний техногенний вплив на навколишнє природне середовище. Однак до недавнього часу саме такий вид діяльності був чи не єдиним способом заробітку для місцевого населення, матеріальне становище якого напряму залежало від розвитку цієї індустрії в регіоні. Скорочення видобування вугілля негативно вплинуло не лише на становище компаній-розробників, а щонайгірше – на майновий та соціальний стан жителів міст, містечок і сіл штату. Розуміючи безперспективність очікування дотацій з боку федеральної влади, місцеві громади змушені були шукати порятунку у власних силах і ресурсах. З цією метою ними була створена «Гірська асоціація за економічний розвиток спільноти» (МАСЕД), яка займається пошуком і впровадженням економічних альтернатив для поліпшення життя людей у східній частині штату Кентуккі та центральній частині Аппалачів.

Асоціація здійснює свою діяльність у трьох головних напрямках:

- надання фінансових інвестицій і технічної допомоги місцевим жителям;
- проведення досліджень з метою надання підтримки державній політиці, яка відповідала б інтересам всіх мешканців краю;
- створення ефективних інструментів для поступального розвитку, забезпечення позитивного майбутнього для спільнот в Аппалачах, які дозволили б водночас зберегти навколишнє природне середовище, як неоціненне багатство, що поступово втрачається.

У своїй діяльності МАСЕД активно спирається на громадськість і її підтримку, здійснює ефективну просвітницьку й профорієнтаційну роботу як серед молоді, так і серед дорослого населення з метою його професійної перепідготовки, здобуття ним додаткових професій, які дозволили б знайти свою нову нішу на місцевому ринку праці, відповідали б традиціям краю. Останнє, в свою чергу, стає також підставою для відновлення традиційного господарства й побуту, надає неповторності й привабливості туристів.

Цікавою в цьому плані є досвід співпраці різних громадських організацій. Так, МАСЕД має тісні контакти й координує свою діяльність з Центром Аппалачів коледжу Береа. Останній був створений влітку 1970 р. з метою:

- забезпечення лідерства коледжу в регіоні Аппалачів;
- стимулювання інтересу науковців та студентів до соціально-економічного розвитку краю;
- зосередження в єдиному центрі ініціатив зі створення й надання нових послуг населенню й туристам;
- діяльності коледжу як джерела інформації про Аппалачі.

Значною мірою за підтримки цих двох громадських організацій вдається долати наслідки постіндустріальної депресії в невеликому містечку Хіндман, яке налічує близько 800 жителів і знаходиться у вугільному басейні Аппалачів. Зокрема, ними підтримано ініціативу місцевої влади і надано допомогу в оформленні проекту зі створення центру підготовки і перепідготовки ремісників в цьому населеному пункті. Вигравши грант у федерального уряду в розмірі близько 10 млн USD, місцева влада зуміла переобладнати одне з історичних приміщень під школу ремесла, оснастити її необхідним сучасним устаткуванням не лише навчального, а й виробничого характеру. Не дивлячись на те, що на сьогодні в школі навчається лише 15 студентів, вважаємо такий крок вагомим інвестицією у майбутнє як самого містечка, так і жителів південних Аппалачів загалом [5].

Прикладів подібного характеру можна було б наводити чимало. Однак і запропонованих, вважаємо, достатньо для того, щоб проілюструвати взаємодію федеральної і місцевої влад з розвитку регіону, використовуючи його рекреаційно-туристичний потенціал.

Разом з тим, слід наголосити, що федеральна влада не залишається осторонь, або лише побічно сприяє розвитку туризму в окремих регіонах країни. Прикладом ефективної загальнодержавної програми в галузі розвитку туристичних можливостей, на нашу думку, є створення і підтримка функціонування Американського центру народної творчості (FLC). Сам центр був започаткований Конгресом США у 1976 році з метою збереження, показу й популяризації американської народної спадщини. В основі своєї – це етнологічно-етнографічний центр загальнодержавного рівня і значення. Однак його прикметною особливістю, яка вигідно вирізняє цю організацію з-поміж подібних у світі, є прагматичний підхід до використання зібраних експонатів, результатів польових досліджень, наукових узагальнень та теоретичних викладок. Центром створено розгалужену мережу філій по всій країні, які ведуть відповідну пошукову й науково-пізнавальну роботу, організовуючи мобільні виставки, фестивалі, інші масові заходи. Цим самим вдається зберегти й

сконцентрувати народні звичаї, обряди, ритуали тощо, притаманні різним етнічним і національним групам, що складають американську націю [6].

В центрі функціонує Архів народної культури, який був створений при Бібліотеці Конгресу США в 1928 р. Зараз це одна з найбільших колекцій етнографічних матеріалів про США в усьому світі. Вона налічує понад 4 тис. збірок – світлини, звукозаписи, задокументовані розповіді, чисельні документи, які відображають традиційне життя країни та культурне життя громад з багатьох регіонів світу. Одним з практичних наслідків роботи центру є допомога у створення відкритого у 2004 р. музею індіанців США у Вашингтоні [7].

Належне місце серед цього розмаїття фольклору займають і експонати з історії українства. Так центром зібрано перші аудіо записи українських народних пісень, творів бандуристів тощо, зафіксовані на найкращих на той час носіях – воскових циліндрах. Вони були зроблені на початку ХХ ст. в США та Канаді й доповнені тими, що продукувалися в Україні. Останні, зокрема, були спеціально привезені до США з метою їх копіювання та повернуті нашій країні у реконструйованому вигляді. Американським центром народної творчості та бібліотекою Конгресу США у листопаді-грудні 2009 р. проводиться спільна виставка українських писанок [8], традиція виконання яких, як і використання у побуті, набувають все більшого поширення в цій країні, і не лише в місцях компактного проживання етнічних українців.

Цікавим і корисним для практичного використання, на нашу думку, є досвід Національного географічного товариства США (National Geographic Society), яким втілюється в життя на загальнодержавному рівні проект «За сталі туристичні місця в регіоні Аппалачів» [9]. Безпосередньо займається цим проектом спеціально створений при товаристві Центр за сталі туристичні місця (CSD). Ідеологією самого центру є «геотуризм». Під ним мається на увазі туризм, який призводить до сталого розвитку чи покращення географічних характеристик конкретного регіону, його рекреаційного потенціалу, культури, історико-етнографічної спадщини, включаючи і добробут місцевого населення. Працюючи з багатьма спорідненими організаціями на глобальному й місцевому рівнях, CSD допомагає розробляти та поширювати інформацію для прийняття концепції геотуризму туристичними спільнотами, фахівцями, які працюють в цій сфері та самими туристами.

Таким чином, управлінська модель туризмом в США є доволі своєрідною, навіть унікальною. Її сильною стороною, на нашу думку, є врахування федеральною владою можливостей і потреб регіонів у сталому розвитку, в тому числі й засобами туризму, як галузі економіки. Взаємовідносини центральних і місцевих органів влади, побудовані на здоровому прагматизмі й активності громад, дозволяють сконцентрувати ресурси для задоволення потреб власне регіону й туриста, який його відвідує. Саме ці елементи моделі, вважаємо, доцільно було б використати при виробленні ідеології і формуванні програми розвитку туризму в Україні на найближчу перспективу.

Література:

1. Козловський Є.В. Іноземний досвід регулювання міжнародного туризму та його використання в Україні / Є.В.Козловський. – Електронний ресурс : Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2005-1/txts/KOZLOVSKIY.htm>.
2. Там само.
3. Харрис Г., Кац К. Стимулирование международного туризма в XXI веке / Г.Харрис, К.Кац. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 286 с.
4. A guide to the Crooked Road : Virginia's heritage music trail / by Joe Wilson. – Winston-Salem : John F. Blair publisher, 2006. – 225 p.
5. Електронний ресурс : Режим доступу : <http://www.berea.edu/bcspotlight>.
6. The American Folklife Centr. – Електронний ресурс : Режим доступу : <http://www.loc.gov/folklife/index.html/>.
7. Natinal Museum of the American Indian. – Електронний ресурс : Режим доступу : <http://www.nmai.si.edu/>.
8. The Library of Congress/ – Електронний ресурс : Режим доступу : <http://www.loc.gov>.
9. Електронний ресурс : Режим доступу : <http://www.nationalgeographic.com/travel/sustainable>.

O DOJRZEWANIU PODMIOTU W WYBRANYCH UTWORACH SŁOWACKIEGO

G.Balcerzak

Institut Języka Polskiego PWSZ w Gorzowie Wlkp.

Subject changing in Słowacki poetry. In this articke I would like to matter under discussion three situations in which the subject of Słowacki poetry can be. There are:

- 1) the subject as the world observer (outside),
- 2) the subject as new reality creator,
- 3) the subject identify oneself like an element in his kosmos vision (inside).

Początkowo zamierzałam skupić się na zademonstrowaniu różnic poetyckiego obrazowania *wobec przyrody* w niektórych wierszach Mickiewicza i Słowackiego. Skrupulatnie ułożywszy wokół siebie notatki, wypiski i teksty, uświadomiłam sobie, że dziś właśnie, 4 września 2009 roku, przypada okrągła, 200 rocznica urodzin Juliusza. Postanowiłam nieco wycofać uwagi, dotyczące Mickiewicza, a skupić się na poezji Słowackiego, pozostałe propozycje i rozwiązania poetyckie sprowadzając do roli przywoływanego tła z jego funkcją uwiarygodnienia podobieństw lub wydobycia różnic.

W tak uroczystym, Jubileuszowym Dniu, pozwalam sobie na ton osobisty, nie tylko zdradzający, ale manifestujący pełną admiracji postawę wobec Dzieła Poety, odkładając na bok zwykłą stylistykę konferencyjnych referatów. Postępując za tą uwagą, rozpoczynam analizy oraz interpretacje tekstów niechronologicznie, od utworu szczególnie mi bliskiego i podziwianego – od «Rozłączenia»¹, ślanego niczym list w roku 1835, gdy przebywał poeta w Genewie².

Wiersz jest subtelnym i wzruszającym świadectwem przywiązania i tęsknoty do osoby i miejsc dobrze sobie znanych. Powtórzone trzykrotnie «*wiem*», daje wymowne świadectwo demonstrowanej znajomości przedmiotu: «...*Wiem, kiedy płaczesz (...) Wiem, o jakiej godzinie (...) Wiem, jaka ci rozmowa (...) łzę wyciska...*»

Tęsknota miesza się z rozpaczą, bo rozdzielenie jest niemożliwe do pokonania ani w sensie przestrzennym, ani współbycia, współgrania myśli. Dramat w istocie toczy się pomiędzy «*wiem*» a «*nie wiesz*»:

«...*Nie wiesz, że trzeba (...) Nie wiesz, jak (...) Nie wiesz, nad jaką (...) Nie wiesz, że gdzieś ...*».

Bohaterowie faktycznie połączeni są jedynie nicią pamięci przeszłej bliskości. Nie można też ściśle zespolić ich myśli, bo dziś, w miarę trwania oddalenia, biegną one innymi torami i wypełnione są niezależnymi (nie – wspólnymi) doświadczeniami i konkretyzacjami; w najlepszym razie

¹ J. Słowacki. Rozłączenie [w:] Dzieła. T. 1 „Liryki i inne wiersze”, Wrocław 1952, s. 1 – 62.

² Pod wierszem położona o miejscu i dacie : „Nad jeziorem Leman, d. 20 lipca 1835 roku.

takimi, na jakie zezwala pamięć. Jeśli nie nadzieja spotkania, to realnie wiąże syna z matką jedynie poczucie wspólnoty i stąd wynikłej tęsknoty – ślepej, bo ożywianej siłą korespondencji.

A czym jest wyobraźnia? We współczesnej polszczyźnie «wyobrazić» sobie to zarówno wspominać («odtworzyć mocą wyobraźni»¹) jak też «wymaginalizować sobie kogoś lub coś»², czyli – pozostając w realiach kulturowych epoki bohaterów wiersza – «wystawić sobie». W potocznym użyciu ‘wyobrazić’ sobie może oznaczać również ‘myśleć’, na przykład w wyrażeniu: «Co ty sobie wyobrażasz!?» Ale Słowacki mówi wyraźnie: «*Ale ty próżno będziesz krajobrazy tworzyć...*» – dlaczego? Bo w ówczesnej praktyce językowej ‘wyobrazić’ silnie było związane z pamięcią, a słabiej ze sferą fantazji czy imaginacji. Kluczem do zrozumienia frazemu – powtórzmy to – jest pamięć, czyli wcześniejsze uczestniczenie mniej czy bardziej czynne, osobista obecność, bycie ‘przytomnym’, dające możliwość przeniesienia tego, co doświadczone, do nowej sytuacji, Raczej wspomnianie, niż imaginowanie.

Adresatka wiersza nie poznała wcześniej realiów krajobrazu nad jeziora Leman, nic dziwnego, że pozostaje wobec wezwania – bezradna. Co innego poeta – on ‘wie’, bo ‘zna’ miejsce jej pobytu (tam minęło jego dzieciństwo):

*«A choć mi teraz ciebie oczyma nie dostać,
Znając twój dom – i drzewa ogrodu, i kwiaty,*

Wiem, gdzie malować myślą twe oczy i postać...» – innymi słowy wyobrażam sobie ciebie..... *per analogiam!*

Ona, mimo że zna dobrze Julka, to nie ma znajomości tła, w jakie mogłaby go (uprzednio wyjąwszy z innego kontekstu) teraz wstawić, wpisać. W wielu innych miejscach prawdopodobnie może go sobie ‘wyobrazić’, tam – nad brzegiem Lemanu – nie.

Dlatego właśnie nieutulona, beznadziejna jak się zdaje, tęsknota obojga zestawiona zostaje w wygłosie wiersza z nawoływaniem się z oddali pary słowików: «*...i znów się wołamy / Jak dwa smutne słowiki, co się wabią płaczem....»*

W takiej sytuacji kochający, stęskniony Poeta, podejmuje niebывały wysiłek pokonania fizycznej i psychicznej odległości: konkretny, w pełni realistyczny obraz tutejszej przyrody sprowadza do abstrakcyjnej, bez mała syntetycznej wizji, która jednocześnie odpowiada obrazowi pejzażu i nie

¹ [W:] Słownik języka polskiego, PWN Warszawa, T.III, 1978, s. 826.

² Tamże.

odpowiada, jest realna i zarazem pozbawiona realności. Jakby mówił: ‘skoro nie można inaczej, oboje wyjdźmy ze swojej realności ku takiej formy, jaką każde z nas może sobie ‘wystawić’.

I wyczarowuje nową, modelową sytuację. Otóż : «...*trzeba niebo zwalić i położyć / Pod oknami, i nazwać jeziora błękitem / Potem [tę całość, GB] jezioro z niebem dzielić na połowę...*»

On w Szwajcarii, ona w dalekiej Ukrainie, kreuja niezależnie, każde przed swoimi oczami, kształt dyktowanego obrazu i jednocześnie wkraczają do wnętrza powstałego w imaginacji świata, mającego postać wielkiej, dobrze wysklepionej czaszy, całkowicie wypełnionej błękitem jeziora (‘podbitego’ niebem) i nieba (odbitego w jeziorze). Wielki dyrygent tej wahlowej w swoich proporcjach całości nakazuje dalsze manipulowanie tworzoną wizją: trzeba powstałą całość podzielić (rozdzielić) na dwie części. Jak tego dokonać ? - Jakkolwiek: «... w dzień zasłoną gór jasnych, w nocy skał szafirem...» albo zwykłą linią horyzontu... Tak uzyskane dwa błękity wzajemnie się przenikają i pochłaniają, ten ‘odbijany’ i ten ‘odbijający’.

Obraz jest emocjonalny za sprawą wyrazistej potencjalności sensów obu części, z których każda sugeruje swą dwoistość, dwojakość, gotowość do przeistoczeń. Żadna nie jest jasno wskazana ani wyodrębniona. Nawet pojawiające się na nieboskłonie gwiazdy otrzymują natychmiast swoje odpowiedniki (odbicia) w zbłękitniałej toni jeziora. Nieoczekiwanie Poeta śpieszy rozhuśtanej wyobraźni swojej i adresatki wiersza, z pomocą. Przywołuje mianowicie znany sobie z autopsji konkret: «...dwa z okien światełka...», pojawiające się tuż przy przeciwległym brzegu jeziora. Pochodzą z chaty rybaka. Nie podlegają odwzorowaniu / odbijaniu. Próżno je wypatrywać wśród gwiazdzistych świateł nieboskłonu, nie odbija ich też tafla jeziora. Są ‘tam’, na swoim miejscu. Tkwią niewzruszone i niezawodne:

*«Dziś je widzę, widziałem zapalone wczora,
Zawsze mi świecą – smutni i blado – lecz zawsze...»*

Pozwala to obdarzyć te liche światła ważną funkcją konstrukcyjną: trzymania granic znaczeń. Są ‘sumieniem’ – tak substancji jeziornej jak materii niebiańskiej, wprowadzają element solidnej stałości i konkretności do całości obrazu, sugerującego nieustanną wielość możliwości. One też pozwalają poszczególnym elementom krajobrazowym uporządkować sugerowaną im wielowartościowość.

Najprościej jest opowiedzieć zjawiska stosując formę porównania (‘tak / jak’) lub metafory, przenoszącej uwagę od rzeczy (wartości) obrazującej do

obrazowanej. Taką drogą idzie Mickiewicz w tak znanych utworach, jak «Sonety krymskie»¹ czy «wiersze z okresu lozańskiego»²:

*«Snuć miłość, jak jedwabnik nić wnętrzem swym snuje,
Lać ją z serca, jak źródło wodę z wnętrza leje,
Rozwijając ją jak złotą blachę...»*

[Snuć miłość]

albo

*«Wpłynąłem na suchego przestwór oceanu,
Wóz nurza się w zieloność i jak łódka brodzi;
Śród fali łąk szumiących, śród kwiatów powodzi,
Omijam koralowe ostrowy burzanu...»*

[Stepy Akermzańskie]

Poeta posługuje się tymi figurami po mistrzowsku, osiągając wartościowy efekt poetycki: **niezwykłość rzeczy zwykłych**. Słowacki dla takiego samego efektu wikła pojedyncze słowa w sytuacji wieloznaczności:

*«Pomiędzy nami lata biały gołąb smutku
I nosi ciągle wieści...»*

Pyta (retorycznie !) piszący o «Obrazowaniu w liryce Słowackiego» Wiesław Grabowski³: «*O czym to więc mowa (...) – o abstrakcyjnej tęsknocie i smutku, które tak właśnie zostały ukonkretnione? czy o wymianie listów (..) czy też (..) całkiem zwyczajnie, o gołębiu pocztowym? A może – o wszystkim tym naraz ?*»

Właściwa taktyka poetycka Słowackiego rozgrywa się na wyższym poziomie obrazowania, bo on z przenośni czyni dosłowność i dopiero takiej przestrzeni jest prawdziwym arcymistrzem, brawurowo rozgrywającym relacje między pozbawionymi jasnej konkretyzacji wartościami. Efekt ? : osiąga **zwykłość rzeczy niezwykłych !**

Wypełniona sugestiami dopełniających się znaczeń przestrzeni w postaci błękitnej kuli, w której wnętrzu znajduje się sam poeta (z «Rozłączenia») powróci w doświadczeniu poetyckim Słowackiego już niedługo, w «Hymnie»⁴, pisany *«...o zachodzie słońca na morzu przed Aleksandrią 19 października 1836 r.»*:

¹ A. Mickiewicz [w:] Dzieła, T.1 „Wierze”, Warszawa 1955, s. 259 – 276.

² Tamże, s. 414 – 417.

³ W. Grabowski, Obrazowanie w liryce Słowackiego, „Pamiętnik Literacki” 1964, z. 1, s. 69.

⁴ J. Słowacki Dzieła T.1, op. cit., s. 77 – 78.

*«Dzisiaj, na wielkim morzu obląkany,
Sto mil od brzegu i sto mil przed brzegiem...»*

To bardzo szczególny typ poetyckiego obrazowania: Poeta zamyka się w wykreowanym świecie «dookolnego błękitu», jakby zamieszkując w nim, bo tam znajdzie ochronę przed spojrzeciami współpodróżnych: *«Dla obcych ludzi mam twarz jednakową / Ciszę błękitu...»*, tam może być mocarzem Boga przewyższającym, gdy wykazuje bożą niemoc ukojenia smutku pojedynczego człowieka: *«Choć mi tak niebo ty złocisz i morze, / Smutno mi, Boże !»*, tam w końcu może okazać swoją słabość: *«Nim się przed moją nicością ukorzę...»*.

Stamtąd, z wnętrza obrazu, krok tylko do halucynacji. Słowacki idzie tą drogą i granicę tę – przekracza.

Zanim przejdę do czytania utworów z okresu mistycznej twórczości Poety, pragnę raz jeszcze wyraźnie podkreślić, że we wcześniejszych, a nawet bardzo wczesnych wierszach, osiągnął mistrzostwo metaforyzacji. Stojąc jeszcze całkowicie «na zewnątrz» kreowanej rzeczywistości, jednoczy w metaforze (czy zestawia w porównaniu) różne jej poziomy już w młodzieńczych próbach sonetowych:

*«...Choć róża raz na wiosnę kwitnie i opada,
Zdarza się, że w jesieni znowu się rozwija,
Lecz wtenczas taka wątła, wysilona, blada.
Tak choć szczęście nie wraca, gdy raz człeka mija,
Czasem przed zgonem uśmiech na licu osiada,
Ale i w tym uśmiechu już się śmierć przebija.»¹*

Dla stylizacyjnych celów metaforyzacji Mickiewicz sięga do emocyjności znacznie mniej wyrafinowanej, bez mała potocznej, gdzie słońce oznacza radość, a księżyc – melancholię i zasmucenie. Zwraca u Słowackiego uwagę symetryczna analogia² przywołanych odniesień, które występują w postaciach stypizowanych³, co znamionuje, że zastosowane zostały przez Poetę, dysponującego szeroką (pełną ?) o nich wiedzą. Konkretność róży jest wręcz gatunkowa; Ireueusz Opacki pisze: «Brzmi to po trosze jak definicja wygłoszona przez nauczyciela na lekcji biologii poświęconej ‘życiu róż’ – z tym, że nauczyciel ów jest niewątpliwie róż

¹ Sonet IV, 1827 r. Wilno [w:] Tamże, s. 29.

² Zaważył i przebadał to zjawisko Ireueusz Opacki, por. I Opacki, Słowackiego równania z jedną niewiadomą, „Pamiętnik Literacki” 1970, z. 4, s. 27–29.

³ „...zarówno ‘człowiek’ jak i ‘róża’ nie dysponują żadnym zespołem dookreśleń indywidualizujących” – ibidem.

miłośnikiem...»¹

Mickiewiczowski konkretnie zaś jest w szczegółach jednostkowy. Domaga się przypisu, wskazania, dopowiedzi lub podpowiedzi. Towarzyszący Pielgrzymowi Mirza pełni taką właśnie funkcję:

*«Spójrzyj w przepaść – niebios leżące na dole,
To jest morze; - wśród fali zda się, że ptak-góra,
Piorunem zastrzelony....» [XVI, Góra Kikineis²]*

albo :

«Tam nie patrz! tam spadła żrenica,

Jak w studni Al-Kahiru, o dno nie uderza.

I ręką tam nie wskazuj – nie masz u rąk pierza;

I myśli tam nie puszczaj...» [XV, Droga nad przepaścią w Czufut-Kale³]

Cały system⁴ takich wskazań, przytoczonych z «Góry Kikineis» oraz sonetu «Ruiny zamku w Bałakławie», wskazuje Opacki w przywoływanym już tekście⁵. Pisze: «...wskazany szczegół – pozostaje tylko sobą, przedmiotem jednostkowym: «To jest morze», «Ta wyspa żeglująca w otchłań – to chmura», «(...) To jest piorun...» – Znać, że mamy tu do czynienia z widzeniem w pełni rzeczywistym, całkowicie przeciwnie jak to się ma u Słowackiego, który już w 1841 roku rzeczywiste sfery wyobraźni całkowicie porzuc, wkraczając w mistycyzm. Może zresztą warto powiedzieć, że raczej ‘opuszcza’, bo to proces rozwijający się.

Słowacki z wolna wkracza w świat genezyjskich widzeń, objawień i rewelacji, następujących w myśl zasady ‘powszechnych powinowactw’, sformułowanej w «Genezis z Ducha»⁶, poemacie – modlitwie : «*O słońce mądrości Bożej proszę, w którym widzę już mieczowego anioła przysłej o f i a r y. Albowiem na tych słowach, iż w s z y s t k o p r z e z D u c h a i d l a D u c h a s t w o r z o n e j e s t , a n i d l a c i e l e s n e g o c e l u n i e i s t n i e j e... stanie ugruntowana przyszła wiedza święta...*». Postawie poety z lat czterdziestych przyświeca naczelną zasadą klasycznej filozofii

¹ Tamże, s. 28.

² A. Mickiewicz, op. cit., s.274.

³ Tamże, s. 273.

⁴ Taka stylistyka mieści się całkowicie w poetyce „romantycznych pytań.

⁵ I. Opacki, op. cit., s. 29.

⁶ J. Słowacki, Genezis z Ducha. Modlitwa [w:] Dzieła, op. cit., T. XII „Pisma prozą”, s. 30.

indyjskiej, czyli Tat Twam Asi¹, nazywanej przez poetów romantycznych powszechnym powinowactwem bytów.

I teraz, jakby wbrew ideałowi romantycznego indywidualizmu (wyjątkowości), Słowacki dokonuje **na** sobie samym oraz **w** sobie przełomu mistycznego. Pisze:

*«Przeze mnie stoją wielkie skały budowy,
Ze mnie są, które biją w nie pioruny,
Kształty – to dawne mego ducha truny,
Starszym od globu – bom jest duch globowy,
Ja zórz rumieńcem...wychodzę podziemie,
Jam jest Duch, nic się nie stało beze mnie»
[Boże, ja przed wieki był i byłem w Panu...]²*

Mistyczne obrazowanie Poety opiera się na nie w pełni dziś dla nas zrozumiałych przesłankach tajemnic ducha (Ducha ?) i głębokiej w nie wiary³. Jeśli założymy, że ideałem metempsychozy, której opis daje «Genezisz z Ducha», jest dojście – poprzez drabinę doskonalenia się duchowego – do Absolutu, z którego wszystko się bierze, to zrozumiemy zarówno istotę jego licznych zawahań i ‘upadków’ jak też stylistyczną potrzebę nadużywania powtórzeń, podkreślania walorów podobieństwa, bliskości, a nawet tożsamości rozmaitych bytów : «*Ja w was dwóch będę jeden, / A we mnie – ty i on...*»⁴

Żeby nastąpiło całkowite zjednoczenia przedmiotów czy bytów, poprzedzić je musi proces uprzedniego ‘pochłonięcia’. Nie tylko upodobnienia – jak w «Rozłączeniu» dzieje się z jeziorem i niebem – ale w pełni przeniknięcia i wejścia, aż do pożarcia.

Dopiero dysponując taką świadomością można przejść do lektury niezwyklego wiersza miłosnego, czyli sonetu «Kiedy się w niebie gdzie zejdziemy sami»⁵, z niepokojącą czterowersową strofą :

*«A dzisiaj tymi ty pewno latami
Kupujesz sobie wieczność na błękicie,
Bo w twoje życie weszło moje życie,
I najpiękniejsze sny pomiędzy nami.»*

¹ <http://www.slownik-online.pl> : „sanskryt., dosł. ,ty tym jesteś’ , wielkie powiedzenie indyjskiej filozofii klasycznej , wyrażającej identyczność jednostki ludzkiej (...) z kwintesencją wszechświata”.

² J. Słowacki, op. cit., T.1, s. 199.

³ Por. J. Szykowski, Barwy, kształty i ruch w ‘Królu Ducha’, Kraków 1936, s. 38.

⁴ J. Słowacki, Na drzewie zawisł wąż..., op. cit., s. 181.

⁵ Tamże.

Nie idzie tu o połączenie, lecz o wyparcie : ‘moje ja’ było ‘wyższe’, bo pełne cierpienia spowodowanego nieodwzajemnioną miłością, więc skoro na mocy ofiary stanie ono w miejsce twojego (znajdującego się na niższym szczeblu doskonalenia), staniesz się nieporównanie bogatsza, czyli doskonalsza, bliższa Absolutu. To wyraz prawdziwej miłości – ofiara z siebie.

Wyobraźnia liryczna Słowackiego nie kontentuje się teraz wprowadzaniem się, wnikaniami, w obręb własnych ‘obrazowań’ (błękitna kula z «Rozłączenia» oraz «Hymnu»), ale wchodzi wprost w istotę struktury kosmicznych wydarzeń i przemian. Będąc czynną częstką Kosmosu może Poeta doświadczać (być świadkiem) szczegółowych mechanizmów ‘przepoczważeń’¹, które zyskują niezwykły wykład w wierszu «Do pasterczki siedzącej na Druidów kamieniu w Pornic nad Oceanem...»²

*« Jak ty mi jesteś wdzięczna,
Duszczyko moja mała,
Słoneczna i miesięczna,
Prawie bez krwi i ciała.[...]
I byłaś mi zarazem
Chłopieczką i Dyjanną,
Zjawieniem i obrazem,
Kochanką i dziecięciem,
Smutkiem – i niebwnięciem. [...]
Stróżka – i duch mogił,
Z niewinnością na licach,
Z nóżkami na księżycach.»*

To halucynacja, traktująca świat własnej świadomości jako rzeczywistość obiektywną, w której odbywa się transpozycja bytów (‘zarazem’). O tym właśnie możemy też czytać w przejmującym wierszu «Dajcie mi tylko jedną ziemi milę...»³: «Już prawie jestem człowiek obłąkany...»

W finalnym okresie twórczości Poety szczególną rolę zyskuje symbolika barw i światła (która, podobnie jak ewolucja Ducha, podlega ‘szczeblowaniu’), ale to materiał na tekst odrębny, wychodzący od

¹ Każdorazowo warunkiem ‘przejścia’ jest cierpienie, jak w sonecie „Kiedy się w niebie gdzie zjeździemy sami...”.

² J. Słowacki, op. cit., s. 135.

³ Tamże, s. 213.

zestawienia konwencjonalnej początkowo, zarówno w twórczości Mickiewicza, jak Słowackiego, symboliki 1ez, która w pewnym okresie łączyła obu autorów, choć na krótko. Bo wkrótce styl obrazowania zaczął się różnicować, doprowadzając ostatecznie Mickiewicza do wizyjności liryków 1ozańskich, a Słowackiego – wprost do harmonii ‘muzyki sfer’.

УДК 338.2 : 338.48 : 332.1(477.83)

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ В РЕГІОНІ
(НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

М.М. Біль

*Львівський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України*

У статті акцентується увага на необхідності децентралізації державного управління туристичної галузі, що обумовлено Адміністративною реформою в Україні та специфікою самої галузі. Визначаються основні органи, що здійснюють державне управління туристичної галузі в регіоні та формують відповідне організаційне забезпечення.

This article emphasizes the need for decentralization of public administration of tourism industry, due to administrative reform in Ukraine and the very specific area. The basic organs of the state of the tourism industry in the region and form the appropriate organizational support.

Організаційне забезпечення є надзвичайно важливою складовою механізму державного управління, від якої безпосередньо залежить ефективність реалізації управлінських рішень, та яка являє собою систему державних та недержавних організаційних структур, утворених на різних управлінських рівнях, що реалізують свої рішення з допомогою методів та форм у межах їх повноважень.

Сьогодні при активному розвитку туризму в регіонах України та в умовах Адміністративної реформи процеси децентралізації державної влади в управлінні туристичної галузі є очевидними та вкрай необхідними. Передача владних повноважень на регіональний рівень ускладнюються невизначеністю таких процесів за різними напрямками реалізації механізму державного управління в усіх галузях національної економіки. Це зумовлено, насамперед, неоднозначністю визначення таких

повноважень нормативно-правовими актами України, зокрема спостерігаємо суперечність окремих положень законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації», що спричиняє виникнення своєрідної конкуренції в компетенції територіальних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (повноваження місцевих державних адміністрацій неконкретизовані і часто дублюються, зокрема, за висновком В. Малиновського, 16 функцій повністю, 12 – частково [4, с. 142]). Крім того, місцеві державні адміністрації перебувають у системі подвійного підпорядкування – з однієї сторони, підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня, з іншої – відповідним обласним чи районним радам. Такі невизначеності є вкрай негативними в кризових ситуаціях, оскільки суттєво понижують ефективність управлінських рішень та створюють конфліктні ситуації.

Дослідження організаційного забезпечення різних секторів державного управління в умовах Адміністративної реформи мають місце у працях багатьох вітчизняних вчених (В.Авер'янов, О.Бандурка, В.Білоус, Р.Калюжний, В.Кравченко, В.Малиновський, В.Марчук, Н.Нижник, М.Орел, В.Петков, В.Пилипів, В.Толуб'як, В.Шаповал, О.Янчук та ін.). Разом з тим, дуже мало досліджень відображають систему організаційного забезпечення конкретно в туристичній галузі, у тому числі на регіональному рівні, тому актуальність теми дослідження є безперечною та потребує постійного вивчення з урахуванням поточних тенденцій розвитку туристичної галузі в регіонах та умов реалізації Адміністративної реформи в Україні.

Метою статті є виділення функціональних особливостей та рівнів взаємовідносин основних структур, що формують організаційне забезпечення державного управління туристичної галузі в регіоні. Для досягнення поставленої мети необхідно:

- визначити фактори, що обумовлюють необхідність процесів децентралізації державного управління туристичної галузі на регіональний рівень;
- виділити основні органи державного управління туристичної галузі в регіоні, зокрема спеціалізовані (управління культури і туризму місцевої державної адміністрації) та загальної компетенції, діяльність яких прямо чи опосередковано впливає на рівень розвитку туризму;
- простежити функціональні зв'язки управління культури і туризму місцевої державної адміністрації з іншими

організаційними структурами.

Необхідність децентралізації державного управління туристичної галузі обумовлена не лише Адміністративною реформою, але й специфікою самої галузі. Так, можна виділити такі первинні фактори, що доводять переваги регіонального управління туризму над загальнодержавним:

- по-перше, нерівномірний розподіл територіальних туристично-рекреаційних ресурсів зумовлює різну спеціалізацію регіонів (промислову, аграрну, рекреаційну тощо), унаслідок чого окремі області повинні спрямовувати більші зусилля на розвиток конкретно туристичної галузі;
- по-друге, висока ступінь залежності туристичної привабливості території від стану об'єктів туристичної суперструктури, розбудова яких безпосередньо залежить від заходів місцевих органів державної влади;
- по-третє, необхідність періодичного і оперативного фінансування заходів щодо збереження туристичних об'єктів, які мають історико-культурну і природну цінність, зокрема внаслідок стихійних лих й надзвичайних ситуацій антропогенного походження, що належить до компетенції місцевих органів державної влади;
- по-четверте, потреба «наближення» державних структур до споживачів туристичних послуг регіону (у тому числі іноземних), що дозволяє забезпечити захист їх прав та інтересів.

Організаційне забезпечення державного управління туристичної галузі в регіоні формує велика кількість структур, що пояснюється складною природою туризму та його монофункціональним характером, у результаті чого між туристичною та іншими галузями існують тісні взаємозв'язки (взаємозалежності). Тому для побудови ефективного організаційного забезпечення важливо залучати широке коло державних структур у регіоні, до компетенції яких належать функції, виконання яких прямо чи опосередковано впливає на стан розвитку туристичної галузі.

Базові (первинні) функції в управлінні туристичної галузі на регіональному рівні здійснюють місцеві державні адміністрації, що регламентовано чинною нормативно-правовою базою. Так, згідно ст. 26 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» та ст. 44 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» районні, обласні державні адміністрації здійснюють забезпечення розвитку туризму

відповідно до законодавства [2; 3]. Згідно ст. 11 Закону України «Про туризм» визначено перелік повноважень місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевого самоврядування, а також сільських, селищних та міських рад, які включають розроблення та здійснення заходів щодо виконання регіональних програм розвитку туризму, створення сприятливих умов для туристичної діяльності у своєму регіоні, розвиток сучасної туристичної інфраструктури, реалізацію заходів для захисту місцевих туристичних ресурсів, аналіз ринку туристичних послуг тощо [1].

У структурі місцевих державних адміністрацій існують спеціалізовані організаційні одиниці – управління культури і туризму, до компетенції яких належить управління суто туристичної галузі на відповідній території, і які здійснюють свою діяльність через правові (нормативно-правові документи регіонального рівня: розпорядження, рішення, накази), організаційні (сесії, наради, конференції, круглі столи, громадські слухання тощо) та організаційно-правові форми.

У Львівській області центральним органом управління туристичної галузі є Управління культури і туризму Львівської ОДА, в структурі якого функціонують відділ охорони культурної спадщини та відділ туризму. Основними завданнями Управління є [7]: реалізація обласної державної політики у сфері туризму та з питань охорони культурної спадщини; створення умов для розвитку соціальної та ринкової інфраструктур у галузі туризму; сприяння розвитку туристичної індустрії та зміцнення матеріально-технічної бази об'єктів та споруд туристичного призначення; ведення реєстру суб'єктів туристичної діяльності області; підготовка регіональних програм розвитку туризму в області; розгляд і погодження інвестиційних пропозицій і проєктів; збір та аналіз статистичних даних щодо туристичної галузі та інші.

Зважаючи на міжгалузевий характер туристичної галузі, її високий ступінь залежності від інших галузей регіональної економіки, між Управлінням культури і туризму обласної державної адміністрації та іншими організаційними структурами обласного та інших рівнів виникають тісні функціональні зв'язки, які можуть бути субординаційними («зверху вниз»), реординаційними («знизу вгору») та координаційними (на одному рівні, що передбачають створення міжгалузевих координаційних органів, проведення спільних нарад, обмін інформацією, прийняття спільних рішень тощо). При аналізі таких зв'язків важливо їх виділити не лише в контексті ієрархічної підзвітності нижчих ланок управління вищим, але й взаємодії з

організаційними структурами, які мають основні повноваження в інших галузях регіональної економіки, але знаходяться на одному управлінському щаблі, зокрема управліннями обласної державної адміністрації – економіки, у справах сім'ї та молоді, містобудування, архітектури та просторового розвитку, з питань фізичної культури і спорту, міжнародного співробітництва та іншими.

Управління культури і туризму обласної державної адміністрації, будучи водночас підвідомчим Львівській обласній раді, повинно також тісно співпрацювати з такими її постійними профільними комісіями [6]: з питань культури, духовного відродження, засобів масової інформації та туризму; з питань екології, природних ресурсів та рекреації; з питань бюджету та соціально-економічного розвитку; з питань молоді та спорту; з питань інвестиційної діяльності та транскордонного співробітництва; з питань планування території, містобудування, архітектури та житлово-комунального господарства; з питань розвитку села та агропромислового комплексу; з питань використання земель та регулювання земельних відносин; з питань охорони здоров'я, материнства та соціального захисту; з питань комунального майна та приватизації тощо.

Тісні функціональні зв'язки між управлінням культури і туризму виникають також з наступними структурами, що здійснюють реалізацію механізму державного управління на регіональному рівні за різними напрямками, але рішення яких безпосередньо впливають на стан розвитку туристичної галузі в регіоні: Державне управління охорони навколишнього природного середовища у Львівській області; Західне регіональне управління Державної прикордонної служби України; Головне управління Міністерства внутрішніх справ у Львівській області; Управління Міністерства надзвичайних ситуацій України у Львівській області; Державна санітарно-епідеміологічна служба Львівської області; Державна екологічна інспекція у Львівській області; Головне управління юстиції у Львівській області; Відділ зовнішніх зв'язків та промоції регіону (у структурі виконавчого апарату Львівської обласної державної адміністрації); Головне управління статистики у Львівській області; Державна податкова адміністрація у Львівській області та інші.

Отже, розглядаючи функціональні зв'язки органів, які формують організаційне забезпечення державного управління туристичної галузі в регіоні, та зважаючи на особливості їх взаємодії і регіональний розріз, децентралізація з укріпленням функціональної і міжгалузевої співпраці є необхідним та обґрунтованим процесом. Тому спеціалізовані органи

держаної влади в регіоні (управління культури і туризму місцевої державної адміністрації) повинні чітко розмежовувати повноваження за різними формами та методами механізму державного управління туристичної галузі, а також налагоджувати тісні функціональні зв'язки з відповідними структурами, рішення яких прямо чи опосередковано впливають на стан розвитку туризму. Лише за таких умов організаційне забезпечення буде ефективним і сприятиме соціально-економічному розвитку регіону через позитивний вплив туристичної галузі.

Література:

1. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18 листопада 2003 року № 1282-IV: Законодавство України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1282-15>
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року №280/97-ВР: Законодавство України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=280%2F97-%E2%F0>
3. Закон України «Про місцеві державні адміністрації» від 9 квітня 1999 року №586-XIV: Законодавство України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=586-14>.
4. Малиновський В.Я. Державне управління / В.Я.Малиновський. Навчальний посібник. – Вид. 2-ге. – К.: Атака, 2003. – 576 с.
5. Толуб'як В. Проблеми і перспективи фінансової децентралізації // В.Толуб'як // Економіка України. – 2004. – № 2 (507). – С. 22–27.
6. Постійні комісії: Структура облради: Львівська обласна рада [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oblrada.lviv.ua/komisii.php>.
7. Управління культури і туризму: Структура ЛОДА [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.loda.gov.ua/ua/oda/structure/tourism/>.

УДК 338.48 (477)(470+571)

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ КУРОРТІВ ПРИКАРПАТТЯ

Т.І.Божук

*Львівський державний інститут новітніх
технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола*

Розглядаються питання ресурсного потенціалу, сучасного стану і особливостей функціонування двох бальнеологічних курортів Прикарпаття. Запропоновано систему критеріїв для характеристики

курортів, проведено порівняльний аналіз цих SPA –курортів.

The issues of the resource potential, modern state and functioning peculiarities are discussed for the two resorts of Peredkarpattia. The system of criteria is proposed to characterise the resorts, and the comparative analysis is made.

Постановка проблеми. Серед природних рекреаційних ресурсів, які використовує людство з метою лікування та оздоровлення, є підземні мінеральні води. Велика кількість родовищ мінеральних джерел, їх різноманітність за хімічним складом і ступенем мінералізації, лікувальними властивостями та запасами спостерігаються на території Українських Карпат і Передкарпаття. Тут функціонують відомі курорти Трускавець, Моршин, Великий Любінь, Немирів, Шкло, Східниця. Власне на прикладі таких бальнеологічних курортів Прикарпаття як Трускавець і Моршин пропонуємо подати порівняльний аналіз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розвитку і функціонування курортів у науковій літературі піднімаються давно. Підготовлено ряд монографій [2; 4; 6] і посібників (Н.Фоменко, О.Любіцева, Є.Панкова, В.Стафійчук). Історію становлення курорту «Трускавець» вивчали О.Мацюк і І.Скибак [3], кліматична характеристика курорту «Моршин» здійснена П.Шубером [7].

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є проведення порівняльного аналізу сучасного стану, планувально-функціональної та організаційної структури, подальших можливостей розвитку курортів Прикарпаття (на прикладі «Трускавець» і «Моршин»). Для вирішення поставленої мети розроблено систему критеріїв характеристики курортів, на основі яких подано подібні та відмінні риси обох курортів.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, зазначимо, що при підготовці статті, крім літературних, картографічних і статистичних даних, використано матеріали власних спостережень, проведених на території курортів «Трускавець» (2006 р.) і «Моршин» (2007 р.), а також участь у рекламному турі «Бальнеологічними курортами Львівщини: Трускавець – Східниця» (2006 р.).

Враховуючи сучасні теоретичні положення курортології [1; 2; 5], для цілей порівняльного аналізу визначено ряд критеріїв, на основі яких складено порівняльний аналіз (табл. 1), при здійсненні якого використано вище означені літературні джерела.

**Порівняльний аналіз бальнеологічних
курортів Прикарпаття**

Критерії порівняння	Трускавець	Моршин
місцезнаходження	місто обласного значення	місто у Стрийському районі
	Львівська область	
площа	7000 га	2000 га
кількість населення	22500 осіб	4900 осіб
Абсолютна висота	320-420 м	320 м
орографія (рельєф)	займає Верхньо-Дністровське Передкарпаття; спадистосхил височини і плоскі низовини; у басейні р. Воротище	у межах Стрийського Передкарпаття; плоскі низовини і хвилясті височини; у басейні р. Бережниця
	басейн р. Дністер	
значення курорту	міжнародне	загальнодержавне
час утворення курорту	1827 р. (перші ванни), 1836 р. Т. Торосевич досліджував «Нафтусю»	1878 р. відкриття лікувального закладу на 30 ліжок, наявність 3 джерел
розташування відносно сторін горизонту	на пд.-зх. від м. Львова	на пд.-сх. від м. Львова
розташування відносно транспортних магістралей	транспортний вузол, має залізничне та автобусне сполучення	
	розташований на відстані біля 100 км від м. Львова	на віддалі 10 км від Стрия, біля 70 км – від Львова
розташування відносно туристських маршрутів	національні пішохідний та велосипедний, регіональні велосипедні шляхи № 11 «Курортними зонами» та № 13 «Екстремальний», місцеві пішохідні шляхи «Славське – Трускавець», «Сколе – Дрогобич»	регіональний велосипедний шлях № 12 «Івана Франка», регіональний пішохідний маршрут, місцевий велосипедний маршрут «Старий Самбір – Моршин»
розташування відносно систем розселення	на відстані 95 км від Львова та 9 км від Дрогобича	на віддалі 85 км від Львова і 95 км від Івано-Франківська
мінеральні води, кількість джерел	Трускавецьке родовище налічує більше 25 мінеральних джерел, на курорті використовують джерела № 1, 2, 3, 12	вживають воду джерел № 4 («Матка Боска», з 1879 р.), № 1, 6; 2 ділянки лікувальних розсолів «Боніфацій» та «Баня»
потужність	дебіт «Нафтусі» – 43 м ³ /добу,	по ділянці «Баня» дебіт

мінеральних джерел	використовують до 12 м ³ /добу, по ділянці «Юзя» – 14,8 м ³ /добу	становить 22 м ³ /добу
час відкриття мінеральних джерел	з XI ст. біля знайдених джерел із мінеральною водою розростаються поселення	з XV ст. звернуто увагу на незвичайні властивості природних джерел
типи мінеральних вод, ступінь мінералізації	<i>питні</i> : азотні сульфатно-хлоридні натрієві (джерела «Броніслава», мінералізація 10-15 г/дм ³ ; «Марія» – 14 г/дм ³ , «Софія», – 8-9 г/дм ³); «Барбара» (солянки такого ж складу) є конкурентом карловарської солі; хлоридно-сульфатні натрієві («Юзя» з мінералізацією 4–20 г/дм ³); гідрокарбонатна магнієво-кальцієва слабо мінералізована вода з високим вмістом органіки «Нафтуся», мінералізація 0.6-0.8 г/дм ³ , вміст органічного вуглецю 24.1–43.0 г/дм ³ ; <i>води для купелі</i> ; поклади озокериту	хлоридно-натрієві солянки (на ділянках «Боніфацій» та «Баня» з мінералізацією 310 г/дм ³ і підвищеним вмістом бромю і йоду, використовується для ванн); сульфатно-хлоридні магнієво-натрієві солянки, 406 г/дм ³ , з підвищеними концентраціями бромю, йоду і заліза; води з мінералізацією вище 6 г/дм ³ для всіх хімічних груп і вище 12 г/дм ³ – для гідрокарбонатних і хлоридно-гідрокарбонатних вод
грязі (пелоїди)	високомінералізована лікувальна торф'яна грязь – володіє протизапальним і протибольовим ефектом при захворюваннях хребта й суглобів	торф'яні пелоїди (боровина)
клімат	теплій помірно-вологий континентальний клімат, опадів близько 750–760 мм/рік, тривалість сонячного сьйва близько 2000 год/рік	
лісові ресурси	змішані ліси (дубово-ялицево-букові з домішками граба, ясена чи вільхи чорної (в долинах); у курортній зоні – лісопарк із рідкісними декоративними деревами	
гриби, ягоди	є багато	
водні ресурси (річка, озеро)	р. Воротище, лісовий масив Пом'ярки, озеро	р. Бережниця (притока Стрия), озеро
заклади оздоровлення та відпочинку, їх кількість та місткість	більше 23 санаторіїв (понад 10 тис. місць), у т. ч.: <i>санаторно-готельний комплекс «Дніпро-Бескид»</i> (біля 900 номерів); <i>санаторії</i> : «Джерело» (104), «Перлина Прикарпаття» (260), «Трускавець», «Женева» (50),	<i>санаторії</i> : «Дністер» (239 номерів), «Лаванда» (199), «Черемош» (238), «Перлина Прикарпаття» (130), «Мармуровий палац» (197), «Моршинський» (230), «Пролісок» (260),

	«Кришталевий палац» (426), «Каштан» (214), «Весна» (241), «Кристал» (489), «Рубін» (807), «Алмаз» (477), «Берізка» (150), «Янтар» (357), «Шахтар» (239), «Трускавецький військовий» (590), «Батьківщина» (257), «Прикарпаття» (75), «Молдова» (159) та ін.; пансіонати: «Арніка» (50), «Південний» (45), «Либідь» (28), «Енергетик» (30), «Аркада» (40), «Лісова пісня» (14), «Світязянка» (21), «Електрон» (40), «Едельвейс» (20), «Молдова» (15), «Пролісок» (24), «Мінерал» (15), «Віктор» (24) та ін.; 2 бальне-озокеритолікарні	«Світанок» (116); пансіонати: «Динамо» (27), «Зорецвіт» (42); бювети мінеральних вод, курортні поліклініки, бальнеолікарня
туристичні готелі, їх кількість	13 готелів, у т.ч. «Rixos Hotel Prikarpatye» (434 номери, бари й ресторани – 1000 місць; фітнес-центр, закритий басейн, турецька баня, сауна, джакузі, медичний центр, 5 конференц-залів на 850 місць)	–
культурно-розважальні заклади	художній музей творчості М.Біласа, краєзнавчий музей, палац культури ім. Т.Шевченка, кінотеатр, клуби, створено водосховище (пляж, човнова станція)	кінотеатр, Палац культури (кіноконцертний зал, літній театр, дискотека, кінотеатр), спортивні майданчики, стадіон, озера з пляжами, бібліотека
агрооселі	велика кількість агроосель	
тривалість експлуатації	цілорічно	
функціональне використання	лікування, оздоровлення	
лікувальний фактор	бальнеогрязевий	
медико-курортологічні технології	бальнеогрязеві, лікувально-питні, фітотерапевтичні	
форми оздоровлення	курортна медична реабілітація після оперативного втручання; курортне лікування хронічних захворювань; курортний відпочинок з оздоровленням або профілактичне	

	оздоровлення протягом короткочасного перебування	
медико-оздоровчий профіль	хронічні гепатити, коліти, холецистити, панкреатити, гастрити, дуоденіти, цистити, цисталгію, цукровий діабет, жовчокам'яна та сечокам'яна хвороби, стан післяопераційного втручання на нирках, стан післядистанційної літотрипсії, літогенні діатези, уретрити, везикуліти, хвороби чоловічої статеві системи, шлунково-кишкового тракту, жовчного міхура та нирок	урологічні захворювання (сечового міхура, сольові діатези, пієлонефрит, пієліт, цистит), захворювання печінки та жовчних шляхів (загальні хронічні захворювання печінки і жовчовивідних шляхів, функціональні розлади жовчовивідних шляхів)
лікувальні методики	бальнеотерапія, промивання кишківника, мікроклізми, пелоїдотерапія, фізіотерапія, інгаляції	внутрішнє і зовнішнє застосування мінеральних вод, мікроклізми, пелоїдотерапія, лікувальний масаж, психотерапія, фізіотерапія
кількість рекреантів	понад 400 тис. осіб	біля 20 тис. осіб
вік рекреантів	змішані (дитячі і дорослі)	
Проблеми і перспективи розвитку (метод АВС –аналізу)		
переваги	лікування широкого спектру захворювання людей; унікальність грязей і мінеральних вод; сприятливі природно-кліматичні умови; значні запаси мінеральних вод; зручне розташування; курортнополіс зі значними капіталовкладеннями; велика частка іноземних рекреантів	реконструкція існуючих санаторних корпусів з метою покращення умов проживання, покращення харчування (пропозиції різних систем і дієт харчування), підвищення якості надання рекреаційних послуг
недоліки	недостатній розвиток сервісних служб, потреба підвищення комфорту, необхідність ремонту міських доріг і комунікацій	поєднання послуг санаторно-курортного лікування з послугами туризму і відпочинку; потреба підвищення рівня комфорту, будівництво нових санаторіїв
суперечливі питання	Чи віддаленість від великих урбаністичних центрів є загрозою для перспектив розвитку курортів? Що можна зробити для підвищення екологічної свідомості і культури мешканців?	

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином для цілей порівняльного аналізу бальнеологічних курортів варто користуватися запропонованою системою критеріїв, апробація якої на прикладі курортів «Трускавець» та «Моршин», дозволила виявити їх спільні та відмінні риси у сфері природо-ресурсного потенціалу, інфраструктурного забезпечення та сервісного обслуговування, територіально-планувальної організації, сучасних проблем і перспектив на майбутнє. Подальші дослідження є перспективними у напрямку обґрунтування інвестиційних проектів щодо реконструкції та розвитку цих бальнеологічних курортів.

Література:

1. Гулич О.І. Рекреаційний потенціал Українських Карпат та сучасний стан його освоєння / О.І.Гулич. – Львів, 2004. – 56 с.
2. Гулич О. Екологічно збалансований розвиток курортно-оздоровчих територій: питання теорії і практики: Монографія / О.Гулич. – Львів: ІРД Нану, 2007. – 208 с.
3. Мацюк О. Короткий нарис історії Трускавця / О.Мацюк, І.Скибак. – Трускавець, 2000. – 64 с.
4. Мінеральні води та курорти Львівщини / [За ред. Матолича Б.М.]. – Львів: «Видавництво Палітра Друку», 2003. – 96 с.
5. Рутинський М. Класифікація та типології курортів / М.Рутинський // Вісник Львівського університету, серія географічна. – 2007. – Випуск 34. – С. 236–246.
6. Федунь О.В. Бальнеологічні ресурси Прикарпаття / О.В.Федунь. – Львів : ВНТЛ, 1999. – 168 с.
7. Шубер П. Аналіз клімату для цілей рекреації [на прикладі клімату м. Моршин] / П.Шубер // Фізична географія та геоморфологія. – 2004. – Вип. 6. – Т.2. – С. 215–223.

УДК 332

РОЛЬ ЕКОЛОГІЇ ТА МОРАЛІ В ТУРИСТИЧНІЙ СФЕРІ

Б.Брунець

Львівський державний інститут новітніх технологій та управління імені В. Чорновола

Висвітлюється проблема місця моралі у регуляції взаємовідносин людини із зовнішнім середовищем. Підіймається питання екологізації свідомості населення та туристів зокрема. Вносяться пропозиції щодо гармонізації соціо-, еколого-економічних проблем Прикарпатської території.

The place of morals in regulation of mutual relations of the person with an environment is established. The question екологізації

consciousnesses of the population and in particular tourists rises. Offers concerning harmonization social, ecological that of economic problems прикарпатской territories are brought.

Швидкий розвиток економік усіх країн світу та поглиблення взаємовідносин у різних сферах породжують проблему збереження навколишнього середовища. Визначальним фактором ставлення людини до оточуючого його середовища – це рівень його культури та моральності. Формування екологорационального мислення та свідомості у туристів та населення дасть змогу ефективно використовувати природно-рекреаційний потенціал.

Вагомий внесок у дослідження проблем сталого просторового розвитку на основі екологізації його процесів зробили В.Кравців, Ю.Туниця, Б.Данилишин, Л.Чернюк. Дослідженню моделей рационального використання природо-рекреаційного потенціалу присвячені роботи М.Чумаченька, Т.Максимової. В.Руденко вважає, що «комплексний підхід до вивчення природно-ресурсного потенціалу реалізується через систему взаємопов'язаних методів дослідження» [3, с. 121]. Серед найважливіших він відзначає: економічну оцінку використання природного потенціалу; системно-структурний аналіз; оцінку охорони і відтворення ресурсів, рівня забруднення природного середовища; картографічне моделювання; проведення типології ресурсів; дослідження природно-ресурсних комплексів; природно-ресурсне районування і прогнозування тенденцій розвитку. Разом з тим, вітчизняні та іноземні вчені мало уваги приділяють першооснові природокористування і взаємовідносин людини із зовнішнім середовищем – моралі. Так, за оцінкою Г.Левітта з американських шкіл бізнесу нерідко виходять люди «із скривленим мозком, крижаними серцями і засохшими душами» [5, с. 174]. Враховуючи вище сказане, слід зазначити, що впровадження морального регулятора як підприємницької діяльності, так і туристичної є життєво необхідним елементом соціокультурного життя.

Україна у розрізі геопросторового масштабу володіє унікальними матеріальними благами, які на сьогодні потребують охорони та збереження для забезпечення майбутнього прийдешніх поколінь. Основні із благ є безпосередньо пов'язані із існуванням та забезпеченням життєдіяльності людини. Природні ресурси, до яких в першу чергу відноситься родюча земля, дають змогу займати «елітарне становище на Земній кулі». Збереження та примноження

природно-ресурсного потенціалу на рівні держави сьогодні залежить від окреслених економічних, демографічних, соціальних сфер. Попередні кризи які спостерігались в екології, економіці, соціальній сфері носили переважно локальний характер. Тому їх ліквідація була можлива при прикладенні певних зусиль. Сьогодні мова ведеться про кризу у світовому масштабі сценарій розвитку подій якої є складно уявити та спрогнозувати [1, с. 31].

Зважаючи на необхідність підвищення туристичної культури та толерантності світосприйняття сьогодні слід формувати інший «ціннісний світ». Саме він дасть змогу створити нові взаємозв'язки основою яких є соціогуманістичний імператив майбутнього. Зовнішні стосунки держав повинні будуватися на усвідомленні формування єдиного взаємозалежного світу, в якому, за К.Ясперсом, ніде не може відбутися нічого, щоб воно не зачіпало інших [5, с. 126].

Туризм, розвиток якого став можливий завдяки всесвітньому прогресу, відіграє сьогодні на світовій арені роль миротворця та просвітителя. Відомий американський соціолог Д.Белл зазначив «вчинки людей залежать від того що вони думають, як відчувають, у що вірять» [4, с. 115]. Саме тому важливим на сьогоднішній час є проблема соціалізації молоді, як одного з найактивніших учасників туристичного руху. Він спостерігається відносно недавно та виражається через «туристичну освіту». Розвиток туризму, спорту, культури покликані зберігати та зміцнювати культурну самобутність територій, заохочувати поширення і створення культурних цінностей, охороняти багатоманітність культур і сприяти їх розквіту. Саме туристична освіта покликана виконувати культурну та етичну місію, активно допомагати поглибленню розуміння і гармонії між культурами, їхньому взаємозбагаченню. Сприйняття культурних цінностей відвідуваних рекреаційно-туристичних об'єктів містить вагоме етичне значення для людства. Володіючи матеріальними, інформаційними, технологічними та технічними ресурсами сьогодні виникає потреба якісного заповнення вільного часу. Тому із зростанням динаміки туристичної галузі постає проблема виконання та поглиблення принципів засад моралі та екології.

Людина у системі туризму виконує неоднозначну роль, адже вона виступає в першу чергу споживачем благ. Саме тому необхідно здійснювати пропаганду «екологізації» свідомості. Турбота про спільне подолання людством екологічної кризи зосереджується у ядрі морального виховання людини.

Мораль є неоднозначним поняттям у суспільстві. В переважній більшості вона регулює відносини на рівні - людини і людини (я і ти); людини і суспільства (я та інші); також вона виконує нормативну регуляцію котра вирішує суперечності між суспільною нормою і особистим інтересом. Із зростанням проблем забруднення навколишнього середовища питання моралі дедалі більше почало застосовуватись у питаннях регуляції взаємовідносин людини із природним світом та усім живим на планеті.

Перевагами розгортання все більших масштабів туристичної сфери є виникнення різних суміжних галузей, адже з першого погляду туризм містить в собі дві закономірності: перша – це бажання самого індивідуума здійснити туристичний маршрут, який ставить за мету пізнати щось нове, побачити невідоме, задовольнити потребу у позитивних враженнях; друге – це необхідність діяльності багатьох організацій, які покликані свідомо (готелі, бази відпочинку, ресторани, бари, розважальні комплекси і т.п.), а інколи і на підсвідомому рівні (транспортне сполучення, наявність і доступність інформації, магазини і т.п.) обслуговувати індустрію туризму.

Необхідність розвитку туристичної сфери у Прикарпатському регіоні є історично послідовною закономірністю. Багатство природних ресурсів наділених цілющими властивостями, помірний клімат, історичний спадок та культурний колорит приваблює туристів із різних куточків світу. Тенденції економічного зростання, котрі чітко проглядаються у даному регіоні, призвели до порушення основних засад взаємодії людини та довкілля. Неузгодженість загальнодержавної політики щодо економічного та екологічного розвитку призвело до найскладнішої екологічної ситуації України у світі [6]. Перед суспільством постав вибір між подальшим здійсненням необдуманого природовикористання із не передбачуваними наслідками, або збереження та примноження природного багатства із метою його подальшого раціонального використання. Всесвітньовідомий український вчений В.І. Вернадський ще у минулому столітті зазначив, що «Ноосфера є новим геологічним явищем на нашій планеті. В ній вперше людина постає потужною геологічною силою. Вона може та повинна перетворити своєю працею і думкою сферу свого життя, перевлаштувати докорінним чином у відповідності з тим, що було раніше» [2, с. 12]. Стихійне, варварське ставлення до наявних багатств призводить до їх безповоротної витрати та непридатності території до здійснення туризму.

Вигородження матеріальних потреб понад усіма іншими, динамізм змін стилів життя, інтенсивність нововведень призводить до переоцінки усіх традиційних людських цінностей. Саме це загрожує радикальною трансформацією соціальної та національної етики, докорінною перебудовою емоційно-ціннісних засад особистості та втрати культурної ідентичності.

Для формування збалансованих еколого-економічних відносин базованих на моральному природокористуванні та підвищенні ефективності використання і примноження рекреаційно-туристичного потенціалу у Прикарпатському регіоні необхідно здійснити ряд заходів котрі пов'язані із сферами:

- ❖ виробничою – переорієнтація виробництва із кількісних на якісні показники; забезпечення вимог щодо здатності біосистеми до самоочищення та самовідтворення; екологізація технологій виробництва; впровадження інноваційних ресурсозберігаючих проектів; агітація за використання та поступове впровадження альтернативних джерел енергії (вітру, малих гідроспоруд, сонця); залучення продуктів сільського господарства з метою одержання альтернативного палива;
- ❖ соціальною – встановлення вимог щодо розвитку рекреаційної, оздоровчої, курортної інфраструктури, покращення естетичних характеристик ландшафтів;
- ❖ екологічною – посилення законодавчого регулювання за нераціональне використання природоресурсного потенціалу регіону та встановлення еколого-економічної відповідальності суб'єктів господарювання за вплив на екосистему довкілля; впровадження на державному рівні інструментів екологізації природоохоронної діяльності (екологічного аудиту та експертизи);
- ❖ гуманітарною – формування ідеології здорового способу життя (заняття спортом, організації дозвілля, якості харчування, профілактики здоров'я); впровадження культурно-освітніх програм з метою покращення рівня освіченості населення (різноманітні курси та школи).

Сучасний пошук парадигми побудови взаємовідносин людини із оточуючим її середовищем потребує побудови нових духовно-ціннісних орієнтирів котрі полягають у необхідності подолання насадженого вестернізованого світосприйняття та культивуванні національно-культурного, ідентичного бачення світу.

Література:

1. Кузнецов О.Л. Устойчивое развитие: научные основы проектирования в системе природа-общество-человек / О.Л.Кузнецов, Б.Е.Большаков. – Санкт-Петербург; Москва; Дубна: «Гуманистика», 2002.
2. Ноосферогенез і гармонійний розвиток / [В.Я.Шевчук, Г.О.Білявський, Ю.М.Саталкін, В.М.Навроцький]. – К. : Геопринт, 2002. – 127 с.
3. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України : підручник; у 2-х ч. / В.П.Руденко. – К. : ВД «К.-М. Академія»; Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
4. Рудич Ф.М. Політологія : Навч. посібник для студентів вищих закладів освіти / Ф.М.Рудич. – К., 2000. – 220 с.
5. Туризм у ХХІ столітті: глобальні тенденції і регіональні особливості: Мат. II-ої міжнар. н.-п. конф. (10–11 жовтня, 2001 р.) / Редкол.: Цибух В.І. – К. : Знання України, 2002. – 560 с.
6. http://en.wikipedia.org/wiki/Blacksmith_Institute.

УДК. 91 : 911.3 : 502.4

РЕКРЕАЦІЙНІ РЕСУРСИ ГАЛИЦЬКОГО РАЙОНУ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ І ТУРИЗМУ У ГАЛИЦЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПРИРОДНОМУ ПАРКУ

В.П.Брусак

Львівський національний університет імені Івана Франка

Географічне розташування Галицького району, транспортна мережа і добре сполучення зі Львовом, Івано-Франківськом, Чернівцями і курортами Українських Карпат (Яремче, Буковель, Ворохта, Косів тощо), велика кількість (понад 300) пам'яток історії та культури всеукраїнського та світового значення, сприятливий для піших, кінних і велосиподорожей рельєф, наявність мальовничих ландшафтів і річкової системи Дністра та великої кількості ставків сприяє розвитку таких видів туризму: пізнавального (історико-культурний і природничий), екологічного, наукового, сільського (агротуризм), спортивно-оздоровчого (піший, велосипедний, кінний, водний, лижний), релігійного (у т.ч. прочанства або паломництва), спелеологічного і сентиментального, а також купально-пляжної і утилітарної рекреації. Галицький НПП має всі умови для розвитку наукового, екологічного, природно-пізнавального і спелеологічного видів туризму та купально-пляжної і утилітарної рекреації.

The geographic position of Galitsky district, the transportation network as well as an easy access to Lviv, Ivano-Frankivsk, Chernivtsy and the spas of Ukrainian Carpathians (Yaremche, Bukovel, Vorokhta, Kosiv, ect.), a great number of historical monuments and cultural monuments of all-Ukrainian and world significance (over 300), favourable for walking and horse-riding relief, availability of picturesque landscapes and river system of Dnister as well as numerous ponds makes it possible to develop the following kinds of tourism: educational (historical, cultural and natural), ecological, scientific, rural (agrotourism), sport-and-health (walking, horse-riding, cycling, water, skiing), religious (including pilgrimage), speleological and sentimental, as well as bathing and beech recreational as well as utilitarian recreational. Galitsky NNP (14684,8 ha) has got all the necessary conditions for the development of scientific, ecological, natural-educational and speleological kinds of tourism as well as bathing-on-the-beech and utilitarian relaxation.

Галицький район, розташований у північній частині Івано-Франківської області, межує з Рогатинським, Калуським, Тисменицьким районами Івано-Франківщини та Підгаєцьким районом Тернопільщини. Площа району – 72336 га. Адміністративний центр – місто Галич, розташоване за 25 км на північ від обласного центру. У Передкарпатті район виділяється мальовничими височинними і річково-долинними ландшафтами, історико-культурною спадщиною національного і світового значення, наявністю Національного заповідника (НЗ) «Давній Галич» і Галицького національного природного парку (НПП), розвинутою транспортною мережею і добрим сполученням, які виступають важливою передумовою розвитку різних видів рекреації і туризму. Останні є важливим чинником покращення соціально-економічного стану району, підвищення рівня життя його мешканців.

У *природно-географічному плані* район розташований у місці контакту двох фізико-географічних країн: південно-західної окраїни Східно-Європейської (Руської) рівнини (Подільська височина) і Українських Карпат (Передкарпатська височина), які відокремлені долиною р.Дністер. Це мозаїчна сільськогосподарсько-лучно-лісова територія, що поєднує височинні і річково-долинні передгірні та височинні опільські ландшафти Поділля. На передгір'ї абсолютні висоти коливаються від 205–230 м у долинах рік Дністра, Лімниці, Лукви до 365 м на увалистих межириччях Прилукинської височини.

Межиріччя вкриті грабово-дубовими, ялицево-дубовими і буковими лісами, місцями зустрічаються віковічні насадження. У подільській частині району – від 209–235 м у долинах річок Гнилої липи, Нараївки, Бибелки, Городжанки до 350 м (г.Красна, 352 м; г.Могила, 351 м) на платоподібних поверхнях межиріч, що зайняті головним чином сільськогосподарськими угіддями, а грабово-дубові ліси збереглися на крутих схилах долин річок.

Власне у цьому мальовничому куточку України 9.08.2004 р. Указом Президента України № 877/2004 створено Галицький НПП на площі 14684,8 га (20,3 % площі району), у т.ч. 12159,3 га будуть надані НПП у постійне користування та 2525,5 га земель увійдуть до його складу без вилучення у землекористувачів. З вилученням у НПП увійшли території лісфонду чотирьох лісництв Галицького дерлісгоспу: Бурштинське (3280 га), Блюдницьке (3217), Галицьке (2660) і Крилоське (3107 га). Без вилучення у НПП увійшли ботанічна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Касова гора» (65 га), Бурштинське водосховище (1260 га), каскади рибогосподарських ставів у долинах Нараївки і Бибелки. Таким чином, *Галицький НПП має кластерну територіальну структуру*, яка визначає особливості його функціонального зонування і можливості забезпечення диференційованого заповідного режиму та умов розвитку рекреації і туризму. Таку структуру НПП успадкував від Галицького регіонального ландшафтного парку (РЛП), створеного 15.07.1996 р. на площі 8306 га з метою збереження в природному стані неповторного ландшафту Придністровського Опілля з рідкісними, ендемічними і реліктовими видами рослин, геологічними утвореннями, пам'ятками історії та культури. До РЛП увійшло понад 40 різноманітних територіально відокремлених об'єктів.

За попереднім функціональним зонуванням (розроблене фахівцями Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005) територія Галицького НПП складається із таких зон: заповідної (5104,9 га, 34,8 %), регульованої (4404,5 га, 30,0 %) і стаціонарної (14,2 га, 0,1 %) рекреації, господарської (5161,2 га, 35,1 %).

У Галицькому районі є два міста, селище міського типу і 68 сільських населених пунктів. Чисельність населення району на 1.01.2006 р. становила 63,5 тис. осіб, у т.ч. міське – 23,6 тис. осіб, сільське – 39,9 тис. осіб. Людність району, починаючи з 1990 р. (70,3 тис. осіб), постійно зменшується. Рівень зайнятості складає всього 25,4 %, спостерігається стійка тенденція зростання кількості осіб, що

потребують працевлаштування. Станом на 1.01.2006 р. статус безробітних одержали 1272 осіб; рівень безробіття становив 3,6 % [8].

Промисловий комплекс району представлений енергетикою, виробництвом будівельних матеріалів, харчовою та поліграфічною галузями. В районі працює 11 промислових підприємств, якими виробляється чверть промислової продукції області. Домінуючу роль відіграє Бурштинська ТЕС, частка якої в обсязі виробництва району складає 95 %. Крім енергетики, основною галуззю економіки є сільське господарство. Землі с/г призначення займають 70 % від території району і сьогодні практично повністю розпайовані. Район має сприятливі природно-кліматичні умови для вирощування овочів, картоплі, фуражних культур; традиційними галузями с/г виробництва є молочне і м'ясне тваринництво. Туристична інфраструктура в районі практично відсутня (є лише один мотель і один гуртожиток загальною місткістю 109 місць) [8].

В цілому економіка району і його населення тривалий час потерпає від наслідків соціально-економічної кризи початку 90-их рр. ХХ ст., на які наклалися наслідки катастрофічного паводку, що пройшов у липні 2008 р. та фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. Вихід з економічної кризи, розвиток пріоритетних для даного регіону галузей економіки, серед яких, на нашу думку, є рекреація і туризм дозволить значно покращити соціально-економічне становище району, демографічну ситуацію та рівень життя його мешканців.

Район характеризується добрим транспортним сполученням. Через його територію проходить дві магістралі міжнародного значення, які сполучають Львів з Івано-Франківськом і Чернівцями. Через Галич також проходить траса, що з'єднує Львів з цікавими туристичними районами Українських Карпат – Чорногорою і Горганями, курортами Яремче, Ворохта, Буковель, Косів, Космач та ін. Загальна протяжність шляхів сполучення у районі становить 357,4 км, із них – 105,8 км – з твердим покриттям, освітлених – 18,8 км [8].

Непростою у Галицькому районі, м'яко кажучи, є екологічна ситуація [5]. Найбільшим забруднювачем довкілля є Бурштинська ТЕС, викиди якої сягають 84,4 % від загальної кількості викидів стаціонарних джерел Івано-Франківщини. ТЕС входить до переліку 100 найбільших підприємств-забруднювачів повітря України.

У межиріччях Гнилої Липи, Нараївки і Студеного Поток у поверхню у вигляді джерел і вклюд виходять підземні води, знаходяться карстові озера Сімлин (1 га) і Ворониця (0,7 га).

У районі видобувають високоякісні мергелі Межигірсько-Дубовецького родовища загальнодержавного значення. З 1964 р. тут порушено 60 га земель з 98 га, відведених для діяльності гірничого підприємства. Сьогодні ведуться роботи над відводом ще 93,8 га земель під новий кар'єр, у т.ч. 46,8 га земель, які за Указом Президента України увійшли до складу НПП.

Найбільшими природно-ландшафтними атракціями району є долина Дністра і його притоки Лімниці – популярні серед туристів водні шляхи. Особливої природоохоронної і одночасно природно-пізнавальної уваги заслуговують: термофільна лучно-степова і наскельно-степова, що сформувалася на виходах гіпсів, рідше вапняків (Касова гора, ур. Камінь біля Межигірців, ур. Скала біля с.Поділля, ур. Бручева біля Дитятина тощо) і водно-болотна (ур. Королівка біля Галича, старичні озера біля Водник та ін.) рослинність і характерні риси рельєфу межиріч – численні карстові утворення в ур. Пом'ярки біля Тимирівців і в околицях сіл Сокіл, Тумир, Озеряни: лійки і колодязі, печери і гроти, «сліпі долини», карстові озера і арки; воклюзи і джерела, численні скельні утворення (г.Борсуча і останці «Одинокий» в ур. Пом'ярки, «Божий видок» в ур.Камінь, «Стовпи» в ур. Скала, «Голова» біля Озерян, скелі біля с. Сокіл, г.Дівоча біля Кремидова), з яких більшість знаходиться на території НПП.

У НПП сьогодні охороняється 517 видів судинних рослин та 370 видів хребетних і 315 безхребетних тварин, з яких 45 видів флори і 68 фауни занесені до Червоної книги України, 298 видів тварин і 6 рослин – до Бернської конвенції, 127 видів тварин – до Боннської конвенції, 20 видів тварин – до Червоної книги Міжнародного союзу охорони природи, 20 видів тварин і 3 рослини – до Європейського Червоного списку [7]. Слід згадати про віковічні дерева району, серед яких виділяються дуби віком 500–600 років у селах Вікторів (біля церкви, в якій знімали художній фільм «Вій») і Маріямпіль (біля якого відпочивав Симон Петлюра) і Галицькому лісництві НПП та липа віком понад 500 років у с.Маріямпіль.

Поряд з природним розмаїттям всесвітньо відомою є історико-культурна спадщина Давнього Галича – столиці Галицького, а пізніше Галицько-Волинського князівства, яка є унікальною історико-археологічною пам'яткою національного значення. У 1994 р. на основі комплексу історичних і культурних пам'яток XI–XVII ст. створено державний історико-культурний заповідник площею біля 80 км², який за Указом Президента України одержав статус національного.

Основною метою Національного заповідника «Давній Галич» є виявлення, дослідження, збереження, популяризація і використання культурної спадщини Давнього Галича. Заповідник є культурно-освітнім і науково-дослідним закладом, що об'єднує ряд пам'яток всеукраїнського та світового значення, більшу частину яких передано в музеї. Це такі об'єкти [4]:

- церква Різдва XIV–XVI ст. у м. Галич;
- церква Успіння XVI ст. з Образом Коронованої Матері Божої Крилоської і каплиця Василя XVI ст. у с. Крилос;
- унікальна церква Святого Пантелеймона XII ст. з часткою мощей Святого Пантелеймона у с. Шевченкове;
- костел Кармелітів XVII ст. з монастирським комплексом у смт Більшівці (перебувають у стані реставрації, що проводиться за фінансової підтримки Міністерства культури Республіки Польща);
- митрополичі палати XVII–XIX ст. (зараз музей історії Давнього Галича) та залишки Княжої криниці у с. Крилос;
- фундаменти 14 літописних церков XII–XIII ст. і оборонні споруди княжого Галича у с. Крилос;
- літописна Галичина могила і залишки Галицького замку XVI–XVII ст. (перебувають у стані часткової реставрації);
- 231 пам'ятка археології від пізнього палеоліту до раннього середньовіччя (околиці Галича, сіл Комарів, Вікторів, Сапогів, Крилос, Колодіїв);
- 8 історико-ландшафтних заповідних зон, органічно пов'язаних з пам'ятками історії;
- музеї історії Давнього Галича та етнографічний музей Народної архітектури і побуту Прикарпаття у Крилосі;
- Музей караїмської історії та культури у Галичі.

У відреставрованій вежі Галицького (Старостинського) замку планується розмістити експозицію Музею пізньосередньовічного і нового Галича. Галицький район також багатий на пам'ятки архітектури і містобудування національного значення (табл. 1).

Найціннішими пам'ятками звичайно ж є фундаменти Успенського собору 1157 р. у с. Крилос, де під час розкопок знайдено кам'яний саркофаг з останками князя Ярослава Осмомисла та церква Святого Пантелеймона 1192 р. у с. Шевченкове. Поряд з пам'ятками НЗ «Давній Галич» цінними історико-архітектурними і культурними об'єктами району є понад 10 культових споруд, 2 замкових

комплекси, пам'ятники учасникам визвольних змагань українського народу і визначним особам та 4 музеї (табл. 2).

Таблиця 1

Пам'ятки архітектури й містобудування національного значення

Пам'ятка	Час будівництва	Населений пункт
Замок (руїни) (мур.)	1367–1658 рр.	Галич
Церква Різдва Христового (мур.)	XIII–XV ст.	Галич
Костел кармелітів (мур.)	1624–XVIII ст.	Більшівці
Успенська церква (мур.)	поч. XVI ст.	Кринос
Василівська каплиця (мур.)	1500 р.	Кринос
Церква Святого Пантелеймона (мур.)	1192 р.	Шевченкове
Дзвіниця церкви Святого Пантелеймона (мур.)	1611 р.	Шевченкове

Таблиця 2

Пам'ятки архітектури та об'єкти культурної спадщини

Пам'ятка	Час будівництва	Населений пункт
Церква Воздвиження Чесного Хреста (мур.)	1824 р.	Бурштин
Костел Святої Трійці (мур.)	1774 р.	Бурштин
Церква Воздвиження Чесного Хреста (дер.)	1773 р.	Перлівці
Церква Святої Великомучениці Параскеви (дер.)	1864 р.	Курипів
Костел римо-католицький (мур.)	1732 р.	Кукільники
Пам'ятник Дмитру Вітовському		Медуха
Костел (мур., недіючий)		Медуха
Церква Святої Великомучениці Параскеви (дер.)	1895 р.	Межигірці
Церква Святого Великомученика Юрія (дер.)	1750 р.	Бишів
Церква Святого Великомученика Дмитрія (дер.)	1873 р.	Деліїв
Замок Кжешуновичів (мур., переобладн. під лікарню)		Більшівці
Залишки палацу Яблонських (мур.)		Маріямпіль
Історико-етнографічний музей «Берегиня»		Бурштин
Музей визвольних змагань Галицького району		Бурштин
Музей ГНПП «Природа землі Галицької»		Галич-гора
Приватна майстерня-виставка братів Перекліт		Галич

Гордістю району є цілий ряд народних аматорських хороших колективів: «Княжа криниця» (Галич), «Воскресіння» (Кринос), «Дністрове перевесло» (Бурштин), хорів Будинків культури Більшівців і Насташиного, чоловічі капела «Дзвін» (Бурштин) і вокальний ансамбль «Відродження» (Галич), квартет «Ярославна» (Більшівці). Оберегом автентичних фольклорних традицій є народний аматорський фольклорний колектив «Дубівчанка» (с. Дубівці). В районі працюють зразкові дитячі драматичні колективи «Юність» (м.Галич) і Будинку культури с.Залуква. Почесне звання народний присвоєно художньо-просвітницьким колективам Народного дому Галича і Будинку культури с. Німшин.

Вже традиційними в районі стали: Галицька хорова академія, конкурс духовної пісні імені М.Сокола, Різдвяні фестини у Галичі і Бурштині, Великодні гаївки в Крилосі, фестиваль забутої пісні в Більшівцях, фольклорне свято «Гей, на Івана, гей на Купала», молодіжні фестивалі естрадної пісні «Золотий тік» та танцю «Галицька веселка».

Географічне розташування Галицького району дозволяє налагоджувати взаємозв'язки із сусідніми областями і країнами Європи, з якими є пряме автомобільне та залізничне сполучення, понад 300 пам'яток історії і культури всеукраїнського й світового значення, наявність мальовничих ландшафтів, річкової системи Дністра і великої кількості ставків і сприятливий для піших, кінних і велосиподорожей рельєф [6] дозволяє розвивати такі види туризму: *пізнавальний* (історико-культурний і природничий), *екологічний*, *науковий*, *сільський* (агротуризм), *спортивно-оздоровчий* (піший, кінний, велосипедний, водний, лижний), *релігійний* (у т.ч. *прочанство*), *спелеологічний* і *сентиментальний*, а також *купально-пляжної і утилітарної* (збір грибів і ягід, риболовля) *рекреації*.

Проте комплексна оцінка туристичного потенціалу Львівської, Івано-Франківської і Закарпатської областей на рівні адміністративних районів (використовувалось понад 30 показників) показала, що Галицький район характеризується невисокою привабливістю з туристично-інвестиційного погляду. На Івано-Франківщині найвищою атрактивністю з туристично-інвестиційної точки зору відзначаються Надвірнянський, Косівський, Долинський і Снятинський райони, а дещо нижчою привабливістю – Коломийський, Тисменицький і Верховинський райони [11].

Володіючи значним рекреаційним потенціалом і можливостями

задоволення зростаючого попиту на туристичні послуги, є можливість, спільно з потенційними інвесторами, реалізувати ряд проектів зі *створення сучасних туристичних комплексів*: готелю на 50–100 місць у Галичі з гастрономічною базою та центром інформації і обслуговування туристів [9], облаштування під готель будівлі млина у с.Блюдники, а також об'єктів сільського зеленого туризму. Наявність водного зеркала площею 4096 га (близько 70 % водного плеса області) сприяє розвитку *водного туризму, купально-пляжної рекреації. спортивної риболовлі*. Проте, проблематичним є державне фінансування розвитку туристичної інфраструктури, відновлення пам'яток, масштабної рекламної компанії.

Важливою рушійною силою розвитку передусім *наукового, екологічного, природно-пізнавального і спелеологічного видів туризму, купально-пляжної і утилітарної рекреації* є Галицький НПП, який, поряд із НЗ «Давній Галич», що спеціалізується на історико-культурному пізнавальному туризмі, є головними державними установами, покликаними розвивати рекреацію і туризм в цьому регіоні Передкарпаття. Сьогодні ці установи тісно співпрацюють.

НПП спільно з науковим куратором (Львівський НУ імені І.Франка) для забезпечення сталого функціонування парку розробляється програма заходів, спрямованих на розвиток рекреації і туризму та підвищення екологічної культури населення. Чільне місце у програмі посідає створення на базі НПП *еколого-освітнього та туристичного центру*, в склад якого ввійшли музей «Природа Землі Галицької», експериментальні ботанічні ділянки «Рідкісна флора степів парку» і «Рідкісна флора лісів парку», екзотаріум і реабілітаційний центр для диких тварин, які розташовані в адміністрації НПП (вул. Галич-гора, 1). Цей центр стане своєрідним полігоном для запровадження новітніх екоосвітніх технологій, школою культури і патріотичного виховання.

На території НПП описано і впорядковуються еколого-пізнавальні стежки «На Касову Гору», «По Діброві», «Вздовж Бурштинського водосховища», «На стави» та туристичні маршрути «Камінь – Сімлин», «До Галичинських печер», «До Подільських печер», «На Замкову гору», «На Крилоську гору» [7]. Дві перші стежки ілюстровані буклетом і путівником [1; 3], окрім яких вийшов фотоальбом «Галицький національний природний парк» [2], «Путівник по Галицькому району» та «Туристично-рекреаційна карта Галицького району» [10].

Перспективними для розвитку рекреації і туризму та екологічної освіти є наступні заходи, що увійшли у Проект організації території Галицького НПП, охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів:

1) *облаштування еколого-пізнавальних стежок* «В урочище Королівка», «Навколо озера Сімлин», «Озеро Ворониця – місце З'явлення Божої Матері» з природничою і природничо-культурною тематикою;

2) *облаштування спеціалізованих наукових маршрутів:*

- *лісознавчих* (урочища Лази, Глинний ліс, Крилоська, Соکیلська і Тенетниківська Діброви, Корчева і Витань, біля с.Яблунова і між селами Слобідка і Коростовичі),
- *орнітологічних* (окрім вздовж Бурштинського водосховища і Кукільницьких ставів, також вздовж Більшівецьких ставів, Дністра і Лімниці та в урочище Блюдники),
- *ботанічних* (окрім Касової гори в скельно-степових урочищах Транти, Бручева, Камінь, Скала і біля с.Тумир та в гідрофільних урочищах Заліски, Раків Потік, Королівка, Водники тощо),
- *карстово-спелеологічних* (урочища Пом'ярки і Скала, околиці сіл Сокіл, Озеряни, Тумир);

3) *облаштування ділянок стаціонарної рекреації сезонного характеру* (літні табори) в урочищі Ворониця, біля сіл Водники, Нараївка і Хохонів (Галицьке лісництво), на узбережжі р.Лімниці біля сіл Шевченкове, Блюдники і Сокіл (Крилоське лісництво), урочищах Селищі і Дуксах (Блюдницьке лісництво), урочищі Пасіка біля с.Тенетники і на окраїні Бурштинського лісу (Бурштинське лісництво);

4) *створення вольєру* (переважно для ратичних тварин) біля адміністративної будівлі НПП на Галич-горі;

5) *облаштування екоосвітніх й інформаційних осередків* у приміщеннях Галицького (с.Медуха) і Бурштинського (м.Бурштин) лісництв;

6) *створення шкільних лісництв* у с.Медуха, м.Бурштині, м.Галичі (Галич-гора) і с.Кринос;

7) *розробка і ознакування піших, кінних, велосипедних і лижних багатоденних маршрутів* з природно- і культурно-пізнавальною тематикою (карстові явища, скельні утворення, степові, лісові і водні екосистеми):

- «Дендрарій у м.Бурштин – Куропатицький камінь – Озерянський

камінь – Скельно-печерний комплекс біля с.Поділля – Залишки монастиря біля с.Жалибори – Костел кармелітів і палац Кжешуновичів у смт Більшівці – с.Тустань – Галич-гора»,

- «Галич-гора – Княжа гора у с.Кринос – віковий дуб біля церкви у с.Вікторів – бучини біля с.Височанка – с.Майдан – с.Боднарів – кургани біля с.Комарів – скелі і грот біля с.Сокіл – урочище Діброва – с.Кринос – с.Залуква – центр м.Галич – Галич-гора»,
- «Галич-гора – с.Тустань – ур. Камінь біля с.Межигірці – Дубівецький кар'єр – стариці біля с.Водники – с.Мариямпіль (залишки замку Яблонських, віковий дуб, дендропарк, цілюще джерело, чудодійна ікона) – Мариямпільська діброва – степові ділянки біля с.Тумир – с.Кремидів (г.Дівоча, кар'єр) – воклюза у с.Озерце – с.Бишів (ур.Ворониця) – озеро Сімлин – с.Медуха (церква, костел, пам'ятник Д.Вітовському) – Галич-гора»,
- «Галич-гора – с.Слобідка – смт.Більшівці – с.Кукільники (римокатолицький кафедральний костел, середньовічна забудова з площею ринок) – Яблунівський камінь – озеро Сімлин – ур. Ворониця – с.Медуха – Галич-гора»,
- «Галич-гора – с.Пукасівці – с.Блюдники – ур. Селищі – с.Колодіїв (палеолітичні стоянки) – с.Мошківці – с.Суботів – с.Перлівці – с.Острів – с.Курипів – с.Залуква – Галич-гора»,
- «Дендрарій у м.Бурштин – узбережжя Бурштинського водосховища – с.Дем'янів – ур. Корчева – с.Старий Мартинів – с.Тенетники – ур. Пасіки – с.Вигівка – ур. Бурштинський ліс – Старий Бурштин»;

8) *розробка і ознакування екотуристичного пішого і кінного маршруту* «с.Медуха – Кукільницькі стави – с.Кукільники – с.Яблонів – ур. Хохонівський ліс – с.Хохонів – ур. Бручева – с.Дитянин (г.Говда, ур. Ключемії, ур. Тронта, форельне господарство) – г.Красна – с.Загір'я Кукольніцьке (костел, озеро-вікнина) – с.Кукільники – озеро Сімлин – с.Медуха»;

9) *розробка багатоденних водних маршрутів:*

- «Тенетники – Старий Мартинів – Перлівці – Острів – Аннівці – Галич – Єзупіль – Мариямпіль» (і далі до Заліщик і Хотина),
- «Вістова – Медина – Шевченкове – Галич – Мариямпіль».

Пріоритетними напрямками розвитку рекреації і туризму в національному парку на найближчі роки є формування рекреаційної й екоосвітної інфраструктури біля адміністративної будівлі НПП, садиб Галицького (с.Медуха) і Бурштинського (м.Бурштин) лісництв, в

урочищі Ворониця і на правобережжі р.Лімниця біля с.Шевченкове.

Література:

1. Бучко В. Еколого-пізнавальна стежка «По Діброві» : Путівник / В.Бучко, О.Наконечний. – Галич, 2006. – 24 с.
2. Бучко В. Галицький національний природний парк : Фотоальбом / В.Бучко, О.Наконечний. – Галич, 2006. – 48 с.
3. Еколого-пізнавальна стежка «На Касову гору» / [В.Бучко, Л.Ковальська та ін.]. – Галич, 2009.
4. Генеральний план розвитку Національного заповідника «Давній Галич» у м. Галичі Івано-Франківської області / Український регіональний науково-реставраційний інститут «Укрзахідпроект-реставрація», Львів, 2005. – Том 3. – Книга 2. – 39 с.
5. Екологія Галицького району: монографія [За ред. д.г.-м.н., проф. О.Адаменка]. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – 198 с.
6. Рекреаційна оцінка рельєфу Українських Карпат / [Я.Кравчук, Ю.Зінько та ін.] // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій: Збірник наукових праць. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2006. – С. 267– 273.
7. Літопис природи Галицького НПП / [Бучко В.В., Ковальська Л.В. та ін.]. – Галич, 2008. – Том 2. – 413 с.
8. Паспорт Галицького району [основні показники економічного і соціального розвитку району за 1950–2005 рр.] / Головне управління статистики в Івано-Франківській обл. – Ів.-Франківськ, 2006. – 96 с.
9. Туристичні інвестиції в Західній Україні : Інвестиційний каталог. – Warszawa, 2004. – 40 с.
10. Туристично-рекреаційна карта Галицького району. – Галич: Місто НВ, 2009.
11. Potencjał turystyczny Ukrainy Zachodniej / [Za red. Jagusiewicz A., Szczecinski R. i in.] / Instytut Turystyki. – Warszawa, 2005. – 263 s.

UWARUNKOWANIA WYKORZYSTANIA TERENÓW GÓRSKICH W NAUCZANIU STUDENTÓW SPECJALNOŚCI TURYSTYCZNO – REKREACYJNYCH NA PRZYKŁADZIE DOŚWIADCZEŃ PAŃSTWOWEJ WYŻSZEJ SZKOŁY ZAWODOWEJ W GORZOWIE WLKP.

A. Wołoszyn¹, J. Kuriańska-Wołoszyn²

¹*Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp.,*

²*Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wlkp.*

The present standards of education in the speciality tourism and recreation do not provide for the necessity of exploitation of the various

terrain forms in the process of students' education. The objective for this paper was to prove the necessity to use the mountain terrains in education of staff for the organization and service of the tourism and recreation (industry) on one hand, and on the other hand, to show specific forms of such education. The authors made an attempt to present the arguments supporting the exploitation of various terrain forms in the professional education in the mountain environment through the description of the most important assets of the mountains as well as the most frequent problems occurring in the organisation of the tourist and recreational events in the mountains. The paper also described the forms of hiking in the mountains and the forms of teaching of the downhill and cross-country skiing at the basic and instructor level, used during studies at the State School of Higher Vocational Education in Gorzow Wlkp.

Wprowadzenie

Warunki jakie muszą spełniać uczelnie w Polsce aby prowadzić określone studia reguluje rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 27 lipca 2006 roku (Dz. U. nr 144, poz. 1048). Jednym z takich warunków jest sprostanie wymogom standaryzacji kształcenia na poszczególnych kierunkach i poziomach kształcenia. Szczegółowe wymogi są podane w osobnym rozporządzeniu Ministra z dnia 12 lipca 2007 roku (Dz. U. nr 164, poz. 1166). *Załącznik 108* tego rozporządzenia zawiera standardy kształcenia dla kierunku studiów *Turystyka i rekreacja* na obu poziomach kształcenia. Spośród wielu cech absolwenta wymienionych w tym załączniku czytamy, że powinien być przygotowany do prowadzenia działalności w zakresie turystyki i rekreacji, posiadać umiejętności organizowania pracy oraz podejmowania przedsięwzięć w tej sferze. Dalej czytamy, że powinien także być przygotowany do prowadzenia własnej działalności gospodarczej i do pracy w różnych instytucjach oraz firmach z branży turystyczno – rekreacyjnej¹.

Analiza tych dokumentów wskazuje, że w swoich założeniach zarówno twórcy dokumentów jak i ustawodawcy dążą do wykształcenia osób posiadających praktyczne przygotowanie zawodowe, w tym również umiejętności organizacji pracy terenowej. Potwierdzenie takiej tezy znajdujemy punkcie nazwanym *Ramowe treści kształcenia*, zawartym we wspomnianym *Załączniku 108*, gdzie określone są nazwy, zagadnienia oraz

¹ Akty prawne i normatywne dotyczące szkolnictwa wyższego zaczerpnięto ze strony Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w dniu 22 sierpnia 2009 r. /www.bip.nauka.gov.pl/

efekty kształcenia dla poszczególnych przedmiotów. W gestii władz wydziałowych lub instytutowych poszczególnych uczelni pozostaje dobór sposobów realizacji przedstawionych założeń programowych, bowiem w omawianym *Załączniku 108* pozostaje bez odpowiedzi pytanie: jak to osiągnąć?

Z powyższej analizy oraz z doświadczeń zawodowych autorów wynika, że wybór przedmiotów i treści programowych oraz formy przeprowadzania zajęć określają nauczyciele akademicy za przyzwoleniem władz uczelni. Często zatem często od ich doświadczeń, umiejętności i kwalifikacji uzależniony jest zakres wiedzy specjalnościowej, w tym umiejętności praktycznych, «wyniesionych» z macierzystych szkół wyższych. Z dotychczasowych przemyśleń nie wynika jednoznacznie, że w programie studiów, na omawianym kierunku, powinny być stosowane zajęcia terenowe w formie wędrówek górskich, rajdów, obozów, wycieczek, rejsów, spływów itd. Ustawodawca bowiem nie narzuca ich organizacji, określa natomiast wymagane efekty kształcenia, bez podania sposobów osiągania tej efektywności. Taka sytuacja nie daje pewności, że po studiach, przeprowadzonych zgodnie ze standardami (normami prawnymi), absolwent będzie miał praktyczne umiejętności, a tym bardziej doświadczenie w realizacji projektów turystyczno – rekreacyjnych w środowisku przyrodniczo – geograficznym. Funkcjonując zaś w obecnej rzeczywistości rynkowej będzie musiał sprostać wyzwaniom niezwykle złożonym i często niebezpiecznym¹.

Czy zatem należy łączyć praktyczną drogę nauczania, jakimi są formy terenowe, z określonymi wyżej kompetencjami i umiejętnościami absolwentów studiów turystyczno – rekreacyjnych? Czy jest ona potrzebna w dobie powszechnego dostępu do mediów, Internetu, stosowania wizualizacji komputerowych itd.? Czy wysokie koszty, ryzyko organizacyjne zajęć terenowych ponoszone przez uczelnie jest adekwatne do efektów kształcenia, osiągania własnej marki oraz auto-promocji na rynku korporacyjnym akademicko – gospodarczym?

Autorzy tego tekstu, zmotywowani własnymi doświadczeniami zawodowymi wynikającymi z prowadzenia branżowej działalności

¹ Niepokojące zjawisko powierzchownego przekazywania wiedzy turystyczno – rekreacyjnej na uczelniach państwowych i niepaństwowych w Polsce zostało zaobserwowane przez innych autorów, patrz: Gołębski G. (red. naukowy), *Nowe trendy rozwoju turystyki*. Sulechów, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sulechowie, 2008.

gospodarczej oraz kilkunastoletniej pracy ze studentami, podjęli próbę obronienia tezy, że ciągle warto stosować zajęcia terenowe w akademickim nauczaniu kadr turystyczno – rekreacyjnych. W oparciu o analizę wybranych, polskich podręczników z zakresu omawianego kierunku studiów oraz analizę programów przedmiotów terenowych realizowanych przez 10 lat istnienia Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej (PWSZ) w Gorzowie Wlkp., autorzy zamierzają przekonać czytelnika o wartościach płynących ze stosowania wybranych form pracy ze studentami właśnie na terenach górskich (co wiąże się z tematyką konferencji) oraz ich potencjalnym wpływie na poziom edukacji absolwentów kierunku turystyka i rekreacja. Przypomnienie informacji podstawowych o specyfice gór oraz wynikających stąd uwarunkowaniach organizacji ruchu turystycznego powinny dostarczyć argumentów dodatkowo przemawiających za utrzymaniem terenowych form nauczaniu na omawianym kierunku studiów. Za przykład środowiska górskiego posłużyły Sudety, ponieważ głównie tam organizowane były zajęcia dla słuchaczy PWSZ.

Celem pracy było więc wykazanie potrzeby wykorzystywania terenów górskich w kształceniu kadr dla organizacji i obsługi turystyki i rekreacji z jednej strony, a z drugiej wskazanie uwarunkowań tych zajęć oraz konkretnych form tego kształcenia. Autorzy przedstawili, wykorzystywane w ramach zajęć w PWSZ, formy wędrówek pieszych po górach, formy nauczania narciarstwa zjazdowego i biegowego na poziomie podstawowym i instruktorskim.

Specyfika gór, Sudety – informacje podstawowe

Na obszarze Polski znajdują się dwa masywy górskie oddzielone od siebie Bramą Morawską. Starszy masyw Sudetów znajduje się w części zachodniej, a znacznie młodsze Karpaty w części wschodniej kraju [4]. Turystyczna strefa górską w Polsce jest stosunkowo niewielka i zajmuje obszar 20,1 tys. km kw., co stanowi 6,5% powierzchni kraju. Ciągnie się ona wzdłuż południowej granicy na długości 1300km, a jej szerokość waha się od 25 do 50km. Cechą charakterystyczną jej krajobrazu jest zróżnicowana rzeźba terenu. Taki krajobraz, nazywany dynamicznym, jest atrakcyjny turystycznie ze względu na duże różnice wysokości względnych, występowanie grzbietów, szczytów, urwisk, kotlin górskich oraz przełomów rzek, wodospadów itd.[9]. Dominujące formy turystyki wiążą się głównie z różnorodnymi sposobami mierzenia się z górami, ich potęgą, surowością oraz różnicami wzniesień. Uprawia się tu wspinaczkę, wędrówkę pieszą i konną, jazdę na nartach, rowerze lub spacer, przeplatany

chwilami podziwu dla otoczenia. Uprawiane formy turystyki wiążą się także z potrzebą wykorzystania walorów prozdrowotnych gór. Dlatego, oprócz niezwykłych krajobrazów, do walorów turystycznych zaliczamy ich unikatowe ekosystemy przyrodnicze, występowanie wód źródłanych, mineralnych oraz termicznych, które mają właściwości lecznicze, a także specyficzny mikroklimat, który gwarantuje czyste powietrze i zaleganie przez długi okres dużych ilości śniegu [1].

Na znaczne zróżnicowanie przestrzenne stosunków klimatycznych obszarów górskich wpływ wywiera wysokość nad poziomem morza, ekspozycja zboczy oraz sieć dolin górskich. W górach obserwujemy zatem dużą różnorodność zachmurzenia, a wiele szczytów znajduje się powyżej górnej granicy chmur. Na szczytach wilgotność względna wynosi bardzo często 100%, a jej nadmiar tworzy powłokę chmur. Średnie roczne zachmurzenie (występuje także jako zamglenie) osiąga około 80% pokrycia nieba przez chmury (mgły). Najmniejsze zachmurzenie występuje późnym latem i wczesną jesienią, a średnia liczba dni pogodnych w ciągu roku jest niewielka (przykładowo na Śnieżce wynosi 28 dni). Szczyty górskie są często usłonecznione zimą, a latem na szczytach narażeni jesteśmy na występowanie bezpośredniego promieniowania nadfioletowego. W górach występuje niższe ciśnienie, bowiem równolegle ze wzrostem wysokości obniża się wartość ciśnienia. Podobnie temperatura powietrza spada wraz ze wzrostem wysokości według zasady: około 1 stopień Celsjusza na każde 100m wzniesienia. Ta zależność jest powodem występowania tzw. pięter klimatycznych oraz wydłużania zimy termicznej, bowiem powyżej 800m n.p.m. okres z ujemnymi dobowymi temperaturami sięga 6 miesięcy. Ze wzrostem wysokości wiąże się także wzrost liczby dni z opadami, których jest trzykrotnie więcej na szczytach niż na nizinach. W przebiegu rocznym maksimum opadów przypada na okres letni, jednak według średnich z 230 dni z opadami, aż 165 to dni z opadami śniegu. W górach oprócz opadów występują także osady atmosferyczne takie jak gołoledź, szadź czy szeń. Do charakterystycznych, górskich zjawisk atmosferycznych należą częste, bardzo gwałtowne burze oraz bardzo silne wiatry, z których najbardziej znany jest wiatr fenowy – w Polsce nazywany halnym [13].

Topografia terenu sprawia, że w górach dominuje osadnictwo w konfiguracji gniazdowej – rozproszonej charakteryzującej się występowaniem licznych, małych miejscowości o zwartej zabudowie, połączonych siecią krętych dróg. Mimo dużych trudności technicznych i kosztów w tworzeniu oraz utrzymaniu bazy turystycznej strefa górską jest atrakcyjna dla inwestorów, bowiem ruch turystyczny trwa tu cały rok i jest

intensywny. W górach oprócz typowej zabudowy, uwarunkowanej klimatem i tradycją regionalną, spotykamy specyficzne, górskie szlaki turystyczne, narciostady, tory saneczkowe, skocznie, półka narciarskie oraz rzadko spotykane w innych regionach geograficznych środki transportu i urządzenia do obsługi turystów, takie jak: kolejki linowe, wyciągi narciarskie, ratraki, skutery śnieżne, sanie, oczywiście narty i inne [10].

Studenci PWSZ większość zajęć z omawianych niżej przedmiotów realizowali w Sudetach ze względu na walory tych gór, ale głównie z powodu stosunkowo niedużej odległości od macierzystej uczelni. Sudety to stare góry zrębowe o łącznej długości 300km i szerokości 50km. Na grzbietach wytyczone są granice południowo – zachodniej Polski, północnych Czech oraz skrawek zachodnich granic Niemiec. Najwyższym masywem górskim Sudetów są Karkonosze (35km długości), a najwyższym szczytem jest Śnieżka, która wznosi się na 1602m n.p.m. Zróżnicowana budowa geologiczna sprawia, że możemy w Sudetach podziwiać długie i łagodne grzbiety, kopulaste szczyty, kotliny śródgórskie, przełomowe doliny rzek oraz urwiska, kotły, jeziora i inne ślady istnienia lodowców górskich. Można również oglądać poszczególne piętra roślinności na stosunkowo niskich wysokościach nad poziomem morza: pogórze do 400 m, regiel dolny od 400 do 1000 m, regiel górny od 1000 do 1250 m, piętro kosodrzewiny (subalpejskie) od 1250 do 1450 m, a nawet piętro alpejskie od 1450 m n.p.m. Zlokalizowane są tu dwa parki narodowe: Karkonoski i Gór Stołowych. W pierwszym, powołanym w 1959 r., znajdują się torfowiska wysokie na Równi pod Śnieżką oraz kotły i jeziora polodowcowe, granitowe skałki wietrzeniowe itd. Drugi powstał w 1993 r. i obejmuje ochroną jedyne w Polsce góry o charakterze stołowym, czyli formy wietrzeniowe powstałe w skałach osadowych ułożonych na przemian piaskowców, margli i łupków. W Sudetach znajdują się także liczne uzdrowiska oparte na wodach mineralnych, a do tych najślawniejszych zaliczyć można: Świeradów Zdrój, Duszniki Zdrój, Cieplice Śląskie, Łądek Zdrój itd. [8]. Bogatą historię regionu tworzyło wiele pokoleń społeczeństw o różnych narodowościach, od włoskiej i czeskiej, poprzez łużycką i austriacką, po niemiecką i polską. Obszar był zawsze mocno wykorzystywany gospodarczo, znajdowały się tu bowiem liczne kopalnie, tartaki, huty szkła, zakłady papirnicze itd. Od połowy XIX wieku zaobserwować można preorientację działalności mieszkańców na świadczenie usług turystyczno – uzdrowiskowych. Rozbudowana została infrastruktura dla potrzeby turystów i kuracjuszy: uruchomiono kolej pasażerską, rozbudowano sieć dróg, powstały pensjonaty, domy

zdrojowe, schroniska, szlaki turystyczne itd. Spośród wielu walorów antropogenicznych, do najsłynniejszych atrakcji turystycznych należą ruiny zamku na Chojniku oraz kościółek Wang w Karpaczu [14]. Obecnie region także stawia na rozwój turystyki i rekreacji co obrazują, czynione na niespotykaną dotąd skalę, inwestycje w bazę noclegowo – żywieniową oraz w urządzenia terenowe, takie jak: letnie tory saneczkowe, kolejki linowe, trasy i wyciągi narciarskie itd. Do najbardziej atrakcyjnych miejscowości funkcjonujących turystycznie latem i zimą zaliczyć można Szklarską Porębę, Karpacz i Kudowę, a najbardziej znaną imprezą o zasięgu międzynarodowym jest Bieg Piastów w Jakuszycach, który ma już swoją trzydziestoletnią tradycję [15].

Uwarunkowania organizacji turystyki i rekreacji na terenach górskich w aspekcie nauczania kierunkowego studentów

Uwarunkowania formalne, ale także marketingowe, w tym dbałość o własną markę, narzucają na organizatora (usługodawcę) tworzenie oferty (produktu turystycznego) pod potrzeby klienta. Z punktu widzenia turysty – klienta, usługodawca powinien zawsze sprecyzować informacje podstawowe dotyczące imprezy turystyczno – rekreacyjnej takie jak: jej nazwa, cel – założenia, czas i miejsce, koszty itd. Przed imprezą powinien być znany sposób załatwienia wszelkich czynności organizacyjno – prawnych, zwłaszcza przy wyjazdach zorganizowanych, zagranicznych lub wybitnie specjalistycznych. Powinien być określony zakres usług transportowych, noclegowych i żywieniowych z uwzględnieniem wymogów i specyfiki imprezy. Należy także szczegółowo określić sposób poznania lub wykorzystania walorów (atrakcji) turystycznych, w tym zakres usług pilotażowych, przewodnickich, instruktorskich itd. Poprzez określenie sposobów ochrony życia, zdrowia i mienia powinno się klientowi stwarzać poczucie bezpieczeństwa. Organizator powinien zatem wykazać się w swojej ofercie dążeniem do uzyskania odpowiednich warunków do wypoczynku, a w konsekwencji do wywołania u klienta odczucia satysfakcji z dobrze wydawanych pieniędzy [5].

Organizacja turystyki i rekreacji jest jednak działalnością wielowymiarową i wymaga obecnie ciągłej penetracji różnych obszarów funkcjonowania człowieka, w tym społecznych (kulturowych, psychologicznych), ekonomicznych i środowiskowych. Nowoczesny produkt turystyczny jest wtedy dobrze zbilansowany, kiedy z jednej strony odpowiada nabywcy, głównie poprzez udostępnienie mu pożądanej atrakcji, a z drugiej nie narusza turystycznej wartości tegoż waloru i jednocześnie satysfakcjonuje usługodawcę. Konkurencyjność rynku

dotatkowo wymusza na organizatorach obniżanie kosztów swojej działalności oraz zwiększanie jej efektywności i skuteczności dla zaspokojenia potrzeb klienta. Rynkowe uwarunkowania rozwoju turystyki i rekreacji są szczególnie kłopotliwe w trakcie organizacji oraz przy obsłudze pakietów usługowych realizowanych bezpośrednio w środowisku przyrodniczo – geograficznym. To środowisko – unikatowe i wrażliwe, bywa niekiedy mało przychylne i często nieprzewidywalne dla turysty chcącego docenić jego walory [12].

Opisana sytuacja wskazuje na potrzebę wyjątkowo drobiazgowego przygotowania oraz nadania właściwej struktury organizacyjno – prawnej terenowemu produktowi turystyczno – rekreacyjnemu w początkowej fazie jego tworzenia. Potwierdzają tą tezę teoretycy i metodycy organizacji i obsługi form turystyki krajoznawczej [1], kwalifikowanej [2], turystyki wypoczynkowo – uzdrowskiej [7] oraz form rekreacyjnych [3].

Wagę fazy koncepcyjno – programowej imprez wykazują także w swych poradnikach specjaliści od letniego [11] i zimowego [16] wypoczynku górskiego. Środowisko górskie, jak już wykazano, charakteryzuje się specyficzną topografią i mikroklimatem, co jest główną atrakcją i równolegle największym problemem organizacyjnym. Opracowana koncepcja przedsięwzięcia musi być zatem poparta wnikliwą analizą osobową i środowiskową, tak aby góry swoją odmiennością cieszyły, a nie męczyły uczestników. Muszą być określone wymagania wstępne, o których organizator powinien odpowiednio wcześniej powiadomić zainteresowanych, aby mogli oni dostosować się do niezbędnych norm kondycyjno – zdrowotnych, a także w zakresie wyposażenia indywidualnego. Baza pobytowa powinna być dobrana tak, aby zagwarantować dostęp do docelowych atrakcji turystyczno – rekreacyjnych. Należy więc uwzględnić wzajemne odległości, występujące różnice wzniesień oraz możliwe do zastosowania środki transportu. Dynamiczny krajobraz oraz występująca w górach ciasna zabudowa gniazdowa są zmorą transportowców, a liczne podjazdy i zjazdy, szczególnie zimą, paraliżują ruch turystyczny, bowiem nie można ich pokonać bez odpowiedniego sprzętu i wprawy. W planowaniu należy zatem zabezpieczyć się przed trudnościami w niesieniu pomocy medycznej, opóźnieniami w dowozie wczasowiczów, dostawie produktów żywnościowych, parkowaniu autobusów itd. Przy określaniu ram czasowych imprezy należy uwzględnić częstość występowania zjawisk atmosferycznych, głównie niskich temperatur, wiatru i opadów śniegu – tak ważnych dla narciarzy, a niepożądanych przez wędrowców pieszych.

Zmienność pogody narzuca obowiązek wielotorowego programowania imprez na warianty optymistyczne przewidziane do wykonania przy właściwej pogodzie oraz te alternatywne dla nieprzychylnych warunków pogodowych. Alternatywność programowania wymuszona jest także wysiłkiem fizycznym, któremu poddawane są osoby wypoczywające aktywnie w górach. W zależności od predyspozycji podopiecznych powinno się planować różne długości i ekspozycję tras dla wędrowców i narciarzy oraz zróżnicowanie intensywności i czasu trwania zajęć programowych. Należy również uwzględnić korzystanie z usług instruktorów, przewodników, pilotów itd., którzy legitymują się stosownymi kwalifikacjami oraz referencjami lokalnych instytucji turystyczno – rekreacyjnych. Takie podejście wychodzi naprzeciw ogólnym wymogom formalnym oraz miejscowym przepisom ochrony dóbr turystyczno – poznawczych, a jednocześnie gwarantuje sprostanie potrzebom programowym, poprzez właściwe poznanie oferowanych atrakcji, często niebezpiecznych i nieosiągalnych bez profesjonalnej pomocy. Istotnym elementem programowania jest zabezpieczenie wyżywienia o właściwym składzie jakościowym i kalorycznym oraz podawanego w określony sposób i o czasie odpowiadającym normom przyjętej formuły pobytovej. Ważnym zabezpieczeniem przed kosztami perturbacji wykonawczych jest wybór i wykupienie polisy ubezpieczeniowej uwzględniającej specyfikę imprezy oraz uwarunkowania społeczno – środowiskowe regionu górskiego. Pewnym antidotum na ewentualne problemy jest również wcześniejsze zaznajomienie się z topografią terenu oraz ofertami regionalnych firm usługowych, z których pomocy można korzystać w trakcie wykonywania projektu.

Realizacja projektu, czyli druga faza imprezy turystyczno – rekreacyjnej, sprowadza się do skrupulatnego wykonania planowanych czynności programowych ze szczególnym zachowaniem zasad bezpieczeństwa i praktyki branżowej. Specyfika gór wymusza na wykonawcach projektów czujność w zakresie obserwacji prognoz pogody, antycypowania problemów oraz wyborze rozwiązań dostosowanych do miejscowej topografii. Sukces tej fazy zależy od wielowariantowości przyjętego programu, od szybkości reagowania na ewentualne problemy oraz wyborze kompromisowych sposobów realizacji nałożonych celów imprezy. Wymaga to jednak od osób obsługujących rzetelnego informowania uczestników o zmieniających się warunkach zewnętrznych, bieżącego konsultowania się z kadrą pomocniczą (przewodnikami, hotelarzami itd.) i podejmowania decyzji w oparciu o sprawdzone

informacje oraz wiedzę i umiejętności wypraktykowane w górach. W sytuacjach awaryjnych, zwłaszcza w czasie wypadków z narażeniem zdrowia i życia, operator imprezy powinien zastosować adekwatne do warunków górskich sposoby wzywania pomocy, zabezpieczania miejsc wypadkowych oraz udzielania pomocy przed-medycznej. W dokumencie jakim jestteczka imprezy powinny znaleźć się opisy sytuacji wypadkowych, czynności ratunkowych oraz zaświadczenia z opieki medycznej. Osoby poszkodowane w górach należy otoczyć opieką w trakcie leczenia szpitalnego i poszpitalnego, a także wesprzeć w zakresie zbierania dokumentacji dla pozyskania odszkodowania ubezpieczeniowego¹.

Ostatnia faza imprezy turystyczno – rekreacyjnej, niezależnie gdzie impreza się odbywała, sprowadza się do rozliczenia końcowego kwestii formalnych, finansowych i merytoryczno – programowych, czyli skompletowania teczki imprezy. W zakresie merytoryczno – programowym zespół obsługujący powinien zawrzeć własną ocenę wykonanej pracy oraz ocenę swoich usług dokonaną przez jej odbiorców. Dla pełniejszej oceny należy w sprawozdaniu zamieścić informacje dotyczące zastanych warunków pogodowych, terenowych i materialnych [6].

Formy kształcenia studentów Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wlkp. na terenach górskich

W PWSZ w Gorzowie Wlkp. kształcą się studentów specjalności turystyczno – rekreacyjnej od 10 lat. Jednak po ostatniej reformie szkolnictwa z dnia 27 lipca 2007 roku (Dz. U. nr 164) specjalność ta została podporządkowana pod minima nauczania kierunku Zarządzanie. W strukturach uczelnianych opiekę merytoryczną nad specjalnością sprawuje Zakład, dawniej Organizacji i Obsługi Rekreacji i Turystyki, a obecnie Organizacji i Zarządzania Turystyką funkcjonującego w Instytucie Zarządzania. Od momentu uruchomienia specjalności pracownicy Zakładu prowadzili w cyklu nauczania przedmioty, które odbywały się w różnych warunkach środowiska geograficznego. Wśród nich wystąpiły zatem formy rekreacji i turystyki żeglarskiej, kajakowej, rowerowej, jeździeckiej, turystyki autokarowej, turystyki osób niepełnosprawnych itd.

¹ Zakres czynności i obowiązków obsługujących imprezy turystyczno – rekreacyjnych jest ściśle określony przez ustawodawcę oraz przez stowarzyszenia branżowe, o czym czytamy w: Kruczek Z. (red.), *Pilotaż i przewodnictwo – nowe wyzwania – Materiały z II forum Pilotażu i Przewodnictwa*. Kraków; Proksenia, 2005.

Nieprzerwanie w programie znajdowały się także przedmioty realizowane w górach, były to: *Turystyka kwalifikowana*, *Turystyka narciarska*, *Organizacja imprez turystycznych*, *Kursy na stopień państwowy instruktora rekreacji ruchowej* oraz *Kursy doskonalenia jazdy na nartach*¹.

W semestrach letnich najczęściej wykorzystywaną formą przedmiotów przeprowadzanych w górach była wędrowka piesza. Wykonywana była jednorazowo w czasie trzyletnich studiów pod koniec pierwszego lub drugiego roku studiów, w miesiącach od maja do lipca. Był to zatem kilkudniowy wyjazd w polskie góry (najczęściej 5 dni zgrupowania w Sudetach), w czasie którego realizowano od 36 do 60 godzin dydaktycznych, w zależności od sytemu studiów (występował bowiem podział na studia niestacjonarne i stacjonarne). Zgrupowanie poprzedzone było zajęciami wprowadzającymi (dwa lub trzy spotkania na terenie Uczelni), w czasie których podawano założenia programowe, warunki zaliczenia oraz dzielono grupę studentów na podgrupy robocze. Każdorazowo celem wyjazdu było opanowanie umiejętności planowania, programowania, uczestniczenia i obsługiwania kilkudniowej, górskiej imprezy turystyczno – rekreacyjnej w oparciu o obowiązujące w tym zakresie zasady i metody pracy oraz zdobycie możliwie wysokich kwalifikacji turystycznych.

Poszczególne podgrupy robocze, w zależności od obowiązków określonych w nazwie, przygotowywały i wykonywały projekt wyjazdu na różne sposoby. Grupa koncepcyjno – programowa określała zadania oraz planowała imprezę. W trakcie realizacji czuwała, aby postawione cele były osiągnięte, a w sytuacjach awaryjnych dokonywała koniecznych korekt programu. Grupa noclegowo – żywieniowa zajmowała się znalezieniem odpowiedniej bazy pobytowej oraz dbała o dostosowanie usług do potrzeb uczestników i wymogów programowych. Grupa ubezpieczeniowo – sanitarna dokonywała rozeznania wśród ofert ubezpieczycieli, a następnie wykupywała odpowiednią polisę. W trakcie wyjazdu opiekowała się osobami poszkodowanymi, zabezpieczając miejsce wypadku, udzielając niezbędnej pomocy lub wzywając pomoc z zewnątrz. Do obowiązków grupy należało także nadzorowanie procesu powypadkowego w zależności

¹ Współautor opracowania A. Wołoszyn jest pracownikiem dzisiejszego Zakładu Organizacji i Zarządzania Turystyką od 2001 roku. Do jego obowiązków należało, między innymi, programowanie, przygotowywanie i przeprowadzanie przedmiotów terenowych, także w środowisku górskim. Analizowane programy są zatem autorstwa lub współautorstwa A. Wołoszyna i znajdują się w jego archiwum.

od sytuacji i zgodnie z wymogami wykupionej polisy. W zakresie zadań grupy transportowej było rozeznanie w zakresie logistycznym, następnie dopasowanie do tych potrzeb środków transportu. Grupa zajmowała się także współpracą z osobami świadczącymi usługi pilotażowe i przewodnickie. Opiekę nad środkami płatniczymi sprawowała grupa finansowa. Grupa dbała, aby zbiórka funduszy oraz poczynione wydatki były zgodne z potrzebami programowymi i zasadami rachunkowości. Dodatkowym zadaniem tej grupy było wykupywanie biletów wstępu do obiektów, parków itd. oraz wynajmowanie dodatkowego sprzętu turystyczno – rekreacyjnego, typu: kaski, latarki, raki, kijki spacerowe itd. Kolejną grupą roboczą była grupa animatorów czasu wolnego, która w oparciu o oferty regionalne oraz własną pomysłowość opracowywała i przeprowadzała program rozrywkowo – kulturalny. Celem tych zajęć było również uzupełnianie i utrwalanie wiedzy krajoznawczej nabywanej w czasie wędrówek terenowych. Powoływano także grupę sprawozdawczo – sondażową, która kompletowała teczkę imprezy oraz badała, za pomocą własnego kwestionariusza ankiety, opinie uczestników na temat przygotowania i realizacji projektu przez poszczególne grupy robocze. Całością prac koordynował, wybrany wśród studentów, kierownik grupy, który pozostawał w stałym kontakcie z prowadzącym przedmiot nauczycielem.

Program przedmiotu zawierał treści z zakresu teoretycznych podstaw organizacji i uprawiania turystyki w górach. Do tej części zajęć studenci przygotowywali się indywidualnie, a ich wiedza była weryfikowana na seminariach, które zajmowały wybrane popołudnia górskiego zgrupowania. W trakcie seminariów, oprócz zagadnień dotyczących bezpieczeństwa, ratownictwa, topografii terenu, podstaw prawnych, fizjologii wysiłku, wyposażenia turysty górskiego itd., omawiano przebieg i planowano kolejne etapy wędrówek. Podczas wędrówek, które zaczynały się rano, a kończyły popołudniu, studenci przedstawiali zwiedzane miejsca oraz elementy mijanego ekosystemu sprawdzając się w roli przewodników grupy. Musieli zatem wykazać się umiejętnością organizowania szyku marszowego i przodowania grupie poruszającej się w środowisku zurbanizowanym i przyrodniczym z zachowaniem bezpieczeństwa i wykorzystaniem zasad metodyki. Pokonując coraz ciekawsze i trudniejsze fragmenty szlaków uczestnicy kompletowali jednocześnie punkty niezbędne do zdobycia Górskiej Odznaki Turystycznej stopnia popularnego

lub brązowego¹.

Efekty tak prowadzonego kształcenia były oceniane na poszczególnych etapach zajęć oraz w trakcie praktycznego i teoretycznego zaliczenia końcowego, które odbywało się ostatniego dnia zgrupowania. Zaliczenie praktyczne polegało więc na przodowaniu grupie poruszającej się po narzuconym fragmencie szlaku oraz na przedstawieniu zasięgu własnych prac wykonanych w ramach grupy roboczej. Druga część zaliczenia była sprawdzianem wiedzy z teoretycznych podstaw organizacji i obsługi turystyki górskiej oraz nabytej wiedzy krajoznawczej. Efektem końcowym był również dokument w postaci teczki imprezy.

W semestrach zimowych przedmiotem najczęściej przeprowadzanym w górach była Turystyka narciarska, która również występowała jednorazowo w trakcie trzyletnich studiów. Zajęcia z tego przedmiotu, podobnie jak omawianej wędrówki letniej, były realizowane w formie kilkudniowego zgrupowania w Sudetach (5–6 dni), oczywiście w miesiącach zimowych (od stycznia do marca). Podobieństw między letnim i zimowym zgrupowaniem występowało znacznie więcej, bowiem zarówno liczba godzin, organizacja zajęć wprowadzających, przyjęty podział na grupy robocze, a nawet przebieg imprezy były niemal takie same. Różnica w założeniach programowych wynikała ze specyfiki zimy, pory roku wymuszającej działania zapobiegające małej odporności organizmu ludzkiego na zimno oraz braku naturalnych umiejętności poruszania się po śniegu. W programie znalazły się więc elementy nauki podstaw poruszania się na nartach biegowych i zjazdowych oraz nauki wykorzystania zimowych środków transportu. Omawiano charakterystykę aury zimowej, terenów i infrastruktury narciarskiej oraz zasady bezpiecznego przebywania w górach zimą. W trakcie zajęć praktycznych studenci penetrowali tereny narciarskiej, jeżdżąc po trasach biegowych i nartostradach w szybach marszowych lub ustawieniach ćwiczebnych. Różnica w zaliczeniu końcowym polegała zaś na wykorzystaniu nart w trakcie symulacji świadczenia usługi przewodnickiej grupie turystów (pozostałym członkom grupy), którzy także poruszali się na nartach. Po tych zajęciach studenci składali dokument końcowy w postaci teczki imprezy.

Nieobligatoryjną formą wykorzystywania gór w nauczaniu studentów były przeprowadzane przez pracowników Zakładu Organizacji i Obsługi Turystyki i Rekreacji kursy narciarskie. W okresie od 2003 do 2007 r. były

¹ Regulamin Górskiej Odznaki Turystycznej znajduje się na stronie Polskiego Towarzystwa Turystyczno Krajoznawczego – www.pttk.pl

prowadzone kursy na stopnie zawodowe instruktora rekreacji ruchowej ze specjalnościami narciarstwa biegowego i narciarstwa zjazdowego. Oprócz umożliwienia zdobycia kwalifikacji, szkolenia miały na celu unifikację umiejętności praktycznych i wiedzy teoretycznej słuchaczy z zakresu narciarstwa do poziomu niezbędnego w pracy instruktorskiej. Kursy odbywały się późną zimą w kompleksie narciarskim jaki tworzą miejscowości Szklarska Poręba i Jakuszcze. W trakcie dwutygodniowego zgrupowania realizowano program godzinowy narzucony przez Ministra Edukacji Narodowej i Sportu rozporządzeniem w sprawie kwalifikacji, stopni i tytułów zawodowych w dziedzinie kultury fizycznej z dnia 20 grudnia 2002 r. Program składał się zatem z zajęć teoretycznych dotyczących podstaw rekreacji ruchowej oraz zajęć z narciarstwa określonych programem Polskiego Związku Narciarskiego¹. Zajęcia praktyczne w górach, które rozpoczynały się rano, a trwały do późnych godzin popołudniowych, polegały na doskonaleniu jazdy technicznej na różnych poziomach nauczania i w zróżnicowanych warunkach śnieżnych, poznawaniu sposobów i metodyki nauczania narciarstwa, hospitowaniu oraz samodzielnym prowadzeniu zajęć nauki jazdy na nartach. Wieczorami odbywały się wykłady z teorii narciarstwa i rekreacji ruchowej, prezentowano i analizowano filmy metodyczne oraz materiały filmowe nagrywane w trakcie zajęć terenowych. Kursy kończyły się egzaminami praktycznymi z jazdy technicznej i z nauczania jazdy na nartach oraz egzaminami teoretycznymi z podstaw rekreacji ruchowej i teorii narciarstwa. Osoby, które zdały stosowne egzaminy mogły otrzymać dwie legitymacje instruktora rekreacji ruchowej, jedną ze specjalnością narciarstwa zjazdowego, a drugą narciarstwa biegowego. Mimo dużej intensywności i wysokich wymagań kursy miały swoją renomę oraz cieszyły się popularnością zwłaszcza wśród osób pochodzących z terenów górskich.

W latach 2004–2006 pracownicy Zakładu organizowali i prowadzili kursy doskonalenia jazdy na nartach zjazdowych. Kursy, które powstawały z myślą o środowisku uczelnianym, znajdowały swoich zwolenników wśród Gorzowian i mieszkańców okolicznych miejscowości. Celem kursów było stworzenie możliwości do aktywnego odpoczynku połączonego z podnoszeniem umiejętności jazdy na nartach. W trakcie

¹ Problematyka szkolenia instruktorów narciarstwa jest szerzej prezentowana na stronach Stowarzyszenia Instruktorów i Trenerów Narciarstwa Polskiego Związku Narciarskiego (www.pol.ski.instr.pl)

zajęć uczestnicy poznawali prawidłowe sposoby wykonywania ewolucji narciarskich oraz mogli, pod okiem specjalistów, doskonalić własne umiejętności. Wieczorami odbywały się prelekcje dotyczące technik jazdy, konserwacji nart, wyposażenia, terenów narciarskich itd. W celu zobrazowania postępów analizowano materiały filmowe nagrywane w trakcie zajęć oraz przedstawiano filmy metodyczne. Na zakończenie uczestnicy otrzymywali zaświadczenie potwierdzające udział w kursie doskonalenia jazdy na nartach.

Podsumowanie

Głównym celem pracy było przedstawienie argumentów przemawiających za wykorzystaniem terenów górskich w kształceniu studentów kierunków turystyczno – rekreacyjnych. Wybór takiej problematyki warunkowany był, wykazywanym we wprowadzeniu, brakiem wskazań w normatywach programowych na formy terenowe jako te istotne dla procesu nauczania studentów turystyki i rekreacji. Praktyka dydaktyczna zaś wskazuje na wyjątkowe korzyści stosowania form terenowych w procesie nauczania. Dobrym przykładem tych zależności są właśnie zajęcia organizowane w górach. Pokazują one, że atrakcyjność turystyczna terenów górskich jest studentom znana niemal powszechnie, ale już niekoniecznie znana jest codzienność życia na obszarach z dynamicznym krajobrazem i klimatem. Dużo większą trudność sprawia studentom wyobrażenie sobie problemów działalności zawodowej związanej z turystyką i rekreacją w górach. Dopiero udział w zajęciach przeprowadzonych w takich miejscach, w których, jak zauważają studenci, «ciągle jest pod górę», a «wiatr nawiewa śnieg w oczy» uświadamia rolę i odpowiedzialność jaka ciąży na organizatorach wypoczynku, zwłaszcza tego aktywnego i górskiego. Przyjęta strategia argumentacji, za wykorzystywaniem terenów górskich, polegała zatem na przedstawieniu walorów turystycznych gór oraz trudności, które napotykamy na tych terenach przy organizacji turystyki i rekreacji. Wskazano jednocześnie możliwości pokonywania tych trudności przez studentów formami wypróbowanymi w działalności dydaktycznej PWSZ w Gorzowie Wlkp. Zobrazowano również zakres wymogów stawianych studiującym oraz gamę pozyskiwanych przez nich umiejętności. Środowisko górskie bezwzględnie podnosi poprzeczkę trudności organizacyjnych, a sprostanie im wymaga specjalnego zmysłu obserwacji, przewidywania i interpretacji zdarzeń, umiejętności wyboru rozwiązań kompromisowych itd.

Autorzy mają nadzieję, że przekonali czytelnika o wyższości kompetencji absolwenta, który praktykował w środowisku górskim nad

tym, który zna takie warunki z przekazów wirtualnych. Przedstawienie wypracowanych i praktykowanych własnych form pracy w górach oraz związanej z tym promocji Uczelni w środowisku lokalnym i wśród mieszkańców Sudetów powinno być dodatkowym argumentem broniącym tezy, że warto ponosić ryzyko i koszty organizacji zajęć terenowych w nauczaniu kadr dla potrzeb turystyki i rekreacji.

Literature:

1. Bieńczyk G. Krajoznawstwo i jego związki z turystyką / G.Bieńczyk. – Warszawa : Wyższa Szkoła Ekonomiczna, 2003. – S. 67–70, 167–172.
2. Kompendium wiedzy o turystyce. – Warszawa : PWN, 2005.
3. Kielbasiewicz-Drozdowska I. Teoria i metodyka rekreacji (zagadnienia podstawowe) / I.Kielbasiewicz-Drozdowska, W.Siwiński. – Poznań : Akademia Wychowania Fizycznego w Poznaniu, 2001. – S. 225–284.
4. Kondracki J., Geografia regionalna Polski / J.Kondracki. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2000. – S. 19–20.
5. Kornak S. Zarządzanie turystyką i jej podmiotami w miejscowości i regionie / S.Kornak, A.Rapacz. – Wrocław : Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego, 2001. – S. 13–22.
6. Kruczek Z. Kompendium wiedzy pilota wycieczek / Z.Kruczek. – Kraków : Proksenia, 2003.
7. Łobożewicz T. Podstawy turystyki / T.Łobożewicz, G.Bieńczyk. – Warszawa : Wyższa Szkoła Ekonomiczna, 2001. – S. 118–122.
8. Mazurski K. Geografia turystyczna Sudetów / K.Mazurski. – Wrocław : Oficyna Wydawnicza Oddziału Wrocławskiego PTTK Sudety, 2003.
9. Naumowicz K. Wybrane zagadnienia geografii turystycznej Polski : Materiały do wykładów / K.Naumowicz. – Gorzów Wlkp. : Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa, 2006. – S. 31–32.
10. Płocka J. Wybrane zagadnienia z zagospodarowania turystycznego / J.Płocka. – Toruń : Centrum Kształcenia Ustawicznego w Toruniu, 2006. – Część II. – S. 23–26.
11. Skibicki Z. Szkoła turystyki górskiej / Z.Skibicki. – Pelplin : Wydawnictwo Skibicki, 2004.
12. Podstawy rekreacji i turystyki / [red. S.Toczek-Werner]. – Wrocław, Akademia Wychowania Fizycznego, 2008. – S. 125–162.
13. Woś A. Klimat Polski / A.Woś. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1999. – S. 212–214.
14. Wyrzykowski J. Atrakcje turystyczne Wrocławia i Dolnego Śląska / J.Wyrzykowski. – Wrocław : Mada Press, 1996.
15. Narciarski atlas Polski, Czech i Słowacji 2008 / [red. P.Zielonacki. – Kraków : Wydawnictwo Family Cup Sp. z o.o., 2007. – S. 4–41.
16. Żemojtel M. Wędruj na nartach. Narciarstwo tourowe, śladowe i biegowe : Poradnik / M.Żemojtel. – Kraków : Wydawnictwo Bezdroża, 2006.

УДК 330.322 : 338.48(477.83)

**ОЦІНЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ
РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Г.В.Горин

Інститут регіональних досліджень НАН України

Досліджено сучасний стан рекреаційно-туристичного потенціалу Львівської області. Зроблено акцент на оцінці інвестиційної привабливості рекреаційно-туристичного потенціалу даного регіону, як дієвого чинника реалізації розвитку рекреаційно-туристичного господарства області. Приведена розробка окремих заходів, які б сприяли у розвитку рекреаційно-туристичного господарства Львівщини.

Current condition of the recreation and tourism potential of the Lviv region is analyzed. Special attention is given to the evaluation of the investment attractiveness of the recreation and tourism potential of the region as the basic of the realization of the development of the recreation and tourism activity of the region. The development of the some measures to influence of the recreation and tourism potential of the Lviv region growth.

Одним із пріоритетних напрямків розвитку рекреаційно-туристичної діяльності є стимулювання інвестиційної діяльності, спрямованої на збереження і ефективне використання природних лікувальних ресурсів регіону та розвиток туризму.

Над науковою проблематикою інвестиційної діяльності та оцінки інвестиційної привабливості рекреаційно-туристичного потенціалу України плідно працюють В.Мацола, М.Черчик, М.Мельник, Я.Дідик та інші дослідники.

Основною метою роботи є дослідження сучасного стану розвитку рекреаційно-туристичного потенціалу Львівської області, з'ясування перспектив та оцінювання інвестиційної привабливості Львівської області.

За наявністю рекреаційно-туристичних ресурсів Львівська область займає одне з провідних місць у державі. Природні рекреаційні ресурси Львівщини представлені лікувальними мінеральними водами, лікувальними грязями, озокеритом, кліматичними, водними та лісовими ресурсами. Частка природно-рекреаційного потенціалу

Львівщини у сумарному природно-ресурсному потенціалі України складає 5,377 %. У структурі рекреаційних ресурсів області 70 % припадає на ресурси відпочинку і туризму, 30 % – на ресурси санаторно-курортного лікування [5, с. 103]. У сумарному природно-ресурсному потенціалі області природні рекреаційні ресурси становлять 14,3 %, що значно вище відповідного показника по Україні (9,5 %) [5, с. 124].

Основне значення в структурі рекреаційно-туристичного потенціалу Львівщини займають лікувальні мінеральні води. З VIII типів мінеральних вод, що застосовуються в бальнеології, на Львівщині відомо сім, які виділяються у чотири зони їх поширення.

В зоні поширення мінеральних неспецифічних вод типу «Нафтуса» розташовані курорти Трускавець (добовий дебіт родовища складає 47,2 м³/добу), Східниця (64,6), Верхньосинєвидненське родовище та близько 40 інших проявів джерел «Нафтусі» із загальними розвіданими та прогнозними ресурсами понад 5 тис. м³/добу. В зоні поширення лікувальних розсолів з підвищеним вмістом сульфатів розташований курорт Моршин (79,0 м³/добу). Сумарні розвідані та прогнозні ресурси лікувальних розсолів складають понад 600 м³/добу, з яких на даний час використовується лише приблизно 1 м³/добу. На базі мінеральних сульфатних вод функціонують курорти Великий Любінь (запаси вод – 57,6 м³/добу), Немирів (320), Шкло (5,0). Загальні та прогнозні запаси даного типу вод сягають декількох тисяч м³/добу. В даний час використовується лише приблизно 250 м³/добу. Найвідоміші родовища мінеральних вод без специфічних компонентів і властивостей розташовані в смт. Олеську (220 м³/добу), с. Балучині (158), смт. Новому Милятині (138), с. Солуки (86 м³/добу). Загальні прогнозні їх запаси складають близько 27000 м³/добу. В області виявлено також вуглекислі мінеральні води (с. Климець, с. Боберка).

Лікувальні торф'яні грязі Львівщини, представлені Немирівським, Великолюбінським, Моршинським родовищами та родовищем Шкло із загальними запасами 462 тис. м³, повністю забезпечують теперішні та перспективні потреби функціонування на їх базі санаторно-курортних установ.

На Львівщині розташоване найбільше в Україні Бориславське родовище озокериту, прояви якого є також в смт. Стара Сіль.

В цілому по області баланс прогнозних ресурсів, розвіданих і затверджених запасів складає 113872,6 м³/добу. Це найбільший показник серед усіх областей України [2, с. 33].

Крім бальнеологічних ресурсів Львівщина має інші природні рекреаційні ресурси (ландшафтні, лісові, водні та ін.). Серед них особливий інтерес представляють гірські місцевості, придатні для гірськолижного спорту, зокрема, Славське, Тисовець, Розлуч, Турка.

З рекреаційною метою можна використовувати фактично усі ліси області, проте для розвитку рекреації і туризму найпридатніші ліси І групи, які в області займають 271,1 тис. га, з них (тис. га): ліси зелених зон – 137,7, курортні ліси – 11,1, ліси спеціального цільового призначення – 2,6, заповідні ліси – 2,1 [6, с. 217].

За даними державного управління екології та природних ресурсів у Львівській області природно-заповідний фонд області станом на 1.01.2009 р. складався з 335 об'єктів загальною площею 112,9 тис. га, що становить 5,2 % її території і представлений всіма категоріями заповідності. Найціннішими з них є заповідник «Розточчя», національні природні парки: Яворівський та «Сколівські Бескиди». Крім цього, в області існують три регіональні ландшафтні парки: «Надсянський» (19478), «Знесіння» (262 га), «Верхньодністровські Бескиди» (8536) [3].

Для водних видів відпочинку, оздоровлення і туризму найпридатнішими є Дністер, Стрий, Свіча, Західний Буг, окремі штучні водойми в околицях Львова і Яворівському районі [1].

Слід сказати, Львівщина є найбільшою в Україні за кількістю, різноманітністю і ступенем збереження архітектурно-містобудівної спадщини, яка представлена всіма типами будівель широкого хронологічного періоду – від княжої доби до середини ХХ ст. Всього в області взято під охорону 3965 споруд ХІІ–ХХ ст. (25 % від усієї кількості в Україні), у тому числі 512 – загальнодержавного значення. Основна частина об'єктів – 2313 – зосереджена у Львові, який за їх кількістю і різноманітністю займає перше місце в державі [4].

Таким чином, природний рекреаційний потенціал Львівської області є досить великий. Наявний рекреаційно-туристичний потенціал Львівської області впродовж історичного періоду вивів рекреаційно-туристичну індустрію на світовий ринок рекреаційно-туристичних послуг.

Динаміку розвитку рекреаційно-туристичної індустрії ілюструють наступні дані: у 2005 р. ліжковий фонд у санаторіях і пансіонатах з лікуванням і їх використання становив 18756 ліжко-місць, у 2006 р. – 21157, у 2007 р. – 16424.

З 1 січня 2008 р. на Львівщині у сфері санаторно-курортного

обслуговування діяло 115 санаторіїв та закладів відпочинку тривалого перебування. Із загальної кількості санаторно-курортних закладів: 53 санаторіїв, 11 пансіонатів з лікуванням, 8 санаторіїв-профілакторіїв, 1 курортна поліклініка, 3 бальнеологічні лікарні та грязелікарні, 8 пансіонатів відпочинку, 31 база відпочинку.

Серед регіонів України за кількістю санаторно-курортних та відпочинкових закладів Львівська область посіла восьме місце; за кількістю санаторіїв і пансіонатів з лікуванням – друге; за кількістю ліжок у санаторно-курортних закладах – восьме місце; за кількістю осіб, які оздоровились упродовж 2006–2007 рр. – четверте.

Вартість усіх проданих путівок за минулий період становила 412,9 млн грн., у т.ч. в (млн грн.): санаторіях – 397,0, пансіонатах з лікуванням – 6,9, санаторіях-профілакторіях – 2,5, бальнеологічних лікарнях і грязелікарнях – 1,2, пансіонатах і базах відпочинку – 5,2. У самостійних закладах відпочинку одно-дводенного перебування вартість таких путівок становила лише 16,4 тис. грн.

Упродовж останніх років спостерігається активізація готельного бізнесу. 2005–2008 рр. за кількістю діючих підприємств готельного господарства Львівщина перемістилася з дев'ятого місця на перше.

2005 р. в області діяло 100 підприємств готельного господарства, у 2006 р. – 110, 2007 р. – 128, 2008 р. – 145, послугами яких скористались у 2005 р. – 90756 осіб, з них іноземців – 11233; відповідно, у 2006 – 93553 осіб, з них іноземців – 8427, у 2007 р. – 172421 осіб, з них іноземців – 9478. Отже, за даними державного управління статистики у Львівській області, така кількість відпочиваючих порівняно з 2006 р. зросла на 43,1 %, з 2000 р. – удвічі.

З вище сказаного, Львівська область є інвестиційно привабливою для рекреаційно-туристичної індустрії. Серед регіонів України за обсягом інвестицій у 2007 р. (57,7 млн дол. США) Львівщина посіла друге місце після Донецької області. СЕЗ «Курортполіс Трускавець» серед вільних економічних зон України займає друге місце за кількістю інвестиційних проектів, а за обсягом залучених інвестицій – третє. Обсяг іноземних інвестицій, що надійшли у СЕЗ з початку її функціонування, склав 7,4 % від загального обсягу іноземних поступлень в економіку Львівської області упродовж 2000–2007 рр.

На нашу думку, Львівщина з своїм рекреаційно-туристичним потенціалом має унікальні шанси стати важливим осередком прямих іноземних інвестицій. Їх зростання допоможе досягнути світовий рівень економічного розвитку даного регіону і України, – зокрема.

Для цього треба комплексна розробка окремих заходів. До них слід віднести:

- ведення моніторингу бальнеоресурсів;
- завершення комплексу робіт з перезатвердження запасів мінеральних вод Верхньосиньовидського, Великолюбінського, Моршинського, Трускавецького та Східницького родовищ;
- реалізація лісогосподарськими підприємствами власних можливостей для розвитку рекреаційно-туристичного господарства;
- підвищення рівня комфортності існуючої санаторно-курортної бази;
- розширення спектра санаторно-курортних послуг;
- проведення реконструкції існуючих автомобільних та велосипедних доріг до рекреаційно-туристичних центрів;
- створення локальних екопоселень;
- активізація зусиль у справі міждержавної співпраці в рекреаційному та природоохоронному напрямку;
- забезпечення раціонального та ефективного використання природних та історико-культурних рекреаційних ресурсів;
- створення сприятливих умов для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій в розвиток рекреаційної сфери.

Література:

1. Горин Г. Ефективність використання бальнеологічного потенціалу курорту Трускавець як основа реалізації перспектив його розвитку / Г.Горин // Міжвузівська науково-практична конференція «Ресурси природних вод Карпатського регіону». – 2009. – 206 с.
2. Гулич О.І. Мінеральні води та курорти Львівщини / [Під ред. Матолича Б. М.] – Львів: Вид-во «Палітра Друку», 2003. – 96 с.
3. Дейнека А.М. Проблеми і перспективи рекреаційного використання лісів Львівської області / А.М.Дейнека, М.В.Копач // Регіональна економіка.– 2001. – № 2. – 248 с.
4. Кравців В.С. Рекреаційний потенціал Львівської області та стратегія її освоєння / В.С.Кравців, Б.М.Матолич, О.І.Гулич, В.О.Полюга // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – 287 с.
5. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: Підручник / В.П.Руденко. – К.: ВД «К.-М. Академія» – Чернівці: Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
6. Фурдичко О.І. Лісорекреаційні ресурси Львівщини та напрямки їх ефективного використання / О.І.Фурдичко, В.Д.Бондаренко // Проблеми та перспективи розвитку природоохоронних об'єктів на Розточчі. – Львів: Логос, 2000 – 248 с.

УДК 336 : 338.48

**НАЦІОНАЛЬНІ ПРІОРИТЕТИ ТА СОЦІАЛЬНІ
ЧИННИКИ В УПРАВЛІННІ ФІНАНСАМИ
КУРОРТНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ**

В.В.Гуменюк, В.М.Угринюк

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

У статті розглянуто організаційно-управлінські аспекти фінансового забезпечення рекреаційно-оздоровчого туризму в умовах трансформаційної економіки, питання державної фінансової політики регулювання розвитку курортного господарства України. Подано рекомендації щодо вдосконалення управління фінансами курортного господарства України.

The article reveals the organizational and management aspects of financial provision of recreation and health tourism in transformational economy condition. Issues of state financial policy adjustment of Ukraine's resort economy is also given in the article. There are recommendations to improve financial management of Ukraine's the resort economy.

Курортне господарство є одним із пріоритетних напрямків розвитку інституційних секторів економіки України. Ринкові трансформації в економіці нашої держави стали позитивними чинниками формування ринку послуг курортного господарства, його сегментації, зародження й розвитку конкуренції та конкурентної політики в цьому інституційному секторі. У той же час існує ряд негативних чинників, які деструктивно впливають на функціонування курортного господарства: 1) рівень фінансового забезпечення відтворення матеріально-технічної бази санаторно-курортних закладів є недостатнім; 2) спостерігається надмірне зростання комерціалізації у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги населенню (заміщення державної муніципальної, відомчої на приватну сферу економічної діяльності); 3) розвиток приватної ініціативи гальмується дефіцитом фінансових ресурсів та ціною їх залучення, недосконалістю інвестиційного та податкового законодавства; 4) загострюються диспропорції, зумовлені низьким рівнем соціального забезпечення населення й високою вартістю рекреаційно-оздоровчих послуг.

У контексті розбудови інформаційного суспільства, відмінною рисою якого є домінування торгівлі послугами як у системі

формування торговельного балансу, так і в економічній системі внутрішньої торгівлі, вагомими є наукові розробки концептуальних засад рекреаційного господарства України провідних учених-економістів [1; 3; 4; 5 та ін.]. Водночас, спостерігається відсутність ґрунтовних досліджень, в яких увага була б зосереджена на питаннях державного та муніципального фінансового менеджменту в курортному господарстві України.

Метою дослідження є окреслення національних пріоритетів і соціальних чинників в контексті державного управління фінансами та регулювання розвитку курортного господарства України. Досягнення поставленої мети передбачало розв'язання конкретних завдань:

1) теоретичну концептуалізацію фінансового забезпечення сталого розвитку курортного господарства України в умовах глобалізаційних викликів сучасності;

2) проведення ретроспективного аналізу структурних зрушень у курортному господарстві України, з'ясування ключових чинників, які впливали на їх динаміку;

3) розгляд потенціалу державного соціального страхування як джерела фінансового забезпечення оздоровлення населення.

Інвестиції у здоров'я нації, підвищення працездатності населення, культивування здорового способу життя та забезпечення соціального добробуту в суспільстві створюють для держави ефект заміщення бюджетних витрат на лікування, профілактику захворювань та превентивні заходи. Для України, зважаючи на існуючий туристичний потенціал, цілком реальним у довгостроковому аспекті є здійснення конкурентного прориву, отримання значних валютних надходжень, нарощення доходів бюджетів у результаті розвитку туристичної галузі, зокрема курортного господарства, а як наслідок – всієї національної економіки та фінансової системи. Тому сталий розвиток курортного господарства належить до ключових чинників зростання національної економіки за умов збереження та відтворення ресурсного потенціалу для майбутніх поколінь.

Сталий розвиток курортного господарства зумовлюється наявністю рекреаційних ресурсів, які зосереджені на території України, їх унікальністю, оздоровчо-лікувальною якістю, стійкістю екосистем курортів України до антропогенного навантаження, техногенних впливів на природне середовище, туристичною привабливістю, інфраструктурним забезпеченням, комфортністю, соціально-побутовими умовами для рекреації. Концепція сталого розвитку в

контексті функціональних особливостей курортно-рекреаційної сфери є на сьогоднішній день орієнтиром, визнаним стандартом, що регламентує вектор організації функціонування та розвитку курортного господарства за принципами збереження та відтворення рекреаційних ресурсів як елементів національного багатства України, створення умов для забезпечення доступності та фінансової спроможності реалізації потреб кожної людини в рекреації, оздоровленні та відпочинку.

Ефективне функціонування рекреаційно-оздоровчої сфери є одним з найважливіших чинників соціально-економічного розвитку будь-якої країни, визначає якість життя в умовах глобалізаційних тенденцій розвитку світової економіки. Зростання зацікавленості світової спільноти організованим комфортним відпочинком, туризмом, рекреацією та лікуванням в умовах відкритості національної економіки ставить нові стратегічні орієнтири для сталого розвитку курортного господарства України.

Відповідно до проведених Світовим банком досліджень середня тривалість життя українців на 10–12 років нижча, ніж у країнах Західної Європи. В Україні спостерігається демографічна криза, що виражається у низькій народжуваності, високому рівні смертності, особливо серед чоловіків працездатного віку, та процесами міграції. За роки незалежності населення України зменшилось на 6 мільйонів (12 %) і становить 46016,2 тис. осіб. станом на 01.09.09 р. Близько 80–90 % державних видатків на охорону здоров'я витрачаються на утримання великої кількості лікарень та заробітну плату персоналу, і лише 10–20 % – на розвиток системи охорони здоров'я населення. До того ж, Україна надалі стикається з викликами, які стосуються забезпечення кращих результатів діяльності системи охорони здоров'я, зокрема: підвищення ефективності надання послуг; зміна тенденції до скорочення очікуваної тривалості життя на тенденцію до зростання очікуваної тривалості життя; зниження поширеності необґрунтованих видатків на охорону здоров'я й соціальне забезпечення населення. Загалом, більшість показників стану охорони здоров'я для населення України гірші, ніж для нових членів ЄС [6; 7].

Пострадянська державна соціальна політика передбачала використання рекреаційних ресурсів в оздоровчих цілях. Складовою цієї політики був механізм фінансового забезпечення оздоровлення населення, що передбачав домінування фінансових ресурсів профспілкових та державних фондів соціального страхування. Звісно,

що при централізованому розподілі путівок існуюча пропозиція послуг курортного господарства не могла задовольнити суспільні потреби в оздоровчому туризмі. Значною мірою цей дефіцит заповнювався через придбання населенням курсівок, приватне розміщення в квартирах, сільських садибах тощо. Скасування централізованого розподілу путівок у свій час негативно вплинуло на обсяги споживання оздоровчих туристичних продуктів. У ринкових умовах сьогодення курортне господарство в Україні й надалі зазнає структурних зрушень (табл. 1).

Таблиця 1

Структурні зрушення у курортному господарстві України [6]

Роки	Санаторії та пансіонати з лікуванням		Санаторії-профілакторії		Будинки і пансіонати відпочинку		Бази та інші заклади відпочинку		Дитячі оздоровчі табори	
	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них ліжок, тис.	всього	у них місць, тис.	всього	у них місць, тис.	всього	у них місць, тис.
1990	505	154	556	55	332	115	2213	302	15687	467
1991	513	154	568	55	342	116	2236	318	10521	394
1992	531	155	571	54	321	106	2135	298
1993	546	157	544	52	308	95	2003	294	7242	632
1994	539	156	520	47	303	90	1968	268	6249	266
1995	551	159	517	43	294	83	1862	263	5884	256
1996	545	155	463	39	286	80	1777	240	5615	242
1997	536	155	428	33	289	76	1754	236	5601	237
1998	547	156	416	33	292	77	1913	234	6904	241
1999	547	155	404	32	303	71	1961	235	7644	236
2000	549	151	377	31	266	63	2010	238	7615	227
2001	555	151	357	29	273	61	2015	236	8578	221
2002	544	151	334	28	290	63	1982	236	10890	231
2003	536	147	325	27	292	62	2005	236	14961	228
2004	531	147	311	25	302	62	2033	231	19443	256
2005	524	145	291	23	321	65	2016	233	18366	236
2006	520	148	277	23	301	63	1976	232	18238	231
2007	523	143	269	21	302	64	1934	224	18363	226
2008	518	142	262	21	302	64	1916	221	18672	218

Таким чином, спостерігається активізація діяльності дитячих оздоровчих таборів, однак значна кількість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням з різних причин не функціонує, відбулось істотне зменшення кількості санаторіїв-профілакторіїв, будинків, пансіонатів відпочинку, баз і інших закладів відпочинку. Звісно, ці зрушення можуть бути зумовлені об'єктивною реальністю реорганізації,

виокремлення, перепрофілювання, злиття, поглинання тощо.

В умовах ринкових трансформацій в економіці України простежується тенденція до зниження соціально-економічної ефективності функціонування суб'єктів курортного господарства з домінантою державної (муніципальної) форми власності та відомчого призначення. Відбувається також скорочення кількості санаторно-курортних закладів зі статусом юридичної особи та зростання кількості приватних оздоровчих закладів, пансіонатів, баз відпочинку, які функціонують в межах правового поля, визначеного для приватних підприємців-фізичних осіб. Простежуються факти передачі цілісних майнових комплексів, що раніше функціонували як перспективні лікувально-оздоровчі заклади, туристичні бази та бази відпочинку, у довгострокову фінансову оренду.

На часі важливим є, з одного боку, створення сприятливих фінансових умов для започаткування і ведення бізнесу підприємцями-фізичними особами, а з другого – розробка і впровадження державної політики регулювання, що унеможливила б стимули штучної неефективності: умисну збитковість, штучне подрібнення активів, тінізацію бізнесу, активізацію технології умисних ліквідацій суб'єктів курортного господарства. Розвиток приватної ініціативи не повинен бути руйнівним для державних, муніципальних, відомчих та інших закладів рекреаційного типу.

У сучасних умовах господарювання виникає необхідність розробки рекреаційно-оздоровчих продуктів, розрахованих на споживача із середнім рівнем доходів, та відповідного механізму їх просування. Це завдання частково виконує Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності (ФССТВП), який має право спрямовувати кошти на санаторно-курортне лікування працівників та членів їх сімей.

Використання коштів ФССТВП на оздоровлення регламентовано відповідною Інструкцією [2]. Видачу путівок передбачено на підставі рішення комісії страхувальника. Комісія страхувальника отримує путівки за місцем реєстрації підприємства, установи, організації, тобто за місцем перерахування страхових внесків, за умови, що сума перерахованих страхувальником внесків достатня і не використана цілком на оплату лікарняних листків. Протягом одного року одній і тій же особі за рахунок коштів соціального страхувальника може бути видана тільки одна путівка на санаторно-курортне лікування чи відпочинок. Путівки у санаторії, пансіонати з лікуванням, курортні

водогрязелікарні, пансіонати, будинки відпочинку, придбані за рахунок коштів соціального страхування, видаються: безкоштовно, з оплатою 10, 30 та 50 % їх вартості чи за повну вартість.

Вважаємо, що до повноважень ФССТВП доцільно було б віднести організацію туристичного обслуговування з видачі путівок без лікарського висновку та рішення комісії страхувальника стосовно конкретної працюючої особи. ФССТВП може мати у своєму розпорядженні так звані альтернативні путівки, які надавалися б за повну вартість і були б доступні кожній платоспроможній особі. В такому разі ФССТВП виконував би функцію туроператора з внутрішнього туризму, що дозволило б активізувати туристичну діяльність, зробити туристичні продукти більш досяжними, оскільки територіальні відділення ФССТВП могли б забезпечувати продаж туристичних продуктів, у т.ч. й з перевагою оздоровчих послуг у своєму складі в адміністративно-територіальних утвореннях, де туристичні фірми не функціонують або ж функціонують непрофесійно. Діяльність ФССТВП за таких умов вимагала б пошуку доступних та якісних туристичних продуктів, з виробниками яких укладалися б угоди на засадах щорічних тендерів.

Соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності, виступаючи як система правових, економічних та організаційних інструментів, має забезпечувати фінансування витрат, пов'язаних з оздоровленням, в тому числі туристично-рекреаційної діяльності, яку забезпечують санаторно-курортні та оздоровчі заклади.

Таким чином, для забезпечення реалізації національних і регіональних пріоритетів розвитку курортного господарства України та поточного фінансового забезпечення операційної діяльності санаторно-курортних закладів потрібні не тільки значні фінансові ресурси, але й ефективний механізм управління фінансами у цій сфері.

До перспективних напрямів подальших наукових досліджень фінансового забезпечення розвитку курортного господарства слід віднести розгляд питань фінансово-кредитного забезпечення під державні гарантії з використанням механізму облігаційних позик місцевих органів самоврядування.

Література:

1. Мельниченко С.В. Інформаційні технології в туризмі : теорія, методологія, практика : Монографія / С.В.Мельниченко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 493 с.

2. Постанова правління фонду соціального страхування по тимчасовій втраті працездатності «Про затвердження інструкції про порядок планування, обліку видачі путівок на санаторно-курортне лікування і оздоровлення застрахованих осіб і членів їх сімей, придбаних за рахунок коштів фонду соціального страхування внаслідок тимчасової втрати працездатності» № 51 від 24.12.2001.
3. П'ятницька Г.Т. Ресторанне господарство України: ринкові трансформації, інноваційний розвиток, структурна переорієнтація / Г.Т.П'ятницька. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 465 с.
4. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму : теорія, методологія, реалії бізнесу : Монографія / Т.І.Ткаченко. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2006. – 537 с.
5. Шульгіна Л.М. Маркетинг підприємств туристичного бізнесу : Монографія / Л.М.Шульгіна. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 597 с.
6. Офіційні матеріали Державного комітету статистики України. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – 21.08.2009.
7. Інформаційно-аналітичні матеріали Світового банку. – Режим доступу: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/>. – 20.08.2009.

УДК 615.8(075.8)

НАУКОВІ ОСНОВИ РЕКРЕАЛОГІЇ

Г.М.Гуменюк¹, Н.В.Фоменко²

*¹Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника; ²ВПНЗ «Галицька академія»*

На основі аналізу існуючих літературних джерел в статті сформульовано основні наукові засади рекреалогії. Авторами виділено і охарактеризовано об'єкти вивчення і предмет дослідження.

The main ascent in the article is about the science ground of recreation studies. There is a review of literature and formulated main objectives and subjects of it.

Для сучасного етапу суспільного розвитку характерне зростання ролі рекреації в процесі відновлення сил людини. Зміни як в матеріально-технічній базі організації виробництва, так і в соціальній сфері сучасного виробництва вплинули на соціально-економічну роль рекреації в процесі суспільного відновлення. Сьогодні вона впливає не тільки на відновлення робочої сили, але і на людину в цілому.

П.Масляком сформульована закономірність перманентного зростання значення рекреації у житті суспільства. Він, зокрема, зазначає: «...рекреаційні витрати перетворилися на витрати першої необхідності. ... Це вимога надзвичайно динамічного, психологічно важкого часу. Постійне ускладнення умов життя приводить до того, що людство без відповідного відпочинку і лікування вже просто не може існувати» [4, с. 30].

Про рекреалогію як самостійну галузь наукового пізнання почали говорити в 1990-х рр. Це було значною мірою обумовлено тим, що численні проблеми рекреації вже не могли бути розв'язані в межах географії, соціології, медицини чи валеології, оскільки рекреаційна діяльність набула значення міждисциплінарного об'єкта. Рекреалогія формує свій арсенал наукових понять, визначень, розробляє методологію досліджень, принципи і методи наукового пізнання.

Виходячи із визначення поняття рекреації, *рекреалогія*, як кожна молода наука, проходить етапи свого становлення. Для України це становлення відбувається під впливом і характеризується галопуючим, часом хаотичним, розвитком *туризму* – процесу який є однією з форм рекреації [6]. Зараз її понятійний апарат активно використовується науковцями в галузі туризмознавства [1; 2; 3, с. 17–18; 7, с. 223–227], часом поняття туристичних та рекреаційних ресурсів, туристичного та рекреаційного потенціалу ототожнюються або вживаються разом. Зокрема, П.Масляк використовує тлумачення рекреації у поєднанні із туризмом: «...процес відновлення фізичних, духовних і нервово-психічних сил людини та її життєвого потенціалу шляхом певних заходів на основі відповідних установ у вільний час» [4, с. 16]. Як зазначають І.Смаль та В.Смаль у західному науковому світі дослідження рекреації розвивалося незалежно від досліджень туризму, воно фокусувалося на державному рівні [5]. Розмитість у визначеннях між такими важливими категоріями вимагає вироблення більш стійкого бачення існуючих суспільних процесів та обґрунтування наукових основ цих напрямків дослідження.

За В.Преображенським, рекреалогія – це галузь знань про причини та способи здійснення рекреаційної діяльності як невід'ємної складової життя кожної людини та суспільства, соціально-культурні, економічні, антропо-екологічні механізми організації цієї діяльності та її наслідки. Розрізняють три форми використання рекреаційного часу – туризм, лікування, відпочинок. Дане тлумачення згодом доповнюється О.Бейдиком [див. 2], тому можемо сказати, що

рекреалогія – це наука, *об'єктами* вивчення якої, з одного боку, виступає людина (демосферний блок рекреалогії або її соціальна складова) з емоційно-психологічним та фізичними станом та природне середовище (географічна складова).

Демосферний блок рекреалогії найбільше послуговується надбаннями соціології та медицини, тобто тих наук, які об'єктом свого дослідження визначають людину або суспільство в цілому. На нашу думку цей блок повинен вирішувати наступні *завдання*: дослідження факторів, які впливають на процес втомлюваності людини; дослідження структури вільного часу людини, як необхідної умови розвитку рекреаційного процесу; вивчення психоемоційних, фізичних аспектів втомлюваності людей, способів їх вираження; вивчення особливостей і механізмів впливу лікувальних факторів на організм людини; вивчення способів використання рекреаційних ресурсів для оздоровлення, лікування та відпочинку людей, розробка показань чи протипоказань для санаторно-курортного лікування; розробка рекомендації щодо створення елементарного індивідуального рекреаційного простору.

Природне середовище є ширшим об'єктом вивчення рекреалогії, оскільки досліджує рекреаційні ресурси, існування яких є другою необхідною умовою здійснення рекреаційної діяльності. При цьому до *завдань* рекреалогії можна віднести: накопичення матеріалу та постійне поповнення інформації про рекреаційні ресурси, виходячи із ступеня розвитку суспільства (особливо історико-культурної спадщини); створення кадастру рекреаційних ресурсів району, області, регіону, а в подальшому і держави, де повинна міститися їх економічна оцінка; розробку класифікації рекреаційних ресурсів виходячи з поділу їх на природного та антропогенного походження, дослідження їх окремих типів; дослідження особливостей рекреаційних ресурсів з метою організації різних видів рекреаційної діяльності; розробку норм рекреаційних навантажень; вивчення лікувальних властивостей природних факторів.

Предметом дослідження рекреалогії виступають: 1) якісні і кількісні параметри рекреаційних ресурсів, їх економічна вартість; 2) соціальні та економічні показники ефективності здійснюваних рекреаційних заходів; 3) процеси формування та розвитку рекреаційних територій; 4) організаційно-економічні механізми регулювання рекреаційних навантажень на природні комплекси.

Науковими основами рекреалогії є географічні, економічні,

соціальні, інформаційно-технологічні, медичні та екологічні. Вони визначають методи цієї галузі знань.

Рекреаційне природокористування розвивається не тільки в часі, але і в просторі. Просторово-географічні і природно-ресурсні чинники в рекреалогії завжди були і залишаються одними з провідних, що пов'язано із самою сутністю оздоровлення, лікування і відпочинку. Отже, географічними основами виступають ті напрямки географічної науки, з яких ведеться типологічне вивчення рекреаційних ресурсів, їх територіальна організація.

Економічні основи передбачають вивчення і аналіз економічних відносин, що розвиваються в процесі виробництва і споживання рекреаційних продуктів і послуг, призначених для задоволення потреб і бажань рекреантів. Особливої ваги набувають методи визначення економічної вартості рекреаційних ресурсів, які можуть виступати основою розвитку економіки окремої держави, в тому числі України.

Соціальні основи дозволяють дослідити категорію вільного часу з огляду на його суспільну корисність (всебічний розвиток особистості, психофізіологічне відновлення). Звідси виходить суспільно-корисна функція рекреалогії (громадська і виховна робота, винахідництво, мистецтво, самоосвіта, споживання духовних цінностей). Дослідження структури вільного часу людини і характер його використання мають свої регіональні відмінності і залежать від рівня доходів, сфери діяльності, національного менталітету, релігійних та інших мотивів.

Інформаційно-технологічні основи на даному етапі розвитку суспільства є універсальною і основоположною методологічною базою практично всіх наукових напрямків, особливо в період стрімкого розширення сфери виробництва, кардинального удосконалення технологічних послуг, розвитку транспорту, зв'язку. Цей комплекс питань повинен виконувати процедури збирання, збереження, переробки і надання значного обсягу інформації, автоматизованого формування баз даних, необхідних для управління. Сучасні системи автоматизованих інформаційних технологій призначені як для кінцевих споживачів рекреаційних послуг, так і для підприємств що надають їх.

Медичні основи дозволяють виявити на базі широкого арсеналу методів реакції організму на різні фактори навколишнього середовища, яке спричиняє втомлюваність або, навпаки, відновлення діяльності окремих систем чи організму в цілому. Медичні основи можна тісно пов'язати з економічними основами рекреалогії, оскільки

існують поняття індивідуального та суспільного здоров'я. Останнє передбачає не тільки витрати на лікарняні листки, але і на зменшення браку випущеної продукції внаслідок психологічного перевантаження людей, виключення можливостей виникнення аварійних і надзвичайних ситуацій тощо.

Екологічні основи відіграють особливу роль в рекреалогії, оскільки екологія стала теоретичною базою поведінки людини в природі. Виконання певних закономірностей поведінки повинно привести до досягнення головної задачі – збереження екологічної рівноваги природного середовища при його рекреаційному використанні, врегулюванні відносин у системі «суспільство-природа». Саме орієнтацією на екологічну складову можна пояснити підвищену увагу в останні роки до відвідування місць з незмінним або мало зміненим природним середовищем. Численні опитування свідчать, що серед провідних мотивів відпочинку на природі на перший план все більше виступає прагнення людей до спілкування з природою. Особливої актуальності ці фактори набувають на фоні зростаючої урбанізації.

Окремо слід зауважити про існування управлінської ланки рекреалогії, яка повинна координувати розвиток всіх підсистем, розглянутих вище, причому ієрархія *рекреаційного менеджменту* є широким поняттям. Вона включає функції управління на місцевому (урбанізаційні райони, вузли тощо), районному, обласному, державному та міжнародному рівнях. Створення економічно ефективного, якісного і привабливого рекреаційного продукту визначає одне із пріоритетних завдань рекреаційного менеджменту. Воно охоплює всю сукупність суспільно-економічних відносин і формує їх особливий вид – систему управління рекреаційним природокористуванням.

На основі наведеного вище можемо коротко сформулювати такі висновки:

- з опрацьованих літературних джерел стає очевидним виокремлення нового наукового напрямку – рекреалогії, що є об'єктивним наслідком соціально-економічних процесів сучасності, причому цей стрімкий розвиток багато в чому завдячує розвитку туризму в Україні;
- вона виступає міждисциплінарною наукою і навчальною дисципліною, але у вузькому розумінні об'єктами її досліджень є людина (суспільство в цілому) і природне середовище;

- науковими основами рекреалогії є ті напрямки досліджень, з яких вона запозичує понятійний апарат, методологію досліджень, а саме: географічні, економічні, соціальні, інформаційно-технологічні, медичні та екологічні;
- новим науковим напрямком рекреалогії виступає рекреаційний менеджмент, під яким розуміємо складну ієрархічну систему відносин між людиною чи суспільством в цілому і рекреаційним природокористуванням.

Література:

1. Александрова А.Ю. Туризм и культурное наследие. – Режим доступа : [http://tourlib.net/statii_tourism/aleksandrova.htm]. – 15.09.2009.
2. Гулевська Н.М. Передумови формування стійкого туризму / Н.М.Гулевська // Вісник СумДУ, серія : Економіка. – 2007. – № 2. – С. 130–134.
3. Любіцева О.О. Туризмознавство : вступ до фаху : Підручник / О.О.Любіцева, В.К.Бабарицька. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2008. – 335 с.
4. Масляк П.О. Рекреаційна географія : Навч.посібн. / П.О.Масляк. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
5. Смаль І.В. Рекреація, туризм і дозвілля: тлумачення і співвідношення понять / І.В.Смаль, В.В.Смаль / Вісник КНУКіМ : Мат. Міжнар. н.-п. конф. «Педагогічні та рекреаційні технології в сучасній індустрії дозвілля». – 2005. – 182 с.
6. Тлумачний словник термінів з рекреаційної географії (географії туризму) : Упор. О.О.Бейдик. – К. : ВПЦ «Київський університет», 1993. – 56 с.
7. Чорненька Н.В. Організація туристичної індустрії: Навчальний посібник [3-тє вид., доп. і перероб.] / Н.В.Чорненька – К. : Атака, 2008. – 392 с.

УДК 379.85

АЛЬТЕРНАТИВИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ У ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ ФОРТЕЦЬ ПРИДНІСТРОВСЬКОГО РЕГІОНУ

К.Д.Дударчук, Т.Б.Заставецький

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

У роботі розглядаються особливості використання старовинних історичних споруд в Придністров'ї та проблеми, пов'язані з їх збереженням.

The process of using of old buildings in Dniester area and the problems connected with their reservation are depicted in this work.

Тернопільська область – це один з найбільш перспективних для туризму регіонів України. На території області знаходиться понад 1300 архітектурних та 1786 історичних пам'яток. Особливу увагу варто приділити фортецям району Придністров'я як перспективним туристичним ресурсам.

Туристичний район Придністров'я включає в себе два архітектурних комплекси (в Чорткові та Бучачі), дев'ять замків (в Окопах, Кудринцях, Кривчому, Висічці, Скалі-Подільській, Золотому Потоці, Язлівці, Сидоровому, Підзамочку) та палац в Коропці. Варто звернути увагу на технічний стан, в якому знаходяться перелічені споруди сьогодні.

Так, до Бучацького архітектурного комплексу належить замок XIV–XVIII ст. у м. Бучач. Значних руйнувань було завдано замку у 1676 р. Залишки Бучацького замку є унікальною пам'яткою оборонного зодчества Поділля XIV–XVII ст., в якій простежується історичний процес формування замків бастейного типу [3, с. 7].

Родинний замок магнатів Гольських побудований у 1610 р. на місці більш давнього укріплення у м. Чорткові. Він належить до архітектурного комплексу, розташованого на пологому березі річки Серет. На початку XVII ст. споруда втратила оборонну функцію й використовувалася лише як житлова, а з часом перетворилася на руїну. До наших днів дійшли лише залишки замкових стін. Збереглися фрагменти мурів та сліди південної башти, трикутної у плані, що примикала до південно-західного пристінного корпусу. Залишки замку в Чорткові дають уявлення про протибастіонний тип укріплень на подільських землях [1, с. 276].

До сьогодні збереглися лише руїни замку в смт. Скала-Подільська. Збереглися фрагментарно залишки зовнішньої та внутрішньої стін палацу у с. Сидорів. Замок XVII століття в с. Золотий Потік у XVIII–XIX ст. частково реставрували і використовували для господарських потреб [2, с. 182]. Колишня фортеця Святої Трійці в с. Окопи є прикладом фортифікаційних земляних укріплень голландського типу [1, с. 9]. Мурований замок у с. Кривче зведено в другій половині XVII ст. для захисту шляху до Кам'янець-Подільського. Не зважаючи на значні руйнування, на даний час відновлено одну вежу, всередині якої обладнано декілька приміщень на зимовий і літній період для туристів

[2, с. 131]. Приблизно у той же час постали замок у с. Кудринці, замок у с. Висічка (він є характерним прикладом регулярних укріплень Поділля першої половини XVII ст. [1, с. 214].

Укріплення в Ялівці було засноване наприкінці XIV століття. Тут після неодноразових реконструкцій склався оборонний комплекс, що поєднав давню частину – верхній замок та пізнішу – нижній замок з палацом. Донині добре збереглася оборонна вежа з південно-західного боку. Особливо зацікавлюють в'їзні ворота і коридор, що пронизує башту наскрізь на рівні третього ярусу. Над в'їзними воротами видніється різьблений кам'яний портал ренесансного стилю із зображенням герба Язловецьких.

Замок у с. Підзамочок звів на пологому схилі над річкою Стрипа, неподалік м. Бучача, близько 1600 р. Ян Бучацький.

Очевидно, що більшість архітектурних пам'яток Придністров'я знаходиться в занедбаному стані. Ці споруди лежать далеко від транспортних шляхів, про них нечасто згадується в пізнавальних джерелах. Причиною цього є недостатність коштів місцевої влади, недосконала туристична інфраструктура та відсутність кваліфікованих спеціалістів у галузі туризму.

Тому актуальною сьогодні є проблема збереження та популяризації старовинних споруд серед місцевого та приїжджого населення. Існує ряд способів вирішення цієї проблеми: розвиток пізнавального та історичного туризму в області завдяки залученню інвестицій як вітчизняних, так і іноземних підприємців, створенню належного рівня інфраструктури, особливо транспортних шляхів, закладів харчування та розміщення тощо для підвищення комфортабельності під час туристичних турів; створення реклами та агітаційних заходів для пересічного туриста з метою поширення інформаційних даних про споруди. Періодично проводиться заохочення щодо добровільної участі у відновленні зруйнованих старовинних фортець.

Однією з альтернатив є замузеєння будівель, що вимагають певного догляду та реставрації. Створення музею на базі замкового комплексу залучає пам'ятку архітектури до музейної мережі України. Але процес музеєфікації має два напрямки: пристосування пам'яток під музеї та залучення замкового комплексу до екскурсійних та туристичних маршрутів як єдиного музейного експонату. В другому випадку відбувається охорона руїн комплексу, забезпечується їх популяризація та збереження. В області розроблено ряд екскурсійних

маршрутів, які охоплюють найважливіші об'єкти Придністров'я. Сьогодні існують розроблені «Укрзахідпроектреставрацією» та «Укрпроектреставрацією» проектні документації на реставрацію та подальше включення до музейного простору України замкових комплексів у Бучачі та Підзамочку.

На жаль, ще багато вартих уваги споруд не включено в екскурсійні програми. Переважно такі споруди є нецікавими для пізнавальних цілей через стан своєї запущеності. Рівень збереженості їх дуже низький. Такі об'єкти потрібно, перш за все, вносити до Держреєстру архітектурних пам'яток України. Досить перспективно залучати такі пам'ятки до сфери впливу створених та музеїв-заповідників, що формуються. Музеефікація замкових комплексів, як створення умов для екскурсійного відвідування без організації музею на території пам'ятки, сприяє перетворенню комплексу на туристичний об'єкт. Значну роль при цьому відіграє економічний фактор, адже створення нового туристичного об'єкту обумовлює розвиток туризму та залучення інвестицій у подальшу музеефікацію пам'яток. В свою чергу, ці умови сприяють збереженню, оскільки через залучення до сфери туризму з'являється реальна зацікавленість у збереженні пам'яток, посилюється їх відвідуваність і популяризація.

Сьогодні втілюється в життя проект реставрації Язлівецького замку, який передбачає пристосування його під культурно-відпочинковий центр. У перспективі комплекс буде складатися з палацу, замку, підземної каплиці з похованнями, терасного розарію, відтвореного палацового парку та оглядового майданчику.

Покращення інфраструктури, інвестування, як вітчизняне, так і закордонне, а також організація мережі турбаз, готелів, будинків відпочинку з використанням замкових споруд, будівництво нових об'єктів у місцях, де знаходяться різноманітні пам'ятки історії та культури, введення в експлуатацію численних музеїв на місцях фортифікаційних руїн, створення нових туристичних маршрутів дасть змогу зберегти і залучити до туристичної діяльності давно забуті шедеври архітектури, розвинути туристичну індустрію району Придністров'я. На сучасному етапі замузеєння фортець є одним з найкращих засобів їх збереження.

Література:

1. Замки та фортеці / [Упор. Л.Прибега]. – К.: Мистецтво, 2007. – 352 с.
2. Земля тернопільська : Туристичний путівник. – Тернопіль: «Джура», 2003. – 368 с.

3. Лисевич М.В. Проблеми раціонального використання об'єктів культурної спадщини і природно-заповідного фонду для розвитку туризму і відродження малих історичних міст Тернопільської області / М.В.Лисевич // Вісник наукових досліджень, серія Туризм. – Тернопіль, 2006. – С. 7–16.

УДК 930.1: 908 (477.83/.86)

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ В
ГАЛИЧИНІ**

**ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

О.І.Дутчак

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

Стаття присвячена висвітленню теоретико-методологічних проблем дослідження українського туристично-краєзнавчого руху в Галичині другої половини ХІХ ст. – на початку ХХ ст. в сучасній українській історіографії. Виокремлено та проаналізовано наступні історіографічні проблеми: термінологію краєзнавства; місця і ролі краєзнавства в системі регіональних досліджень; теоретико-методологічного інструментарію галицького краєзнавства.

The article is devoted to illumination of the theoretical and methodological problems of researches of Ukrainian tourist and study of local lore movement in Galicia of the second half of XIX century – at the beginning of the XX century in modern Ukrainian historiography. The main problems of modern Ukrainian are: terminology of study of local lore; place and role of study of local lore are in the system of regional study researches; theoretical and methodological tool of the Galicia study of local lore.

Друга половина ХІХ – початок ХХ ст. – це складний і суперечливий період в житті галицьких українців. Але саме в цей час на території Галичини бурхливо розгортаються процеси національного відродження, в контексті якого активізувалося становлення суспільно-політичного, національно-культурного будівництва. На такому тлі відбувалося становлення українського туристично-краєзнавчого руху. Характерною його особливістю було

те, що він повністю проходив в рамках національно-культурного відродження галицького суспільства. Студентські мандрівки, туристично-краєзнавча діяльність молодіжних товариств, наукові краєзнавчі дослідження Івана Франка та інших науковців, зокрема й членів НТШ – все ці складові туристично-краєзнавчого руху постали як вияв збільшення зацікавленості суспільства своїм краєм.

Незважаючи на значні здобутки, різні аспекти туристично-краєзнавчого руху в Галичині другої половини XIX – початку XX ст. залишаються недостатньо дослідженими. На сьогодні здійснено лише перші спроби комплексного дослідження цієї теми. На даний момент виходить у світ велика кількість монографій, збірників статей та матеріалів конференцій, в яких розкриваються її нові аспекти. Однак більшість наявних публікацій характеризується вузькістю у виборі предмета дослідження, фрагментарністю та описовістю, а тому далеко не вичерпують всієї глибини і складності проблеми.

Характеризуючи історіографічну ситуацію, що склалася на даний момент в сучасній українській історичній науці, можна констатувати відсутність узагальнюючих наукових праць, де б на належному теоретико-методологічному рівні висвітлювався процес становлення і розвитку туристично-краєзнавчого руху в Галичині другої половини XIX – початку XX ст. Деякі його аспекти почали висвітлюватись на сторінках наукових праць лише нещодавно. У сучасній українській історичній науці практично відсутні узагальнюючі історіографічні праці академічного характеру як з історичного, так і з будь-якого іншого напрямку краєзнавства. Ця тенденція є характерною не тільки для галицького краєзнавства. На загальнонаціональному рівні здійснено досить мало спроб систематизації краєзнавчих досліджень вчених попередніх поколінь.

З іншого боку в сучасній історичній науці спостерігається збільшення зацікавленості вчених краєзнавчою тематикою. Впродовж останніх років така тенденція тільки посилюється – зростає кількість наукових краєзнавчих видань та конференцій. Але наявна наукова література з даної проблеми не дає вичерпної відповіді на значне коло питань, пов'язаних із визначенням впливу цього руху на процес становлення краєзнавства та його місця в житті галицького суспільства того часу. Серед всього розмаїття краєзнавчої наукової літератури в українській історичній науці немає жодного ґрунтовного історіографічного дослідження, присвяченого аналізу розвитку регіональних досліджень на території Галичини, здійснених на

основі новітніх методологічних підходів.

В сучасній українській історіографії туристично-краєзнавчого руху в Галичині другої половини XIX – початку XX ст. можна виокремити два напрямки досліджень. Перший характеризується наявністю ґрунтовних теоретичних напрацювань та висновків. Це, як правило, праці науковців з різних областей України. Такі праці мають певну специфіку: вони в переважній більшості не є спеціальними стосовно проблеми розвитку туристично-краєзнавчого руху в Галичині другої половини XIX ст. – поч. XX ст., а охоплюють ряд важливих аспектів становлення українського краєзнавства, в тому числі і на галицьких теренах. Крім того, фактографічний матеріал у працях такого типу виступає лише ілюстрацією певних теоретичних положень та висновків. Вищесказане повною мірою стосується досліджень Я.Верменич [9–12], С.Куделко і С.Посохова [19], А.Середяк [25], а також В.Петранівського й М.Рутинського [22], П.Тронька [26–28] (хоча праці останніх містять значний обсяг фактографічного матеріалу).

Інший напрямок досліджень представлений власне галицькими вченими, які займаються розробкою певних аспектів розвитку туристично-краєзнавчого руху в Галичині другої половини XIX – початку XX ст. Сюди належать численні праці І.Андрухівця [1–2], П.Арсенича [3], С.Борчука [4–5], В.Бурдуланюка [6–8], Б.Гаврилівця [13–15], В.Грабовецького [16–18], Я.Луцького [20–21], Б.Савчука [23–24] та ін. Це, як правило, невеликі за обсягом доробки, опубліковані у формі статей на сторінках збірників та часописів, а також література довідникового характеру. Проблематика таких праць є різноманітною: біографії визначних краєзнавців Галичини, туристично-краєзнавча діяльність молодіжних організацій, краєзнавча бібліографія та інше. В сукупності ці дослідження становлять значний пласт фактографічного матеріалу, реконструйованого в результаті клопіткої праці, спрямованої на збір унікальних за своєю природою фактів, а тому виступають цінними джерелами для історіографічного аналізу.

Головними концептуальними проблемами сучасної української історіографії туристично-краєзнавчого руху в Галичині другої половини XIX ст. – початку XX ст. є такі:

- термінологія краєзнавства;
- місце і роль краєзнавства в системі регіональних досліджень;

- теоретико-методологічний інструментарій галицького краєзнавства.

Проблема краєзнавчої термінології є надзвичайно актуальною з огляду на значущість термінологічного апарату будь-якої галузі знання. В сучасній науковій літературі зустрічаються дещо різні підходи до краєзнавчої термінології. Найбільше уваги вчені приділяють проблемі визначення *поняття певної територіальної одиниці*, яке б максимально чітко і, з наукової точки зору, обгрунтовано відображало її специфіку, враховуючи наявність зв'язків між всім комплексом історичних, етнічних, географічних, економічних, соціальних, ментальних, політичних та інших особливостей її існування та функціонування.

Наприклад, А.Середяк вважає, що розв'язання термінологічних проблем є одним із першочергових завдань, яке потребує негайного вирішення в сучасній українській історіографії. Вона констатує, що вживання термінів «рідний край», «рідна земля» тощо не є прикметним тільки для праць сучасних істориків, оскільки вони зустрічалися ще в період інституалізації краєзнавства, для Галичини – це 70-90-ті рр. XIX ст. Науковець акцентує на необхідності чіткого визначення дефініції, яка стосується досліджуваної території, оскільки «існуюча невизначеність ускладнює процес виділення історичного краєзнавства у самостійний науковий напрям» [25, с. 250].

Характерною ознакою досліджень Я.Верменич є показ процесу конституювання краєзнавства як наукового напрямку в системі регіонаознавчих досліджень. Саме в цьому контексті на сторінках своїх праць автор торкається термінологічних проблем, акцентуючи увагу на тому, що «в міру розширення сфери історико-регіональних досліджень, на весь зріст постала проблема їх територіально-структурної класифікації, яку надзвичайно утруднює відсутність універсальних методів ідентифікації соціпросторових утворень і розмитість понять «регіон», «район», «край» та ін.» [11, с. 30].

З огляду на окреслену проблему викликає зацікавлення і праця Я.Верменич «Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні», де автор пропонує власне тлумачення понять «регіон», «край», «земля», «область», «територія» і багато інших. Дослідниця наголошує на тому, що в ході історичного розвитку не тільки змінювались межі регіонів, а й зазнавала видозмін і уточнень система понять, що відбивають регіональну структуру України. Порівнюючи погляди на регіон в історичній, економічній,

географічній, політичній та інших суміжних науках, автор формулює власне бачення історико-географічного регіону як головного поняття історичної регіоналістики. Вона пропонує: «найбільш придатним для регіоналістики базовим терміном, який перекриватиме найуживаніші в історико-краєзнавчих дослідженнях поняття «край», «земля», є дефініція «історико-географічний регіон»; визначення історико-географічного регіону як «таксономічної одиниці, виділеної за ознаками своєрідності умов проживання людей на певних територіях, особливостей історичного розвитку, специфічних рис матеріальної і духовної культури, регіональної ідентичності» [12, с. 37].

Окремі сучасні українські вчені, які займаються дослідженням краєзнавчої тематики, не вдаються до глибоких розмірковувань, обмежуючись визначенням терміну «краєзнавство» в різні періоди генези сучасного краєзнавства як наукового напрямку. Сказане стосується С.Куделко, В.Петранівського, С.Посохова, М.Рутинського. Всі вони схиляються до визначення краєзнавства як терміну, що служить сучасним заміником термінів «батьківщинознавство», «вітчизнознавство». В.Петранівський і М.Рутинський, опираючись на дослідження видатного українського географа С.Рудницького, розглядають краєзнавство як «цілісну, нерозривну і відкриту систему, яка функціонує у світі тривимірних моделей: простір (географічне краєзнавство), час (історичне краєзнавство) та соціум (соціальне краєзнавство). Останнє виступає інтегруючою похідною активної функції людини. Воно включає літературне, мистецьке, архітектурне, етнографічне ... краєзнавство» [22, с. 86].

Важливе місце в працях сучасних вчених займає проблема місця краєзнавства як у системі соціогуманітарних наук, так і його співвідношення з іншими сферами дослідження регіональної специфічності. Науковці наголошують на складності існуючих зв'язків між краєзнавством, країнознавством, історичною географією, статистикою, історичною демографією, історичною екологією та іншими науковими напрямками.

С.Куделко і С.Посохов порівнюють вітчизняне краєзнавство з поширеною на Заході «історією повсякденності», яка полягає «у вивченні невеликих спільнот парафії, села, родини, провінційного містечка, міського кварталу, вулиці, будинку, їдальні, ... По суті, це не що інше, як краєзнавчі дослідження, що здійснюються на новому методологічному рівні» [19, с. 14].

Сучасні українські вчені В.Петранівський і М.Рутинський роблять

спроби визначити місце поки що нового в українській науці напряму – туристичного краєзнавства в системі національного краєзнавства [22, с. 88]. Графічно зображуючи співвідношення туристичного, географічного, історичного, етнографічного та економічного краєзнавства, вони вказують на наявність безпосередніх зв'язків туристичного краєзнавства насамперед з краєзнавством географічним та етнографічним, які вже в свою чергу мають спільні точки дотику з історичним та економічним краєзнавством. Хоча, на нашу думку, стосовно вивчення туристично-краєзнавчого руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст., доцільнісі було б розмішувати туристичне краєзнавство поряд з історичним та етнографічним, що впливає зі специфіки досліджуваного явища.

Дискусійними в науковій літературі є питання теоретико-методологічного інструментарію краєзнавства в сучасній науковій літературі, про що засвідчує представлено широкий спектр думок і поглядів. Зокрема, С.Куделко і С.Посохов зазначають, що «наукові методи «найвищого рівня» не завжди можна й потрібно застосовувати у краєзнавстві, оскільки описовість тут конче необхідна» [19, с. 15].

А.Середяк розглядає проблему конституювання теоретико-методологічного інструментарію галицького краєзнавства в контексті становлення сучасної української історичної науки: «Яскравим прикладом проблем становлення української історіографії в молодій незалежній державі стала краєзнавча історіографія останнього десятиріччя. Вона пройшла шлях від надто довгого картання недоліків та ідеологічної унезалеженості радянських досліджень, через піднесення патріотичного потоку публікацій і на рубежі століть вийшла на шлях дискусій навколо об'єкту і предмету, розв'язання термінологічних проблем, методичного забезпечення краєзнавчих досліджень, визначення місця історичного краєзнавства в системі української регіоналістики та історичної науки загалом» [25, с. 249–250]. Актуальною теоретико-методологічною проблемою туристично-краєзнавчого руху в Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ ст., як і туристичного краєзнавства загалом, залишається визначення предмета та об'єкта їхнього дослідження. В.Петранівський і М.Рутинський, абсолютизуючи географічний підхід при дослідженні проблем туристичного краєзнавства, вирішують це питання так: «Предметом дослідження туристичного краєзнавства виступають окремі складові туристично-рекреаційного потенціалу краю – природні рекреаційні ресурси. Ступінь їх освоєння і характер

експлуатації, пам'ятки історії і культури, туристичні заклади й інші об'єкти туристичної інфраструктури, а також різноманітні аспекти розвитку туристичного руху в краї» [22, с. 93]. Допускаючи деякою мірою можливість історичного підходу до визначення предмета туристичного краєзнавства, вони заперечують такий підхід для визначення об'єкта їхнього дослідження. Вчені вважають, що «об'єктом дослідження туристичного краєзнавства є рідний край через призму його туристичної самобутності» [22, с. 92].

Не дивлячись на зростання зацікавлення вчених краєзнавчою тематикою, в сучасній українській історіографії різні аспекти туристично-краєзнавчого руху в Галичині другої половини XIX – початку XX ст. залишаються недостатньо дослідженими. Можна констатувати відсутність узагальнюючих наукових праць академічного характеру. Основними тенденціями досліджень українського туристично-краєзнавчого руху другої половини XIX – початку XX ст. в сучасній українській історіографії виступають: розгортання на сторінках наукових праць термінологічної дискусії щодо визначення поняття, яке б максимально чітко окреслювало досліджувану в краєзнавстві територіальну одиницю, розгляд краєзнавства як наукового напрямку в системі регіоналістики, співвідношення різних видових варіантів краєзнавства із сучасними науковими напрямами, що розвиваються на Заході.

На сьогоднішній день залишається недостатньо розробленою теоретико-методологічна база краєзнавчих досліджень. Зокрема, відсутні уніфіковані методики їхнього проведення. Як наслідок, одна, малочисельна частина науковців, займається розглядом теоретичних проблем краєзнавства, інша, – продовжує здійснювати збір і реконструкцію одиничних фактів, на основі чого можна виокремити два напрями досліджень туристично-краєзнавчого руху в Галичині другої половини XIX – початку XX ст.: методологічний і фактографічний.

Література:

1. Андрухів І.О. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861-1939 рр. : Короткий історичний нарис / І.О.Андрухів. – Івано-Франківськ, 1995. – 72 с.
2. Андрухів І.О. Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» / І.О.Андрухів. – Ів.-Франківськ, 1992. – 78 с.
3. Арсенич П.І. З фольклорно-етнографічної діяльності І.Франка на Гуцульщині / П.І.Арсенич // Праці Наукового товариства імені

- Т.Шевченка [Косівський осередок «Гуцульщина»]. – Косів, 2006. – Т. 2. Краєзнавство. – С. 43–47.
4. Борчук С.М. Дослідження Галицької землі XV ст. у працях Ісидора Шараневича / С.М.Борчук // Матеріали IV Буковинської Міжнар. історико-краєзнавчої конф. – Чернівці, 2001. – С. 161–162.
 5. Борчук С.М. Проблеми історії Галицько-Волинської держави та Княжого Галича в працях Ісидора Шараневича / С.М.Борчук // Галичина. – 1999. – № 3. – С. 71–75.
 6. Бурдуланюк В. Галичина у творчій бібліографії Федора Вовка / В.Бурдуланюк // Краєзнавець Прикарпаття. – 2007. – № 9. – С. 44–45.
 7. Бурдуланюк В. Стопчатівський «Сокол» / В.Бурдуланюк // Краєзнавець Прикарпаття. – 2007. – № 10. – С.49–51.
 8. Бурдуланюк В. Федір Вовк і Галичина / В.Бурдуланюк // Краєзнавчий збірник на пошану Богдана Гаврилів – Івано-Франківськ: Типовіт, 2003. С. 96–100.
 9. Верменич Я.В Історична регіоналістика в Україні / Я.В.Верменич // УІЖ. – 2001. – № 6. – С. 3–21.
 10. Верменич Я. Історична регіоналістика в Україні / Я.В.Верменич // УІЖ. – 2002. – № 2. – С. 3–26.
 11. Верменич Я.В. Історична регіоналістика і краєзнавство: діалектика співвідношення / Я.В.Верменич // Історико-географічні дослідження в Україні : Збірка наукових праць. – К., 2004. – Ч. 7. – С. 29–47.
 12. Верменич Я.В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики / Я.В.Верменич. – К., 2003. – 516 с.
 13. Гаврилів Б.М. Прикарпаття в історико-краєзнавчих дослідженнях НТШ кінця XIX – початку XXст. / Б.М.Гаврилів // Наукові записки НТШ. – Івано-Франківськ, 1999. – Випуск 4. – С. 20–25.
 14. Гаврилів Б.М. Розвиток українського історичного краєзнавства на Прикарпатті (XIX – поч. XX ст.) / Б.М.Гаврилів. – Черн., 1996. – 24 с.
 15. Гаврилів Б.М. Прикарпаття в історико-краєзнавчих дослідженнях Івана Франка / Б.М.Гаврилів, М.Б.Гаврилів. – Ів.-Франк., 2000. – 36 с.
 16. Грабовецький В.В. Відродимо галицьку школу краєзнавців / В.В.Грабовецький // Матеріали III Прикарпатської історико-краєзнавчої наукової конференції. – Коломия: Вік, 1997. – С. 66–67.
 17. Грабовецький В.В. Іван Крип'якевич – визначний історик України : [До 110-річчя від дня народження] / В.В.Грабовецький В. В. – Івано-Франківськ, 1996. – 24 с.
 18. Грабовецький В.В. Історико-краєзнавчі аспекти праці І.Я.Франка «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині» / В.В.Грабовецький // Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України : Тез. доп. і повід. V Всеукр. конф. – Київ, Кам'янець-Подільський, 1991. – С. 126–127.

19. Куделко С.В. Історичне краєзнавство в контексті сучасних тенденцій розвитку науки та суспільства / С.В.Куделко, С.М.Посохов // Краєзнавство : Літопис українських краєзнавців. – 1995. – Число 1–4. – С. 13–15.
20. Луцький Я.В. З історії туристично-краєзнавчої роботи в Пласті (1911–1930) / Я.В.Луцький. – Ів.-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 60 с.
21. Луцький Я.В. Формування і становлення туристичного руху в Галичині / Я.В.Луцький // Вісн. Прикарпат. ун-ту : Серія «Фізична культура». – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – Вип. IV–V. – С. 25–28.
22. Петранівський В.Л. Туристичне краєзнавство: Навчальний посібник / В.Л.Петранівський, М.Й.Рутинський. – К.: Знання, 2006. – 575 с.
23. Савчук Б.П. Просвітницька і соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині / Б.П.Савчук. – Івано-Франківськ: Плай, 1999. – 136 с.
24. Савчук Б.П. Український Пласт 1911–1939 / Б.П.Савчук. – Івано-Франківськ: Лілея–НВ, 1996. – 264 с.
25. Середяк А. Краєзнавчі дослідження в Україні : Історіографічний аспект /А.Середяк // Історіографічні дослідження в Україні. – 2004. – Вип. 14. – С. 249–271.
26. Тронько П.Т. Історико-краєзнавчі дослідження в системі НАН / П.Т.Тронько // Краєзнавство у відродженні духовності та культури : Досвід. Проблеми. Перспективи. – К. : Рідний край, 1995. – С. 22–31.
27. Тронько П.Т. Краєзнавство у відродженні історичної пам'яті, багатовікових традицій українського народу / Тронько П.Т. // Краєзнавство у відродженні духовності та культури : Досвід. Проблеми. Перспективи. – К.: Рідний край, 1995. – С. 6–21.
28. Тронько П.Т. Краєзнавчий рух в Україні: шляхи подальшого розвитку / П.Т.Тронько // УДЖ. – 2004. – № 2. – С. 82–93.

УДК 796.5 : 630*228.81 (477.924.52)

ВИКОРИСТАННЯ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ЛІСІВ ПРИКАРПАТТЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ РЕКРЕАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

М.М. Запоточний

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

Однією з важливих проблем сьогодення Карпат, в умовах інтенсифікації використання територій для рекреації, є збереження їх біорізноманіття. Тому виникла проблема оптимізації рекреаційних навантажень на них з метою попередження їх деградації та зумовила необхідність обґрунтування екологічно безпечного навантаження на природні комплекси.

Protection of biovariety is one of the most important problem in the Carpathian Mountains under intensification condition of the territory for recreational system. That is why some problem has occurred within recreational loading on them to prevent its degradation and cause the necessity of ecological safe loading upon natural complexes

В Карпатському регіоні зосереджено значний рекреаційний потенціал, який за масштабами наявних рекреаційних ресурсів не набагато поступається Кримському рекреаційному регіону. Тут сформувався рекреаційний комплекс, який представляє собою сукупність рекреаційних закладів і підприємств інфраструктури, що об'єднані між собою виробничими і економічними зв'язками, а також загальним використанням природних і економічних ресурсів. Санаторно-курортне лікування, туризм і відпочинок в Карпатах – основні функціональні підсистеми регіонального територіального рекреаційного комплексу, що спирається в своєму розвитку на унікальну за різноманітністю і багатством природно-ресурсну базу.

Однією з підсистем Карпатського територіально-рекреаційного комплексу, що динамічно розвивається, є туризм – один з найбільш ефективних видів оздоровчого відпочинку. Формуванню на базі Українських Карпат важливого туристичного регіону країни в значній мірі сприяє величина і якість його рекреаційного потенціалу. Переважання низько- і середньогірних форм рельєфу, висока лісистість, мальовничість ландшафтів, різноманітність видового складу флори і фауни, безліч гірських річок та джерел мінеральних вод роблять Карпати одним з найбільш привабливих об'єктів для туристів [3, с. 196]. Українські Карпати – це 6 % території України, але близько 20 % лісового фонду держави, понад 30 % її водних ресурсів. В 3756 карпатських населених пунктах проживає 6 млн. чоловік – 12 % населення держави. Середня лісистість Українських Карпат 38 %. Площа лісів регіону 2,3 млн га; з них 1,6 млн га мають охоронний режим лісокористування. Сукупність фітоценозів представлена 16 формаціями та 80 % описаних в Україні рослинних асоціацій, що майже удвічі більше, ніж у рівнинних лісах [1, с. 25].

Ліси взагалі, а гірські ліси Українських Карпат зокрема, мають важливе екологічне, економічне і соціальне значення. Вони мають вагомe водорегульовальне, ґрунтозахисне, кліматоутворююче і рекреаційне значення, є місцем існування багатьох видів флори і фауни та джерелом цінної деревини, харчових і кормових ресурсів.

Лісогосподарська галузь є панівним видом господарської діяльності і місцем зайнятості багатьох людей у гірських районах. Сталий розвиток лісового господарства в межах регіону мав би значний позитивний вплив не тільки на природний баланс і економіку гірського регіону, але й сприяв би покращенню екологічної ситуації на прилеглих рівнинних територіях.

В лісах Карпат збережено багато цінних насаджень про, що свідчить велика кількість природо-заповідних об'єктів в них, є також і зарезервовані для заповідання такі території на перспективу. Все це сприяє використанню лісів для відпочинку і оздоровлення. Окремими постійними лісокористувачами вже надбано певний досвід щодо покращення (благоустрою) лісів для рекреації, влаштовано велику кількість лісових стежок які придатні і використовуються для туристичних цілей, створена певна інфраструктура рекреаційного призначення.

В останні роки, коли покращилось життя людей, збільшилась кількість вільного часу, стрімко зростає значення лісу для відпочинку, так як урбанізація викликала гостру необхідність в розрядці на природі, а різке збільшення транспортних засобів зробили ліс широко доступним.

Однією з важливих проблем сьогодні для Карпат є збереження їх біорізноманіття загалом і лісів зокрема. Безперервно зростаючий процес залучення все більшої кількості людей до рекреаційних занять обумовлює постійне розширення територій, які охоплені в тій чи іншій ступені рекреаційною діяльністю. Ще швидшими темпами розвиваються процеси інтенсифікації використання територій, що веде до підвищення рівня впливу рекреантів на природні комплекси.

Серед факторів, що реально загрожують біорізноманітності є туризм і рекреація. Інтегральний фактор дії надмірних туристичних та рекреаційних навантажень на природне середовище виявляється в руйнуванні спочатку окремих компонентів середовища, а з часом і всього природного комплексу. Так чи інакше, а туристи і рекреанти витоптують траву, збирають лікарські рослини, пошкоджують дерева, формують мережу стежок і стоянок, знищують комах, турбують пташенят, звірят, знищують притулки тварин, а в останні роки і вивозять для озеленення ряд рослин.

Тому виникла проблема оптимізації рекреаційних навантажень на природні комплекси з метою попередження їх деградації і збереження комфортних умов рекреаційної діяльності. Суть цієї проблеми

зводиться до обґрунтування екологічно безпечного навантаження на природні комплекси. Ліс, як і будь-яка інша екологічна система, характеризується певним, залежним від багатьох факторів – типом ландшафту, ґрунту, крутизною і експозицією схилів, видовим складом і складністю фітоценозу, погодою, режимом попереднього користування та ін. – стійкістю до рекреаційних навантажень. Стійкість лісу – це його властивість зберігати видовий склад, продуктивність, здатність до відновлення.

А.Тарасов вважає, що рекреаційне лісокористування це складне, багатостороннє, суперечливе явище, яке включає позитивну дію лісу на рекреантів і негативну – рекреантів на ліс, інтереси майбутні і сьогоднішні, прибутки і витрати, соціальну користь і екологічну шкоду. Вплив лісу – пасивний, вплив відпочиваючих – активний. В першому випадку мають місце переважно позитивні соціальні, а в другому – негативні екологічні результати відпочинку в лісі.

Суб'єктами рекреаційного лісокористування, є: 1) рекреанти (туристи і відпочиваючі); 2) підприємства, що обслуговують їх безпосередньо в лісі; 3) організації – постачальники рекреантів; 4) лісове і лісопаркове господарства [6, с. 8].

В.Бондаренко та О.Фурдичко вважають, що рекреаційне лісокористування – це інтенсивний вид використання лісових ресурсів. Якщо воно виявляється надмірним, то в лісовому біоценозі порушуються процеси обміну речовин і енергії, взаємозв'язки між компонентами, відбувається так звана рекреаційна дигресія, яка зачіпає всі компоненти – від ґрунту до верхнього ярусу деревостану. За Р.Ханбековим, рекреаційне користування лісом слід розглядати як підсистему в системі лісокористування, що характеризується сукупністю явищ, пов'язаних з розширеним безперервним і невиснажливим використанням і відновленням рекреаційних ресурсів лісу (культурно-оздоровчих, естетичних, санітарно-гігієнічних, психоемоційних, курортологічних) і основних рекреаційних фондів [7, с. 5]. Не дивлячись на змістовне визначення подане вище насправді на практиці рекреація дуже часто приводить до дигресії лісу, до більших чи менших відхилень від принципу не виснажливості.

Процес зміни лісового фітоценозу від початку його механічного витоптування (перша стежинка) до повної деградації (окремо стоячі дерева на оголеному і затоптаному ґрунті) в літературі описаний багатьма вченими [3; 5; 6; 8]. При цьому змінюється не тільки характер фітоценозу, його склад і будова, але і напрямок його

розвитку. Будь який рослинний комплекс, який один раз виведений з свого природного, корінного стану під дією зовнішніх чинників, як відомо, старається повернутися до попереднього стану. Постійна дія рекреаційних навантажень міняє цю тенденцію на протилежну. Найбільш відчутно це виражається в повному припиненні відновлення основної породи деревостану і залуження наземного покриву. В.Середін і В.Парпан вважають, що найсильнішу рекреаційну дигресію викликає витоптування, яке властиве всім видам лісової рекреації. Вплив однієї людини чи групи людей зовні малопомітний – рано чи пізно все відновлюється в попередньому вигляді. При масовому напливі людей процеси відновлення відстають від процесів руйнування [5, с. 58]. При витоптуванні ущільнюється ґрунт, відбувається зменшення його пористості та повітремісткості. Так об'ємна вага ґрунту в непорушених місцях становить 0,85–0,88 г/см³, на стежках і дорогах вона збільшується до 1,61–1,63. В ущільнений ґрунт, особливо глинистий чи суглинистий, погано проникають опади, збільшується глибина його промерзання, утруднюється постачання кореневої системи киснем, погіршуються інші необхідні для росту коріння умови, у коренів зменшується кількість всмоктувальних закінчень, скорочується подача води в крони дерев, зростає поверхневий стік води, з'являється ерозія ґрунту [2, с. 73].

Інтенсивні рекреаційні навантаження спричинюють дигресивні зміни в структурі підліску. Збільшення рекреаційного навантаження в підліску зумовлює зменшення його загальної кількості. Послаблюється ґрунтопокрашувальна та середовище-утворювальна роль, погіршуються умови для існування багатьох представників тваринного світу, зокрема птахів, які гніздяться в підліску. При рекреаційному навантаженні середньої інтенсивності зменшується кількість підросту, приріст по висоті, погіршується його стан, змінюється характер розподілу за площею – більш-менш рівномірне розміщення переходить у групове, куртинне. При сильному рекреаційному навантаженні зменшується приріст дерев за діаметром і висотою.

Проведені нами спостереження в Полянницькому лісництві Ворохтянського лісового господарства (квартал 24, рекреаційний комплекс «Буковель»), дозволяють стверджувати, що на умовно непорушених ділянках кількість суховершинних і сухостійних дерев не перевищує 5 %. При малому рекреаційному навантаженні їх кількість зростає до 12 %, при середньому – до 21 %, при сильному –

до 28 %. З переходом від умовно непорушених ділянок до мало-, середньо- і сильно-деградованих змінюється кількість трав'яного покриву. Якщо в глибині лісостанів (на умовно непорушених ділянках) його зімкнутість складає 0,1, то в смугах сильно деградованих вона зростає до 0,5–0,6 [4, с. 68].

Потрібно відзначити, що вплив рекреаційних навантажень на ліс весною відрізняється від впливу восени. На суглинистих ґрунтах вони особливо небезпечні ранньою весною і після тривалих дощів.

В умовах інтенсивної рекреації знижуються сумарні показники життєдіяльності деревних рослин – інтенсивність асиміляції, водообміну, рівень біоелектричної активності.

За інтенсивної рекреації у дерев поступово зменшується кількість листя, укорочується хвоя, знижується приріст за діаметром і у висоту, з'являється суховершинність, частина дерев всихає, довговічність деревостану зменшується, порушується його ярусність, змінюється породний склад, затримується природне відновлення. Підріст починає рости куртинами, він ослаблений, у багатьох екземплярів часто бувають обламани бруньки, пошкоджені стовбурці. Там, де площа витоптана більше як на 60 %, лісова підстилка зберігається тільки місцями, підріст і підлісок зникають, насадження розпадається на окремі групи [2, с. 75]. Потрібно відзначити, що серед вчених які вивчали різні ступені (етапи) дигресії: від практично непорушених до деградуючих, немає однакового підходу.

Проаналізувавши методи визначення ступеня рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози різними вченими [2; 5; 6; 7; 8] приходимо до висновку, що вони не повністю віддзеркалюють величину рекреаційних навантажень, що мають місце при рекреаційному лісокористуванні.

Крім того приведеними методами можна визначати величину рекреаційного навантаження для територій, які вже використовуються для рекреації; при цьому не враховуються сезонність, абсолютна висота знаходження ділянки (тип ґрунту, кількість опадів, склад рослинних асоціацій та ін.), експозиція та величина схилу, а також вид рекреаційного навантаження і рівень благоустрою.

Для визначення ступеня рекреаційного навантаження на лісові ділянки, які плануються використовувати на перспективу, необхідні інші підходи. Це особливо актуально в даний час, оскільки в гірських умовах Карпат проводиться інтенсивне будівництво великих рекреаційних комплексів.

Вважаємо, для визначення ступеня рекреаційного навантаження на лісові біогеоценози при проектуванні нових рекреаційних комплексів можна взяти за основу метод, запропонований В.Бондаренком і О.Фурдичком, які пропонують величину рекреаційних навантажень характеризувати кількістю відпочиваючих на одиницю площі за одиницю часу, доповнивши його рядом коефіцієнтів.

Для визначення величини рекреаційного навантаження на гірські лісові біогеоценози (R) необхідно застосовувати комплексний показник, який враховував би відношення кількості відпочиваючих на одиницю площі за одиницю часу (K_i), а також вид рекреаційного навантаження на лісову ділянку (P_n), коефіцієнти: абсолютної висоти (K_b), крутизни (K_{cx}) та експозиції (K_{ecx}) схилу, сезонності (K_c), благоустрою (K_d). Таким чином, величину рекреаційного навантаження (R) достовірніше можна визначити для рекреаційних комплексів, які створюються, за наступною формулою:

$$R = K_i \cdot P_n \cdot K_b \cdot K_{cx} \cdot K_{ecx} \cdot K_c \cdot K_d ;$$

$$K_i = \frac{P}{A} \cdot T, \text{ де}$$

P – кількість відпочиваючих (рекреантів);

A – одиниця площі; T – одиниця часу;

P_n – вид рекреаційного навантаження: P_n1 – для лижного приймаємо рівним – 1,0; P_n2 – для пішохідного – 1,2; P_n3 – для гужового – 1,5; P_n4 – для механізованого – 2,0; P_n5 – при будівництві рекреаційної інфраструктури – 5;

K_b – коефіцієнт положення ділянки над рівнем моря (включає лісистість, породний склад насаджень і бонітет, естетичність і частота зміни пейзажів, наявність грибних та ягідних місць тощо): K_b1 – до 220 м н.р.м. – 1,0; K_b2 – від 220 до 500 – 1,2; K_b3 – від 500 до 800 – 1,5; K_b4 – від 800 до 1200 – 1,8; K_b5 – від 1200 до 2000 м н.р.м. – 2,0;

K_{cx} – коефіцієнт крутизни схилу (гірський та передгірський, пластовий слабо порізаний рельєф, мало сприятливий, дуже порізаний, важкодоступний): K_{cx1} – схил від 0° до 10° – 1,0; K_{cx2} – схил від 10° до 15° – 1,2; K_{cx3} – схил від 15° до 20° – 1,3; K_{cx4} – схил від 20° до 25° – 1,4; K_{cx5} – схил більше 25° – 1,5;

K_{ecx} – коефіцієнт врахування експозиції схилу (відображає фізико-географічні особливості, напрямки вітрів, кліматичні особливості тощо): K_{ecx1} – Пд схили – 1,0; K_{ecx2} – ПдСх, ПдЗх схили – 1,2; K_{ecx3} – Сх, Зх

схили – 1,3; $K_{сх4}$ – ПнСх, ПнЗх схили – 1,3; $K_{сх5}$ – Пн, схили – 1,5;

K_c – коефіцієнт сезонності: K_{c1} – зима – 1,0; K_{c2} – весна – 1,5; K_{c3} – осінь – 1,5; K_{c4} – літо – 2,0;

K_d – коефіцієнт благоустрою: $K_d = \frac{S_1}{S}$, де

S – загальна лісова площа, що використовується для рекреації; S_1 – площа доріг, стежок, площадок та інших об'єктів впорядкування, що будуть використовуватися рекреантами.

Для гірських лісів Карпат можна виділити п'ять ступенів рекреаційних навантажень: I – *безпечні*, при значенні R від 5 до 10; II – *низькі*, при значенні R від 10 до 20; III – *гранично допустимі*, при значенні R від 20 до 40; IV – *небезпечні*, при значенні R від 40 до 60; V – *катастрофічні*, R більше 60. На I і II ступенях рекреаційних навантажень, деградації, як правило, не перевищують гранично допустимих. Лісові екосистеми повністю зберігають здатність до самовідновлення. III ступінь дає початок необоротним змінам у стані і життєдіяльності лісових насаджень. Границя стійкості лісового біогеоценозу проходить між III і IV ступенями. На IV і V ступенях насадження втрачають здатність до самовідновлення.

При виділенні для рекреаційних комплексів значних лісових площ розрахунок рекреаційних навантажень необхідно проводити за окремими ділянками з наступним обчисленням середнього значення R для всієї досліджуваної лісової площі. Лісові ділянки де рекреаційні навантаження небезпечні і катастрофічні бажано не відводити для рекреаційного використання, або планувати на них проведення заходів які би знижували величину рекреаційних навантажень.

Висновки. Головною загрозою природно-ресурсній безпеці Українських Карпат є, насамперед, руйнівний вплив антропогенних факторів техногенного і господарського походження на природні екосистеми й пов'язані з ними негативні наслідки для комфортності проживання населення.

Однією з найбільших загроз для збереження біорізноманіття Карпат є антропогенний вплив на лісові екосистеми і зниження їх біологічної стійкості. Збереження лісів Карпатського регіону є одним із найважливіших передумов цілісності природних гірських та передгірських екосистем, що здатні ефективно виконувати кліматорегулюючу роль, оскільки лісові екосистеми визначають умови динамічної рівноваги природного середовища.

Питання екологізації лісокористування взагалі, і рекреаційного зокрема, набуває великого значення тому, що ліси Карпат є основним стабілізуючим елементом їхнього сталого розвитку, особливо у гірських водозборах, які є значно вразливішими щодо негативних чинників порівняно з рівнинними територіями. Тому визначення величини можливих рекреаційних навантажень при будівництві нових рекреаційних комплексів сприяє збереженню біорізноманіття Карпат і є актуальним, оскільки направлені на попередження його знищення.

Для уточнення розрахунків рекреаційного навантаження в окремо взятих умовах необхідно продовжити дослідження щодо величини коефіцієнтів (K_b , K_{cs} , K_{esc} , K_c , K_d), а, відповідно, і визначення границь кожного із ступенів рекреаційного навантаження. Для уточнення значень їх і моніторингу на перспективу, нами закладено пробні площі в районі діючого рекреаційного комплексу «Буковель».

Розвиток рекреації, зокрема туризму, вважається одним із найперспективніших напрямів подолання бідності населення гірських територій. Але неконтрольований там розвиток туризму є загрозливим явищем як із соціально-економічної, так і екологічної точки зору. Для уникнення зазначених загроз необхідно дотримуватися стратегії сталого розвитку, туризм не повинен негативно впливати на довкілля.

Література:

1. Бондаренко В.Д. Туризм і загрози біорізноманіттю лісів Карпат / В.Д.Бондаренко // Мат. Міжнар. н.-п. конф. – Рахів, 2007. – С. 25.
2. Бондаренко В.Д. Ліс і рекреація в лісі / В.Д.Бондаренко, О.І.Фурдичко. – Львів : Світ, 1994. – С. 73–75.
3. Українські Карпати : Природа / [М.А.Голубець, А.М.Гаврусевич, І.К.Загайкевич та ін.] – К. : Наукова думка, 1988. – С. 196.
4. Криницький Г.Т. Звіт про науково-дослідну роботу «Лісівничо-екологічний аналіз впливу інфраструктури туристичного комплексу «Буковець» на ліси Полянницького лісництва Ворохтянського ДЛГ Івано-Франківської області» / Криницький Г.Т. та ін. / НЛТУ України. – Львів, 2005. – С. 68.
5. Середін В.І. Ліс база відпочинку / В.І.Середін, В.І.Парпан. – Ужгород : Карпати, 1988. – С. 58.
6. Тарасов А.И. Рекреационное лесопользование / А.И.Тарасов. – М. : Агропромиздат, 1986. – С. 8.
7. Ханбеков Р.И. Планирование рекреационного лесопользования / Р.И.Ханбеков. – М. : Лесное хозяйство, 1983. – С 5–9.
8. Чижова В.П. Рекреационные нагрузки в зонах отдыха / В.П.Чижова. – М. : Лесная промышленность, 1977. – С. 11.

УДК: 338.483

**ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
СПЕЦІАЛІСТІВ З ТУРИЗМУ У ПРОЦЕСІ ЇХ ПІДГОТОВКИ НА
ГЕОГРАФІЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА**

О.В.Заставецька, Л.Б.Заставецька, Г.Б.Головко

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

У даній статті йдеться про необхідність підготовки спеціалістів вищого рівня кваліфікації котрі були б конкурентноспроможними на ринку праці, мали б якісні теоретичні знання, професійну та практичну підготовку, котра досягається у процесі оволодіння ними основами гуманітарних природничонаукових, загальноекономічних та професійно орієнтованих дисциплін.

Speech goes in these articles about the necessity of preparation of specialists of higher level of qualification which would be konkurents at the market of labour, would have high-quality theoretical knowledges, professional and practical preparation. Which is arrived at in the process of capture by them by bases of humanitarian prirodnicen, others economic and the professionally oriented disciplines.

У процесі трансформації економіки України туризм визнано однією із галузей пріоритетного розвитку у всіх регіонах. Це зумовило необхідність підготовки спеціалістів вищого рівня кваліфікації у багатьох ВНЗ. У Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка така підготовка проводиться із 2003 р., коли був здійснений перший набір студентів на спеціальність «Туризм». На сьогоднішній день у ВНЗ вже навчаються студенти, які отримують кваліфікаційний рівень бакалаврів, спеціалістів і магістрів з даної спеціальності. Навчання студентів здійснюється у контексті Болонського процесу згідно з вимогами кредитно-трансферної системи. Ця система передбачає досягнення високої якості освіти та професійної компетентності спеціалістів, які були б конкурентноспроможні на ринку праці.

Базовим компонентом для формування компетентності майбутніх фахівців є якісні теоретичні знання, професійна та практична підготовка. Для спеціалістів з туризму вони досягаються у процесі

оволодіння ними основами гуманітарних, природничонаукових, загальноекономічних і професійно-орієнтованих навчальних дисциплін. Якщо перші дві групи дисциплін є обов'язковими для різних спеціальностей, то третя враховує не тільки стандартні вимоги, розроблені для спеціальності «Туризм», але й включає ряд навчальних дисциплін, що обираються студентами і нашим закладом, враховуючи особливості розвитку туризму у регіоні. Серед обов'язкових дисциплін, що формують професійну компетентність бакалавра туризму: «Туристичне краєзнавство», «Туристичне країнознавство», «Рекреаційна географія», «Рекреалогія», «Технологія туристичної діяльності», «Організація екскурсійних послуг», «Міжнародний туризм», «Географія туризму України» та ін. Економічні аспекти туристичної діяльності студенти вивчають на заняттях з «Маркетингу туризму», «Менеджменту туризму», «Статистики туризму», «Економіки і ціноутворення в туризмі», «Бухгалтерського обліку в туризмі», «Фінанси та фінанси підприємств» та ін. Значний і перелік дисциплін за вибором (1260 год., 17 %): «Інформаційні системи в туризмі», «Діловодство в туризмі», «Стандартизація і сертифікація туристичної діяльності», «Основи музеєзнавства» та ін. Ці дисципліни запроваджено, зважаючи на те, що багатьох компетенцій студенти не отримують у процесі вивчення обов'язкових дисциплін.

Зважаючи на те, що організатори туристичної діяльності можуть працювати не тільки на внутрішньому ринку, але й у сфері міжнародного туристичного бізнесу, для студентів передбачено поглиблене вивчення основної іноземної мови і основ другої мови. Їх вивчають впродовж всіх років навчання бакалаврів і спеціалістів. Для останніх ще передбачено ряд навчальних дисциплін, які дозволяють їм бути висококваліфікованими фахівцями у сфері управління туризмом: «Інформаційний менеджмент», «Управління туристичним підприємством», «Міжнародні інформаційні системи в туризмі», «Управління персоналом», «Інноваційні форми в туризмі», «Іміджологія та PR в туризмі» та ін.

На факультеті є всі умови для комп'ютерної підготовки студентів, всі вони вивчають «Сучасні інформаційні технології», «Інформаційні системи в туризмі», мають безкоштовний доступ до Internet». Це дозволяє їм широко використовувати ресурси цієї системи у процесі підготовки до занять, для наукової роботи. Студенти також можуть користуватися ресурсами електронної бібліотеки університету, у базі якої передбачаються електронні посібники викладачів.

Про рівень успішності та якість знань студентів із основних професійних дисциплін свідчать високі оцінки контрольних робіт з боку акредитаційних комісій Міністерства освіти і науки України (2007–2009 рр.), непогані результати на студентських олімпіадах (Одеса, 2006, 2007; Львів, 2008, 2009).

Важливою складовою підготовки фахівців з туризму є навчальні і виробничі практики. Студенти I курсу знайомляться із туристичними об'єктами рідного краю і України загалом, II – із готельним господарством м. Тернополя і Угорщини, III – із створенням бізнес-планів, документацією тур фірм, IV – мають виробничо-технологічну практику, на якій розробляють туристські маршрути і самі їх проводять, вчаться створювати рекламу та ін. По декілька студентів щорічно проходять практику у Туреччині та Єгипті, де вони є фахівцями туристичного супроводу (така практика організовується фахівцями Київського університету туризму і права). Це дозволяє їм не тільки отримати практичну підготовку, але й вивчити добре іноземну мову, що надалі їм пригодиться у туристичній діяльності.

Для того, щоб спеціалісти і магістри з туризму могли займатися викладацькою діяльністю, вони проходять педпрактики після засвоєння знань з «Педагогіки вищої школи», «Методики викладання туристичних дисциплін». Для отримання високоякісних знань спеціалістів і магістрів важливою є підготовка дипломних і магістерських робіт, які виконуються на матеріалах, зібраних студентами на практиках, у процесі виконання науково-дослідницьких завдань. Обов'язковим компонентом робіт є їх практичне спрямування, мультимедійна презентація. До таких робіт розроблені вимоги щодо структури, змісту і оформлення, процедури захисту.

Студенти і викладачі факультету розпочали роботу зі створення інформаційної бази об'єктів туристичної діяльності в Тернопільській і сусідніх областях, працюють над створенням «Туристичної карти Тернопільської області», здійснюють дисертаційні дослідження з проблем розвитку туризму, які представляють на щорічних наукових конференціях у ВНЗ, всеукраїнських і регіональних форумах, а також конкурсах студентських наукових робіт. До послуг студентів два комп'ютерних класи, кафедральна та університетська бібліотеки, навчальна лабораторія «Гостинність». Створені належні умови для навчання і проживання студентів, їх оздоровлення і відпочинку.

**ТУРИСТИЧНІ ПРОДУКТИ ТА ІНВЕСТИЦІЇ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Ю.В.Зінько¹, П.А.Горішевський², О.В.Соколова³

¹Львівський національний університет імені Івана Франка

²Івано-Франківський інститут економіки і менеджменту

³Державна служба курортів і туризму України

Розглянуто існуючі і перспективні туристичні продукти Івано-Франківщини. Розроблено схему туристично-інвестиційного районування регіону з урахуванням розвитку туристичних ресурсів, туристичної та технічної інфраструктури. Для п'яти туристично-інвестиційних районів розроблено перспективні туристичні продукти та інвестиційні проекти з модернізації атракційних туристичних об'єктів та розвитку туристичної інфраструктури.

Existent and perspective tourist products in Ivano-Frankivsk are considered. The pattern of tourist and division into- districts taking into account the development of tourist resources, tourist and technical infrastructure has been developed. Perspective tourist products and investments projects of attractive tourist objects modernization and tourist infrastructure development for 5 tourist and investment regions have been worked out.

Туристичний рух Івано-Франківщини обумовлений передусім впливом природничих і етнічно-культурних чинників. На території області з погляду облаштування території та ландшафтних і етнографічних умов можна виділити дві туристичні зони [2]. Перша, гірська, сформована вздовж осі Карпат, границі із Закарпаттям і Буковиною. До її складу входять гірські адміністративні райони – Косівський, Верховинський, Богородчанський, Надвірнянський, Рожнятівський і Долинський. Передгірно-долинна зона – на межі з Львівською областю, Поділлям і Буковиною – включає економічно розвиненіші райони: Рогатинський, Калуський, Тисменицький, Галицький, Тлумацький, Городенківський, Коломийський і Снятинський. В межах обох зон можна виділити й низку підзон і туристичних місцевостей. У кожній з них туризм має свої регіональні особливості, що дозволяє урізноманітнити туристичні продукти. У межах гірської рекреаційно-туристичної зони розрізняють три окремі райони, які відрізняються рівнем туристичного освоєння та

атракційністю й специфікою туристичного продукту: Бескидський, Горгансько-Чорногірський і Покутсько-Верховинський [2].

На туристичному ринку Західної України Івано-Франківська область репрезентує конкурентноздатні туристичні продукти – від літнього та зимового відпочинку й активного гірського туризму до туризму фольклорно-фестивального характеру (табл. 1) [3].

Таблиця 1

Види туризму і туристичні центри Івано-Франківської області

Види туризму	Ресурси і головні центри
Оздоровчий	Кліматичні природолікувальні умови місцевостей в Горганах і на Покутті (Яремче, Татарів, Ворохта, Косів, Шешори), загальнолікувальні курорти Опілля (Черче)
Відпочинковий	Рекреаційні й оздоровчі умови місцевостей з відпочинковою рецепційною базою у гірських і передгірських районах (Яремче, Косів, Верховина та Долина)
Кваліфікований (піший, водний, скелелазіння)	Піші шляхи і гірській траси (частково ознаковані) у Горганах, Чорногорі та Покутських Карпатах Ріки – Дністер, Прут, Черемош, Лімниця та Свіча – атракційні для сплавів (байдарки, каное, плоти) Численні місця, придатні для скелелазіння: Скелі Довбуша, скельні комплекси в Горганах
Лижний	Зручні схили і тривалий сніговий покрив створюють сприятливі умови для лижництва рекреаційного і спортивного характеру в Чорногорі та Горганах. Головні осередки: Яблуниця, Поляниця, Ворохта
Культурологічний	Численні пам'ятки національної культурної спадщини в історичних містах (Галич, Івано-Франківськ, Коломия, Рогатин, Тлумач і Снятин) Етнографічна спадщина і фольклорне багатство Гуцульщини (Косів, Верховина, Коломия)
Релігійний	Численні сакральні пам'ятки та православні святині – місця паломництва віруючих. Головні осередки паломництва – це монастирські комплекси Гошів і Манявський Скит.
Екологічний	Численні об'єкти та заповідні території виняткової природничої цінності: національні парки Карпатський і Гуцульщина та пристосовані для відвідування заказники – Горгани, Скелі Довбуша

Згідно з дослідженнями проекту РАУСІ «Туристичний потенціал

Західної України» [1; 3], які стосувалися пріоритетів інвестування у окремі види туристичної інфраструктури, респонденти з восьми районів і трьох міст (Івано-Франківськ, Яремче, Коломия) вважають найважливішими інвестиції у будівництво готелів і мотелів. Також потрібне будівництво туристичних притулків у семи районах (Долинському, Городенківському, Коломийському, Косівському, Надвірнянському, Рогатинському), кемпінгів у п'яти районах [4]. У гірських і передгірських районах необхідними є модернізація та розбудова об'єктів лижної і рекреаційної інфраструктури. У містах потрібно також інвестувати в будівництво басейнів, майданчиків для гольфу, тенісних кортів, конгресових і виставкових об'єктів. Представники декількох районів (Богородчанського, Надвірнянського, Коломийського, Долинського) і міст (Болевів, Івано-Франківськ, Яремче) вважають необхідним ознакування нових туристичних шляхів на їхній території (піших, велосипедних, лижних).

Серед пріоритетних туристичних продуктів респонденти виділяють активний відпочинок, гірськолижні заняття, культурознавчі подорожі (табл. 2).

Таблиця 2

**Локалізація пріоритетних категорій туристичних продуктів
Івано-Франківської області**

Перелік продуктів	Пріоритети
Курортний відпочинок	+
Курортне лікування	+
Активний відпочинок	++
Перебування з метою займатися лижним спортом	++
Сентиментальні подорожі	
Культурознавчі подорожі	++
Паломництво	+
Перебування в агротуристичних господарствах	++
Транзитні переїзди	+
Мисливство	+

+ + особливо перспективна для розвитку цього туристичного продукту;

+ перспективна для розвитку цього туристичного продукту.

В Івано-Франківській області у сфері туристичної, інвестиційної та рецепційної атракційностей виділено п'ять функціональних субрегіонів [3]: Бескидський (Долинська частина), Центральньо-Передкарпатський, Горганський, Східнопередкарпатський і Покутсько-Верховинський. Вони охоплюють сім районів і четверо

міст. Нижче наводимо загальний опис ресурсів і чинників, які впливають на розвиток туристичної галузі у виділених субрегіонах.

Бескидський (Долинська частина) туристичний субрегіон включає Долинський район і місто Болехів. Субрегіон характеризується вигідним розташуванням поблизу курортних центрів Передкарпаття, його перетинає автотраса регіонального значення (Р 04). Він поєднує особливості передгірських і гірських (Східні Бескиди і Горгани) ландшафтів, а за туристичною атракційністю займає перше місце в області. Субрегіон має один з найліпших в області показників наявності природних ресурсів (ліси, гори, природоохоронні території) та стану природного середовища (найнижчий ступінь забруднення атмосфери та поверхневих вод). Місто Болехів займає друге місце (перше – Яремче) в області за туристичною атракційністю. Воно також входить до групи лідерів за інвестиційною атракційністю, зокрема в галузі комунальної інфраструктури та суспільно-економічних умов. Болехів також має доволі потужну нічліжну базу.

Специфіку субрегіону визначають природні умови: значна площа гірських територій, бальнеологічні та біокліматичні ресурси (Старий Мізунь, Дожина), природоохоронні території («Скелі Довбуша»). Культурна спадщина не є візиткою субрегіону, хоча на його території знаходиться чимало цікавих об'єктів: монастир у Гошеві, солеварня XVIII ст. у Долині, ландшафтний музей у Болехові. Субрегіон має сприятливі умови для розвитку спеціалізованого гірського туризму: пішого, велосипедного, лижного. Деякі промислові об'єкти становлять музейну (згадана вище солеварня) і туристичну (вузькоколіяка Вигода – Слобода) цінність.

До сприятливих для розвитку туризму чинників у Долинському районі відносять: вигідне розташування поблизу передкарпатських курортів і транзитних туристичних шляхів на Закарпаття; унікальні туристичні атракції та задовільна інфраструктура на регіональному рівні.

Центральнопередкарпатський туристичний субрегіон включає Тисменицький район і м. Івано-Франківськ. Субрегіон вирізняється хорошою комунікаційною доступністю та добрим станом середовища, особливо у Тисменицькому районі. В обласному центрі Івано-Франківську сконцентровано чимало історико-культурних пам'яток, музеїв, мистецьких галерей. Ріки Дністер, Бистриця Надвірнянська та Бистриця Солотвинська атракційні для прибережного відпочинку та водних мандрівок. Привертає увагу необхідність поліпшення

комунальної інфраструктури у Тисменицькому районі.

До сприятливих для розвитку туризму чинників у цьому субрегіоні відносять передусім добре комунікаційне положення, з яким пов'язані можливості розвитку транзитного туризму. Цікаві поєднання водних і лісових ресурсів створюють значні можливості відпочинку для мешканців Івано-Франківська та розвитку водного туризму. Закритий колись для іноземних туристів Івано-Франківськ тепер має умови для розвитку культурологічного і бізнесового туризму завдяки розбудованій інфраструктурі, зокрема нічліжній базі.

Горганський туристичний субрегіон включає Надвірнянський район і місто Яремче. Це одна з найбільш розвинених туристичних територій в Українських Карпатах. Субрегіон характеризується різноманітним спектром пропонованих туристичних продуктів, а також хорошою комунікаційною доступністю, переважанням гірських територій, значною площею лісів і охоронних територій, задовільною екологічною ситуацією. На території субрегіону знаходяться охоронні об'єкти найвищого рангу – Карпатський національний парк і природний заповідник «Горгани». Інвестиційну атракційність Надвірнянського району та міста Яремче можна оцінити як середню, з причини недостатньої комунальної інфраструктури. Яремче вирізняється потужною нічліжною та рекреаційною базою, натомість Надвірнянський район має незначну рецепційну ємність. Контраст між рецепційними можливостями Яремчі та Надвірнянського району відображає кількість курортних закладів і осіб, які користуються їхніми послугами. За даними 2001 р. у Яремчі було тринадцять санаторно-курортних закладів, які обслужили 23,5 тис. осіб (близько 60 % усіх, хто скористався послугами такого типу в Івано-Франківській області), тоді як в Надвірнянському районі було лише два таких заклади й їхніми послугами скористалося 280 осіб.

До сприятливих для подальшого розвитку курортно-туристичного сектора в субрегіоні чинників відносять:

- багаторічна туристична традиція (з кінця XIX ст.);
- розбудована курортна (санаторії і пансіонати), відпочинкова (будинки відпочинку, агротуристичні оселі) бази та гастрономічно-послугове забезпечення, а також частково ознакована мережа туристичних шляхів;
- атракції державного і міжнародного масштабу: масиви Горган і Чорногори, водоспад «Пробій», сувенірний ринок у Яремчі та інші;

- добра реклама на вітчизняному і міжнародному ринках (серед інших і польському) пропонованих продуктів у сфері відпочинкового та спеціалізованого туризму.

У Надвірнянському районі вагомим чинником також є близькість головного джерела потенційних туристів – Івано-Франківська, що робить можливим розвиток різноманітних уїкендових форм туризму, у тому числі й лижного.

Покутсько-Верховинський туристичний субрегіон – це ще одна традиційно рецепційна туристична територія Івано-Франківської області. Він охоплює Косівський і Верховинський райони, розташовані у південно-східній частині області. Верховинський район є типово гірським, а Косівський поєднує риси гірських і передгірських ландшафтів. Багатопоказниковий аналіз виявив вищу туристичну атракційність Верховинського району (п'яте місце у переліку), але кращу інвестиційну атракційність Косівського району. Для обох районів характерною є висока рецепційна атракційність, що свідчить про розвинену сферу послуг.

Сильними сторонами туристичної атракційності субрегіону є різноманітні природні ресурси: гірські масиви Гриняви і Покутських Карпат, високий ступінь заліснення, цінні природоохоронні території, такі як національні парки Карпатський і «Гуцульщина». Субрегіону притаманне багатство пам'яток народної архітектури й ремесел. Це його своєрідна візитка. До обмежень відносять: слабку комунікаційну доступність; недостатній розвиток комунальної інфраструктури; не найкращі суспільно-економічні умови, особливо у Верховинському районі.

З групи чинників, які стимулюють розвиток субрегіону, потрібно виділити:

- добре збережені культуру та традиції гуцулів, що найбільше відображені у сільській забудові, підсобному господарстві, народному ремеслі, святкуванні свят і т. п.;
- традиції відпочинкового та пізнавального туризму, започатковані в другій половині XIX століття (місце відпочинку львівської інтелігенції);
- багато атракцій регіонального та державного значення, таких як: Шешорський водоспад, дерев'яні гуцульські церкви та хати, музеї народного мистецтва (Косів, Космач, Криворівня), ярмарки народної творчості, фольклорні фестивалі та фестини;

- добре розвинена рецепційна інфраструктура, головню санаторно-курортна, особливо у Косівському районі; велика популярність екскурсій пізнавального характеру, які включають відвідини Косова, Верховини та Яремчі.

Східнопередкарпатський туристичний субрегіон об'єднує Коломийський і Снятинський райони, а також місто Коломия. Субрегіон відрізняється доволі хорошою комунікаційною доступністю – однією з найліпших у області, розвинутою річковою мережею (Прут і Черемош) і задовільною екологічною ситуацією. У сфері інвестиційної атракційності Снятинський район посідає друге місце в області, Коломийський – восьме, а Коломия – на третьому місці серед міст обласного значення. Коломийщина має доволі розвинену рецепційну базу: чотири санаторно-курортних об'єкти та два готелі, один з яких – «Писанка» – характеризується високим стандартом послуг. У Снятинському районі ця база менша – лише два готелі. Туристичну атракційність субрегіону підвищують два етнографічні музеї державного значення, присвячені народній творчості Покуття та Гуцульщини.

До чинників, які формують туристичну привабливість субрегіону, зокрема, належать:

- розташування на державному транспортному шляху (Р 04), важливому для транзитного туризму;
- сприятливі умови для водного туризму на Пруті, на відтинку від Коломиї до Снятина;
- багатство атракцій в Коломиї та Снятині, що дозволяє організовувати кільцеві екскурсії культурологічного характеру «Містами Покуття».

Отже, на Івано-Франківщині туристичні ресурси дозволяють розвивати як традиційні, так і нові туристичні продукти. Значна площа гірських територій, ще слабо освоєних, сприяє розвитку таких форм туризму як гірськолижний, водний, екологічний, пізнавальний, «школи виживання». Деякі території області, зокрема, Гуцульщина та Покуття, де досі зберігся традиційний сільський побут, мають передумови для розвитку етнографічного туризму. Таку ж спеціалізацію повинен мати й національний природний парк «Гуцульщина» у Косівському районі. Нові туристичні продукти можна також створити завдяки відновленню й цільовому застосуванню історичних і сакральних об'єктів. Насамперед, це стосується старої астрономічної обсерваторії на горі Піп Іван,

монастирського комплексу Манявський скит і природно-археологічного резервату «Скелі Довбуша».

Література:

1. Зінько Ю.В. Напрямки і можливості інвестицій у туристичну галузь Івано-Франківської області / [Ю.В.Зінько, Р.М.Лозинський, М.Й.Рутинський, М.П.Мальська та ін.] // Матеріали регіонального семінару. – Львів: «Гал-Стар», 2003. – 81 с.
2. Зінько Ю. Сільський туризм : Навчальний посібник / Ю.Зінько, М.Рутинський – К.: Знання, 2006. – 271 с.
3. Potencjal turystyczny Ukrainy Zachodniej / Instytut Turystyki. – Warszawa, 2005. – 276 s.
4. Tourist Investments in Western Ukraine/PAUCI. – Warsaw, 2004. – 42 p.

821.162.1

**ŚRODKOWO-WSCHODNIE REWIZJE
JURIJA ANDRUCHOWYCZA I ANDRZEJA STASIUKA**

A.Kalin

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim

The article analyses the Central European issues in the work of two popular and highly regarded writers: Ukrainian – Jurij Andruchowycz and Polish – Andrzej Stasiuk. Both authors, in an original way, looked to the old idea of Central Europe (Mitteleuropa) and to its presentation after the Second World War. Despite the many similarities between both writer's concepts, there are significant differences that result from the otherness of national traditions, literary dispositions and artistic references to the sphere of myth.

Europa Środkowa, Europa Środkowo-Wschodnia, Europa Centralna – te pojęcia na trwałe zadomowiły się we współczesnym języku, oznaczając jednakże niezwykle zagmatwany i różnorodny kompleks idei geograficznych, politycznych i kulturowych. Tak naprawdę zaczęły one funkcjonować dopiero w latach 80. XX wieku, choć były terminami niechętnie widzianymi przez cenzurę – naruszały wszak monolit radzieckiej dominacji i kwestionowały granicę pomiędzy Wschodem i Zachodem. Są one zarazem pojęciami nieostrymi, różnorodnie definiowanymi – przynależność Ukrainy do Europy Środkowej dla wielu uczestników dyskusji nad tą problematyką wcale nie jest oczywista, stąd tym bardziej istotne jest zwrócenie uwagi na teksty pochodzące z Ukrainy – z regionu przykarpackiego, autorstwa Jurija Andruchowycza i

korespondujące z nimi wypowiedzi polskiego pisarza – Andrzeja Stasiuka. Dla perspektyw gospodarczych, także turystycznych tej części Europy, próba określenia tożsamości kulturowej regionu może mieć znaczenie kluczowe.

Dla zrozumienia rozważanych poniżej zagadnień pisarstwa obu autorów zasadne będzie skrótowe naszkicowanie ich ideowego tła. Najpopularniejszym obcojęzycznym synonimem Europy Środkowej stało się w Polsce pojęcie Mitteleuropy – niejako wbrew intencjom jego twórców oznaczające nostalgiczny mit cesarsko-królewskich Austro-Węgier. Wbrew – bo przypomnijmy, iż koncepcja Mitteleuropy zaczęła się kształtować około połowy XIX wieku (a nawet już od kongresu wiedeńskiego i koncepcji kanclerza Metternicha podziału Europy na trzy części), by na przełomie stuleci wykrystalizować się jako imperialna idea Wielkich Niemiec¹. Mitteleuropa była zatem tworem ideologicznym uzasadniającym kolonialne koncepcje niemieckiej *Ostpolitik: Drang nach Osten* oraz *Lebensraum*. Chodziło bowiem o stworzenie wielkoprzestrzennego tworu politycznego zdominowanego przez «rasę niemiecką» na terenach zamieszkałych przez Słowian – na wschód i południe od granic Niemiec, aż po Morze Czarne. Idea taka funkcjonowała w różnych wariantach – była podejmowana zarówno przez umiarkowane ruchy pangermańskie czy konkurentów Niemiec – monarchię habsburską, jak i przez nazistów, swój finał znajdując w trakcie II wojny światowej.

W polskiej kulturze, a także ostatnio w ukraińskiej, Mitteleuropa funkcjonuje jednak – jak już wspomniałem – odmiennie, wyraża bowiem arkadyjsko-nostalgiczny mit «Cekanii» – cesarsko-królewskich Austro-Węgier: pokojowej koegzystencji narodów i kultur w ramach tolerancyjnego organizmu politycznego. Mit ten, zwany również mitem galicyjskim, bo ten obszar polsko-ukraiński obejmowała monarchia Habsburgów, był reakcją na egzystencjalno-historyczną traumę XX wieku – doświadczeń krwawych wojen, imperialnych podbojów Niemiec i Rosji (Związku Radzieckiego) i migracji całych grup etnicznych. Żywo funkcjonował zarówno w okresie komunizmu, jak i niespodziewanie stał się mitem założycielskim literackich narracji «małych ojczyzn» w latach 90. XX wieku. Jest to dobrze opisane zjawisko² – przywołuję ten mit

¹ Najbardziej znanym dziełem lansującym tę koncepcję jest książka Friedricha Naumanna pt. *Mitteleuropa* z 1915 roku.

² Najpełniej ujmuje to zagadnienie Ewa Wiegandt w pracy *Austria felix czyli o micie Galicji w polskiej prozie współczesnej*, Poznań 1997.

oczywiście dlatego, że stał się on również punktem odniesienia dla pisarstwa Jurija Andruchowycza i Andrzeja Stasiuka – jednych z najbardziej obecnie cenionych pisarzy średniego pokolenia na Ukrainie i w Polsce.

Oczywiście germańska inspiracja nie jest tu jedynym fundatorem koncepcji Europy Środkowej – należałoby przypomnieć chociażby tradycję wielonarodowościowej Polski jagiellońskiej i Rzeczypospolitej Obojga Narodów, koncepcję Międzymorza Józefa Piłsudskiego, mającego obejmować tereny od Morza Bałtyckiego po Morze Czarne, jako przeciwwagi dla rosnących w siłę Niemiec i Rosji, lub też ideę federacji małych narodów – od Norwegii po Grecję, tzw. *Středni Evropa*, autorstwa Tomasza Masaryka, pierwszego prezydenta wolnej Czechosłowacji. Przypominam te koncepcje, ponieważ w żadnej z nich nie ma miejsca dla Niemiec bądź Austrii, co z punktu geograficznej definicji Europy Środkowej już nie jest takie oczywiste, a ponadto były to projekty konkurencyjne wobec niemieckiej *Ostpolitik* i imperialnego panslawizmu Rosji (Związku Radzieckiego).

Koniec II wojny światowej i zimnowojenny podział Europy na dwa obozy polityczne usankcjonował «tradycyjną» delimitację opartą na dychotomicznej opozycji Zachodu i Wschodu Europy – mocno zakorzenioną w tradycji myślenia o kulturze europejskiej. I wydawałoby się, że jest to definitywny koniec mrzonek o Europie Środkowej i że pozostanie ona co najwyżej tworem kartografów. Nastąpił jednak jej powrót nie tylko w literaturze podejmującej nostalgiczny mit habsburski, ale również stała się ona jednym z ideowych fundamentów rodzącej się opozycji kontestującej pojałtański porządek. Pierwszeństwo bezspornie należy się obszernemu esejowi autobiograficznemu Czesława Miłosza zatytułowanemu *Rodzinna Europa*. Książka ta wydana została w 1959 roku w Instytucie Literackim w Paryżu kierowanym przez Jerzego Giedroycia, a skierowana była do zachodniego czytelnika – stanowiła bowiem próbę przedstawienia, jako egzemplifikacji socjologicznej, powikłanego i specyficznego losu wschodniego Europejczyka, «który mniej niż ktokolwiek mieści się w stereotypowych pojęciach niemieckiego porządku i rosyjskiej *âme slave*»¹. Przywołany w tej książce środkowoeuropejski *Commonwealth* przeciwstawiał się uproszczonej wizji «naturalnego» podziału powojennej Europy na dwie części. Esej Miłosza jednocześnie korespondował ze zrodzoną w latach 50. w kręgu *Kultury* paryskiej Jerzego

¹ Cz. Miłosz, *Rodzinna Europa*, Warszawa 1990, s. 7.

Giedroycia koncepcją ULB – czyli wspierania przez polską emigrację dążeń niepodległościowych Ukrainy, Litwy i Białorusi, która stała się zresztą jednym z fundamentów polskiej polityki wschodniej po 1989 roku.

Jednakże dla powrotu idei Europy Środkowej najbardziej przysłużył się esej Milana Kundera zatytułowany *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*¹, opublikowany w 1984 roku w języku francuskim, angielskim i polskim – miał on wstrząsnąć sumieniem Europy Zachodniej i faktycznie stał się punktem wyjścia dla burzliwej dyskusji. Dla emigracyjnego czeskiego pisarza Europa Środkowa była owym «zachodem porwanym», porwanym oczywiście przez Rosję w 1945 roku, kiedy to narody tworzące przez kilkaset lat trzon kultury europejskiej, a na początku wieku XX jej centrum kulturalne, znalazły się nagle na Wschodzie, pod rosyjską okupacją. Rosja w tym ujęciu nie mogła aspirować do przynależności do Europy, bowiem, podobnie jak u Miłosza, «jawi się ona nie jako jedno z wielu mocarstw europejskich, lecz jako szczególna, zupełnie inna cywilizacja»². Arcyeuropejska Europa Środkowa, będąca «skondensowanym obrazem Europy w całym bogactwie jej różnorodności»³ jest tutaj niejako naturalnym przeciwieństwem barbarzyńskiej, totalizującej i niwelującej różnice kulturowe Rosji. Kundera oskarżał Zachód Europy o grzech zapomnienia i obojętności wobec tragicznego losu Środkowoeuropejczyków, podejmujących kolejne próby zrywów wyzwoleniczych. O tożsamości Europy Środkowej decydowały wspólne historyczne doświadczenia, wspólna tradycja, a nie wielość dzielących ją granic i języków. Co istotne – Kundera za czynnik spajający Europę Środkową uznał Żydów, jako główny kosmopolityczny i integrujący ten region element: «byli jej intelektualnym spoiwem, kondensacją jej ducha, twórcami jej duchowej jedności»⁴. Ich tragiczny los stanowi symboliczny obraz losu środkowoeuropejskiego – małych narodów zagrożonych unicestwieniem przez Historię. Dyskusja zaczęła wyraźnie toczyć się wokół aksjologicznych rozróżnień, Europa Środkowa przestawała być słabo definiowalnym regionem geograficznym, nabierała kulturowych rumieńców, choć nie brakło jej krytyków.

Kolonialna z ducha niemiecka koncepcja Mitteleuropy przekształciła się

¹ M. Kundera, *Zachód porwany albo tragedia Europy Środkowej*, „Zeszyty Literackie” 1984, nr 5.

² Tamże, s. 19.

³ Tamże, s. 18.

⁴ Tamże, s. 24.

zatem w drugiej połowie XX wieku w swoje przeciwieństwo – w ideę z gruntu antykolonialną, podejmowaną w dyskursie politycznym w publicystyce opozycyjnej lat 80. w czasopiśmie emigracyjnych i podziemnych; wówczas debata na ten temat osiągnęła swoje apogeum. Teksty György Konráda, Josefa Kroutvora, Václava Havla, Adama Michnika i wielu innych, były wyrazem sprzeciwu wobec kojarzenia krajów środkowoeuropejskich z Europą Wschodnią, utożsamianą z despotyzmem, totalitaryzmem i imperializmem. Mit Europy Środkowej pozwalał odreagować kompleks peryferii, trudną historię i zapóźnienie cywilizacyjne w stosunku do Zachodu. Podkreślał odrębność kulturową i polityczną, specyficzną tożsamość. Europa Środkowa w drugiej połowie XX wieku stała się zatem tworem przede wszystkim kulturowym, dekonstruującym kolonialny podział na Zachód i Wschód.

Preludium do pozytywnego, jakby się wydawało, zakończenia rojeń o Europie Środkowej stała się Jesień Narodów w 1989, gdy państwa tego regionu zaczęły «wybijać się na niepodległość». Nastąpiła powolna integracja z różnymi strukturami zachodnioeuropejskimi, Rosjanie musieli się wycofać z zawłaszczonych terytoriów. Polityczną materializacją owej, jakby się wydawało w okresie komunizmu, mrzonki środkowoeuropejskiej stało się ukonstytuowanie na początku lat 90. Trójkąta Wyszehradzkiego – współpracy Polski, Węgier i Czechosłowacji (później Czech i Słowacji), która była niejako przygotowaniem państw regionu do wstąpienia do NATO i Unii Europejskiej, dlatego zresztą dziś ta formuła polityczna straciła na znaczeniu. Przemiany w Środkowej Europie po 1989 roku ujawniły jednak rozbieżności narodowych interesów, tłumione konflikty terytorialne i etniczne, czego symbolem stała się wojna w Jugosławii, czy różnorodne tempo modernizacji politycznej i odnowione ambicje geopolityczne Rosji. Tłumikiem negatywnych zjawisk stały się kolejne rozszerzenia Unii Europejskiej, zwane też czasami powrotem państw postkomunistycznych do Europy. Jednak i tu można dopatrzeć się niepokojących zjawisk – jak chociażby utrwalenia wschodniej granicy Unii Europejskiej i tym samym wykorzystania niektórych państw Europy Środkowej jako strefy buforowej Zachodu. Jako twór geopolityczny być może Europa Środkowa jest dziś bytem martwym, jej status kulturowy jest jednak niewątpliwy, o czym świadczą chociażby ważne intelektualnie liczne publikacje na ten temat¹.

¹ Istnieje również kilka wydawnictw polskich specjalizujących się w tej tematyce: Borussia, Pogranicze, Czarne.

Nawet z punktu widzenia geografii ustalenie obszaru i granic Europy Środkowej bywało sporne, ponadto funkcjonują konkurencyjne pojęcia Europy Północnej, prawosławnej, Europy śródziemnomorskiej itp. Dlatego też Andrzej Stasiuk esej zamieszczony w książce *Moja Europa*, zawierającej również dialogowy tekst Jurija Andruchowycza, rozpoczyna od najprostszych prób wyznaczenia granic prywatnej przestrzeni środkowoeuropejskiej: (...) nie mogę oprzeć się pokusie i wykreślam wokół Wołowca trzystukilometrowy krąg, żeby określić swoją środkową Europę. Linia biegnie mniej więcej przez Brześć, Równe, Czerniowce, Kluż-Napoka, Arad, Szeged, Budapeszt, Żylinę, Katowice, Częstochowę i kończy się tam, gdzie się zaczyna, czyli w Warszawie. Wewnątrz jest kawałek Białorusi, całkiem sporo Ukrainy, przyzwoite i porównywalne przestrzenie Rumunii i Węgier, prawie cała Słowacja i skrawek Czech. No i jakaś jedna trzecia Ojczyzny. Nie ma Niemiec, nie ma Rosji – co przyjmuję z pewnym zdziwieniem, ale też z dyskretną atawistyczną ulgą¹.

Są to zarazem «zmienne i amorficzne przestrzenie zagubione gdzieś między Niemcami i Rosją²», po których autor odbywał podróże, czego owocem stały się dwie książki, zawierające impresje z wypraw.

Kartograficzne obserwacje stanowią również punkt wyjścia do refleksji nad Europą Środkową w eseju Andruchowycza *Atlas. Medytacja*. Szkic ten jest podsumowaniem wieloletnich przemyśleń autora nad problematyką środkowoeuropejską i rewizji swych poprzednich sądów. Podobnie w innych tekstach autor pochyla się nad mapą dawnych połączeń kolejowych w monarchii austro-węgierskiej lub nad odwzorowaniem sieci rzek, konstatując w ten sposób łączność Ukrainy z Europą. Geograficzny kontekst problematyki środkowoeuropejskiej jest tu istotnym wyróżnikiem:

O tych i podobnych rzeczach piszę gdzieś od początku lat dziewięćdziesiątych, mniej więcej od momentu, w którym zdecydowałem się na obarczenie geografii odpowiedzialnością za kulturę³.

Chodzi tutaj oczywiście o specyfikę położenia krajów centralnej Europy – w której nie tylko odbywały się ogromne migracje ludności, ale jakże często wędrowały granice państwowe. Dobrze znane są przypadki ludzi, którzy w ciągu swego życia zamieszkiwali kilka różnych państw, nie

¹ A. Stasiuk, *Dziennik okrętowy*, w: J. Andruchowycz, A. Stasiuk, *Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową*, Wołowiec 2001, s. 77-78.

² A. Stasiuk, *Pas ludności mieszanej*, w: *Fado*, Wołowiec 2006, s. 82.

³ J. Andruchowycz, *Atlas. Medytacja*, przeł. R. Rusnak, w: *Sarmackie krajobrazy. Głosy z Litwy, Białorusi, Ukrainy, Niemiec i Polski*, red. M. Pollack, Wołowiec 2006, s. 20.

ruszając się nigdy z domu (czego przykładem mogą być mieszkańcy Iwano-Frankowska). Fascynacja geografiami tego regionu Europy charakteryzuje również Stasiuka, choć dla niego oznacza przestrzeń inspirującej literacko wędrowki wśród różnorodnych kultur, wyzwolenia od geografii politycznej frapującej ukraińskiego pisarza: (...) moją obsesją zawsze była geografia, a nigdy historia, której wielkim, półmartwym i nadpsutym cielskiem żywiliśmy się w naszych stronach tak długo¹.

Zmienność granic, niewyrazistość, także geograficzna, Europy Środkowej każe polskiemu pisarzowi ująć tę problematykę pod postacią dryfującej wyspy: Oto, co znaczy być środkowym Europejczykiem: Żyć między Wschodem, który nigdy nie istniał, a Zachodem, który istniał zanadto. Oto, co znaczy żyć «w środku» gdy ten środek jest tak naprawdę jedynym realnym łądem. Tyle tylko że ten łódź nie jest stały. Przypomina raczej wyspę, może nawet wyspę pływającą. Ba, może wręcz okręt poddany prądom i wiatrom East-West i odwrotnie².

Andruchowycz również określa jako kluczową dla środkowo-wschodnioeuropejskiej świadomości sytuację przebywania pomiędzy – między Wschodem i Zachodem.

Obaj pisarze, zaprzyjaźnieni ze sobą, problematyce Europy Środkowej poświęcili sporo miejsca w swej twórczości. Andrzej Stasiuk w dojrzałej części swej twórczości w latach dziewięćdziesiątych rozwijał temat małej ojczyzny, w której postanowił się osiedlić – w Beskidzie, a więc w polskiej części Galicji (*Opowieści galicyjskie, Przez rzekę, Dukla*). Te «opowieści galicyjskie» znalazły swą kontynuację w poszerzeniu perspektywy o przestrzeń środkowoeuropejską w książkach podróżniczych *Jadąc do Babadag* i *Fado*. Razem z żoną prowadzi wydawnictwo Czarne, specjalizujące się w problematyce środkowoeuropejskiej. Jurij Andruchowycz również zafascynował się swoją małą ojczyzną – Stanisławowem (Iwano-Frankowskim), Lwowem czy szerzej – ukraińską Galicją. Był inicjatorem powstania internetowego czasopisma Pociąg 76 (Potyah 76), będącego forum kontaktów literackich pisarzy środkowoeuropejskich, został pierwszym laureatem Literackiej Nagrody Europy Środkowej Angelus, choć sam woli posługiwać się pojęciem Europa Środkowo-Wschodnia, by położyć akcent również na Ukrainę w dyskusji na ten temat. Najlepszym wyrazem zbieżności zainteresowań

¹ A. Stasiuk, *Dziennik okrętowy*, w: J. Andruchowycz, A. Stasiuk, *Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową*, Wołowiec 2001, s. 120.

² Tamże, s. 136.

środkowoeuropejskich stała się wspólna książka obu pisarzy zatytułowana *Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową*.

Andrzej Stasiuk wędruje po swojej prywatnej Europie Środkowej – prywatnej, bo przefiltrowanej przez osobistą wrażliwość i doświadczanej przypadkowymi miejscami, zdarzeniami i spotkaniami. Jest to kraina składająca się praktycznie z peryferii, miejsc zapomnianych lub uważanych za nieatrakcyjne – często noszących ślady niszczącej radzieckiej dominacji. Na stosunkowo niewielkim terytorium zachowała się jednak intrygująca literacko różnorodność kulturowa. Środkowoeuropejskie terytorium staje się tu pretekstem do rozwinięcia specyficznej filozofii twórczej, literacką fantasmagorią inspirowaną częstokroć literaturą tej części Europy – tekstami Emila Ciorana czy Danilo Kiša, czasem także pojawia się reminiscencja monarchii austro-węgierskiej. Wyobraźnia w końcu bierze górę nad geografią, a tym bardziej historią:

Jeżeli miałbym wymyślić dla Europy Środkowej jakiś herb, to w jednym z jego pól umieściłbym półmrok, a w jakimś innym pustkę. To pierwsze jako znak nieoczywistości, to drugie jako znak wciąż nie oswojonej przestrzeni. Bardzo piękny herb o nieco niewyraźnych konturach, które można wypełnić wyobraźnią. Albo snem¹.

Pisarz w swojej Europie nie poszukuje odmienności, egzotyki, nie jest ani turystą ani odkrywcą kultur. Podróż jest tu pretekstem do introspekcji i refleksji egzystencjalnych: I w końcu okazuje się, że człowiek szuka tylko tego, co widział wcześniej. Okazuje się, że szatmarska rozpięducha, pustynne opłotki Suliny, Giurgiu nad Dunajem przypominają Sokołów Podlaski i Kałuszyn. To jest ta sama materia, ta sama tymczasowość, która heroicznie udaje trwałość, w autobusach snuje się ten sam zapach mydła i mleka, gdy wieśniacy wyruszają w drogę, ta sama medytacja w cieniu płotów na próchniejących ławkach, ta sama beztroska i rozrzutność godzin (...)².

Ta «gorsza Europa» stanowi kontrpunkt dla Zachodu – oddanego ideałom porządku, sterylności, funkcjonalności, rozwoju i jednocześnie powierzchownych relacji międzyludzkich. Tymczasem inspirujące dla pisarza okazują się chaos, przypadek, formy niedoskonałe, niedokończone i rozpadające się – «krainy nieoczywiste», umożliwiające wyzwolenie z terroru czasu i historii na rzecz tymczasowości, bezprzyczynowości i wiecznego ruchu. W jednym z wywiadów pisarz w taki sposób krytykował

¹ Tamże, s. 102.

² A. Stasiuk, *Jadąc do Babadag*, Wołowiec 2004, s. 278-279.

zachodnioeuropejską uniformizację: Dla bardzo wielu lansowany model «europejskości» jest opresyjny i upokarzający, bo każe im kwestionować własną tożsamość. Coś przychodzi z zewnątrz i mówi: masz się zmienić, bo twoje dotychczasowe człowieczeństwo nie jest zadowolające, nie jest całkowite.¹ O ile dla Milana Kundery dawnym środkowoeuropejskim etnicznym zwornikiem byli Żydzi, to u Stasiuka rolę tę przejmują Cyganie – podobnie jak Żyd Wieczny Tułacz oddani ciągłej wędrówce, jednocześnie żyjący poza czasem i historią, w nieustającej terażniejszości: W istocie ucieleśniają człowieczeństwo, które trwa obok i mimo tych wszystkich wynalazków, które wymyślaliśmy, żeby ochronić nasze istnienie. Trwa obok królestw i państw, obok polityki i ekonomii, zadając im jeśli nie kłam, to nieme pytanie².

Stosunek Andruchowycza do zagadnienia Europy Środkowej ewoluował. We wczesnych esejach odnaleźć można kreację idyllicznego mitu państwa austro-węgierskiego, podobnie jak odbywało się to w nostalgicznej twórczości pisarzy polskich po II wojnie – choćby Andrzeja Kuśniewicza. Podobnie jak on, Andruchowycz tworzy – w eseju *Erz-herz-perc* – nastrojową impresję galicyjskiej prowincji Cekanii, inspirowaną opowieścią babki o wizycie arcyksięcia Ferdynanda w Stanisławowie. Ukraińska Galicja jawi się jako pewna kulturowa fantasmagoria, korzeniami tkwiąca w mieszczańskiej secesji – w fascynacji bibelotami europejskości³. Mitologizacja wydaje się zabiegiem naturalnym w tym miejscu (do poetyki mitu ucieka się również Andruchowycz w rekonstrukcji rodzinnej sagi – opisując domniemane losy swoich pradziadków w eseju *Środkowowschodnie rewizje*): Mamy nadmiar mitologii. Albowiem w tej części świata mitologia kompensuje historię, przekazy rodzinne są tu ważniejsze i wiarygodniejsze niż podręczniki. Zresztą historia sama nie jest tu niczym więcej jak tylko rodzajem mitologii⁴.

Galicyjski mit szczęśliwej przeszłości jest dla twórcy ważny z kilku względów – przynależność do habsburskiej Mitteleuropcy oznacza znamienne konsekwencje dla współczesności, dlatego też pisarz tworzy

¹ *Istniejemy dzięki granicom*, wywiad z A. Stasiukiem, „Dziennik”, nr 4, 2008.

² A. Stasiuk, *Dziennik okrętowy*, w: J. Andruchowycz, A. Stasiuk, *Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową*, Wołowiec 2001, s. 128.

³ Por. tamże, s. 135-136.

⁴ J. Andruchowycz, *Czas i miejsce albo moje ostatnie terytorium*, przeł. L. Stefanowska, w: *Ostatnie terytorium. Eseje o Ukrainie*, Wołowiec 2002, s. 139.

«apologię nieboszczki Austrii»¹. Spadkiem po dawnej monarchii jest np. ocalenie języka ukraińskiego – możliwe dzięki niezwyklej językowonarodowej różnorodności imperium. Ważnymi ideami, które Andruchowycz odnajduje w przeszłości, są wolność, pluralizm i tolerancja – jako podstawy istnienia tamtego państwa. Ponadto Austro-Węgry pozostawiły po sobie europejską architekturę – dzięki czemu obecny Iwano-Frankowsk zdecydowanie różni się od chociażby Dniepropietrowska czy Zaporozża, a dziś dawna zabudowa, choć okaleczona, nadal przypomina to miasto, które artysta przedstawia na podstawie stuletniego przewodnika. Najważniejsze w tym dziedzictwie habsburskim jest jednak odkrycie Zachodu, pisarz prezentuje bowiem wizję pełnoprawnej przestrzeni europejskiej, którą była Galicja, znajdowała się ona przecież w tym samym państwie co Wenecja, Wiedeń czy Toskania, do których można było swobodnie podróżować bez wiz i kontroli granicznych. I jest to przeszłość stojąca w zdecydowanej opozycji do współczesności, gdy Ukraina «drepcze na progu Europy» i musi czekać, by zostać do niej wpuszczona. Za takie wykluczenie z europejskości winę ponosi – zdaniem pisarza – ostatnie pięćdziesiąt lat, zapoczątkowane najazdem barbarzyńców ze Wschodu:

Nasza apokalipsa zaczęła się nie tak znowu dawno – we wrześniu trzydziestego dziewiątego roku, kiedy w pozostawionych na pastwę wszelkich wiatrów «pańskich» mieszkaniach zamieszkali inni ludzie, przybysze z dalekich równin, zamieszkałych przez olbrzymy z ośmioma palcami, gdzie wódkę pije się jak wodę, a nawet zamiast niej, gdzie jada się surowe mięso, a tańczące niedźwiedzie występują w świątyniach...² Tę apokalipsę kontynuowali Niemcy, mordujący jedną z najważniejszych grup etnicznych regionu – Żydów. Miarę zniszczenia dopełniła migracja ludności wiejskiej do miasta w czasach powojennych. Powstała w ten sposób rzeczywistość kulturowej ruiny – amnezji wspianiałej tradycji europejskiej.

O dzisiejszym Lwowie i Stanisławowie (jak też o Stryju, Drohobyczu czy Buczaczu) rzeczywiście można pisać jako o ruinie, królestwie śmierci, zapomnienia i wszechwładnego Chama³.

Możliwa jest jednak swoista archeologia pamięci, próbująca wskrzesić na ruinach żywą kulturę ukraińską⁴. Albowiem Andruchowycz przywołuje

¹ J. Andruchowycz, *Erz-herz-perc (o problemie jedności i wyjątkowości)*, w: *Erz-herz-perc. Eseje*, Izabelin 1996, s. 8.

² Tamże, s. 13.

³ Tamże s. 17.

⁴ W innym eseju autor pisze na ten temat wprost: „Mieszkam w jednym z takich miast, gdzie zupełnie nieunikniona jest miłość do archeologii (...). »Archeologia«

wspaniałą przeszłość, by stworzyć mit małej ojczyzny, zakorzenie ją w minionym (dlatego też zapewne pisarz często używa dawnej nazwy miasta – Stanisławów). Niezwykle ważna dla pisarza teza o niepodzielności kultury, niemożności odcięcia się od korzeni, oddzielenia okresu habsburskiego, polskiego, radzieckiego i ukraińskiego, powraca w eseju-manifeście Andruchowycza zatytułowanym *Miasto-okręt*, traktującym o Lwowie. Eseista odwołuje się do bogatej historii miasta jako nawarstwienia różnych kultur, na wskroś europejskiego. Przypomina, iż po zasypanej obecnie rzece pływały niegdyś żaglowce z Gdańska i Lubeki, wskazuje na południowe włoskie wpływy w renesansie – odciskające piętno na architekturze miasta (w czasach radzieckich to we Lwowie kręcono filmy o Paryżu lub Rzymie). Przywołuje również wraz z Ormianami pierwiastek orientalny miasta, żydowski mistycyzm, wpływy niemieckie i szereg innych – także fantastycznych – narodowości, które przewinęły się przez dzieje miasta. Taki wizerunek tego miejsca miał za zadanie ukazać jego przynależność do bogatej i złożonej tradycji europejskiej, ale także przeciąć zakłęty krąg polsko-ukraińskiego sporu o Lwów.

Ukraińska Galicja w tym diagnozach pisarskich zdecydowanie odcina się od zrusyfikowanego Wschodu – właśnie ze względu na swą pamięć europejskiej przeszłości. I choć pisarz daleki jest od separatystycznych projektów podziału Ukrainy, to oczywiście dostrzega problem różnicy kulturowej obu części kraju (np. w jednej z dyskusji na tematy środkowoeuropejskie pisarz stwierdził, iż obrona w Kijowie takiej efemerydy jak Europa Środkowa jest zadaniem beznadziejnym).

W późniejszych esejach Andruchowycz dystansuje się od roli archeologa pamięci, wskrzeszającego habsburski mit, za kluczową kwestię uznając powojenną historię dominacji Związku Radzieckiego:

Niedawno doszedłem do wniosku, że nie są to dla mnie wcale resztki idylli habsbursko-naddunajskiej (...) to znacznie bliższa historycznie przestrzeń komunistyczno-totalitarnego panowania, czyli jednak resztki i jednak imperium (...) zachodnie resztki imperium rosyjsko-radzieckiego w jego najszerszym rozumieniu. (...) Z tego wszystkiego wynika, że moja Europa Środkowo-Wschodnia to były *obóz socjalistyczny, Ostblock*¹.

jest dla mnie pojęciem dość szerokim – to przede wszystkim możliwość odszukiwania śladów przeszłości, zanurzania się w coraz to głębsze jej warstwy.” – J. Andruchowycz, *Tu i tylko tu*, przeł. O. Hnatiuk, w: *Ostatnie terytorium. Eseje o Ukrainie*, Wołowiec 2002, s. 13.

¹ J. Andruchowycz, *...no strannoju lubowju*, przeł. K. Kotyńska, w: *Diabeł tkwi w serze*, Wołowiec 2007, s. 63-64.

Podobnie zresztą Stasiuk tworzy swą Europę Środkową z postindustrialnej poradzieckiej przestrzeni, zniszczonych peryferii skazanych na wegetację i tymczasowość. Z tym że chaos i tandetność tego świata waloryzowane są pozytywnie – są impulsem dla zapładniającego wyobraźnię polskiego pisarza doświadczenia egzystencji. U Andruchowycza znaleźć można raczej pesymistyczną wizję rzeczywistości – niepoddającej się już mitotwórstwu, lecz rządzonej wyrokami nieprzejrzystej w swych zamiarach Historii:

Mamy ruiny (zamków, świątyń, fabryk, mostów, obserwatoriów, najwięcej jest ruin cmentarzy, nic prostszego przecież jak przywłaszczyć sobie porzucone przez uciekinierów mieszkania – o cudze mogiły nikt wszak nie zadba). Mamy ruiny – są to znaki «nawarstwienia kultur», a zarazem znaki «nawarstwienia antykultur», wymuszone kolaże landszaftów, prawdziwy postmodernizm, gra w cegielki bytu, lecz to nie my jesteśmy graczami w tej grze¹.

W eseju zamieszczonym w książce wydanej razem z Andrzejem Stasiukiem – pt. *Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową* – Andruchowycz obszernie opowiada o swojej fascynacji ruinami, zamieszcza nawet swego rodzaju rejestr różnych możliwych ruin świata Środkowej Europy². Stasiuka i Andruchowycza łączy opis tej środkowoeuropejskiej rzeczywistości jako ruiny, terytorium rozpadu i chaosu. Nie chodzi tu jednak tylko o rekonstrukcję przeszłości ze szczątków i gruzów. Oba ujęcia – choć pozornie podobne – wynikają z odmiennych motywacji. Dla ukraińskiego pisarza ruiny to cecha Europy Środkowej spowodowana inwazją Historii, szczególnie w wydaniu radzieckim. Są śladem tragicznych losów tych ziem – znakiem ich wspólnego losu. U Stasiuka stan rozpadu oznacza wycofanie się Historii – niejako «koniec historii» (by przewrotnie nawiązać do Fukuyamy), stan dekadencji, rezygnację z zachodniej idei postępu i doskonałości, doskonale widocznej w mieszczańskich, uformowanych społeczeństwach Zachodu. Dostrzec w tym można wymiar eschatologiczny i zapewne ma to związek z gnostyczną wyobraźnią pisarza, którą diagnozowano już w odniesieniu do wcześniejszych jego utworów. Tragiczne losy Środkowej Europy wyklu-

¹ J. Andruchowycz, *Czas i miejsce albo moje ostatnie terytorium*, przeł. L. Stefanowska, w: *Ostatnie terytorium. Eseje o Ukrainie*, Wołowiec 2002, s. 138-139.

² Zob. J. Andruchowycz, *Środkowowschodnie rewizje*, przeł. L. Stefanowska, w: J. Andruchowycz, A. Stasiuk, *Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową*, Wołowiec 2001.

czają według Andruchowycza historiozoficzny optymizm cechujący Zachód: Bycie pomiędzy Rosjanami a Niemcami to historyczne przeznaczenie Europy Środkowej. Środkowoeuropejski strach historycznie balansuje pomiędzy dwoma lękami: idą Niemcy, idą Rosjanie. Środkowo-europejska śmierć to śmierć więzienna lub łagrowa, a ponadto – śmierć zbiorowa, *Massenmord*, *zaczistka*; środkowoeuropejska podróż – to ucieczka. Ale skąd dokąd? Od Rosjan do Niemców? Czy od Niemców do Rosjan?¹

Problematyka Europy Środkowej zakorzeniona jest u Andruchowycza w pogłębionej historiozofii, czego nie dostrzeżemy u Stasiuka. Ukraiński pisarz swoje *Środkowowschodnie rewizje* – kluczowy esej dotyczący tego zagadnienia – oparł na tragicznej historii swojej rodziny: począwszy od mityczno-bajecznych historii pradziadków, przez śmierć dziadka walczącego po stronie Niemiec w II wojnie światowej, tułaczkę babki uciekającej przed Rosjanami, po przeżycia ojca i samego autora w republice związkowej ZSRR, którą po wojnie stała się cała Ukraina. Jest to zarazem egzemplifikacja losu typowego Środkowoeuropejczyka – miotającego się pomiędzy Wschodem i Zachodem, zmuszonego do ucieczek, poddanego w końcu rosyjskiej okupacji. Niewątpliwie można tu dostrzec inspirację *Rodzinną Europą* Czesława Miłosza – ważnym powojennym esejem odnawiającym problematykę Europy Środkowej, ukazującym jednostkową biografię jako przykład powikłanych losów całych społeczeństw, tragizmu ich historii. Andruchowycz prezentuje w swej wersji «rodzinnej Europy» pogląd, który wyrażał wcześniej w słynnym eseju Josef Kroutvor: «Dla Środkowoeuropejczyka historia to przede wszystkim suma gorzkich doświadczeń.»² Andruchowycz kładzie nacisk na doświadczenie historii, Europa Środkowo-Wschodnia w tym ujęciu jest «(...) terenem szczególnych historycznych napięć, zwłaszcza masowych deportacji i wysiedleń, a nawet kilku ludobójstw»³.

Mit Europy Środkowej w czasach komunizmu i jeszcze na początku lat 90. spełniał funkcję konsolacyjną – był reakcją na rany zadawane przez Historię, był utopią dającą nadzieję na lepszą przyszłość («Najbardziej skierowane ku przyszłości projekty skazane są na czerpanie z

¹ Tamże, s. 43.

² J. Kroutvor, *Europa Środkowa: anegdota i historia*, przeł. J. Stachowski, Izabelin 1998, s. 33.

³ J. Andruchowycz, *Atlas. Medytacja*, przeł. R. Rusnak, w: *Sarmackie krajobrazy. Głosy z Litwy, Białorusi, Ukrainy, Niemiec i Polski*, red. M. Pollack, Wołowiec 2006, s. 18.

przeszłości.»¹). Wraz z upadkiem komunizmu ukraiński pisarz zaczyna zwracać uwagę na realną perspektywę funkcjonowania państwa ukraińskiego we wspólnej przestrzeni środkowoeuropejskiej. Gdy okazuje się, że polityczna idea Europy Centralnej jest nierealna, pojawia się ton deziluzji i rozgoryczenia.

Ukraiński pisarz dostrzega groźbę zaniku dyskursu środkowoeuropejskiego – który może nastąpić wraz z rozszerzaniem się Unii Europejskiej (Zachodu) i odnowieniem imperializmu rosyjskiego (Wschodu). Pod koniec lat 90. pisał na ten temat: Europa Środkowa – dziecko Kundery, Miłosa, Konrada – to dziwna substancja złożona z samych tylko idei, uczuć, mistyfikacji (...). Stoimy w obliczu jej ostatecznego zniknięcia, niech tylko Polaków ze Słowako-Węgry przyjmą do NATO, a potem do Zachodu, do «właściwej Europy», natomiast Ukrainę do odnowionej federacji słowiańskiej; niech tylko szczękną zamki na zachodnich granicach naszej drugiej co do znaczenia republiki związkowej, niech tylko przybędzie na posterunki, kolejny raz wzmocnione, stara kadra straży granicznej z młodymi ambitnymi owczarkami bez kagańców².

Pojawiają się również akcenty krytyczne, a nawet sarkazm w stosunku do koncepcji Unii Europejskiej, opartej wszak na idei postępu i utopii przyszłości jako raju: Ale stąd również – radosna idea Nowej Europy, ot, takiego rekreacyjnego ogrodu różanego, wiecznie zielonego parku bez granic i konfliktów, gdzie wszyscy są łagodni, bogaci i tolerancyjni, a ponadto prawie nieśmiertelni, gdzie każdy znalazł sobie miejsce pod własnym tysiącletnim cisem, a tam już uroczyście nuci muzykę Beethovena do słów znanego wiersz Schillera³.

«Pomarańczowa rewolucja» rozbudziła nadzieje pisarza na szansę integracji Ukrainy z Europą, przyłączenia pozostałej części Europy Środkowej do Unii Europejskiej. Dał temu wyraz chociażby w przemówieniu w grudniu 2004 roku podczas posiedzenia Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy w Strasburgu, gdzie wzywał Unię do większej aktywności w polityce wschodniej. Nic takiego jednak się nie stało, Ukrainie odmówiono perspektywy członkostwa, co wywołało szereg

¹ J. Andruchowycz, *Fantazje na temat otwartości*, przeł. O. Hnatiuk, w: *Diabel tkwi w serze*, Wołowiec 2007, s. 77.

² J. Andruchowycz, *Czas i miejsce albo moje ostatnie terytorium*, przeł. L. Stefanowska, w: *Ostatnie terytorium. Eseje o Ukrainie*, Wołowiec 2002, s. 137.

³ J. Andruchowycz, *Środkowowschodnie rewizje*, przeł. L. Stefanowska, w: J. Andruchowycz, A. Stasiuk, *Moja Europa. Dwa eseje o Europie zwanej Środkową*, Wołowiec 2001, s. 31.

gorzkich refleksji pisarza:

Pozwolę sobie wysunąć przypuszczenie: za najcięższy z grzechów rozszerzenia Unii Europejskiej w maju 2004 roku przyszli historycy uznają fakt, że to terytorium, *moja* Europa Środkowo-Wschodnia, zostało rozcięte i ustawione względem różnych centrów (...) ¹.

Europa Środkowa po rozszerzeniu Unii Europejskiej w 2004 roku coraz bardziej przestawała być ideą jednoczącą kraje regionu:

Odważę się na postawienie tezy, że po 1 maja 2004 roku w europejskim ładzie rozpoczęło się osunięcie. Europa Środkowo-Wschodnia, która niemal pół stulecia wyglądała na nienaruszalną i zastygłą za żelazną kurtyną, ruszyła ze swojego *kanonicznego* terytorium – terytorium nowych członków UE. Jest to ruch delikatny, ale nieuchronny i naprawdę niepozostawiający dla niej miejsca. Ambiwalencja bycia *pośród* zanika na wszystkich płaszczyznach – od unifikacji krajobrazów po pragmatyzację mentalności. (...) Ani Czechy, ani – powiedzmy – Polska formalnie nie są już *krajami pośród* – zaproszono je, by stały się częścią Zachodu i pracowicie stają się nią. Natomiast *krajami pośród* są dziś Ukraina, Białoruś oraz Mołdawia ².

W tym ostrym i pesymistycznym w swej wymowie eseju został powtórzony dawny zarzut ze słynnego artykułu Kundery – Europa Środkowa (tym razem okrojona po rozszerzeniu UE) została zdradzona przez Zachód. Następuje bowiem nowy podział kontynentu na dwa bloki – państw Zachodu i Wschodu (strefy wpływów Rosji). Taki stan rzeczy autor tłumaczy dwiema przyczynami: specyficzną *Ostpolitik* Unii – niechęcią do drażnienia Rosji, a także biurokratyzmem i populizmem przywódców Unii Europejskiej. Esej ten jest wyrazem przygnębienia autora wynikającym z odebrania Środkoeuropejczykom możliwości przynależności do Europy – okazuje się zatem, że przewyciężona, wydawałoby się, problematyka tekstu Kundery, w zaskakujący sposób się zaktualizowała. W eseju *To tylko widmo, ale wciąż jeszcze krąży*, będącym najbardziej dobitnym wyrazem rozgoryczenia zaistniałą sytuacją, Andruchowycz dodaje, iż dawną żelazną kurtynę zastąpiła niegdysiejsza granica ZSRR, dzieląca ponownie Europę na dwie części, Ukraina sprowadzona została do roli państwa buforowego, bezpiecznie oddzielającego Zachód od Rosji, a przywódcy unijni uciekli się

¹ J. Andruchowycz, *Atlas. Medytacja*, przeł. R. Rusnak, w: *Sarmackie krajobrazy. Głosy z Litwy, Białorusi, Ukrainy, Niemiec i Polski*, red. M. Pollack, Wołowiec 2006, s. 20.

² Tamże, s. 27-28.

zaś do propagandy kryzysu, który jakoby miał ogarnąć Unię Europejską, uniemożliwiając jej dalszą ekspansję¹. Granice dla Ukraińców stały się od tego czasu jeszcze szczelniejsze. Opis trudności i upokorzeń na granicy Unii pojawia się u Andruchowycza często, Stasiuk natomiast korzysta już z wszelkich ułatwień i możliwości pokonywania granic, tak jak inni zachodnioeuropejczycy – jest to najlepsze świadectwo zaszłej zmiany.

Problematyka Europy Środkowej towarzyszy pisarstwu Andruchowycza od początku – przeszła ewolucję od mitu prywatnego małej ojczyzny i rekonstrukcji śladów europejskiej przeszłości Galicji, przez definiowanie tej przestrzeni jako naznaczonego tragiczną historią byłego dominium ZSRR, po skupienie się na teraźniejszości i zaangażowanie pisarza w kwestie polityczne. Stasiuk również wyszedł od mitu małopolszczyzny, by stworzyć swą subiektywną przestrzeń wędrówki po środkowoeuropejskich peryferiach. Pomimo pewnych pokrewieństw pomiędzy pisarskimi koncepcjami, uwidacznia się jednak wiele różnic, wynikających z odmienności tradycji, artystycznych odniesień do sfery mitu i – co istotne – z położenia kraju, którego są obywatelami. I tu można dostrzec, że rzeczywiście geografia ma znaczenie decydujące. Kwestia Środkowej Europy pozostaje jednak nadal aktualna...

WOJEWÓDZTWO MAZOWIECKIE, A POLITYKA REGIONALNA UNII EUROPEJSKIEJ

J.R.Kalinowski

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Płocku

1. Wprowadzenie

Wejście Polski w 2004 roku do struktur Unii Europejskiej dało prawne możliwości otrzymania znaczącej pomocy finansowej na rozwój gospodarczo-społeczny kraju. Przeznaczane, coraz większe środki finansowe na rozwój regionalny i lokalny w tym, modernizację instytucji, szkolenia, kulturę, turystykę i inne projekty dały Polsce szansę na wyrównanie poziomów gospodarek do państw członkowskich Wspólnoty o najwyższym poziomie ekonomiczno-społecznym. Województwo Mazowieckie, największy w Polsce region wykorzystuje tę szansę.

2. Pojęcie i czynniki rozwoju regionalnego

Rozwój regionu odnosi się do ujęcia regionu jako wyodrębnionej

¹ Zob. J. Andruchowycz, *To tylko widmo, ale wciąż jeszcze krąży*, przeł. O. Hnatiuk, w: *Diabeł tkwi w serze*, Wołowiec 2007.

jednostki posiadającej określone zasoby ludzkie i rzeczowe, środowisko naturalne, mającej określone relacje z otoczeniem, jak również jako koncentracja wokół wykorzystywania zasobów wewnętrznych oraz kształtowania powiązań z otoczeniem w celu optymalizacji struktury i tempa rozwoju danego regionu.

Rozwój regionalny dotyczy głównie przedstawienia rozwoju w szerszym zakresie, kraju i w ramach jego podziału – regionów. Rozwój regionalny to także wzrost potencjału gospodarczego regionów, trwała poprawa ich konkurencyjności i poziomu życia ich mieszkańców, przyczyniające się do rozwoju społeczno-gospodarczego kraju.

Rozwój regionalny utożsamiany jest przede wszystkim:

- Ze wzrostem relatywnego znaczenia regionu w układzie krajowym;
- Ze wzrostem efektywności gospodarowania;
- Z poziomem życia mieszkańców;
- Z nowelizacją zróżnicowania wewnętrznego oraz międzyregionalnego;
- Z podnoszeniem konkurencyjności regionów.

Rozwój regionalny możemy mierzyć.¹ W tym przedmiocie **mierniki** mogą być klasyfikowane jako tzw.:

1. Mierzalne:

- ✓ Miara w **jednostkach fizycznych** np. zaludnienie, liczba pracujących, bezrobotnych itp.;
- ✓ Miara w **ujęciu finansowym** np. średnie wynagrodzenie, wartość środków trwałych itp.;
- ✓ Miara **techniczna** lecz nie wyceniana np. poziom zanieczyszczeń powietrza, wody.

2. Niemierzalne:

- ✓ Identyfikowalne np. zdrowotność mieszkańców;
- ✓ Identyfikowalne subiektywnie np. walory krajobrazowe.

Jednak do najbardziej **charakterystycznych mierników rozwoju regionalnego** zalicza się:

- Określenie wartości Produktu Krajowego Brutto w regionie.
- Efektywność gospodarowania (liczba podmiotów gospodarujących, poziom rentowności podmiotów sektora MŚP).
- Poziom życia mieszkańców. Poziom życia wyznacza stopień zaspokojenia tzw. 7 potrzeb ludności. Zalicza się do nich: wyżywienie, warunki mieszkaniowe, ochrona zdrowia, wykształcenie, rekreacja,

¹ I. Pietrzyk, Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich, PWN, Warszawa 2006.

zabezpieczenie społeczne, zagospodarowanie.

- Konkurencyjność regionu. Porównywalność z np. sąsiednimi regionami lub też z najbardziej rozwiniętymi gospodarczo. Ten miernik to także ocena pozytywnych cech regionu nie występujących lub występujących w mniejszym stopniu w innych regionach. Do takich cech niewątpliwie należą **walory turystyczne**.

O rozwoju regionalnym możemy mówić także w **kontekście ukierunkowania** pozytywnych zmian. Mogą więc w tym przedmiocie występować dwa mechanizmy postępowania:

1. Rozwój tzw. «od góry» – rozwój rozprzestrzenia się z rozwiniętego centrum na słabiej rozwinięte środowiska.
2. Rozwój tzw. «od dołu» – bazuje na wewnętrznych czynnikach i zasobach.¹

W praktyce wykorzystywane są oba mechanizmy działań jednocześnie.

Czynniki wpływające na rozwój regionu

Termin «rozwój regionalny» dotyczący rozwoju wspólnoty kojarzony jest z określonym terytorium na którym ta wspólnota działa. W praktyce często zamiennie stosowany z terminem „rozwój lokalny”, który *de facto* dotyczy rozwoju samej wspólnoty.² Na rozwój danego regionu ma wpływ szereg **czynników**.³ Do najważniejszych zaliczyć należy: zasoby naturalne danego regionu, mieszkańcy, władze lokalne.

1. Zasoby naturalne. Znajdujące się w granicach regionu stanowią jego bogactwo naturalne. Są czynnikiem mającym duży wpływ na gospodarkę i rozwój społeczny mieszkańców. Zasoby naturalne dzieli się na:

a. Niewyczerpywane - np. położenie regionu.

b. Wyczerpywane. Zasoby naturalne wyczerpywane mogą być: odnawialne – np. lasy lub nieodnawialne – np. złoża. Zasoby te mogą mieć znaczenie (lub miały) dla lokalizacji przedsiębiorstw, które wykorzystują bezpośrednio lub pośrednio te zasoby.

2. Czynniki demograficzne. Człowiek jest czynnikiem produkcji, kreatywnym i decydującym o wykorzystywaniu innych czynników. Kapitał

¹ Więcej o znaczeniu kapitału ludzkiego w: M. Armstrong, Zarządzanie zasobami ludzkimi, Oficyna Wydawnicza, Kraków 2005., M. Kostera, Zarządzanie personelem, PWE, 2000. O roli organizacji obywatelskich także w: J. R. Kalinowski, Organizacje pozarządowe na Ziemi Płockiej w okresie przemian ustrojowych w Rzeczypospolitej Polskiej, PWSZ, Płock 2009.

² J. Nazaruk, Pasja, region, tradycja – pomysły na działalność, w: Kompendium przedsiębiorczości, pr. zb. EFS, Warszawa 2008, s. 35.

³ I. Pietrzyk, Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony ..., op. cit.

społeczny pełni rolę bazową w funkcjonowaniu każdej społeczności lokalnej. Społeczności o wysokim kapitale społecznym dysponują sposobami włączania obywateli do działań zgodnych z przyjętymi w tej społeczności normami.¹

Działania – edukacyjne, wychowawczo-oświatowe, szkoleniowe prowadzą do podwyższenia świadomości mieszkańców regionu w przedmiocie współdecydowania o potrzebach własnych regionu i realizacji zadań.

Wśród czynników mających wpływ na rozwój regionalny, a związanych z działalnością jej mieszkańców znaczenie ma infrastruktura. **Infrastruktura, służba komunalna** to podstawowe urządzenia, budynki i instytucje usługowe, których istnienie jest niezbędne do prawidłowego funkcjonowania gospodarki i określonej społeczności. Słowo infrastruktura wywodzi się z języka łacińskiego. Pierwszy człon słowa – *infra* odpowiada polskiemu **pod, poniżej** i drugi – *structura* oznacza **układ** i wzajemne relacje elementów (części) stanowiących całość np. budowy, ustroju, struktura kryształu, struktura społeczna, agrarna itp.

Infrastruktura wspiera działalność produkcyjną, służy rozwojowi produkcji, choć sama nie bierze bezpośredniego udziału w produkcji.²

- stanowi istotny czynnik rozwoju gospodarczego danego obszaru.³

3. Władze lokalne. Nawet najbardziej aktywna obywatelsko społeczność nie dokona zmian pozytywnych w regionie bez wsparcia i współpracy z władzami lokalnymi. To od profesjonalizmu i zaangażowania osób reprezentujących władzę samorządową na szczeblu gminy, powiatu i województwa zależy wiele inicjatyw gospodarczo-społecznych, w tym inicjatywy w sprawie pozyskiwania środków finansowych pochodzących z funduszy strukturalnych i funduszu spójności, wpływu na znajdujące się na terenie firmy (klastry).⁴

¹ J. Nazaruk, Pasja, region, tradycja..., op. cit., s.43.

² Więcej o infrastrukturze, w tym transportu pisze w pracy zbiorowej pod red. Wł. Rydzkowskiego „Usługi logistyczne” K. Wojewódzka-Król, Wydawnictwo Instytut Logistyki i Magazynowania, Poznań 2004. Także w Zeszytach Naukowym Instytutu Nauk Ekonomicznych PWSZ w Płocku nr 9 z 2008 roku (red) J. Grzywacz, P. Śladowski „Determinanty wyboru lokalizacji procesów offshoringowych” s. 54.

³ Ibidem.

⁴ A. Sosnowska, S. Lóbejko, Efektywny model funkcjonowania klastrów w skali kraju i regionu, [w] Ekspertyzy i analizy dotyczące zagadnień transformacji wiedzy, konkurencyjności i innowacyjności gospodarki, PARP, Warszawa 2008, s.154.

Na władzy lokalnej spoczywa więc obowiązek dbania o dobro wspólne i interesy mieszkańców, w tym rozwoju regionalno-lokalnego. Aby zaplanować pozytywne zmiany w regionie lub środowisku lokalnym np. na szczeblu gminy, należy przeprowadzić ocenę stanu faktycznego regionu. Badania polegają na rozpoznaniu sytuacji za pomocą analizy SWOT.

Opracowanie tablicy informującej według schematu: *Strengths* – **mocne strony**, *Weaknesses* – **słabe strony**, *Opportunities* – **szanse**, *Threats* – **zagrożenia** pozwoli na ocenę i podjęcie działań strategicznych w perspektywie zmian w regionie.

Wszystkie czynniki mające wpływ na region dzieli się na wewnętrzne i zewnętrzne w stosunku do regionu, także mające pozytywny i negatywny wpływ. Ze skrzyżowania tych podziałów powstają cztery kategorie czynników: zewnętrzne pozytywne, które są szansami; zewnętrzne negatywne, które stanowią zagrożenia; wewnętrzne pozytywne, które określają mocne strony; wewnętrzne negatywne, określające słabe strony.

W zależności od przewagi czynników pozytywnych lub negatywnych w otoczeniu lub na zewnątrz można mówić o czterech modelach strategicznych.¹ Ocena stanu faktycznego i wnioski mogą stanowić podstawę do opracowania dokumentów rozwojowych w postaci np. strategii rozwoju województwa, planu rozwoju gminy, planu rozwoju miasta.

3. Działalność Województwa Mazowieckiego

na tle innych województw w latach 2004–2006 i 2007–2013

Strategia Rozwoju Kraju jest dokumentem strategicznym określającym cele i priorytety polityki rozwoju w perspektywie najbliższych lat oraz określającym warunki, które powinny ten rozwój zapewnić. Horyzont czasowy Strategii wykracza poza okres nowej perspektywy finansowej UE obejmując dodatkowo dwa lata, w trakcie których kontynuowane będą przedsięwzięcia finansowane ze środków unijnych przyznanych Polsce na lata 2007–2013.

Aktualna Strategia Rozwoju Kraju na lata 2007–2015, po konsultacjach społecznych została przyjęta przez Radę Ministrów RP, 29 listopada 2006 roku.² Wsparciem SRK są Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia (*National Strategic Reference Framework*)³ opracowane na lata 2007–

¹ Więcej o analizie SWOT m.in. w:

² <http://www.mrr.gov.pl>.

³ Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia (Narodowa Strategia Spójności) to dokument opracowany przez Polskę na lata 2007-2013 zatwierdzony przez Komisję Europejską. Określa on przeznaczenie środków funduszy strukturalnych i spójności w ramach priorytetów i obszarów pomocy.

2013, wytyczne Ministerstwa Rozwoju Regionalnego.

Na podstawie Strategii Rozwoju Kraju i zgodnie z ustawą wspierania rozwoju regionalnego¹ opracowana została Narodowa Strategia Spójności (zaakceptowana przez Komisję Europejską w 2007 roku), która stanowi podstawę do programowania średniookresowej polityki rozwoju regionalnego w Polsce i dotycząca wykorzystania środków unijnych.

Głównym celem strategii jest podniesienie poziomu i jakości życia mieszkańców Polski, czyli wzrost dochodów w sektorze gospodarstw domowych, podwyższenie poziomu wykształcenia, wzrost zatrudnienia i wydajności pracy, poprawę zdrowotności i bezpieczeństwa. Dokument składa się z:

- Części głównej, obejmującej wprowadzenie, uwarunkowania i przesłanki rozwoju kraju, wizję Polski do 2015 roku, oraz cel główny i priorytety strategii, źródła finansowania itp.
- Załączników dostarczających informacje uzupełniające

Szacuje się, że na współfinansowanie zadań w ramach Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia przeznaczonych jest ok. 18,3 mld euro, na współfinansowanie restrukturyzacji rolnictwa ok. 3,9 mld euro, zaś restrukturyzacji rybołówstwa ok. 0,1 mld euro. Łączna kwota środków budżetowych UE przeznaczonych na realizację działań rozwojowych w Polsce w latach 2007–2015 sięgnie blisko 86 mld euro.

Strategia Rozwoju Kraju przewiduje, że w latach 2006–2010 gospodarka rozwijać się będzie w tempie 5,1 %, a w następnych – do 2015 w tempie 5,2 %.²

W ramach Strategii Rozwoju Kraju wykorzystane zostaną także środki finansowe z Mechanizmu Finansowego Europejskiego Obszaru Gospodarczego, Norweskiego Mechanizmu Finansowego (ok. 530 mln euro na lata 2004–2009).³

W systemie prawnym polskiej polityki regionalnej występuje szereg aktów normatywnych. Zdaniem badaczy tej problematyki jest stan

¹ Ustawa z dnia 11 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Dz. U. z 2006, nr 227, poz. 1658.

² M. Jankowska, A. Sokół, A. Wicher, Fundusze Unii Europejskiej dla przedsiębiorców 2007-2013, Cedetu, Warszawa 2009, s.20.

³ Norweski Mechanizm Finansowy oraz Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego są finansowym wsparciem dla 15 państw Unii Europejskiej, w tym Polski. Ta bezzwrotna pomoc zagraniczna udzielana jest od 2004 roku przez Norwegię, Islandię i Luksemburg. Więcej na temat tych mechanizmów finansowania na: <http://www.amb-norwegia.pl/Policy/Europe>.

mnożności uregulowań prawnych.¹ W latach 2000–2004 obowiązywała ustawa o zasadach wspierania rozwoju regionalnego,² od 2004 roku zastąpioną nową ustawą o Narodowym Planie Rozwoju³. Rozwinięciem ustaw było szereg aktów wykonawczych, programów operacyjnych.

Dla okresu 2007–2013 obowiązuje ustawa o zasadach prowadzenia polityki rozwoju z 2006 roku i przyjęte do realizacji programy operacyjne. Wielość aktów prawnych dotyczących polityki regionalnej, ustrojowych stwarza problemy koordynacyjne i zagraża sporami kompetencyjnymi. Ponadto oprócz aktów prawnych najwyższej rangi na szczeblu centralnym administracji funkcjonuje kilkaset dokumentów o znaczeniu strategicznym i sektorowym. W okresie 2001–2006 Rada Ministrów zatwierdziła do realizacji 237 takich dokumentów.⁴

W celu koordynacji działań i uniknięcia dublowania w działaniach bądź pominięcia obszaru z zakresu polityki regionalnej powołany został Komitet Koordynacyjny Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007–2013.⁵ Do jego zadań należy m.in. monitorowanie realizacji NSRO i poszczególnych programów operacyjnych oraz komplementarności działań realizowanych w ramach Wspólnej Polityki Rolnej, Rybackiej, i Polityki Spójności.

Podstawowym problemem w rozwoju regionów w Polsce są dysproporcje regionalne mierzone poziomem PKB na jednego mieszkańca. Najbogatsze jest województwo mazowieckie – 158 % średniego poziomu w Polsce. Najbiedniejsze województwa Polski Wschodniej osiągają poziom ok. 70 % średniej. Polityka regionalna Polski nakierowana jest na dwa zasadnicze cele: wyrównawczy i proefektywnościowy.⁶ Na łągodzenie

¹ Pogląd taki prezentuje prof. dr hab. E. Mączyńska z Instytutu Nauk Ekonomicznych PAN, SGH. Patrz: „Długookresowe strategie rozwoju regionalnego – wyzwania dla samorządów, w: 10 lat Samorządu Województwa – dokonania i perspektywy, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2009, s. 40-42.

² Ustawa z dnia 12 maja 2000 roku o zasadach wspierania rozwoju regionalnego, Dz. U. 2000, nr 48, poz. 550 ze zm.

³ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 roku o Narodowym Planie Rozwoju, Dz. U. 2004, nr 116, poz. 1206 ze zm.

⁴ Ocena rządowych dokumentów strategicznych przyjętych w latach 1989-2006, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, lipiec 2007, s. 14.

⁵ Zarządzenie Ministra Rozwoju Regionalnego nr 6 z 11 kwietnia 2006 roku.

⁶ „Bilans otwarcia programów operacyjnych realizowanych w latach 2007-2013. Perspektywa regionalna, (pr. zb.) Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Przegląd

dysproporcji rozwojowych znaczący wpływ mają fundusze europejskie wspierające proces konwergencji.

Strategia rozwoju województwa jest jednym z podstawowych zadań samorządu województwa.¹ Samorząd Województwa uwzględnia w swej strategii:

- Pobudzanie aktywności gospodarczej;
- Podnoszenie poziomu konkurencyjności i innowacyjności;
- Zachowanie wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego;
- Kształtowanie i utrzymanie ładu przestrzennego;
- Prowadząc politykę rozwoju województwa;
- Stwarza warunki rozwoju gospodarczego;
- Utrzymuje i rozwija infrastrukturę społeczną i techniczną;
- Kształtuje środowisko zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju;
- Wspiera rozwój nauki i współpracy nauki z gospodarką;
- Wspiera rozwój kultury i dziedzictwa narodowego;
- Promuje walory województwa;

Zadanie to stanowi jedno z najtrudniejszych wyzwań w funkcjonowaniu samorządów wojewódzkich. Samorząd Województwa (sejmik) uchwała strategię rozwoju województwa oraz wieloletnie programy, uchwała także plan zagospodarowania przestrzennego.²

W wyniku więc reformy administracyjnej ustroju państwa powstały większe regiony (województwa) które mogą samodzielnie i skutecznie aplikować i konkurować o fundusze europejskie w celu realizacji zadań rozwojowych. Poprzez realizację kontraktów wojewódzkich możliwe jest osiągnięcie celów, w tym związanych z rozwojem przedsiębiorstw. Rozwój przedsiębiorstw może być stymulowany także innymi działaniami władz lokalnych. Samorząd gminny określa między innymi wysokość lokalnych stawek podatkowych jak: podatek od nieruchomości rolnej, leśnej, od działalności gospodarczej osób fizycznych opłacany w formie karty podatkowej. Samorząd terytorialny może także stosować ulgi podatkowe

Regionalny nr 1, Departament Koordynacji Programów Regionalnych, Warszawa 2008.

¹ Art. 11 ust.1. ustawy z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie województwa, Dz. U. z 1998, nr 91, poz. 576.

² Więcej o zadaniach samorządu województwa m.in.. T. Markowski, Z. Strzelecki, 10 lat gospodarki przestrzennej samorządów województw. Problemy i wyzwania, w: 10 lat Samorządu Województwa, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2009, s. 72-74.

np. przy wynajmie budynków komunalnych.¹

Wraz ze zmianą ustroju administracyjnego wzrosła ranga polityki regionalnej, stanowiącej jeden z ważnych i zyskujących na znaczeniu czynników kształtowania rozwoju kraju. «..dokonano konsolidacji 49 województw w 16 regionów. (...) Duże województwa mogły przejąć więcej obowiązków i kompetencji od władzy centralnej. Równocześnie stały się realną konkurencją dla podobnych regionów w jednoczącej się Europie, a po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej zaczęły być równorzędnym partnerem we wspólnych przedsięwzięciach.» – podkreśla Adam Struzik Marszałek Województwa Mazowieckiego na konferencji podsumowującej 10 lat samorządu województwa.²

W latach 2004–2006 Polska realizowała różne programy operacyjne w ramach środków finansowych funduszy strukturalnych Unii Europejskiej. Na bazie funduszy strukturalnych, powstały w Polsce sektorowe programy operacyjne (SPO), które szczegółowo określały działania wspomagające poszczególne dziedziny gospodarki, regiony itp.. Programy operacyjne posiadały też tzw. Uzupełnienie Programu Operacyjnego, który zawiera konkretne metody wdrażania priorytetów i szczegóły działania.³

¹ A. Skowronek – Mielczarek, Fundusze strukturalne i inne instrumenty wspierania rozwoju przedsiębiorstw w regionach, w: pr. zb. (red.) J. Grzywacz, S. Kowalski, Gospodarka w warunkach integracji europejskiej, Wydawnictwo PWSZ, Płock 2008, s.10-11.

² Konferencja „10 lat Samorządu Województwa – dokonania i perspektywy odbyła się w dniach 27-28 listopada 2008 roku w Pułtusk. W konferencji udział wzięli m.in.: Grzegorz Schetyna – wicepremier, Grażyna Henclewska – Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Gospodarki, Adam Leszkiewicz – Podsekretarz Stanu w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, Adam Struzik – Marszałek Województwa Mazowieckiego, prof. dr ha. Jerzy Reguski – Prezes Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej, prof. dr hab. Zygmunt Niewiadomski – Kierownik Katedry Prawa Gospodarczego SGH, sędzia NSA, prof. dr hab. Elżbieta Mączyńska – Ziemacka – Kierownik Katedry Zarządzania Finansami Przedsiębiorstwa SGH, Prezes Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego, prof. dr hab. Tadeusz Markowski – Kierownik Katedry Zarządzania Miastem i Regionem na Wydziale Zarządzanie UŁ, prof. dr hab. Zbigniew Strzelecki – Kierownik Katedry Samorządu Terytorialnego i Gospodarki KE-S SGH, a także przedstawiciele samorządów powiatowych, gminnych, uczelni wyższych i instytucji. Materiały konferencyjne opublikowane pt. „10 lat Samorządu Województwa – dokonania i perspektywy”, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2009.

³ A. Godlewski, A. Szoszkiewicz, Pieniądze za darmo – czyli jak zdobyć unijne dotacje dla Twojej firmy, Wydawnictwo Rectus, Warszawa 2005, s. 20-21.

Do najbardziej znaczących programów operacyjnych w okresie 2004–2006 zalicza się programy poświęcone rozwojowi przedsiębiorczości, rozwojowi zasobów ludzkich, programy modernizujące nasz sektor żywnościowy i przetwórczy,¹ a także transport. Każdy program nadzorowany był przez instytucje zarządzającą, którą w większości były właściwe tematycznie ministerstwa. W poniższej tabeli przedstawiono przykładowe programy operacyjne realizowane w omawianym okresie.

Tabela 1

Przykładowe programy operacyjne w latach 2004–2006

Fundusz strukturalny	Program operacyjny	Instytucja zarządzająca
Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego	SPO Wzrost konkurencyjności przedsiębiorstw	Ministerstwo Gospodarki i Pracy
Europejski Fundusz Społeczny	SPO Rozwój zasobów ludzkich	Ministerstwo Gospodarki i Pracy
Europejski Fundusz Orientacji i Gwarancji Rolnej - Sekcja Orientacji	SPO Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich	Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Finansowy Instrument Wspierania Rybołówstwa	SPO Rybołówstwo i przetwórstwo ryb	Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi
Europejski fundusz rozwoju regionalnego	SPO Transport	Ministerstwo Infrastruktury
Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Europejski Fundusz Społeczny	ZPORR	Ministerstwo Gospodarki i Pracy

Zródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów promocyjnych funduszy.

Wartość realizowanych projektów z dofinansowaniem unijnym od 2004

¹ O wykorzystaniu instrumentów wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce w latach 2004-2006 pisze m.in. S. Kowalski, Wykorzystanie instrumentów wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich Polsce w latach 2004-2006, w: pr. zb. red. J. Grzywacz, S. Kowalski, Gospodarka w warunkach integracji europejskiej, Wydawnictwo PWSZ, Płock 2008.; S. Kowalski, Dopłaty bezpośrednie w perspektywie reform Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, w: pr. zb. red. J. Grzywacz, S. Kowalski, Nauki Ekonomiczne, t. X, Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Płock 2009.

do 2007 roku wyniosła ponad 85,4 mld zł. W strukturze wartościowej dominowały dwa województwa: mazowieckie i śląskie, które objęły 31 % ogólnej wartości projektów tego okresu. Poza wymienionymi aktywnością projektową wyróżniły się także; dolnośląskie i wielkopolski. Oznacza to, że najwięcej środków pomocowych z Unii Europejskiej trafiło do regionów (województw) o wysokim poziomie gospodarczym.¹

W poniższej tabeli przedstawiono wielkości projektowe w poszczególnych województwach do 2007 roku z uwzględnieniem wartości projektów i ich liczby. Analiza danych wskazuje, że najwięcej «skorzystały» z pomocy unijnej województwa największe i najbardziej rozwinięte gospodarczo (mazowieckie, śląskie, dolnośląskie). W dalszym ciągu słabo wypadają w przedmiocie wykorzystywania środków unijnych regiony tzw. ściany wschodniej. Wynika więc z tego wniosek, że zamiast niwelować różnice gospodarczo-społeczne, powiększyły się one pomiędzy regionami mniej rozwiniętymi, a tymi najbogatszymi. Założenia wynikające z zasad polityki regionalnej nie zostały więc w pełni spełnione.

Tabela 2

Wielkość zrealizowanych projektów przez województwa (2004–2007)

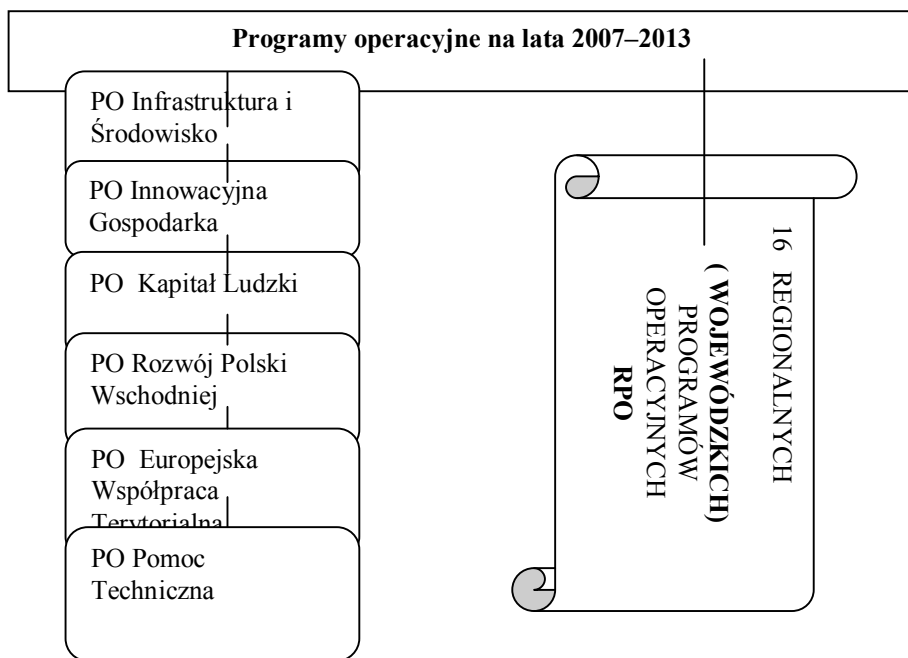
Województwo	Wartość projektów w mln zł	Liczba projektów w %
Dolnośląskie	7212,4	4,7
Kujawsko-pomorskie	4426,2	6,4
Lubelskie	3559,3	10,3
Lubuskie	1844,9	1,9
Łódzkie	6116,1	7,6
Małopolskie	5055,3	5,8
Mazowieckie	14692,1	15,4
Opolskie	1726,6	2,8
Podkarpackie	3207,8	4,1
Podlaskie	2380,4	6,4
Pomorskie	5478,0	6,3
Śląskie	11590,0	4,9
Świętokrzyskie	2541,9	4,9
Warmińsko-mazurskie	3140,7	4,3
Wielkopolskie	7388,4	10,4
Zachodniopomorskie	5060	3,9
Razem	85421,9	100

¹ Raport „Ocena postępów Polski w konwergencji z krajami UE oraz wpływ funduszy unijnych na gospodarkę w latach 2006-2007”, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, lipiec 2008.

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Skowronek – Mielczarek, „Fundusze strukturalne i inne instrumenty wspierania rozwoju przedsiębiorstw, w: pr. zb. red. J. Grzywacz, S. Kowalski, Gospodarka w warunkach integracji europejskiej, Wydawnictwo PWSZ, Płock 2008, s.12.

Na lata 2007–2013 Unia Europejska przeznaczyła dla Polski w ramach wszystkich instrumentów finansowych blisko 67,3 mld euro.¹ Z tych środków realizowane są programy operacyjne takie jak: Infrastruktura i Środowisko, Kapitał Ludzki, Innowacyjna Gospodarka.

Na poniższym schemacie przedstawiono programy operacyjne dla Polski na lata 2007–2013.

Schemat 1. Programy operacyjne dla Polski na lata 2007–2013 (Źródło: Opracowanie własne, 2009).

Regionalny Program Operacyjny Województwa Mazowieckiego jest jednym z 16 programów regionalnych, które będą realizowane w ramach

¹ Przeznaczone są na 5 programów krajowych i 16 regionalnych. Fundusze unijne dla Mazowsza, Dwumiesięcznik Mazowieckiej Jednostki Wdrażania Programów Unijnych, nr 1/2008, s.1.

Strategii Rozwoju Kraju na lata 2007-2015 (SRK) oraz Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia 2007-2013 które wspierają wzrost gospodarczy i zatrudnienie.

Cel główny RPO WM:

Poprawa konkurencyjności regionu i zwiększanie spójności społecznej, gospodarczej i przestrzennej województwa. Realizacja celu głównego będzie się odbywać poprzez:

- rozwój gospodarki, w tym gospodarki opartej na wiedzy i rozwój społeczeństwa informacyjnego,
- poprawę i uzupełnienie istniejącej infrastruktury technicznej,
- wzmacnianie endogenicznych czynników rozwoju województwa mazowieckiego,
- podniesienie standardów warunkujących rozwój kapitału ludzkiego w regionie.

Tabela 3

Rozdział środków finansowych RPO WM wg priorytetów na lata 2007–2013

Priorytety RPO WM 2007-2013 (mln euro)	Środki UE 2007–2013	Rozkład procentowy
	1831,50	100,00
1. Tworzenie warunków dla rozwoju potencjału innowacyjnego i przedsiębiorczości na Mazowszu	430,40	23,50
2. Przyspieszenie e-rozwoju Mazowsza	205,18	11,20
3. Regionalny system transportowy	538,46	29,40
4. Środowisko, zapobieganie zagrożeniom i energetyka	197,80	10,80
5. Wzmocnienie roli miast w rozwoju regionu	89,74	4,90
6. Wykorzystanie walorów naturalnych i kulturowych dla rozwoju turystyki i rekreacji	150,18	8,2
7. Tworzenie i poprawa warunków dla rozwoju kapitału ludzkiego	164,84	9,00
8. Pomoc techniczna	54,95	3,00

Źródło: www.rpo.mazovia.eu.pl, 2009.

Michael Porter twierdzi, że rzeczywistość europejska w globalnej gospodarce ma charakter lokalny. Tworzy się w każdym miasteczku i wsi, tworzy się na wszystkich szczeblach władzy i dlatego polityka regionalna jest najlepszym sposobem na to, by obywatele Unii Europejskiej mieli poczucie „bycia razem” i poczuli się do współodpowiedzialności za kraj i kontynent.¹

Znaczenie lokalnych czynników rozwoju bardzo silnie podkreśla Komisja Europejska. Uruchamiała programy pilotażowe, które miały pokazać potencjał lokalnej aktywności dla rozwoju. W tym sensie następowała zmiana podejścia do sposobu, w jakim tworzone programy publiczne. Jak dokumentuje to OECD² (*Organisation for Economic Co-operation and Development*) następowało przejście od trybu „odgórnego” planowania rozwoju na tryb „oddolny”. Wcześniej obszar lokalny był przedmiotem polityki rozwojowej. Projektowano dla nich rozwiązania transportowe, rozwiązania przemysłowe, wsparcie dla terenów przechodzących przekształcenia, schodzących sektorów itp.. Nie prowadziło to jednak do oczekiwanych efektów na terenach zapóźnionych. Za skuteczniejsze więc uznano wspieranie oddolnych przedsięwzięć i programów rozwojowych.

W ramach tego podejścia za istotne uznaje się wsparcie dla lokalnej przedsiębiorczości, rozwijania kapitału ludzkiego, upowszechniania innowacji i budowanie lokalnych instytucji i sieci firm. Chodzi w tym głównie o wspieranie tak zwanych endogennych czynników rozwoju.³ Ma to związek z nową oceną tego, czym jest rozwój ekonomiczny i nowymi teoriami znaczenia środowiska lokalnego dla osiągnięcia i zachowania konkurencyjności firm. Uznano, że zwłaszcza w warunkach szybko zmieniających się rynków i technologii dla rozwoju liczy się jakość lokalnego środowiska. . Od niego zależy kontekst w ramach, którego

¹ Ibidem, s. 46

² Polska jest członkiem Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) od 1996 roku. OECD zrzesza 30 krajów czynnie angażujących się w rozwój demokracji i gospodarki rynkowej. Dzięki współpracy z 70-ciomą innymi krajami, organizacjami pozarządowymi (NGO) oraz innymi instytucjami (m. in. ONZ, UNESCO), OECD ma zasięg globalny. OECD najbardziej znane jest ze swoich publikacji, opracowań i statystyk obejmujących takie zagadnienia jak: sprawy socjalne, makroekonomia, handel, edukacja, rozwój, innowacje, nauka.

³ B. Jałowiecki, *Polityka restrukturyzacji regionów – doświadczenia europejskie*, Wydawnictwo Europejskiego Instytutu Rozwoju Regionalnego, Warszawa 1993, s. 59.

działają przedsiębiorstwa, a więc jakość infrastruktury transportowej, instytucji usług dla biznesu, zasoby pracy, baza technologiczna.

W ramach wspierania endogennych czynników rozwoju, kluczowym przedsięwzięciem oddolnej polityki jest promocja przedsiębiorczości. Działania w tym obrębie oparte są niejednokrotnie na specyfice danej społeczności, jej tradycji w danych sektorach gospodarki, np. **turystyce**, rzemiośle, odwoływaniu się do dziedzictwa itp. Projekty wspierania przedsiębiorczości w tym duchu inicjowano zwłaszcza w rejonach słabo rozwiniętych gospodarczo. Powoływano inkubatory i parki nauki, promowano powiązania między firmami, wszechstronną obsługę firm (one-stop shop), uproszczenia administracyjne, szkolenia. Dodatkowo duży nacisk kładziono na wykorzystania rozwiązań w zakresie ekonomii społecznej.

Drugim czynnikiem wspierania endogennych zasobów rozwojowych było budowanie systemów wspierania lokalnej innowacyjności i kapitału ludzkiego. Wynika to z konstatacji o podstawowym znaczeniu kwalifikacji i umiejętności zawodowych dla rozwoju, dla rozwijania firm, i tworzenia miejsc pracy.

4. Podsumowanie

Polska na lata 2007–2013 otrzymała z budżetu Unii Europejskiej ponad 67 mld euro. Środki te przeznaczone są na szereg działań mających na celu wzrost gospodarczo-społeczny Polski. Województwo Mazowieckie wpisuje się w mapę polityki regionalnej jako największe województwo w kraju. W Programie Operacyjnym dla Mazowsza przewidziane są działania sektorowe w tym dla **rozwoju turystyki** i jego otoczenia. Aktualnie realizowane projekty pozwolą na wyrównanie poziomu regionu Mazowsza do poziomu najlepszych regionów w Unii Europejskiej.

Bibliografia

1. Janus-Hibner M., Pastusiak R., Programy pomocowe w Polsce, Wydawnictwo CeDeWu, Warszawa 2004.
2. Mindur M., Polityka regionalna w Polsce wobec członkostwa w Unii Europejskiej, [w:] J. Kaja, K. Piech., (red), Rozwój oraz polityka regionalna i lokalna w Polsce, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa 2005.
3. Pietrzyk I., Polityka regionalna Unii Europejskiej i regiony w państwach członkowskich, PWN, Warszawa 2006.
4. Skowronek – Mielczarek A., Małe i średnie przedsiębiorstwa – źródła finansowania, Wydawnictwo C.H.BECK, Warszawa 2003.
5. Taylor E., Historia rozwoju ekonomiki, tom I, PWN, Warszawa 1957.
6. Winiarski B., Rozwój regionalny Polski a polityka makroekonomiczna, [w:] Mikołajewicz Z., (red) Uwarunkowania i strategie rozwoju

regionalnego w procesach integracji europejskiej, Uniwersytet Opolski, Opole 2000.

7. Weber M., Polityka jako zawód i powołanie, Kraków 1998.
8. Żyromski M., Teorie elit, a system polityczny, Wydawnictwo Uniwersytetu im. A. Mickiewicza, Poznań 2007.
9. A. Skowronek – Mielczarek, Fundusze strukturalne i inne instrumenty wspierania rozwoju przedsiębiorstw w regionach, [w:] (red.) J. Grzywacz, S. Kowalski, Gospodarka w warunkach integracji europejskiej, Wydawnictwo PWSZ, Płock 2008.
10. S. Kowalski, Wykorzystanie instrumentów wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich Polsce w latach 2004-2006, [w:] red. J. Grzywacz, S. Kowalski, Gospodarka w warunkach integracji europejskiej, Wydawnictwo PWSZ, Płock 2008.
11. L. Będzikowska, Rolnictwo w procesie przemian społeczno-gospodarczych Polski, [w:] (red.) J. Grzywacz, S. Kowalski, Gospodarka w warunkach integracji europejskiej, Wydawnictwo PWSZ, Płock 2008.
12. Kalinowski J.R., Regionalny rozwój w Unii Europejskiej w pytaniach i odpowiedziach, SAP, Płock 2008.

Materiały promocyjne i prasowe

1. Mazowsze – region ludzi przedsiębiorczych, biuletyn Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2007.
2. Europejski Fundusz Społeczny w Polsce – człowiek najlepsze inwestycje, Wydawnictwo EFS. 2006.
3. W służbie regionom, materiały promocyjne Komisji Europejskiej, Wydawnictwo Przedstawicielstwa KE w Polsce, Warszawa 2001.
4. Ogólne zasady wdrażania funduszy strukturalnych w Polsce, Departament Koordynacji Polityki Strukturalnej Urzędu Komitetu Integracji Europejskiej, Warszawa 2004.
5. Polityka regionalna w Unii Europejskiej – Fundusze Strukturalne i Fundusz Spójności, informacja nr 627, strona internetowa Sejmu Rzeczpospolita z dnia 4 maja 2006 roku, „Dwa razy więcej pieniędzy dla Polski” 10 lat samorządu województwa mazowieckiego – dokonania i wyzwania, materiał konferencyjny, Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego, Warszawa 2009.
6. Kompendium przedsiębiorczości, pr. zb., EFS, Warszawa 2009.

Akty prawne

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku, Dz. U. 1997, nr 78, poz. 483.
2. Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 roku o Narodowym Planie Rozwoju, Dz. U. z 2004, nr 116, poz. 1206.
3. Ustawa z dnia 6 grudnia 2006 roku o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Dz. U. z 2006, nr 227, poz. 1658 ze zm.

4. Ustawa z dnia 8 sierpnia 1996 roku o utworzeniu Komitetu Integracji Europejskiej, Dz. U z 1996, nr 106, poz. 494 ze zm.
5. Ustawa z dnia 29 grudnia 1993 roku o utworzeniu Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, (tekst jednolity), Dz. U. z 2005, nr 31, poz.264.
6. Ustawa z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym, Dz. U. z 2001, nr 142, poz.1591 ze zm.

Strony internetowe

1. <http://www.mrr.gov.pl>.
2. www.funduszezstrukturalne.gov.pl.

УДК 796.5:630*228.81(477-924.52)

ОЩАДЛИВЕ ВИКОРИСТАННЯ ЛІСІВ КАРПАТ ДЛЯ РЕКРЕАЦІЇ ОДИН ІЗ СПОСОБІВ ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ

І.Ф.Калуцький

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

Будівництво великих рекреаційних комплексів, в гірській частині Українських Карпат, призводить до знищення великих площ високопродуктивних гірських лісів. Знижуються їх захисні функції. Поряд з значним соціально-економічним ефектом одержуємо негативні екологічні наслідки. Пропонуються заходи зниження негативних екологічних впливів на лісові екосистеми при рекреаційному лісокористуванні.

Construction of large recreational complexes, in the mountainous part of the Ukrainian Carpathians, causes to destruction of huge areas of productive mountainous forests. Its protective functions are reduced. We have got some negative ecological results close to considerable social-economical effect. Measures for reducing of negative ecological influence on forest ecosystems by the recreational forest usage are suggested.

Серед рекреаційних ресурсів особливе місце займають ліси. Ліси вкривають четверту частину поверхні Землі. За даними Інституту світових ресурсів (США), темпи зменшення площ лісів планети надалі залишаються дуже високими – щороку знищується близько 15 млн га лісів. Це ставить перед людством завдання щодо створення світової концепції збереження лісів, яка, своєю чергою, має формуватися на основі національних і регіональних концепцій сталого розвитку.

VII Форум ООН з лісів (2007 р.) визначив чотири глобальні цілі

стосовно лісів:

1. *Зупинити процес зменшення лісистості на планеті шляхом впровадження механізму збалансованого управління лісами, посилити дії, спрямовані на попередження деградації лісів.*
2. *Спрямувати зусилля на посилення економічних, соціальних і природоохоронних функцій лісу, в тому числі покращення умов життя людей, існування яких безпосередньо залежить від лісу.*
3. *Суттєво збільшити площу захисних лісів, де господарство здійснюється на засадах сталого розвитку.*
4. *Посилити сприяння впровадженню невиснажливого розвитку лісового господарства та сталого управління лісами, вишукати додаткові фінансові ресурси для реалізації ідеї сталого лісоуправління [6].*

З метою досягнення зазначених цілей всі країни повинні реалізувати і розвивати національні лісові програми, а також стратегії сталого управління лісами. Це важливо для нашої держави, особливо актуальне для Українських Карпат, де зосереджена п'ята частина лісового фонду України, а панівним видом економічної діяльності є лісгосподарська галузь.

Ліси Карпат мають важливе водоохоронне, гідрокліматичне, протиерозійне та санітарно-гігієнічне значення. Унаслідок понад п'ятисотлітньої історії активного господарського освоєння, лісистість зменшилася майже вдвічі (Голубець, 2002), значно знижена верхня межа лісу (в основному в Закарпатті), на великих площах корінні мішані ліси замінені монокультурами смереки, частими стали інвазії шкідників і грибні епіфітотії, вітровали, всихання, поверхневі геодинамічні процеси [5]. Важливою проблемою охорони Українських Карпат є закріплення верхньої і нижньої межі лісу. Лісові екосистеми на верхній межі лісу виконують багатогранну захисну функцію. Вони охороняють нижче розташовані фітоценози від лавин та зсувів снігу, на крутих схилах захищають ґрунт від ерозії і селевих потоків, виконують водозахисну роль шляхом затримання вод під час танення снігу та трансформації поверхневих вод у внутрішньо-ґрунтові.

П.Третяк на підставі космічних знімків встановив довжину периметру верхньої межі лісу між смугою приполонинських лісів та найбільшими полонинами, яка становить 936 км. Верхня межа лісу на цих полонинах у середньому штучно знижена по вертикалі на 200 м, якщо це так, то площа вторинних полонинських угідь може становити 18720 га.

Основними чинниками, які сприяють зниженню верхньої межі лісу є як природні так і антропогенні. Особливої уваги потребує охорона верхньої межі лісу антропогенного походження, яка займає найбільшу протяжність і площу. Площа полонин в Карпатах складає біля 80 тис. га, більше половини цієї площі розташована в Закарпатті (45 тис. га).

З метою стабілізації, відновлення та охорони верхньої межі лісу необхідно:

- *сприяти лісівничими методами природному відновленню деревних та чагарникових порід придатних для цих умов;*
- *відновлення межі лісу проводити вітростійкими видами сосни кедрової, модрина європейської та іншими;*
- *забезпечити охорону сформованих деревостанів на межі лісу від небажаного антропогенного впливу.*

Останнім часом тривогу викликає нижня межа лісу периметр якої у десятки разів довший від периметру верхньої межі лісу, а відповідно і площі антропогенного впливу. В першу чергу, там, де межа проходить між населеними пунктами і особливо між тими, де інтенсивно розвиваються рекреаційні комплекси.

Подальший розвиток інфраструктури рекреації і туризму в Карпатах без належного правового захисту державної власності може привести до зменшення лісистості області, втрати значних площ земель лісового фонду та відповідних екологічних наслідків. Невинесення меж населених пунктів в природу, на землях лісового фонду, призводить також до самозахоплення їх лісопорушниками та неможливості притягнення їх до відповідальності.

Для закріплення нижньої межі лісу, на нашу думку, необхідно:

- *відмінити безперервне лісовпорядкування, як неефективне;*
- *визначити межі населених пунктів з землями лісового фонду закріпивши їх в природі, використовуючи для цього методи та прилади геоінформаційних технологій;*
- *провести в найближчий рік базове лісовпорядкування в усіх карпатських областях з чітким закріпленням меж земель лісового фонду з використанням для цього космічних знімків (особливо тих земель лісового фонду, що межують з населеними пунктами);*
- *навести необхідний облік земель лісового фонду відповідно до їх цільового призначення та змінювати його при наявності відповідного кваліфікованого обґрунтування;*

- при наданні дозволу на зміну цільового призначення земель лісового фонду та дозволу на вирубку лісових насаджень для використання земель в рекреаційних цілях необхідно передбачати заходи, на теренах області, нових земель в таких же кількостях з метою недопущення зменшення лісистості території області;
- створити стійкі узлісся по границях лісового фонду з рекреаційною інфраструктурою.

Для того, щоб не допустити розширення площ всихання за рахунок розмноження шкідників та хвороб лісу, в ослаблених насадженнях необхідно: а) провести санітарно-оздоровчі заходи; б) максимально обмежити культивування смереки в бучинах і яличинах; в) передовсім на тих ділянках, де вона росла в попередньому поколінні [2]; г) потрібно продовжити реконструкцію похідних смерекових насаджень, відновлення в них корінних лісотвірних порід, а також вводити в лісові культури засуhostійкі породи, такі як береку, клен-явір, модрина, сосну кедрову та інші [4].

Значних збитків ліси Карпат зазнають через атмосферні чинники. В наших кліматичних умовах головними негативними атмосферними чинниками є вітер і сніг.

Рис. 1. Пошкоджені короїдом насадження ялини Поляницького

лісництва, що межують лижними трасами

Рис. 2. Вітровал у Вигодському лісовому господарстві(2006 р.)

Негативний вплив вітру на деревостан проявляється при швидкості 15 м/с і більше. Вітровал стається в тому випадку, коли сила вітру, що діє на крону перевищує силу щеплення коренів з ґрунтом. Найбільше піддаються вітровалу дерева з поверхневою кореневою системою такі як смерека [1].

Вітровалонебезпечність деревостанів підвищує вплив господарської діяльності, особливо будівництво доріг, трас газу і нафтопроводів ліній електропередач та прорубка трас під рекреаційні споруди. Необхідно відзначити, що зазначеними спорудами, тільки в лісових насадженнях Івано-Франківської області зайнято біля 3000 га земель лісового фонду. Якщо взяти до уваги прорубку просік під траси, їх вплив на межуючі насадження, то кількість земель з безпосереднім антропогенним впливом в результаті такого прокладання трас сягає більше десяти тис. га.

Суцільні рубки, при підготовці трас, повністю нищать даний деревостан, руйнуючи тим самим цілісність лісового покриття місцевості [3]. Утворена вирубка є фактором, який впливає на концентрацію вітрових потоків повітря, що негативно відбивається на суміжних деревостанах. Проведені без врахування особливостей і ступеня вітровалонебезпечних ситуацій суцільні рубки можуть

істотно сприяти вияву вітровалів.

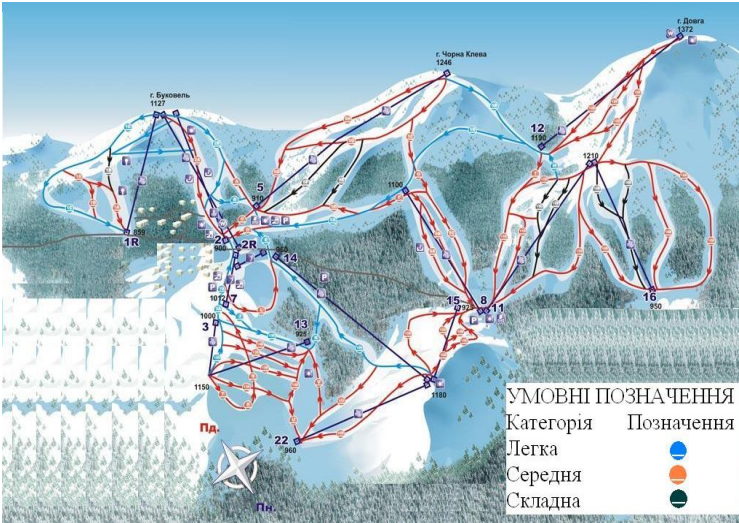

Рис. 3. Схема лижних трас і спусків рекреаційного комплексу «Буковель», розташованого на землях лісового фонду Ворохтянського лісового господарства

Вітровали це не тільки втрати великої кількості цінної деревної сировини, це створення умов для розвитку хвороб і шкідників лісу, розвиток ерозійних процесів, всихання в наступні роки насаджень з підірваною кореневою системою та інші [3].

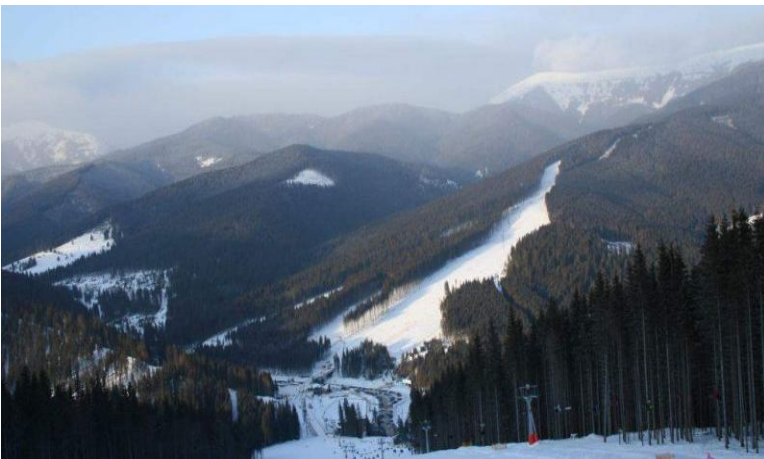

Рис. 4. Перші лижні траси на комплексі «Буковель»

Рис. 5. Прорубки і вирівнювання ґрунту на лижній трасі
Для пом'якшення негативного впливу вітровалів та ерозійних процесів на лісові насадження необхідно:

- *перед виділенням земель лісового фонду для прорубки трас під прокладання продуктопроводів, ліній електропередач, лижних трас та лижних витягів необхідно, застосовуючи відомі методики, визначити ступінь вітровалонебезпечності на таких ділянках і там де ступінь вітровалонебезпечності висока, дуже висока і особливо висока заборонити проходити рубкою, а рекомендувати їх обходити;*
- *на вже прорубаних трасах, особливо лижних, створити стійкі узлісся для захисту відкритих стін лісових насаджень від вітрів і сонячної радіації;*
- *враховуючи те, що прорубка трас підвищує вітровалонебезпечність лісових насаджень у 2,7 рази, при будівництві доріг необхідно траси прокладати заздалегідь створюючи стійкі узлісся;*
- *враховуючи результати досліджень проведених щодо впливу прорубки трас на суміжні з ними різновікові лісові насадження, рекомендувати прокладати їх по можливості через молодняки, які найменше пошкоджуються і в яких найшвидше створюються стійкі узлісся;*
- *враховуючи прояви площинної та особливо значної лінійної ерозії на вже діючих трасах ліній електропередач, трасах*

продуктопроводів та трасах під лижні спуски і витяги, необхідно передбачати при будівництві нових, протиерозійні споруди в місцях можливих ерозійних процесів, на вже діючих негайно розпочати укріплювальні роботи.

Проблемою яка сьогодні ще не набула загрозливого негативного впливу на гірські лісові екосистеми, але стрімкий розвиток використання земель лісового фонду для рекреації вже зараз відчутно знижує стійкість суміжних з рекреаційними комплексами лісових насаджень.

Прокладені траси спричинили зміни комплексу факторів в прилеглих лісових насадженнях – світловий, тепловий, водний режим, підвищили вітровалонебезпечність деревостанів.

Для недопущення знищення гірських лісових екосистем в наслідок рекреаційного навантаження потрібно наступне:

- *рекреаційне навантаження на гірські лісові екосистеми не концентрувати в окремих пунктах, а розподіляти рівномірно на якомога більший території;*

- *в місцях вже діючих рекреаційних комплексів створювати доріжково-стежкову систему з метою зменшення антропогенного впливу на лісові ценози;*

- *проведення лісгосподарських заходів для покращення стійкості лісових насаджень до рекреаційних навантажень;*

- *використання рекреаційних лісових ресурсів мусить бути платним і кошти від такої плати повинні направлятися на благоустрій лісів, дорожнє будівництво та покращення санітарного стану лісів;*

- *при виділені покритих лісом площ лісового фонду для розміщення рекреаційних комплексів та їх інфраструктури, вирубки насаджень можна дозволяти тільки у випадку, що створенні ними, нові насадження такої ж площі на непродуктивних сільсько-господарських землях.*

Головною проблемою охорони Українських Карпат є раціональне лісокористування і сталий розвиток лісового господарства, екологізація лісгосподарської діяльності. Основні напрями ведення лісового господарства мають бути орієнтовані на:

- підвищення стійкості лісових екосистем до негативних факторів середовища;
- збільшення лісистості території до оптимальної у всіх природних зонах;

- збереження біологічного біорізноманіття лісових екосистем.

Література:

1. Бондаренко В.Д. Ліс і рекреація в лісі / В.Д. Бондаренко, О.І.Фурдичко. – Львів, 1994. – 232 с.
2. Голубчак О.І. Екологічні проблеми лісів Івано-Франківщини / О.І.Голубчак, І.Ф.Калуцький // Науковий вісник Укр. ДЛТУ. – 2004. – № 14.3. – С. 247–252.
3. Калуцький І.Ф. Вітровали на північно-східному макросхилі Українських Карпат : Монографія / І.Ф.Калуцький. – Львів: Манускрипт, 1998. – 208 с.
4. Смерекові ліси Українських Карпат: історія формування, сучасний стан, причини всихання, способи порятунку / Наукові основи ведення сталого лісового господарства: Матеріали міжнар. н.-п. конф. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 18–20.
5. Стойко С.М. Типи верхньої межі лісу в Українських Карпатах, її охорона та заходи ренатуралізації / С.М.Стойко // Наукові праці ЛАНУ. – 2004. – № 3. – С. 96–101.
6. Ткач В.П. Назустріч року лісу на планеті / В.П.Ткач //Лісовий і мисливський журнал. – 2007. – № 3. – С. 8–9.
7. Червоний В.О. Проблеми сталого розвитку лісового господарства, освіти й науки / В.О.Червоний / Наукові основи ведення сталого лісового господарства : Матеріали міжнар. н.-п. конф. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 3–9.

УДК 94(477.85/.87) : 625 + 379.85 «XIX – XX»

РОЛЬ ТРАНСПОРТНОЇ МЕРЕЖІ У РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ НА ГУЦУЛЬЩИНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – ПЕРШІЙ ТРЕТИНІ XX СТ.

В.М.Клапчук

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

У статті висвітлюються проблеми й особливості зародження і функціонування транспортних мереж на Гуцульщині та їх роль у розвитку туризму.

In the article problems and features of origin and functioning of transport industry light up on Hutsul region and their role in development of tourism.

З точки зору організації інфраструктурного забезпечення рекреаційного процесу, одне з ключових місць належить транспортній

системі. Розвиток туризму і транспорту тісно пов'язаний та взаємозумовлений процес. Адже визнано, що туризм як масове соціально-економічне явище, став наслідком виникнення і розвитку транспорту. Про транспортне забезпечення Гуцульщини у науковій літературі звернена незначна увага, особливо за досліджуваний нами період, тому більшість викладених матеріалів мають елементи наукової новизни. Однак, хочеться зазначити про значний внесок у вивчення питання транспортного забезпечення Гуцульщини М.Глушка [22], окрім якого на цю важливу галузь економіки практично ніхто не звертав належної уваги. Основу статті складають архівні матеріали, інформація з тогочасної преси та австрійських і польських статистичних довідників.

Географічно вигідно розташована Гуцульщина ще до середини ХІХ ст. не мала шосейного та залізничного сполучення. Тільки в середині століття почалося будівництво шосейних доріг, що пролягли долинами рік. Залізничне ж сполучення почало існувати у 1890-х рр. Відтоді й розпочався активний розвиток економіки.

Шосейні та вазові дороги. Цілеспрямоване прокладання і впорядкування сухопутних комунікацій у галицькій Гуцульщині розпочато в кінці ХVІІІ ст., коли край увійшов до складу Австро-Угорської імперії. Зокрема, 1785 р. прийнято рішення про будівництво державного тракту з Ясіня через Яблунецький перевал до Делятина [22, с. 29]. З галицького боку будівництво розпочато 1826 р. Протяжність делятинського відрізка до межі з Закарпаттям становила 6,25 милі. Пізніше, між 1790 і 1815 рр., збудовано тракт із Станиславова на Надвірну. У 1849 р. завершено прокладання тракту, який з'єднав Коломию з Кутами та Косів зі Снятином [37, с. 6, 12]. 5 листопада 1825 р. Станиславівський окружний староста звернувся в Крайове намісництво у Львові з обґрунтуванням потреби будівництва дороги вздовж Пруту з Делятина до Ясіня [56, арк. 1–6]. Упродовж 1826–1829 рр. тільки у Микуличині на будівництво дороги вивезено 9410 кубічних сажнів будівельних матеріалів. До виконання чорнових робіт залучено багато робітників [55, арк. 34].

У кінці 1840-х рр. впорядковано дорогу, що з'єднувала Долину з Надвірною через Калуш і Станиславів, яка становила частину Підбескидського тракту [22, с. 23]. Характеризуючи транспортні шляхи Гуцульщини тих часів, можна зазначити, що там існував цісарський гостинець Коломия – Яблунів – Пістись – Косів – Кути, звідки у Жаб'є прямували приватні дороги, а далі можна було

добиратися лише на конях [21]. У 1870-х рр. не існувало їздової дороги і з Ворохти до Жаб'є [38, с. 20].

У цей час розпочали будівництво сільських комунікацій уздовж водних артерій. Були вимощені їздові дороги Косів – Соколівка – Яворів – Верхній Ясенів – Криворівня – Жаб'є (вздовж Рибниці та Чорного Черемошу), Кути – Тюдів – Розтоки – Устеріки – Довгопілля – Яблуниця – Гринява (вздовж Черемошу та Білого Черемошу), Вижниця – Розтоки – Мариничі – Усть-Путила – Путила (вздовж Черемошу й Путили), Надвірна – Пнів – Пасічна – Зелена – Рафайлова (вздовж Бистриці Надвірнянської) та Великий Бичків – Кобилецька Поляна (вздовж Шопурки) [22, с. 26]. До більшості сіл Гуцульщини і далі вели гірські плаї [46, с. 44]. Наприкінці ХІХ ст. згадували вкрай погані дороги з Космача до Пістиня, з Косова до Жаб'я та звідти до Ворохти [34, с. 77]. Польський дослідник Й. Корженевський, який побував у 1840-х рр. у цій околиці, писав: «До Яворова можна доїхати ще возом. Для дальшого переїзду і перевезення вантажів необхідно наймати в горян коней» [23, с. 2].

На 1885 р. першокласні дороги галицька Гуцульщина мала лише на двох напрямках: Коломия – Яблунів – Пістинь – Косів – Кути і Станиславів – Надвірна – Делятин – Коломия. Пізніше коломийсько-кутський шлях був продовжений до Вижниці, а звідти до Берегомета [22, с. 23]. Загалом сухопутні комунікації були в незадовільному стані, оскільки будівництвом і ремонтом доріг займалися лише селяни, які виконували дорожню трудову повинність (шарварок), що у різні часи змінювалася. Так, за першим дорожнім законом дорожня повинність з кожного селянського двору становила шість днів на рік. У 1885 р. селяни вже відробляли чотири дні шарварку, але повинні були щорічно сплачувати до повітової каси три відсотки від прямих податків додаткового дорожнього податку. Не поліпшилося становище доріг і після дорожнього закону 1898 р., згідно з яким кількість днів дорожньої трудової повинності зменшилася до двох, але зате дорожній податок зріс до 10 % прямих податків. Цей дводенний «хвостик панщини» проіснував до 1939 р. [22, с. 17].

Автобусне сполучення на галицькій Гуцульщині відкрито на початку ХХ ст. Одним із перших був маршрут Коломия – Кути, а регулярні рейси тут здійснювалися вже в 1912 р. Розвиток автомобільних шляхів зупинився під час Першої світової війни, коли більшість вже існуючих доріг були зруйновані або стали цілком непридатними. Відновлення будівельних і ремонтних робіт

розпочалося тільки у середині 1920-х рр. У 1933 р. на місці балкової дороги від Ворохта через Жаб'є до Косова побудовано автомобільне шосе, по якому проходили міжнародні рейси [23, с. 2; 27]. В 1936 р. на проектні роботи на шосейній дорозі з Татарова через Ворохту на Жаб'є виділено 15 тис. зол. [29].

У середині 1930-х рр. на галицькій Гуцульщині діяло шість автобусних сполучень: Коломия – Космач, Коломия – Кути, Косів – Жаб'є, Делятин – Ворохта, Ворохта – Жаб'є та Ворохта – Заліщики [39, с. 58, 96; 43, с. 42–43]. З 15 листопада 1935 р. для покращення обслуговування пасажирів вводилися місячні абонементи на автобусні перевезення. Так, з Коломиї він коштував: до Кутів – 37,25, до Косова – 30,0, до Рожнева – 23,3, до Заболотова – 12,8, до Яблунова – 12, а до Пістиня – 19,1 зол. [35]. Роком пізніше плата за проїзд автобусами з Коломиї до Надвірної знизилася до 3,6 зол. [28]. «Державна автобусна комунікація Р.К.Р.» у 1937 р. здійснювала перевезення пасажирів з Коломиї: до Надвірної (через Делятин), до Космача (через Яблунів), до Кутів (через Косів) та зі Снятина до Кутів (через Косів). Розклад руху транспорту та плата за проїзд встановлювалися окремо на зимовий і літній сезони. Слід зауважити, що транспорт цієї фірми був набагато надійнішим і комфортабельнішим, ніж у приватних перевізників [41, с. 46].

У кількісному співвідношенні впорядковані шляхи на початку ХХ ст. становили незначну частину. Так, в Косівському повіті їх було 7,6 %, в Надвірнянському – 35,1. А густина державних доріг була ще скромнішою: в Косівському повіті вона становила 1,2 км²/100 км², а в Надвірнянському – 4,4 [22, с. 24]. На теренах Надвірнянського повіту в 1937 р. нараховували 600 км доріг [50, арк. 15], з яких 99,8 км – державних, 76,2 км – воєводських, 123,6 – повітових та 300 км – сільських. За офіційними даними, з 1930–1939 рр. на трасі Татарів – Ворохта – Жаб'є, довжиною 21,09 км, було 470 м мостів, на трасі Надвірна – Красна – Ланчин (16,4 км) – 100,3 м, на трасі Делятин – Заріччя – Лючки (15,9 км) – 215,4 м, на трасі Гаврилівка – Майдан – Саджавка (14,7 км) – 41 м мостів [51, арк. 351].

На 1937–1940 рр. планувалася перебудова доріг, проте повітовий уряд міг зібрати лише половину коштів, а решту просив у воєводстві [50, арк. 21]. Загальний бюджет будівництва та ремонту відрізків доріг становив: Татарів – Ворохта (16,0 км) – 180 тис. зол.; Ворохта – Арджелуша (7,0 км) – 105 тис. зол.; Делятин – Лючки (4,5 км) – 131 тис. зол.

Залізничні шляхи. Перші залізниці на Гуцульщині та в її околицях збудовано у 1860–1880 рр., коли вступили в дію залізничні лінії Львів – Чернівці (266,6 км) – 1 вересня 1866 р., Коломия – Печеніжин (14,1 км) та Коломия – Княздвір (7,0 км) – 1 жовтня 1886 р., Печеніжин – Слобода Рунгурська (21 км) – 1 грудня 1886 р. [42, с. 204–205]. Основну мережу залізниць через територію Гуцульщини почали будувати наприкінці XIX ст.

Будівництво лінії Станиславів – Вороненка розпочалося у 1893 р., коли на початку року в Делятині створили три будівельні підприємства, які будували відрізки дороги Надвірна – Делятин, Делятин – Микуличин та Микуличин – Вороненка [7]. На будівництво прибули сотні спеціалістів з Італії, з'їхалося багато селян з околиць. Тільки на будові тунелю у Вороненці працювало понад 150 осіб [3]. З метою заробітків сюди спрямувалися ватаги приїжджих поляків, проте на місце роботи вони запізнилися, тому почали займатися розбоєм [1].

Великі масштаби робіт і скупчення в долині Пруту тисяч робітників змусили підприємців будувати бараки, склади, крамниці, їдальні. Такі місцини, як Микуличин, Татарів і Ворохта на очах змінили свій сільський вигляд і стали містечками [3]. Для послуг місцевого населення та приїжджих робітників у Дорі та Татарові 1 червня 1893 р. відкрито поштові уряди [4], а 10 лютого 1894 р. в Татарові відкрито ще й телеграф [9]. На трасі велися різні види робіт: вирівнювання смуг, будівництво мостів і тунелів, видобування каменю тощо. Складні споруди будували італійці, а земляні роботи виконували місцеві чорнороби. На трасі будували великі кам'яні мости [11; 16], пробрили три тунелі (Ямна, Микуличин, Вороненка). Останній був найдовшим і досягав 1221 м.

Будівельні роботи велися планомірно, проте не обійшлося без прикрих випадків. 22 квітня 1893 р. у Делятині згоріла канцелярія майстра Епштайна [2]. У Делятині й Дорі мала місце крадіжка динаміту, а на початку червня 1893 р. Прут вийшов з берегів, зруйнувавши майже всі мости, вазові дороги і насипи. Робота припинилася на декілька днів. Значно більша перерва в роботі мала місце внаслідок епідемії холери у 1893 р. Під час максимального розповсюдження епідемії у серпні-вересні, коли лише з місцевих жителів померло понад сто осіб, більшість робітників у паніці залишили долину Пруту, не отримавши навіть заробітної плати [6]. Практично на місяць-два роботи на будівництві залізниці повністю припинилися. Праця на трасі закипіла знову лише з приходом зими,

коли ліквідували епідемію. До літа 1894 р. збудували основні ділянки дороги та всі станційні будинки. 7 січня 1894 р. повністю закінчено земляні роботи [8], а невдовзі й каменярські в тунелі у Вороненці. 10 травня 1894 р. закінчено будівництво найбільшого моста у Яремчі та, поступово, всі допоміжні споруди і запасні колії. 21 жовтня 1894 р. по новозбудованій дорозі пройшов перший пробний поїзд [13]. Відкриття залізничної лінії Станиславів – Вороненка, на якому був присутній барон Віттек, президент державних доріг Билинський, генерал Крак та інші офіційні особи, відбулося 19 листопада 1894 р. Поїзд зупинявся у Надвірній, Делятині, біля моста в Яремчі та у Вороненці. Під час стоянки у Яремчі місцеві жителі піднесли Билинському хліб і сіль, на що він відповів короткою промовою українською мовою [17].

Починаючи з 19 листопада 1894 р. на залізничній лінії Станиславів – Вороненка встановився регулярний рух пасажирських поїздів. Зі Станиславова до Микуличина і назад поїзди рухалися щоденно за графіком: відправка з Станиславова – 9-47 та 19-15, прибуття до Микуличина – 12-52 та 22-35; відправка з Микуличина – 14-42 та 4-23, прибуття до Станиславова – 17-41 та 7-32. Додатково, в неділю, поїзд їздив із Микуличина до Вороненки і назад за графіком: з Микуличина до Вороненки – 23-14; з Вороненки до Микуличина – 6-50. Поїздка із Станиславова до Вороненки тривала 3 години 46 хвилин і назад – 3 години 14 хвилин [14].

Продовженням цієї залізниці на Закарпатті була лінія Мараморош-Сігет – Рахів – Керешмезе (Ясіня), здана в експлуатацію 15 серпня 1895 р. Будували її 16 тис. італійців та спеціалістів з інших країн Європи. На ділянці Ясіня – Рахів було збудовано два кам'яні тунелі, а один – на ділянці Рахів – Трибушани поблизу Берлебаша. До Великого Бичкова залізниця кілька разів перетинала р. Тиса та її притоки, де функціонували великі мости.

Будівництво лінії Делятин – Коломия. Трасу майбутньої залізниці почали вивчати в 1893 р. [5], у 1894 р. розроблявся проект будівництва [10; 12; 18], а наприкінці року Крайовий виділ передав його до Міністерства державних залізниць у Відні. Затрати на будівництво 28,9 км дороги визначено в сумі 850 тис. зол. Розглянувши проект, Міністерство передало його на затвердження парламенту та цісаря [15]. Будівництво санкціоновано в січні 1896 р. [19], а в травні розпочато попередні технічні роботи [20]. Влітку 1896 р. розпочалося основне будівництво, але з невідомих причин припинилося в 1898 р., внаслідок чого в Делятині зосередилося велике

число робітників, які не могли знайти роботи. З цього приводу в липні 1898 р. крайовий намісник Бадені особисто приїжджав контролювати хід робіт.

Експлуатація залізниць. У 1896 р. призначено начальників залізничних станцій та вокзалів, серед яких абсолютну більшість складала особи польської та єврейської національностей [47, с. 560]. Важливою у плані перевезення вантажів та пасажирів була залізниця Коломия – Слобода Рунгурська [44, с. 1–32], де тарифи на пасажирські перевезення складали 0,04 зол./км. Зі Станиславова до Керешмезе у 1898 р. постійно курсували два поїзди (№№ 3111/3112 та 3113/3114), а на вихідні – додатковий третій маршрут (№ 3151/3152), який був розрахований таким чином, що відпочиваючі могли цілий день перебувати на курорті, а ввечері повертатися додому [25, с. 314]. Вартість пасажирських перевезень була у два рази нижчою, ніж на регіональній залізниці Коломия – Слобода Рунгурська, і складала 0,02 зол./км. У 1904–1905 рр. через станцію Делятин курсували такі поїзди [31, с. 83–85]: зі Станиславова – 07-14 та 11-24, на Станиславів – 05-44 та 15-33; з Вороненки – 05-34 та 15-36, до Вороненки – 11-33 та 19-21; з Коломиї – 18-42, до Коломиї – 06-06; з Заліщиків – 11-10, до Заліщиків – 16-01. Однак, в 1907 р. згадувалося, що розклад поїздів, які прибувають до Яремчі, не є вигідним для міста, бо немає вечірнього поїзда, яким можна, побувши у Яремчі, повернутися до Дори, Делятина чи Надвірної [36, с. 5]. У 1910 р. залізницями Гуцульщини перевезено 117 пасажирів I класу, 3849 – II, 171900 – III класу та 4700 військових. Витрати на організацію транспортних перевезень склали 467,5 тис. корон, а доходи – 783,9, що становило 40 % прибутку [56, арк. 6–8, 19].

У 1910–1911 рр. розклад поїздів на кущовій станції Делятин був таким [24, с. 19]: Станиславів – Керешмезе – 07-13, 11-18, 18-49; Станиславів – Делятин – 03-50; Керешмезе – Станиславів – 06-02, 15-09, 19-32; Делятин – Станиславів – 11-47. У 1914 р., окрім лінії Станиславів – Керешмезе, через Гуцульщину проходили залізниці Коломия – Делятин, Коломия – Слобода, Неполоківці – Вижниця [45, с. 24]. Великі проблеми були з переїздом з Коломиї до Ворохти, адже на цій гілці курсував тільки один поїзд з відправленням о 16-18 год. і лише до станції Делятин, де треба було чекати поїзда зі Станиславова до Ворохти 3 години. Отож ця подорож, довжиною 70 км, тривала чотири години. У 1939 р. туристи з Ворохти могли вузькоколійкою добратися до урочищ Арджелуджа та Форешанка [25, с. 315].

Залізничні мости. У долині Пруту було побудовано дев'ять великих (в т. ч. вісім кам'яних) мостів – на ріках Любіжня і Перемиска в Делятині, на р. Кам'янка – у Дорі, на р. Прут – у Яремчі, Ямній, Татарові (арка – 22 м, висота – 5,8 м), Ворохті (головні арки – 49 та 34,6 м, висота, відповідно, – 10 та 17,3 м) та при в'їзді до Вороненки. Найбільшим з них був міст у Яремчі. Він мав довжину 190 м, розмах арки – 65 м та висоту – 23 м. На той час він вважався найбільшим у світі. Дещо меншим був міст у Ямній: він мав 122 м довжини та розмах арки 48 м [11; 16]. Більшість мостів були зруйновані під час воєн, а повністю кам'яними залишилися мости лише у Ворохті.

Першим великим мостом, збудованим у 1892–1894 рр., був склепінчатий міст через р. Любіжня біля Делятина. Він складався з шести арок, довжиною 15 м кожна, одної – 22 м та двох – по 15 м. Похил колії на мості складав 14,2 %. Міст, довжиною 275 м, досягав 32 м над урізом ріки. В 1917 р. він був підірваний, внаслідок чого повністю зруйновано два середні склепіння, а три сусідні сильно пошкоджені. Цього ж року австрійські війська провізорично відбудували його, замінивши зірвані кам'яні арки дерев'яними конструкціями системи Лембкего, але вони вийшли з ладу вже до 1920 р. Рух поїздів здійснювався через Коломию, тому Станиславівська Дирекція державних колій в 1921 р. змушена була приступити до перебудови моста, який здали в експлуатацію 30 вересня 1921 р. На місці австрійських дерев'яних конструкцій відновлено первинні кам'яні арки [40, с. 44].

Міст на Пруті в Яремчі, збудований в 1892–1894 рр., розташовувався на 63, 8/9 км лінії Станиславів – Вороненка. Він складався з двох арок по 8 м, п'ятьох – по 12 м і однієї – 65-метрової над руслом Пруту. Остання арка вважалася найбільшою у світі. У 1917 р. російські війська підірвали 12-метрову арку зі сторони Делятина, розташовану поряд з 65-метровою, внаслідок чого обидві були зруйновані. Для відновлення руху поїздів (виникла необхідність у перевезенні австрійської армії), відразу ж почалася відбудова моста. Було споруджено 18-метрову металеву арку з елементів системи Рот-Вагнера, яку вставили на місце зруйнованої 12-метрової арки. Відтак розпочали відновлення великої арки. В 1925 р. Дирекція державних колій приступила до відбудови 65-метрової арки з кам'яних тесаних брил, на укладку і цементування яких витратили лише 33 робочі дні. 13 липня 1927 р. Всі роботи закінчили і будівельники приступили до впорядкування території [40, с. 51, 54].

Вузькоколіїні залізниці. Історія вузькоколіїнок сягає початку ХІХ ст., коли у Галичині виникла потреба перевезення деревини [30, с. 7]. Тоді у Карпатах з'явилися колії, схожі на трамвайні, завширшки 750–760 мм. Значну кількість з них було знищено під час Першої світової війни, а ще більшу – стихіями та економічною ситуацією в СРСР.

Система вузькоколіїних залізниць була тісно інтегрована в загальну систему залізничного транспорту. Створені в той час інженерні системи, транспортні вузли та станції примикання ще тривалий час використовувалися лісогосподарськими та лісозаготівельними підприємствами після Другої світової війни. З кінця ХІХ ст. на Гуцульщині функціонувало десять вузькоколіїнок або 22,7 % тих, що функціонували в Українських Карпатах. Їхня довжина (за неповними даними) складала 208,4 км або 14,8 % від їх загальної протяжності в Українських Карпатах [26, с. 14; 48; 49].

На буковинській Гуцульщині існувала єдина вузькоколіїнка Чудей – Банилів Підгірний – Гілче – Кощуя, збудована у 1907–1908 рр. компанією «Bukowinaer Lokalbahnen», з шириною колії 760 мм [49, с. 78–80]. Це була дорога загального користування з вантажо-пасажи́рським сполученням. До основної лінії примикали три приватні лісовозні гілки в Гилчі та Кощуї (дві) братів Фелікса і Михаеля Адлерсбергів.

У галицькій Гуцульщині у досліджуваний нами період функціонувало чотири вузькоколіїнки [48, с. 54–68, 70–83, 157–171, 182]:

- Ворохта – Форещанка. Ця лінія вздовж р. Прут мала дві ділянки: Ворохта – Арджелуджа (6 км, збудована у 1895 р.) та Арджелуджа – Форещанка (7,5 км, 1905–1906). Для перевезення використовувалися танк-паровози «Краусс/Лінц (0-2-0Т)» [32, с. 32–34].
- Делятин – Луг. Лінія, шириною колії 760 мм та довжиною 10 км, прокладена в 1920–1921 рр. підприємцем З.Кляйном. На лінії працювало два паровози.
- Микуличин – Поляниця. Вузькоколіїнку, шириною 760 мм та довжиною 20,9 км, побудовано в 1910–1914 рр.
- Надвірна – Зелена (гілки на Хрипелів і Довбушанку) – Бистриця (гілка на Довжинець) – Салатрук. Лісовозна залізниця Надвірна – Бистриця (33 км), шириною колії 760 мм, була побудована в 1897–1901 рр. Пізніше добудовано гілки на Довжинець (10 км, 1902–1903), Салатрук (9 км, 1913), Хрипелів

(5 км, 1904) і Довбушанку (1926).

- Найбільшого розвитку будівництво та експлуатація вузькоколієнок досягли на закарпатській Гуцульщині, де функціонувало п'ять залізниць [26, с. 14]:
 - Білин – Білинський потік – Кваси (детальні дані відсутні).
 - Великий Бичків – Великий Плаєць. Побудована у 1897 р.; до 1903 р. працювала на кінній тязі, а досягнувши протяжності 9,8 км, – перейшла на локомотивну. Напередодні Першої світової війни довжина колії сягала 42 км. На лінії працювала 191 вантажна вагонетка. Одна з гілок проходила долиною потоку Тьовшаг до г. Прелука.
 - Великий Бичків – Кобилецька Поляна – Щербілово (29 км) була споруджена у 1904–1914 рр. фірмою «Клотільда». У 1930-х рр. споруджено ще дві гілки: долиною Малої Шопурки до Димеру та Щербілова (26 км) та Кобилецька Поляна – долина Середньої Ріки – урочище Попітник (12 км). У 1937 р. на відрізьку Великий Бичків – Кобилецька Поляна започатковано пасажирський рух.
 - Долина р. Павлик – Богдан. Збудована у 1927–1928 рр. (8,2 км). У гирлі Павлика споруджено депо. У 1932 р. колія мала довжину 24 км.
- Зимір – Лазіщина – Козьмещик (детальні дані відсутні).

Залізниці не лише покращили транспортне забезпечення регіону, але змінили соціально-фахову структуру місцевих трудових ресурсів, дали поштовх масовому туризму в Австро-Угорщині, а згодом Польщі, Чехословаччині, Румунії.

Транспортне забезпечення туризму. Пасажирські перевезення в межах Гуцульщини здійснювалися залізничним і автомобільним транспортом, однак ще часто використовувалися вози та сани, а також їздові коні. Організовувалися сплави – прогулянки туристів на плотах по Черемошу та Тисі.

Для відпочинку в гірській місцевості найвигіднішими були такі залізничні лінії, як Львів – Станиславів – Ворохта – Великий Бичків, Львів – Коломия, Коломия – Делятин та Чернівці – Вижниця. У час з 26 грудня до 30 квітня, коли був найактивніший рух туристів і лижників, впроваджували два додаткових вагони (третього та мішаного другого-третього класів) з Варшави до Ворохти. На залізниці діяли різного типу знижки, зокрема, на квитки туристичні для членів туристично-спортивних товариств, а також на спеціальні

поїзди для лижників, які організовувалися через Лігу сприяння туризму. Інколи через пільги вартість проїзду досягала 25 % вартості звичайного квитка [52, арк. 14; 53, арк. 45; 54, арк. 2–3].

Великого значення для обслуговування пасажирів надавалося залізничним станціям і вокзалам. При них діяли інформаційні бюро, в яких приїжджий міг отримати відомості про житло, час перебування в ньому, оплату та камери зберігання речей. В приміщеннях станцій, або поруч з ними, функціонували невеликі туристичні готелі з умивальнями, де подорожуючий міг за невелику оплату (0,3–0,5 зол.) зупинитися на декілька годин з метою короткочасного відпочинку та пошуку сталого місця перебування.

У приміщеннях станцій і вокзалів знаходився й розклад руху поїздів, що змінювався посезонно й складався з врахуванням максимальної зручності для пасажирів, які користувалися кількома видами транспорту. У вечірній і нічний час залізничні станції освітлювалися [52, арк. 14], а задля безпеки пасажирів там працювала професійна нічна сторожа. Аналогічні вимоги висувалися і до автобусних станцій. Наприкінці 1930-х рр. автобусний транспорт забезпечував перевезення туристів згідно розкладу за багатьма маршрутами.

Для розвитку автомобільного транспорту та використання його в туристичних цілях велике значення мали автошляхи. В досліджуваний період, як вже зазначалося, вони перебували в незадовільному стані, що утруднювало сполучення між окремими населеними пунктами. Показовим у цьому плані був лист Станиславівського відділу Товариства Татранського в 1937 р. до воєводського управління, в якому йшлося про те, що останніми роками туристичний рух сконцентрований в долині Пруту, звідки розпочинаються мандрівки в Горгани і Чорногору, і там же розміщена основна база дачного руху, однак єдина комунікаційна артерія, яка з'єднувала місцевості долини Пруту зі столицею Гуцульщини Жаб'єм, дорога з Ворохти до Жаб'я знаходилася в жахливому стані. Її відрізок Ворохта – Кривопілля неможливо було подолати жодним видом транспорту, окрім гужового. При спробі її подолання, автомобіль, проїхавши декілька кілометрів, повернувся зі зламаними ресорами, східцями і болотниками, а сильний мотор Р.К.Р. відмовив. Тому Татранське товариство звернулося до воєводського управління видати спеціальне розпорядження щодо ремонту тієї дороги перед літнім сезоном. Пропонувалося засипати камінням і гравієм ями й вибоїни задля

нормального зростання туристичного руху в Східних Карпатах.

З переписки воєводського міжкомунального зв'язку з різними організаціями дізнаємося: у стані побудови або ремонту в 1935–1939 рр. були дороги на таких відрізках: Жаб'є – Бистрець, Ворохта – Вороненка, Ворохта – Яблуниця, Ворохта – Космач, Косів – Татарів; при гмінних і курортних дорогах, готуючись до літнього сезону, мали розмістити інформаційні таблиці, очистити шосе і вулиці від болота, а задля очищення повітря від пилу, бактерій та з естетичною метою висадити вздовж доріг дерева та кущі [53, арк. 27].

У 1920–1930-х рр. для туристичного руху використовувалися й вузькоколіїні залізниці, збудовані на межі ХХ ст.: Делятин – Луг, Надвірна – Рафайлова (з відгалуженнями), Ворохта – Арджелуджа. Зазвичай, вузькоколіїнки прокладали від станцій державних залізниць для перевезення деревини, каміння та ін. Лісові потяги «впрягали» в різну тягу, яка залежала не стільки від тогочасних досягнень науково-технічного прогресу, скільки від економічної доцільності. На магістральних лініях використовували танк-паровози. Дрезинами перевозили людей, а відгалуження, прокладені в найглухіші карпатські закутки, функціонували на кінній тязі. Парк вузькоколіїної залізниці мав причепний склад «на всі випадки життя» – кілька вагонів для робітників, товарні вагони, дрезини для особливого руху та перевезення туристів [33, с. 14]. Дрезину на три особи завжди можна було винайняти, подорожуючи з Надвірної до Рафайлової, сплачуючи по 50 грошів за кілометр [53, арк. 26].

Висновки. Цілеспрямоване прокладання і впорядкування сухопутних комунікацій розпочалося наприкінці ХVІІІ ст. На початок досліджуваного періоду функціонували державні тракти з Керешмезе через Делятин до Станиславова, з Коломиї до Кутів та з Косова до Снятина. Решта доріг, що з'єднували містечка та села, були призначені для проїзду возами чи верхи на конях. У 1870-х рр. розпочали будівництво сільських комунікацій уздовж водних артерій. До більшості сіл і далі вели гірські шляхи. На 1885 р. першокласні дороги були з Коломиї через Кути та Вижницю до Берегомета та з Станиславова через Делятин до Коломиї. Сухопутні комунікації мали незадовільний стан, їх розвитку перешкодила Першої світової війни, коли більшість вже існуючих доріг були зруйновані. Відновлення будівельних та ремонтних робіт розпочалося тільки у середині 1920-х рр. Автобусне сполучення відкрито на початку ХХ ст., а регулярні рейси стали можливими з 1912 р. У 1935 р. функціонувало вісім

автобусних маршрутів, а для покращення обслуговування пасажирів введено місячні абонементи та сезонні тарифи.

Перші залізниці на Гуцульщині та в її околицях були збудовані у 1860–1880 рр. (Львів – Чернівці, Коломия – Слобода Рунгурська), основна мережа почала будуватися наприкінці XIX ст. Галицька ділянка зі Станиславова до Вороньки почала будуватися у 1893 р. Будівництво супроводжувалося і покращенням соціальної інфраструктури. До літа 1894 р. збудовано основні ділянки дороги, мости та станційні будинки, а 19 листопада відбулося її офіційне відкриття. Будівництво лінії Делятин – Коломия проводилося у 1896–1898 рр. з бюджетом у 850 тис. зол.

З кінця 1894 р. на залізницях встановився регулярний рух двох пасажирських поїздів зі Станиславова до Вороньки і назад, що тривав приблизно 3,5 год. Щорічно перевозилося до 180 тис. пасажирів різного класу, що приносило до 40 % прибутків. У міжвоєнний період через Гуцульщину проходили залізниці Станиславів – Керешмезе – Великий Бичків, Коломия – Делятин, Коломия – Слобода Рунгурська та Неполоківці – Вижниця.

Перша вузькоколійка з кінною тягою почала функціонувати у 1895 р., до початку Другої світової війни їх було вже десять протяжністю понад 200 км. Використовувалися вони не тільки для транспортування вантажів, але й для перевезення робітників і пасажирів, в т. ч. і туристів. Саме розвиток транспортної мережі посприяв потужному розвитку туризму у міжвоєнний період.

Література:

1. Галичанинъ. – 1893. – 18 лютого.
2. Галичанинъ. – 1893. – 27 квітня.
3. Галичанинъ. – 1893. – 14 травня.
4. Галичанинъ. – 1893. – 1 червня.
5. Галичанинъ. – 1893. – 2 червня.
6. Галичанинъ. – 1893. – 22 серпня.
7. Галичанинъ. – 1893. – 17 листопада.
8. Галичанинъ. – 1894. – 21 січня.
9. Галичанинъ. – 1894. – 6 лютого.
10. Галичанинъ. – 1894. – 18 березня.
11. Галичанинъ. – 1894. – 3 червня.
12. Галичанинъ. – 1894. – 14 серпня.
13. Галичанинъ. – 1894. – 24 жовтня.
14. Галичанинъ. – 1894. – 2 листопада.
15. Галичанинъ. – 1894. – 16 листопада.

16. Галичанинъ. – 1894. – 17 листопада.
17. Галичанинъ. – 1894. – 24 листопада.
18. Галичанинъ. – 1895. – 15 січня.
19. Галичанинъ. – 1896. – 14 січня.
20. Галичанинъ. – 1896. – 18 травня.
21. Галичанинъ. – 1896. – 8 серпня.
22. Глушко М.С. Шляхи сполучення та транспортні засоби в Українських Карпатах другої половини ХІХ – поч. ХХ ст. / М.С.Глушко. – К. : Наукова думка, 1993. – 226 с.
23. Гуцульське слово. – 1934. – 24 червня. – С. 2.
24. Календер «Просвіти» на 1911 рік. – Львів, 1910. – С. 19–60.
25. Клапчук В.М. Делятинщина: історико-географічне дослідження / В.М.Клапчук, М.М.Клапчук. – Делятин : Фоліант, 2007. – 584 с.
26. Пеняк С. Вузькоколійки Закарпаття / С.Пеняк, П.Пеняк // Новини Закарпаття. – 2002. – № 114–115. – С. 14.
27. Правда. – 1932. – 6 березня.
28. Правда. – 1936. – 7 січня.
29. Правда. – 1936. – 17 травня.
30. Пустиннікова І. Карпатський трамвай: музей на колесах / І.Пустиннікова // Український музей. – 2006. – № 6 (13). – С. 7.
31. Товариш. Ілюстрований календер товариства «Просьвіта» на рік звичайний 1905. – Львів, 1904. – С. 83–85.
32. Трубецкой В.А. Локомотивы лесовозных железных дорог / В.А. Трубецкой. – Москва : Гослесбумиздат, 1946. – 46 с.
33. Швагуляк-Шостак О. Ще раз про «Карпатський трамвай» / О.Швагуляк-Шостак // Вечірній Івано-Франківськ. – 2006. – № 11. – С. 14.
34. Шухевич В. Гуцульщина / В.Шухевич : [Репринтне видання 1899 р.]. – Верховина, 1997. – Частина 1–2. – 352 с.
35. Express poramny. – 1935. – ХІ.
36. Gazeta Lwowska. – 1907. – 6 sierpnia. – S. 5.
37. Komunikacya, gościńce i drogi w Galicyi. – Lwów, 1856. – S. 6, 12.
38. Korzeniowski J. O huculach [Z jesyka rosyjskiego przelozył i wstępem opatrzył Dr. Bronislaw Czrnik] / J.Korzeniowski. – Lwów, 1899. – S. 20.
39. Lewicki S. Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowociach klimficznych Galicyi / S.Lewicki, T.Praschil. – Lwów, 1912. – S. 58–96.
40. Polskie koleje państwowe. – Warszawa, 1929. – S. 44–54.
41. Przewodnik po Polsce. – Warszawa, 1937. – Т. II. Polska Południowo-Wschodna. – S. 46.
42. Rocznik statystyki Galicyi [Statystyka Galicyi; Rok I. 1886] / [Pod kier. Dr T.Rutowskiego].– Lwów : Druk. Pillera i Spólki, 1887. – 294 s.
43. Rozwoj turystyki, uzdrowisk i letnisk w Karpatach Polskich (protokół i uchwały Zjazdu odbytego na zaproszenie Ministerstwa Komunikacji w

- Jaremczu w dniu 8 i 9 czerwca 1934 roku). – Warszawa : Wyd. Ministerstwa Komunikacji, 1935. – 65 s.
44. Ruch pociągów na kolejach galicyjskich. – 1893. – [32 s.].
 45. Smiguś. – 1914. – № 1. – [48 s.].
 46. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi na rok 1874. – Lwow, 1874. – S. 44–437.
 47. Szematyzm królestwa Galicyi i Lodomeryi na rok 1896. – Lwow, 1896. – S. 192–560.
 48. Wendelin W. Karpatendampf. – Band 1. Schmalspurbahnen in Ostgalizien : eine Bilddokumentation über Ostgaliziens kleine Bahnen von den Anfängen unter Österreich über Blütezeit und Niedergang bis zur Gegenwart in der Ukraine / W.Wendelin. – Lemberg : Afischa, 2002. – 236 s. – Literaturverz : S. 220 – 221.
 49. Wendelin W. Karpatendampf. – Band 2. Schmalspurbahnen in Nordbukowina / W.Wendelin. – Lemberg : Afischa, 2003. – 136 s.
 50. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ самоуправління, 1921–1939», оп. 7, од. зб. 1316 «Плани фінансово-господарської діяльності повітових відділів самоуправління Станиславівського воєводства на 1937–40 роки, 1937». – 196 арк.
 51. ДАІФО. – Ф. 2 «Станиславівське воєводське управління. Відділ самоуправління, 1921–1939», оп. 7, од. зб. 1570 «Звіти про результати перевірки фінансово-господарської діяльності органів самоуправління Надвірнянського повіту ..., 1931–1936». – 178 арк.
 52. ДАІФО. – Ф. 369 «Станиславівський міжкомунальний союз по курортно-туристичним сплавам «Карпати Східні, 1936–1939», оп. 1, од. зб. 15 «Збірник лекцій про курортні місцевості Станиславівського воєводства». – 154 арк.
 53. ДАІФО. – Ф. 369 «Станиславівський міжкомунальний союз по курортно-туристичним сплавам «Карпати Східні, 1936–1939», оп. 1, од. зб. 17 «Листування з закладами про виписку туристичних журналів і книг. Оголошення про зміни в русі пасажирських поїздів в напрямку курортних місцевостей, 1937 р.». – 160 арк.
 54. ДАІФО. – Ф. 369 «Станиславівський міжкомунальний союз по курортно-туристичним сплавам «Карпати Східні, 1936–1939», оп. 1, од. зб. 25 «Звіти про роботу інструкторів товариства «Східні Карпати», 1938–1939 рр.». – 170 арк.
 55. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 4, од. зб. 53 «Справа про будівництво шосейної дороги Делятин – Микуличин – Угорський кордон, 1825–1830». – 74 арк.
 56. ЦДІАЛ. – Ф. 146 «Галицьке намісництво, м. Львів, 1772–1921», оп. 25, од. зб. 5823 «Звіти про діяльність товариств «Локальбан Делятин – Коломия – Стефанівка в м. Львові, 1910». – 10 арк.

УДК 911.4 (477.86 : 282.243.758)

ЕРОЗІЙНІ ПРОЦЕСИ НА ТУРИСТИЧНОМУ МАРШРУТІ НА ГОРУ ГОВЕРЛА ТА МЕТОДИ БОРОТЬБИ З НИМИ

М.В.Клапчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

В статті наводяться результати досліджень ерозійних процесів туристичного маршруту на гору Говерла. Наведено поділ стійкості природних комплексів до антропогенних навантажень, визначено три категорії ерозійності, запропоновано методи попередження і боротьби з ерозією.

In the article research of erosive processes is conducted on a tourist route on a mountain Goverla. The division of firmness of natural complexes is given to the anthropogenic influence, certainly 3 categories of erosive, the methods of warning and prevent erosion is offered.

Постановка проблеми. Наукове дослідження ерозійних процесів в гірських умовах є необхідною умовою для забезпечення ефективного природокористування, насамперед в місцях туристичних маршрутів, де вплив на екосистеми особливо відчутний. Ігнорування ерозійних негативних процесів в майбутньому може привести до катастрофічних наслідків.

Дослідження із проблематики. Дослідження ерозійних процесів Чорногори та Українських Карпат проводились багатьма вченими, серед яких Н.Библюк, І.Ковальчук та О.Стиранівський [1], В.Клапчук [4], Я.Кравчук [5; 6; 7], М.Лаврук, А.Мельник та І.Ковальчук [8], А.Мельник [9], Міллер [10], Г.Рудько [11], Р.Сливка та ін. [12], Д.Стадницький, Я.Кравчук та ін. [13; 14], Цись [17] та ін.

Досліджувана територія згідно геоморфологічного районування входить до району альпійського та середньогірного рельєфу гірських груп Свидівця і Чорногори Полонинсько-Чорногірської області [7; 16; 18]. За тектонічною будовою долина Пруту, вздовж якої проходить туристичний маршрут на г.Говерла, утворена в смузі поширення Чорногірської структурно-фаціальної зони, де виділяються невеликі луски і покриви, що насунуті в північно-східному напрямку на Скибову зону [3]. Це надає Чорногірському хребту виразної асиметрії – північно-східні схили крутіші південно-західних. Тут переважає радіальний характер розчленування, розвинуті форми давнього зледеніння [2; 7; 15; 18]. Б.Свідерський [19] вказував на сліди двох

комплексів моренних відкладів, що свідчить про дворазове зледеніння Чорногори. Крім реліктово-гляціальних форм, тут розповсюджені глибокі ерозійні форми (долини верхів'їв Пруту і його приток), конуси виносів, осипи, зсуви [6; 7].

В долині р. Прут Чорногірський масив представлений трьома паралельними хребтами, які витягнуті з північного заходу на південний схід. Північніше головного хребта, що фіксується вершинами Говерла (2061 м н.р.м.), Брескул (1911 м н.р.м.), Пожижевська (1822 м н.р.м.), Данцеж (1855 м н.р.м.), Туркул (1937 м н.р.м.), розташовані, розчленовані витоками Пруту і його приток, хребти з вершинами Козмеска (1571 м н.р.м.), Маришевська (1567 м н.р.м.) та Кукул (1539 м н.р.м.).

Чорногірський масив представлений набором різновікових морфогенетичних комплексів рельєфу, перший з яких займає найвищі гіпсометричні рівні (1250–2061 м н.р.м.) і представляє середньогір'я зі слідами давнього зледеніння та реліктами поверхонь вирівнювання на структурах Говерлянської підзони Чорногірської тектонічної зони – слабоопуклі поверхні вершин та гребені Чорногори та її відрогів, що зберігають сліди вирівнювання [3; 7]. Тут часто зустрічаються реліктові кам'яні розсипи, що утворилися в період плейстоценового зледеніння і приурочені до виходів масивних чорногірських пісковиків. На схилах вони утворюють «кам'яні ріки» з уламків пісковиків плитчастої форми, сильно вивітрених та покритих накипними лишайниками.

У цей рельєф врізані льодовиково-ерозійні форми плейстоценового зледеніння, що представлені двохступеневими карами та троговими долинами. На території Говерлянського природоохоронного науководослідного відділення (далі – ПОНДВ) Карпатського національного природного парку (далі – КНПП) нараховується три карові ніші. Кари у верхів'ях Пруту видовжені і мають незначні розміри (150–300 x 300–600 м). Лінія врізу карів у схили середньогір'я розташована на абсолютній висоті 1550–1800 м. На стінках карів широко представлені відпрепаровані денудацією відслонення корінних гірських порід, де концентрується значна кількість реліктових та рідкісних видів рослин. До стінок карів приурочено також основні сніжники, які на сучасному етапі мають значне рельєфоутворююче значення. Досить інтенсивно відбувається фізичне вивітрювання, в результаті якого формуються осипища.

Верхні кари (котли), які розташовані в пригребеневій частині

північно-східного макросхилу, виникли в результаті сніжникової і льодовикової ерозій та інтенсивного фізичного вивітрювання. Нижні котли, розташовані під крутими денудаційними уступами та складені стійкими крейдовими пісковиками й конгломератами, і простежуються у вигляді котловин, створених під дією водної та льодовикової ерозії в зоні м'яких флішових порід. Їх виникнення пов'язане з ранніми стадіями плейстоценового зледеніння Чорногори. Розміри цих котловин у два рази більші від верхніх котлів; значно більша й висота та крутизна їх стінок. Днища ерозійно-льодовикових котловин розташовані на висотах 1300–1400 м н.р.м., виходи з них замикаються поперечними уступами. Тут чітко простежуються вали бокових та стадіальних морен довжиною від десятків до кількох сотень метрів (700 м – у Брескульській котловині) і заввишки до 18–20 м. Бокові, рідше поперечні вали стадіальних морен спостерігаються і нижче котловин, уздовж русел потоків. Майже горизонтальна поверхня днищ та поперечні моренні вали сприяли нагромадженню тут значної товщі водно-льодовикових відкладів [6; 7; 18; 19; 21].

Інший тип рельєфу – сильно розчленоване середньогір'я з реліктами поверхонь вирівнювання знаходиться в межах 800–1500 м н.р.м і представлений хребтами другого порядку (Козмеска, Маришевська). Залишки поверхонь вирівнювання спостерігаються тільки на вершинах і хребтах заввишки понад 1380 м н.р.м. Цей тип рельєфу сформувався переважно в результаті тривалого ерозійного розчленування та денудаційних процесів. Переважають схили крутизною 15–20°, місцями до 30–40°. Часте чергування стійких пісковиків з прошарками аргілітів викликає східчастість профілю і виникнення комбінованих схилів площинного змиву та делювіального нагромадження.

Сучасні геоморфологічні процеси на території Говерляньського ПОНДВ безпосередньо залежать від структурно-літологічних особливостей та найновіших тектонічних рухів. Істотний вплив на функціонування природних ландшафтів мають площинний змив та лінійна ерозія, які пов'язані з ритвинами, ерозійними борознами і зворами. Найчастіше ці форми рельєфу зустрічаються у середньогір'ї в межах 1000–1400 м н.р.м. Осипища і лавини приурочені головним чином до льодовиково-ерозійного рельєфу. По обидвох боках туристичного маршруту на г. Говерла, проведено визначення класів стійкості природних комплексів до антропогенних навантажень згідно методики, прийнятої для ведення лісовпорядних робіт [20] (табл. 1).

Таблиця 1.

Класи стійкості природних комплексів

Переважаючі породи, категорії земель	Класи стійкості				
	I	II	III	IV	V
	Крутизна схилів, градуси				
Хвойні	–	0-5	6-10	11-20	> 20
Твердолистяні	0-5	6-10	11-15	16-25	> 25
М'яколистяні	0-5	6-10	11-20	21-30	> 30
Ландшафтні поляни	0-5	6-10	11-15	–	–
Луки, пасовища, сінокоси	–	–	0-5	6-15	> 15

В результаті, за геоморфологічними та ґрунтово-ботанічними умовами встановлено, що на прилеглих до маршруту ділянках переважає IV (34,9 %) та III (33,6) класи стійкості, які разом з небезпечним для природної екосистеми V класом стійкості становлять майже 78 % і викликають певне занепокоєння у плані збереження тут природної стабільності (табл. 2).

Таблиця 2.

Класи стійкості прилеглих до маршруту ділянок

Ділянки маршруту від КПП Говерляньського ПОНДВ до вершини г. Говерла	Класи стійкості									
	I		II		III		IV		V	
	м	%	м	%	м	%	м	%	м	%
Права сторона маршруту	–	0	300– 1650; 4300– 6800	32,3	6800– 9500	22,7	0–300; 1650– 4300; 10600– 11900	35,7	9500– 10600	9,3
Ліва сторона маршруту	750– 850	0,8	0–250; 7950– 9050	11,4	250– 750; 850– 1550; 4200– 6200; 6200– 7950; 9050– 9400	44,5	1550– 4200; 10500– 11900	34,0	9400– 10500	9,3
Загалом:	100	0,4	5200	21,8	8000	33,6	8300	34,9	2200	9,3

Говерляньське ПОНДВ більшою частиною розташоване у

заповідній зоні Карпатського НПП, тому сучасне антропогенне навантаження тут зведене до мінімуму [10; 21]. Однак, при цьому мають місце різні його прояви. Перш за все, це стосується спортивної бази «Заросляку», яка проводить свою діяльність, як спортивна і як база відпочинку, з усіма негативними впливами на природні комплекси. До неї від шосейної дороги Ворохта – Верховина до контрольно-пропускного пункту Говерлянського ПОНДВ прокладено автомобільну дорогу з асфальтним покриттям, далі – з твердим гравійним покриттям, а також підземну лінію електропередач та телефонного зв'язку. Вздовж дороги спостерігаються численні зсуви. Від бази «Заросляку» прокладено декілька туристичних маршрутів на г. Говерла. У 1998 р. безпосередньо біля бази проведено суцільну вирубку лісу з метою будівництва трампліну для фрістайлу. Маршрут на г. Говерла також завдає шкоди, оскільки влітку та восени в урочищах, через які він проходить, спостерігається оголення коріння дерев, знищення лісової підстилки і мохового вкриття, ущільнення ґрунту, що сприяє розвитку різних ерозійних форм. У високогір'ї в межах маршруту активізується лінійна ерозія.

Має місце певне антропогенне навантаження на схили г. Пожижевська, де розташований біологічний стаціонар Інституту екології Карпат НАН України і сніголавинна станція «Пожижевська», куди від «Заросляку» прокладена ґрунтова дорога. Нижче «Заросляку» у долині Пруту на висотах близько 1000 м н.р.м. знаходиться Чорногірський стаціонар Львівського національного університету, який теж здійснює певний антропогенний вплив на оточуючі природні комплекси, насамперед, за рахунок побутових стоків та викидів. Нижче функціонує форельне господарство з чисельними ставками-розплідниками форелі, в результаті чого сильно трансформовано флювіо-гляціальні форми рельєфу.

Незначний вплив на природні комплекси має також аматорський збір грибів, дикоростучих плодів та ягід. Внаслідок проїзду транспорту через територію Говерлянського ПОНДВ в атмосферу викидаються шкідливі речовини, руйнуються рослинні угруповання вздовж доріг. Після масових сходжень на Говерлу та інші вершини Чорногори відбувається нагромадження побутового сміття вздовж стежок, після дощів активізуються ерозійні процеси (рис. 1) тощо.

На туристичних маршрутах в місцях найбільшого розвитку бокової та глибинної ерозії, а при можливості, в місцях, де існує загроза активного прогресу ерозійних процесів, необхідно застосувати всі

необхідні та можливі заходи боротьби. Дослідженнями Івано-Франківського проектно-конструкторського технологічного інституту та Карпатського НПП встановлено, що способи боротьби з водною ерозією в місцях їх найбільшого поширення визначаються категорією ерозійності (зруйнованості), при чому враховувалася перспектива подальшого використання туристичного маршруту [21]. Визначено три категорії ерозійності (I, II, III), де I – сильнозруйновані ерозією ділянки, де переважають процеси вимивання; II – середньозмиті ділянки; III – слабозмиті ділянки. На ділянках III категорії необхідно проводити попереджувальні протиерозійні заходи; на ділянках II та I категорії треба застосовувати найпростіші гідротехнічні споруди та заходи і використовувати їх з врахуванням стану, сезону та погодних умов. В місцях найбільшого поширення глибинної та бокової ерозії, де розмиви привели до першого етапу яроутворення, необхідно застосовувати складніші гідротехнічні споруди з метою згасання і подальшого припинення ерозійної діяльності.

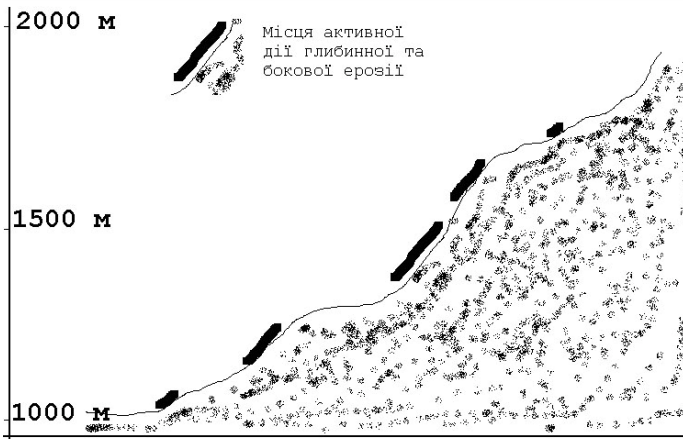

Рис. 1. Місця максимального розповсюдження ерозійних процесів на схилі г. Говерла

На нашу думку, основними вимогами, яких треба дотримуватися при проектуванні нових туристичних маршрутів, та методами боротьби в місцях прогресування бокової та глибинної ерозії на вже діючих туристичних маршрутах, мають бути наступні: в місцях перетину стежки струмками необхідно встановлювати водопропускні споруди; при виникненні локальних вибоїн своєчасно укріплювати їх хворостом чи відходами лісозаготівель; на вражених ерозією ділянках

слід встановлювати хмизове кріплення та перепади дна ярів, дерев'яні донні перепади, будівництво плетених загат з різним кріпленням водобійних ділянок, будівництво перепадів із фашин, кріплення відкосів мощенням і камінною накидкою в плетені клітки, а також плотовими й хмизовими вистилками (рис. 2–4) [20; 21].

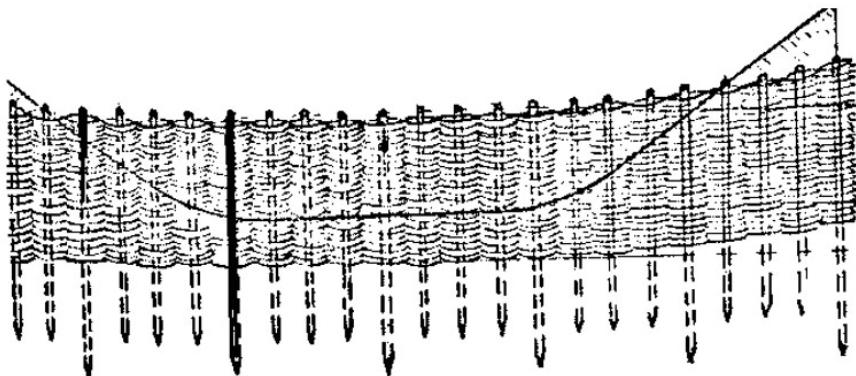
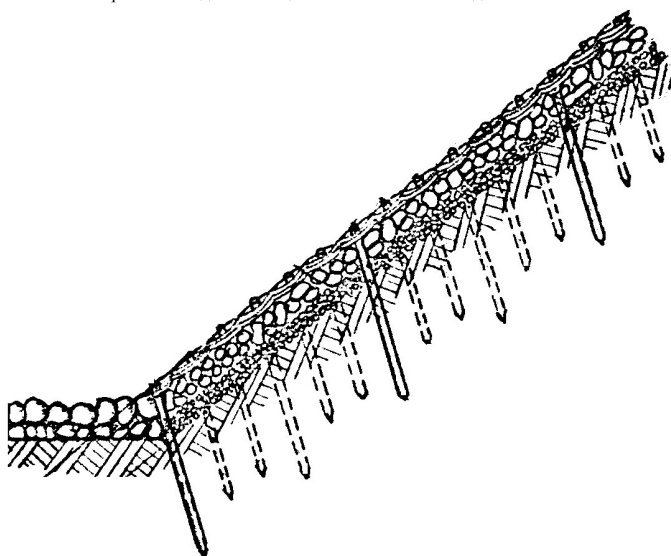

Рис. 2. Плетенева загата

Рис. 3. Кріплення відкосів мощенням і кам'яною накидкою в плетені клітки

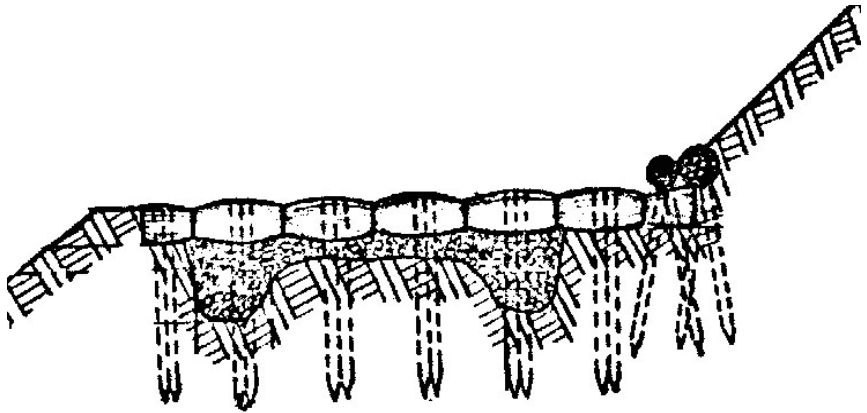

Рис. 4. Протиерозійні кріплення для канавок та ритвин

Ці види гідротехнічних заходів є економічно- та ресурсовигідними. Економічна доступність є основним фактором для проведення таких видів протиерозійних робіт на туристичних маршрутах.

Висновки. Територія, по якій проходить туристичний маршрут на гору Говерла, знаходиться під постійним антропогенним впливом. Щороку тисячі туристи піднімаються на найвищу точку Українських Карпат, завдаючи шкоди місцевій екосистемі. Опосередковано це проявляється і в ерозійних процесах, які з кожним роком збільшують площу свого поширення. В даній статті нами було проведено дослідження результатом якого є запропоновані методи попередження і боротьби з ерозійними процесами.

Література:

1. Библюк Н. Екологічні проблеми Гуцульських Карпат та шляхи їх вирішення / Н.Библюк, І.Ковальчук, О.Стиранівський / Історія Гуцульщини. – Львів : Логос, 2001. – Т. VI. – С. 540–570.
2. Буцура В.В. Плейстоценовий возраст Восточных Карпат / В.В.Буцура // ДАН СССР. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1946. – Т.53. – № 6. Новая серия. – С. 549–552.
3. Геология СССР. – М.: Недра, 1966. – Том 48. Карпаты. – Часть 1. Геологическое описание. – 540 с.
4. Клапчук В.М. Етапи розвитку річкових долин басейну верхнього Пруту / В.М.Клапчук. – Автореф дисер. ... кандидата географічних наук, 11.00.04 «геоморфологія та еволюційна географія» – Київ, 1994. – 22 с.

5. Кравчук Я.С. Залежність сучасних геоморфологічних процесів від типологічних особливостей рельєфу / Я.С.Кравчук // Вісн. Львів. ун-ту. – Льв., 1982. – Сер. геогр. – Вип. 13. – С. 24–32.
6. Кравчук Я.С. Рельєфообразующие процессы и их динамика в Украинских Карпатах и прилегающих территориях / Я.С.Кравчук // Вест. Льв. ун-та. – Льв., 1984. – Вып.14. – С. 20–25.
7. Кравчук Я. Геоморфологія Полонинсько-Чорногірських Карпат: Монографія / Я.Кравчук. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 188 с.
8. Лаврук М. Екологічні проблеми Гуцульщини / М.Лаврук, А.Мельник, І.Ковальчук / Історія Гуцульщини. – Львів:Логос, 1999. – Т. IV. – С. 89–92.
9. Мельник А.В. Ландшафтно-екологічна оцінка негативних рельєфотвірних процесів в Українських Карпатах / А.В.Мельник // Вісн. Львів. ун-ту. – 1999. – Сер. геогр. – Вип. 26. – С. 85–92.
10. Миллер Г.П. О связи вредных стихийных процессов с ландшафтной структурой Карпат / Г.П.Миллер, И.Я.Вишневский // Докл. и сообщ. Льв. отд. ГО УССР. – Льв.:Изд-во ун-та, 1969. – С. 9–13.
11. Рудько Г.І. Інженерно-геоморфологічний аналіз рельєфоутворюючих процесів (на прикладі Карпатського, Кримського та Кавказького регіонів)/ Г.І.Рудько. – Автореф. дисер. ... доктора географічних наук. – Київ. – 1996. – 55 с.
12. Сливка Р.О. Ерозійно-денудаційні процеси в Українських Карпатах / Р.О.Сливка, Б.Я.Голояд, В.М.Паневник. – Івано-Франківськ, 1995. – 114 с.
13. Стадницький Д.Г. Развитие эрозионных процессов в Украинских Карпатах / Д.Г.Стадницький, Я.С.Кравчук, О.И.Болюх // Геоморфология. – 1975. – № 1. – С. 46–50.
14. Стадницький Д.Г. Геолого-географічні передумови розвитку і поширення сучасних стихійних процесів в Українських Карпатах / Д.Г.Стадницький, Я.С.Кравчук // Геогр. проблеми Українських Карпат і Поділля. – К., 1970. – С. 248–250.
15. Цись П.Н. О древнем оледенении Карпат / П.Н.Цись //Доп. та пов. Льв. держ. ун-ту. – Льв., 1955. – Вип.6. – Ч. 2. – С. 6–8.
16. Цись П.Н. Геоморфологические районы Советских Карпат / П.Н.Цись // Наук. зап. Льв. держ. ун-ту. – Льв., 1956. – Т.39. – Вип. 3. – С. 5–24.
17. Цись П.М. Геоморфологія УРСР / П.М.Цись. – Льв.: В-цтво ун-ту, 1962. – 262 с.
18. Gasiowski H. Slady glazyalne na Czarnohorze / H.Gasiowski // Kosmos. – Lwow, 1906. – Т.XXXI. – Z. 1-12. – S. 148–168.

19. Swiderski B. Geomorfologia Czarnohory : Zbarwna mapa geomorfologiczna w skali 1:25000 / B.Swiderski. – Warszawa: Wyd. kasy Mianowskiego Inst. popierania nauki, 1937. – 74 s.
20. Матеріали лісовпорядкування території Карпатського НПП 1981 року. – Ірпінь, 1981. – 358 с.
21. Літопис природи. – Т.т. 1-23. – Яремче, 1986–2008.

УДК 911.3 : 379.85 : 726.5 (477.83)

**ДЕРЕВ'ЯНЕ ЦЕРКОВНЕ БУДІВНИЦТВО ЛЬВІВСЬКОГО
ПРИКАРПАТТЯ ЯК РЕКРЕАЦІЙНИЙ РЕСУРС
(НА ПРИКЛАДІ ДРОГОБИЦЬКОГО
ТА СТРИЙСЬКОГО РАЙОНІВ)**

О.О. Кланчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті наведена характеристика дерев'яних сакральних споруд Львівського Прикарпаття на прикладі Дрогобицького і Стрийського адміністративних районів Львівської області з метою їх використання у релігійному туризмі та створенні на їх базі рекреаційних центрів.

The problem of investigation of wooden religious constructions of the Lviv Peredkarpatia is reflected (on the example of Drohobych and Stryj districts) with the purpose of their use in religious tourism and creation on their base recreation centres.

Актуальність теми. На сьогоднішній день туристична галузь є важливою статтею дохідної частини бюджету України, проте релігійний туризм, який є складовою цієї галузі, ще недостатньо або у неповному обсязі використовується. Цей вид туризму має всі потенційні можливості для потужного розвитку, адже у Львівській області зосереджена значна частина пам'яток сакральної архітектури України. Тут представлені такі її складові, як церкви, дзвіниці, костели, монастирі, синагоги. Релігійний туризм має особливе значення не тільки для розвитку внутрішнього туризму в Україні, але й для зарубіжного, оскільки викликає великий інтерес як з боку паломників, віруючих, дослідників релігії та архітектури, екскурсантів. У Львівській області зосереджена велика кількість культових споруд, тому налагодження мережі екскурсійних маршрутів повинно бути пріоритетним завданням у стратегії розвитку регіону. Однак, на сьогоднішній день пам'ятки сакральної архітектури у галузі туризму практично не використовуються, або використовуються

неефективно. Тому і виникла потреба у теоретичному визначенні основних віх їх рекреаційного використання. Це і становить основну мету наших досліджень, для досягнення якої проведено облік та описано пам'ятки сакральної дерев'яної архітектури Дрогобицького та Стрийського районів Львівської області. Слід зауважити, що на території Дрогобицького і Стрийського районів розташовані дуже цінні пам'ятки не лише архітектури, а й інших видів історико-культурної спадщини України (живопис, скульптура тощо).

Постановка проблеми. З усіх видів мистецтв архітектура найбільш різнопланово пов'язана з суспільством, його історією, культурою, політикою, соціально-економічним устроєм, природою та кліматом. В архітектурі як мистецтві високого соціального призначення найбільш повно віддзеркалюється національна самобутність та ментальність народу. Проблема національної неповторності, своєрідності, спадкоємності та розвитку національних традицій в українській архітектурі протягом багатьох років привертає увагу науковців, майстрів архітектури та мистецтва. Це одна з найбільш складних теоретичних проблем, яка має велике практичне значення для сучасного розвитку української архітектури як великого мистецтва формування гармонійного життєвого середовища. Ця проблема тісно пов'язана з освоєнням та дбайливим ставленням до вітчизняної історико-культурної спадщини, без чого неможливий усталений розвиток сучасного архітектурного потенціалу нашої країни [8].

Виклад основного матеріалу. Особливе місце серед витворів української архітектури, зокрема сакральної архітектури посідають дерев'яні храми. Українська дерев'яна церква – унікальне явище світової культурної спадщини. Попри регіональні особливості, вона має виразні риси першовідрічників народної монументальної архітектури, що сягають часів язичництва та раннього християнства на Русі. Наприкінці ХХ ст. в Україні налічувалось 1900 дерев'яних храмів. Дві третини з них у Західній Україні, зокрема 600 – на Львівщині. Серед найвидатніших майстрів минулого – І. Пантелімон із Бойківщини, І. Хом'юг із Жовківщини, І. Васенько із Кам'янки Струмилової.

Найхарактерніше, що вирізняє українські дерев'яні церкви з-поміж інших – це перекриття головного церковного приміщення не пласкою стелею, а верхом – вежоподібним зрубом великої висоти [10]. Більшість церков на Львівщині є тридільними, тобто складаються із трьох частин-зрубів. За християнськими канонами храм має бути

орієнтований вітварем на схід. Тому, як правило, частини тридільної церкви відповідають сторонам світу. Так, бабинець – західне приміщення, де найчастіше знаходиться і вхід до храму. Під час літургії тут стояли жінки, звідки й походить назва – «бабинець». Нава – середнє приміщення храму, розташоване між бабинцем і вітварем – східним приміщенням церкви, відокремленим від нави іконостасом. Це найсвятіша частина храму, де зберігаються престол і жертвник.

Зрубна конструкція стін складається із горизонтально покладених і ретельно припасованих одна до одної зрубин-брусів або колод. Стійкість зрубу до деформацій забезпечує власна вага зрубин та їх зв'язування по кутах споруди врубками, коли виступ на одному брусі входить у відповідний паз на іншому. Виступи, тобто вільні кінці брусів, що виступають з площини стіни, утворюють кутові кронштейни, які служать опорою для вище розташованих конструкцій даху. Зруб додатково скріплювали міцними кілочками із дерева – тиблями. Один ряд із горизонтально покладених зрубин кількістю від чотирьох до восьми, з'єднаних на кутах врубками, називається вінцем зрубу. Нижній вінець зрубу утворений міцними дубовими колодами. Роль фундаменту, на який вкладаються підвалини, виконують стендари – вкопані сторч обрубки колод. Коли церква просідала на один бік, майстри важили церкву – тобто підважували, піднімали її з потрібного кута, й заміняли зогнілі підвалини або балки на нові. Пізніше церкви стали важити й підводити під них цегляний фундамент [7, с. 112–114].

Більшість дзвіниць та господарських споруд мали каркасну конструкцію. Каркас – система жорстко поєднаних між собою вертикальних стовпів, горизонтальних балок та діагональних підкосів, що утворює «кістяк» споруди. Часто в одній споруді нижній ярус має важку і міцну зрубну конструкцію, а верхній – легку каркасну.

Покриття церкви або її окремого приміщення називається «верхом». Ступінчасті (багатозаломні) верхи містять від одного до шести заломів. Цей елемент є сполученням прямовисного зрубу зі зрізаною пірамідою. Залом – унікальний конструктивний елемент, що зустрічається виключно в архітектурі українських дерев'яних храмів. Інший тип церковного верху – баня, в якій восьмерик переходить у зімкнуте склепіння. Іноді над банею влаштовують світловий (з віконцями) або сліпий (без віконць) ліхтарик, який завершується маківкою, від якої через підхрестове яблуко починається хрест. Всі дерев'яні церкви мали гонтове покриття. Гонт – дерев'яний

покрівельний матеріал дахів, верхів і стін церкви у вигляді невеликих колотих дощочок, клинчастих у перерізі. Гонтом покривають не лише дахи, а й стіни церкви над опасанням. Покриття стін гонтом називається кожухуванням, а обшивка дошками – ошालюванням.

Обрамлення дверного прорізу називається «одвірок», воно заслуговує особливої уваги через те, що часто прикрашалось різьбленням і написами про побудову або реконструкцію церкви, де вказувалися дати, імена майстрів, благодійників [7, с. 112–114].

Нижче наведемо коротку характеристику дерев'яних церков Дрогобицького та Стрийського районів Львівської області.

Церква Святого Юра, XV-XVI ст., м. Дрогобич. Дерев'яна, тризрубна, триглова. Складається з квадратного центрального зрубу з маленькими граненими конхами з обох сторін. Збереглися сліди зовнішніх розписів – орнаментальних композицій на карнизах і стінах другого ярусу бабинця [4, с. 98–99]. Стінопис храму, що складається з трьох різночасових циклів, – найповніше збережений серед розписів дерев'яних церков України [7, с. 58]. **Дзвіниця церкви Святого Юра, 1670 р., м. Дрогобич.** Дерев'яна, квадратна в плані, чотирьохярусна, завершена барочним розділом дзвіниця, розташована на північний захід від церкви [4, с. 98–99].

Церква Воздвиження Чесного Хреста, початок XVI ст., м. Дрогобич. Дерев'яна, тризрубна, двоголова. До квадратного центрального зрубу із заходу примикає квадратний бабинець, а зі сходу – граньований п'ятистінний зруб із приміщенням з півночі. Центральний і східний зруби оточені опоясанням на випусках вінців і приставних кронштейнах, а бабинець – двоярусною аркадою-галерею. Центральний зруб значно вищий бічних, перекритий чотирикатним шатром, увінчаним восьмигранним верхом на двоярусному восьмеріку. Бабинець перекритий восьмигранним шатром на низькому восьмеріку, східний зруб – п'ятикатним дахом. У компоновці має домінує потужний центральний зруб, який в контрасті з меншими боковими об'ємами створює статичний силует. У інтер'єрі монументальний живопис темпері, що представляє велику художню цінність. У 1970–1971 рр. проведена реставрація пам'ятки. Відновлені перекриття, відреставрований інтер'єр. **Дзвіниця церкви Воздвиження Чесного Хреста, друга половина XVII ст., м. Дрогобич.** На північний схід від пам'ятки розташована дзвіниця, яка разом з ним утворює архітектурний ансамбль. Дерев'яна, квадратна в плані, каркасної конструкції, триярусна, завершена

шатром. Стіни другого ярусу значно звужуються догори. Третій ярус вирішений у вигляді аркади-галереї. Форми дзвіниці походять від оборонних дерев'яних замкових веж [4, с. 96–98].

Церква Успіння Пресвятої Богородиці, 1644 р., смт. Медениця Дрогобицького району. Дерев'яна, тризрубна, без розділів. Складається з квадратного в плані центрального об'єму і подовжених прибудовами прямокутних західного і східного зрубів. Піддашшя, на випусках вінців, і дах покриті гонтом [4, с. 128–129]. Церква не має звичних верхів, і цим подібна до дерев'яних храмів хатного типу [7, с. 50]. **Дзвіниця церкви Успіння Пресвятої Богородиці, XVII ст., смт. Медениця Дрогобицького району.** Двоярусна, каркасна, квадратна в плані, під шатром. Піддашшя лежить на приставних кронштейнах, стіни обшиті дошками.

Церква Покрови Пресвятої Богородиці і дзвіниця, XVII ст., с. Попелі Дрогобицького району. Дерев'яна, тризрубна. Всі квадратні в плані зруби накриті двосхилою кривлею, яка трохи підвищена над центральним об'ємом і завершена маківкою [4, с. 128–129]. Церква належить до рідкісного безверхого типу, а її різновисокі дахи вкриті гонтом [7, с. 64]. У південно-західному куті двору знаходиться дзвіниця. Дерев'яна, двоярусна, каркасна, квадратна в плані, шатрова [4, с. 128–129].

Церква Святого Миколая і дзвіниця, 1801 р., с. Івана Франка Дрогобицького району. Дерев'яна, тризрубна, одноверха. До квадратного в плані центрального зрубу зі сходу і заходу примикають менші, квадратні зруби. Центральний зруб значно вищий бічних, перекритий шоломоподібним верхом. Бічні об'єми накриті двосхилими дахами, які створюють на фасадах трикутні фронтони. Споруда по периметру оточена нешироким піддашшям на кронштейнах. У інтер'єрі високі і широкі аркові вирізи об'єднують зруби в анфіладу приміщень. На південний захід від споруди розташована дзвіниця. Дерев'яна, квадратна в плані, триярусна, завершена восьмигранним приплюснутим верхом на низькому восьмиерику. Конструкція каркасна. Перший ярус – відкритий, другий і третій – з підсябиттям. Вузькі отвори завершують третій ярус і восьмирик [4, с. 127].

Церква Святого Пророка Іллі, 1698 р., с. Лішня Дрогобицького району. Дерев'яна, складається з трьох квадратних в плані зрубів. Однакові західний і центральний зруби перекриті чотирискатним дахом, східний – трискатним. Нава і східний зруб оточені піддашшям,

що опирається на випуски вінців, західний притвор з трьох сторін оточений відкритою галереєю з аркадою на різьблених стовпах. У інтер'єрі всі об'єми мають плоске перекриття. Західний зруб розділений на два яруси. На верхньому влаштовані емпори [4, с. 127–128].

Дзвіниця церкви Святого Архистратига Михаїла, 1821 р., с. Новий Кропивник Дрогобицького району. Надбрамна дзвіниця розташована на північний захід від споруди. Дерев'яна, квадратна в плані, з приміщенням, що примикає до західної стіни, двоярусна (четверик на четверику), з шатровим чотирикатним верхом. Нижній зрубний ярус ошальований, верхній – каркасний, завершений відкритою аркадою [4, с. 128–129].

Церква Собору Пресвятої Богородиці, 1700 р., с. Сілець Дрогобицького району. Дерев'яна, тризрубна, триголова. Складається з квадратного центрального зрубу, меншого квадратного бабинця і граньованого п'ятистінного східного зрубу. Центральний зруб перекритий шатровою главою на восьмерику. Споруда оточена піддашшям на випусках вінців, яке переходить в опоясання довкола бабинця. Хори розташовані в західній частині бабинця. *Дзвіниця церкви Собору Пресвятої Богородиці XVIII ст., с. Сілець Дрогобицького району.* На північний захід від церкви розташована дзвіниця. Дерев'яна, квадратна в плані, триярусна (четверик на четверику), каркасна з шатровим завершенням і піддашшям [4, с. 129].

Дзвіниця церкви Святого Архистратига Михаїла, XVIII ст., с. Верчани Стрийського району. Споруда дерев'яна, квадратна в плані, триярусна із шатровим чотирикатним верхом, каркасної конструкції. Стіни сильно нахилені всередину, це значно збільшує висоту дзвіниці. Третій ярус із відкритою аркадою є значно нижчим, ніж нижні яруси [4, с. 217–218].

Церква Воздвиження Чесного Хреста і дзвіниця, XVIII ст., с. Добрівляни Стрийського району. Дерев'яна, двозрубна, покрита двосхилим дахом. У плані складається з квадратної нави і вузького прямокутного східного зрубу. Гребінь даху увінчаний невеликим круглим ліхтарем. Пам'ятка є рідкісним типом архаїчного двозрубного храму. Дзвіниця двоярусна, каркасна, квадратна в плані, під шатровим дахом.

Церква Святого Миколая, XVII ст., с. Стрільків Стрийського району. Дерев'яна, тризрубна, одноголова. У XIX ст. до бабинця прибудований притвор, а до східного зрубу – приміщення із

південного боку. Центральний зруб накритий шатром на двох четвериках, західний і східний – трискатним дахом. Будівля оточена піддашшям, що спирається на випуски вінців і стовпи. Крівля і стіни вище піддашшя покриті гонтом. *Дзвіниця церкви Святого Миколая, XIX ст., с. Стрільків Стрийського району.* Одноярусна, каркасна, квадратна в плані, дах шатровий.

Церква Святого Духа і дзвіниця, 1810 р., с. Підгірці Стрийського району. Дерев'яна, тризрубна, триголова. Квадратні в плані зруби завершені чотиригранними шатрами, які мають по одному залому над бічними і два – над центральним об'ємами. Споруду оточує піддашшя, яке спирається на випуски вінців. Дзвіниця двоярусна, каркасна, квадратна в плані, покрита невисоким шатром [4, с. 218–219].

Висновки. Туристично-екскурсійна робота є важливим джерелом отримання знань про історію розвитку релігії в Україні, яка є духовним стрижнем національної культури і об'єднавчою основою нації. Володіння цим масивом знань є необхідною умовою подальшого розвитку суспільства і збереження його культурних надбань. Релігійний туризм виконує ряд важливих функцій, серед яких пізнавальна, естетична, виховна. Пам'ятки церковної історії і культури є засобом утвердження національної свідомості і самосвідомості, відтворення історичної пам'яті, виховання патріотизму, розвитку естетичних і художніх смаків [7]. Проте унікальна церковна архітектура, якою славилася Західна Україна, зараз на межі цілковитого знищення. Будівлі, що належать до пам'яток історії та архітектури, гинуть у пожежах, кількість яких упродовж останніх років невпинно зростає. Велика кількість церков потребує негайної реставрації, особливо заміни гонтового перекриття. В січні 2005 р. Міністерство культури розпочало реалізацію Державної програми зберігання пам'яток дерев'яної сакральної архітектури, розраховану до 2010 р. Програмою передбачається скласти перелік дерев'яних церков, що збереглися до нашого часу, вивчити їхній стан, а потім провести необхідні роботи з реставрації [8].

На сьогоднішній день пам'ятки сакральної архітектури використовуються, практично, лише для участі у церковних обрядах, поодинокі – для вивчення архітектури, історії церкви, церковних документів тощо. Це, звичайно, добре, але популяризація церковних знань, реліквій, споруд і т. п. має базуватись на проведенні екскурсій, насамперед тих, що носять комплексний характер, і поряд з цією

метою виконують ще ряд цілей пізнання – ознайомлення з природними та соціально-економічними рекреаційними ресурсами, освітніми та культурними об'єктами тощо. На базі вище наведених сакральних комплексів доцільно створити мережу релігійно-пізнавальних туристичних маршрутів.

Література:

1. Вечерський В.В. Українські дерев'яні храми / В.В.Вечерський. – К.: Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2007. – 271 с.
2. Логвин Г.Н. Украинские Карпаты / Г.Н.Логвин. – М.: Искусство, 1973. – 192 с.
3. Палков Т. Львівська область. Найцікавіші місця / Т.Палков. – Львів: Ладекс, 2008. – 63 с.
4. Памятники градостроительства и архитектуры Украинской ССР: иллюстрированный справочник-каталог в 4 т. / [Н.Л.Жариков (гл. ред.) и др.]. – Киев: Будівельник, 1983: Т. 3. [редкол.: Г. Н. Логвин (отв. ред.)]. – 1985. – 336 с.
5. Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича / Р.Пастух. – Львів: Каменяр, 1991. – 165 с.
6. Прибега Л.В. Дерев'яні храми Українських Карпат / Л.В.Прибега. – К.: Техніка, 2007. – 168 с.
7. Сорок чотири дерев'яні храми Львівщини / О.Крушинська. – К.: Грані-Т, 2007. – 120 с.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://referado.com>. – 27.05.2009.
9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.tourlib.columb.net.ua>. – 12.07.2009.
10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://ua-reporter.com>. – 24.05.2009.
11. Офіційний сайт Косівської РДА : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kosivrda.pp.net.ua/index/0-14>. – 18.07.2009.

УДК 911.3 : 502.4

РЕКРЕАЦІЙНА ОЦІНКА КЛІМАТУ У МЕЖАХ ГАЛИЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

Л.В.Ковальська

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

У статті подано характеристику клімату на території Галицького національного природного парку. Проведено його рекреаційну оцінку. В результаті дослідження й аналізу кліматичних показників

встановлені періоди з різним ступенем комфортності для рекреанта. Дуже комфортний та комфортний періоди – літній, на протязі травня-серпня та частково у зимовий. Мало комфортний та не комфортний – рання весна та пізня осінь. На придатний – аномальні показники як у літній так і в зимовий періоди.

The article reveals the characteristic of the climate at the territory of Halych National Natural Park. The recreational appreciation is given. The periods with different levels of convenience for a holiday-maker are established as a result of investigation and analyses of climate indices. Summer season is very convenient time, from May till August, winter season – partly. Less convenient and unfavourable time is early spring and late autumn. Abnormal indices are proper both in summer and winter periods.

Клімат є одним з провідних ресурсів, що зумовлює просторову організацію відпочинку (Н.Фоменко, 2007). Проте рекреаційна оцінка клімату є однією із теоретико-методологічною проблем рекреалогії. За В.І.Стафійчуком (2006), його оцінка повинна проводитись на основі медико-біологічного підходу, враховуючи сприятливість впливу на організм рекреанта. П.Царфіс встановив, що оцінку клімату для розвитку рекреації слід проводити на основі виокремлених класів комфортності, яких налічував вісім. Найбільш сприятливими вчені визначають умови теплового комфорту, тобто у межах +17-+20°C. П.Масляк (2008) визначив, що найсприятливіші умови для рекреації – тепле літо і не дуже холодна зима зі стійким сніговим покривом, а також жарке тривале літо і нетривала зима без стійкого снігового покриву. І.Кондор провів фізіологічно-кліматичну типізацію погод холодної та теплої пір року у залежності від швидкості вітру, температури повітря при певній теплоізоляції одягу та вивчив взаємозв'язок між температурою шкіри людини, її фізіологічним станом і типом погоди. Розробкою критеріїв взаємозв'язку метеоумов й самопочуттям людини, зокрема виявленням впливу на стан людини добових змін атмосферного тиску, коливань температури тощо займалися В.Богущийкий, І.Григор'єв, В.Русанов та інші вчені.

При оцінці кліматичних умов території Галицького національного природного парку (ГНПП) було взято до уваги їх комфортність до відпочиваючого, а саме: систему ефективних температур повітря, відносну вологість, інтенсивність і кількість опадів, швидкість вітру

тощо. Першочергово оцінку кліматичних ресурсів визначає температура повітря. Аналізуючи середньорічні та середньодобові температурні показники, визначено, що найсприятливішим у межах ГНПП є теплий комфортний період, який визначає можливості розвитку більшості видів рекреаційної діяльності (табл. 1).

Таблиця 1

Рекреаційна оцінка температурних показників повітря у межах ГНПП

Бали	Теплий період, t (°C)	Період, днів	Холодний період, t (°C)	Період, днів	Стан комфортності
5	+ 17+23	69	-5-10	9	дуже комфортний
4	+23,1-28	14	-10-15	5	комфортний
3	+12-17	50	0-5	22	мало комфортний
2	+7-12; > +33	67	-15-25	2	не комфортний
1	< +7	127	< -25	–	не придатний

Територія ГНПП розміщена у зоні ультрафіолетового комфорту, тобто УФВ надходить протягом усього року, але сприятливий для геліотерапії період з травня по жовтень. Тривалість сонячного саява, тобто світлового часу, на протязі якого можливе проведення різних видів рекреаційної діяльності триває 2500 год/рік.

Річна амплітуда атмосферного тиску визначається пануванням західного переносу повітряних мас і залежить від пір року. На території ГНПП 130–135 днів на рік панують циклони, що несприятливо впливають на окремі види рекреації через зміну тиску, температури, вологості повітря і т.і. Такі зміни визначають дискомфортні умови для території. Вітровий режим впливає через зміну повітряного режиму на організм людини. Умови для розвитку рекреації такі: штиль – 5 балів (46 днів), слабодинамічний (< 1 м/с) – 4 балів (131 днів); середньо- (1–4 м/с) – 3 балів (156 днів); сильнодинамічний (> 4 м/с) – 2 бали (27 днів); при швидкості вітру 7 м/с не рекомендується проведення рекреації – 1 бал (до 5 днів).

Циркуляція атмосфери визначає кількість та інтенсивність випадання опадів. Аналізуючи кількість, період випадання і вид опадів у межах парку встановлено, що для розвитку рекреації найбільш придатний літній мало дощовий період (табл. 2). Зима, на відміну від літа, характеризується дещо гіршими показниками, зокрема: недостатня висота снігового покриву (1–50 мм) впродовж 1,5

місяця обмежує розвиток зимових видів відпочинку.

Таблиця 2

Рекреаційна оцінка атмосферних опадів у межах ГНПП

Бали	Теплий період, мм	Період, днів	Висота снігового покриву, мм	Тривалість снігового покриву, днів	Стан комфортності
5	без опадів	160	10–50	8	дуже комфортний
4	0–10	62	1–10	43	комфортний
3	10–25	26	>50	–	мало комфортний
2	25–50	6	місцями	4	не комфортний
1	> 50	–	відсутній	56	не придатний

При характеристиці кліматичних показників береться до уваги також відносна вологість повітря. Нормальні показники відносної вологості повітря – 40–60 % оцінюються у 5 балів, при значеннях 30–40, 60–70 % – 4 бали, 70–80, 20–30 % – 3 бали, 80–90, 10–20 % – 2 бали, 90–100, 0–10 % – 1 бал. На території ГНПП переважають показники відносної вологості, яка оцінюється у 5 і 4 бали. Протягом року найбільша вологість повітря (у середньому, близько 65 %) приурочена до осінньо-зимового періоду (вересень – березень). Підвищена вологість спостерігається вночі (близько 70–80 %), а вдень – до 40 %. Влітку, в окремі дні вологість знижується менше 30 %: впродовж 2007 р. зафіксовано 6 випадків (табл. 3). При різних показниках вологості повітря відзначається мінливість температурних показників: при збільшенні вологості температурні показники знижуються і навпаки.

Таблиця 3

Число днів з вологістю повітря менше 30 % станом на 2007–08 рр.

Пункт	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
Галич	–	–	–	1	2	1	1	1	–	–	–	–

Під час відпочинкового періоду співвідношення метеопказників інколи може виходити за межі комфорту, що негативно впливає на рекреанта. Наприклад, катастрофічно дощовий липень, в якому спостерігалось 16 днів з опадами, за які випало 324,7 мм (2007). Така значна кількість опадів зумовила різке підняття рівня води у ріках, і, відповідно, появи катастрофічного паводку. Аномально сухе і жарке літо 2008 р., коли температура повітря сягала +39 °C і вище.

Клімат впливає як позитивно, так і негативно на організм людини.

Позитивний вплив використовується для рекреаційної діяльності, зокрема для кліматолікування. Слід також зазначити, що при зміні кліматичних умов організм людини зазнає значних адаптивних навантажень, яких в цілому потрібно уникати і при організації відпочинку обов'язково враховувати і вибирати сезон, коли рівень адаптаційного навантаження організму буде найменшим (зміна температури на 6°C, тиску на 5 мб на добу).

Отже, кліматичні рекреаційні ресурси у межах території ГНПН є сприятливі для різних форм відпочинку, зокрема у теплий період. Починаючи з травня в межах парку складаються комфортні умови для організації відпочинку на повітрі (прийняття сонячних ванн, тривалі прогулянки, проходження туристичними маршрутами тощо). В цілому, територія парку володіє усіма умовами для перетворення її у спортивно-оздоровчий та відпочинковий рекреаційний комплекс.

Література:

1. Масляк П.О. Рекреаційна географія: Навчальний посібник / П.О.Масляк. – К. : Знання, 2008. – 343 с.
2. Сапожникова Е.Н. Страноведение: теория и методика туристского изучения стран : Учебное пособие для студ. высш. учебн. заведений / Е.Н.Сапожникова. – М. : Академия, 2004. – 240 с.
3. Стафійчук В.І. Рекреалогія : Навчальний посібник / В.І.Стафійчук. – К.: Альтерпрес, 2006. – 264с.
4. Ушаков Д.С. Страноведение : Учебное пособие. – Серия «Туризм и сервис» / Д.С.Ушаков. – М. : ИКЦ МарТ, 2007. – 256 с.
5. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія : Навчальний посібник / Н.В.Фоменко. – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 312 с.

УДК 338.484

РЕГІОНАЛЬНІ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ ЗБАЛАНСОВАНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Я.С. Коробейникова

*Івано-Франківський національний технічний університет
нафти і газу*

The modern problems of development of tourist industry are examined in a floor. The ecological factors of development of industry are analysed from the accounts of conception of steady development of territory. The economic problems of development of tourism are examined in a transitional period, features of the regional planning of tourist

infrastructure. Priority measures on the regional planning of tourist industry touch combination of estimation of natural rekreatsiynikh resources at the level of administrative districts with the estimation of ecological consequences of tourist activity.

Конференція ООН «Планета Земля» в Ріо-де-Жанейро через глобальну програму дій «Порядок денний на ХХІ століття» виробила зобов'язання щодо спільного планування дій у прагненні досягти збалансованого розвитку. Деякі дослідники вважають, що загалом принципи «Порядку денного на ХХІ століття» слабо поєднуються з плануванням туризму. Втім, прибічники збалансованого туризму безсумнівно визнали імперативи «Порядку денного на ХХІ століття», які були більш чітко розроблені стосовно деяких вразливих екосистем, включаючи гірські екосистеми [7]. Є численні формулювання принципу, який охоплює збалансований туризм. Вони визначають коло компонентів збалансованого туризму, включаючи:

- дотримання етичних принципів щодо неруйнування місцевої культури і довкілля;
- залучення місцевого населення до процесів прийняття рішень, що стосуються туризму;
- врахування рівності прав теперішніх і майбутніх поколінь при прийнятті рішень щодо туризму;
- обрання інтегрованого підходу до соціальних та економічних аспектів розвитку;
- поєднання процедур планування та оподаткування, щоб звести до мінімуму шкідливий соціальний, економічний та екологічний вплив.

Зараз є велика кількість літератури із збалансованого туризму, яка містить у собі багато різних напрямків, що стосуються екологічної, економічної та соціокультурної збалансованості. Проте, часто література з питань збалансованості містить широкі визначення, що ґрунтуються на невимірному ідеальному стані, яким можна керувати за допомогою низки головних принципів, які часто є нечіткими та суперечливими. Туризм можна визначити як систему збалансованого туризму, яка має справу із зростанням ринку, що розвивається, внаслідок зростання інтересу до природного середовища. Ландшафти і біорізноманіття є ключовими компонентами сервісу, на який сподіваються туристи. Цей ринок не є новим, але він, безумовно, значно розширюється. Проте, наприклад, екотуризм у деяких формах

може бути видобувним (екстрактивним). Такий туризм разом з іншими формами туризму може шкодити місцевим господарствам та руйнувати природні місця оселення і ландшафти. В країнах зі слабким регулюванням ринкової економіки розвиток туризму може стати реальною загрозою для якості довкілля. Ця загроза стає ще реальнішою, коли швидкий розвиток туризму підтримується з метою забезпечення економічного розвитку і підвищення рівня надходження валюти. Наприклад, у Непалі, «екотуризм» став синонімом екологічно деструктивного розвитку, який пов'язують з високим рівнем забруднення довкілля та вирубкою лісів [4]. Наприклад, розвиток туризму в Середземноморському регіоні з 1960-х рр. і донедавна ілюструє обсяги екологічного руйнування та зниження біорізноманіття, які можуть виникнути внаслідок розвитку туризму у великих масштабах [6]. Ця загроза може бути прямою, наприклад, внаслідок знищення узбережних місць оселення видів. Опосередкована загроза виникає, наприклад, внаслідок порушення та часто втрати традиційної природозберігаючої практики землекористування, що є реакцією місцевих господарств на нові умови. Туристична та рекреаційна діяльність часто призводить до великих втрат. Забруднення довкілля, порушення природної рівноваги, вплив на ландшафти, скупченість та фізична шкода довкіллю – все це є наслідком навмисних чи ненавмисних дій окремих туристів. Додатково до цього можуть бути інші втрати, такі як ослаблення місцевої культури та соціальні негаразди. Зменшення цих втрат до прийняттого рівня є значною проблемою сьогодення.

Розвиток туризму в Україні в останні роки має суперечливий характер. З одного боку – це зростання надходжень до бюджетів різного рівня, а з іншого – нестійке законодавство в галузі, підготовки кадрів для індустрії туризму, адаптація українських стандартів до стандартів ЄС в туристичній діяльності, інші проблеми. Проте, наприклад, частка туризму у експорті країн ЄС складає 14 %, туризм формує 8 % сукупного ВВП країн ЄС і забезпечує близько 11 % економічного зростання, кількість робочих місць у туристичній індустрії країн ЄС складає 12 % від загальної чисельності зайнятих. Проект Концепції розвитку туризму і курортів в Україні, який винесено на обговорення, визначає основні проблеми сучасного стану розвитку туризму в Україні [8]. Національний туристичний продукт має низьку конкурентоспроможність не лише на міжнародному, але і на внутрішньому туристичному ринках. Основні причини – це низька

якість складових національного туристичного продукту, значна частина природних територій та об'єктів історико-культурної спадщини не пристосовані для туристичних відвідувань, туристична інфраструктура не відповідає міжнародним стандартам щодо якості, так само якість обслуговування не відповідає вимогам щодо якості обслуговування в туристичній індустрії. Відсутність комплексної політики держави, не сформованість раціональних форм державного управління у сфері туризму і курортів приводить до переміщення управлінських структур з міністерства у міністерство, відсутності чітких регуляторних правил діяльності. Відсутність спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань туризму створює проблему комплексної системи управління туристичними ресурсами, недосконалість організаційно-правових та економічних механізмів реалізації державної політики у сфері туризму. Сучасний стан характеризується низьким рівнем усвідомлення органів державного управління ролі та значення туризму для соціально-економічного розвитку держави. Не виконується реально більшість положень «Програми розвитку туризму в Україні на період з 2002–2010 рр.», туризм як сфера економічної діяльності не виділена в «Стратегії економічного і соціального розвитку України «По шляху європейської інтеграції» на 2004–2015 рр.». Очевидно, це пов'язано з тим, що українські уряди так і не визнали туристичну галузь пріоритетною фактично, а не формально. Відсутня комплексна оцінка туристичних та рекреаційних ресурсів та цілісна система їх використання, невизначеність напрямків їх освоєння та розвитку, неефективним та протизаконним використанням унікальних природоохоронних та історико-культурних пам'яток. Так, Державний кадастр природних лікувальних ресурсів України не розроблено, хоча, наприклад, сьогодні використовується тільки 8 % від експлуатаційних запасів мінеральних вод. Проблемою сьогодення є нераціональний відвід землі, який, за відсутності чітко окреслених меж рекреаційних виділів, в майбутньому ускладнить зонування територій для туристично-рекреаційного освоєння. Не проведена інвентаризація історико-культурних об'єктів щодо їх атрактивності та можливості внесення до реєстру туристичних об'єктів. Сьогодні відсутнє будь-яке належне прогнозування та планування розвитку туризму, параметрів туристичних потоків відповідно до наявних ресурсних можливостей, потреб населення та економіки держави, узагальнення з питань розробки та реалізації

державної та місцевих програм розвитку туризму. Стихийний розвиток туризму в Україні створює немало проблем, в першу чергу, екологічних та економічних. Тому, створюється ситуація, коли галузь, розвиваючись, активно знищує один з головних факторів свого розвитку – сприятливий екологічний стан.

Перехід до ринкової економіки є особливо проблематичним у тих сферах діяльності, де ринок працює найгірше. Розвиток ринку – це не тільки нове явище в економіці перехідного періоду. Є тенденція вважати, що ринок повинен працювати в усіх галузях економіки, тоді як існує багато практичних і теоретичних доказів, що це не так, навіть, у країнах з розвинутою ринковою економікою [1]. Широко визнано, що туризм і рекреація є такими сферами економічної активності, де ринок не розподіляє ресурси ефективно. Існують дві головні причини неефективності ринку. По-перше, конкуренція може бути невідповідною через те, що це недосконала конкуренція, яка послідовно впливає на загальну ефективність ринку. По-друге, існують численні приклади зовнішнього впливу на туризм і рекреацію, який виникає через те, що витрати і прибутки, пов'язані з туризмом, не оцінювалися у схемах звичного функціонування ринкової системи. Проблема недосконалої конкуренції є актуальною лише на місцевому та іноді на національному рівні. Зазвичай, вона виникає, коли в галузі туризму створюються монополії, такі, як один діючий готель чи одна-єдина авіалінія, власники яких за відсутності конкуренції можуть підвищувати ціни і отримувати надмірний прибуток. Така ситуація може виникнути на заповідних територіях, де організація, відповідальна за їх охорону, здатна обмежити розвиток туризму.

На природних територіях ще більше розповсюджується проблема зовнішніх чинників. В дійсності ця проблема є однією з характеристик індустрії дозвілля. Діяльність у галузі відпочинку на природі базується на припущенні про безкоштовний доступ до привабливих територій. Можна не платити за доступ до гірських стежок, привабливої сільської місцевості (культурного ландшафту) і до багатьох природних заповідників. Проте, можливе незначне відшкодування за джерела вигод для користувачів, які могли б платити за доступ до цих ресурсів, економічно вирівняли б таке природокористування. Ці вигоди зростають як від задоволення діяльністю (чи бездіяльністю), так і від більш значного оздоровчого ефекту внаслідок активного відпочинку.

Коли зовнішній вплив негативний, проблему можна вирішити

шляхом запровадження податку, який повинен буде сплатити забруднювач. Так, податки або збори можна брати з кількості ліжок, туристичних черевиків або навіть з доступних маршрутів. Коли зовнішній вплив позитивний, можна отримувати прибуток від заснування комерційних підприємств, діяльність яких може змінюватися від екскурсій до поселення туристів чи продажу виробів місцевих майстрів.

Проте, практичне визначення втрат і прибутків – це дуже складне завдання для економістів. Тому адміністративні заходи часто визнаються другою найкращою формою контролю за управлінням зовнішніми ефектами. Адміністративне регулювання може мати багато форм, а саме: для запропонованих заходів звичайно потрібно мати дозвіл від місцевих чи обласних органів влади; можна визначити статус територій, і на територіях з визначеним статусом можна ввести особливі правила використання ресурсів та управління ними. У багатьох ситуаціях в ринковій економіці рішення щодо запропонованих заходів на природних територіях (наприклад, нова база відпочинку) приймаються лише з мінімальним посиленням на економічне обґрунтування. Система адміністративного регулювання часто відкидає будь-яке економічне підґрунтя. Тому необхідно ввести певні допустимі рамки державного регулювання галузю, щоб регуляторні правила не гальмували розвиток галузі.

Дані аспекти важливо розглядати в контексті розвитку туристичної галузі на територіях, де вона розвивається швидкими темпами, наприклад, у Карпатах. Гори є важливим джерелом водної, енергетичної і біологічної різноманітності. Крім того, вони є джерелом таких найцінніших ресурсів, як корисні копалини, лісові, сільськогосподарські продукти, а також відкривають широкі можливості в плані відпочинку. Вони є однією з найбільших екосистем, що складають складну і взаємозалежну екологію нашої планети і мають велике значення для виживання глобальної екосистеми. Разом з тим гірські екосистеми швидко змінюються. Вони вразливі щодо прискорення ерозії ґрунтів, зсувів, швидкого звуження середовища проживання і зменшення біологічної різноманітності. В соціальному плані для населення, що проживає в гірських районах, характерне повсюдне збідніння і втрата традиційних навичок. В результаті у більшості гірських районів відбувається деградація навколишнього середовища. Тому інтереси належного управління гірськими ресурсами і соціально-економічного розвитку населення

вимагають вжиття негайних заходів. Туризм розглядається як галузь, що одночасно дає поштовх до соціально-економічного розвитку, а також як екологічно сприйнятливий вид господарювання [7]. Україна при створенні нових економічних можливостей стикається з дуже значними проблемами. Значний спад валового внутрішнього продукту (ВВП), який розпочався у перші роки перехідного періоду, зупинився. Українська перехідна економіка зараз переживає значне зростання, хоча є великі відмінності у цих показниках серед регіонів. Загалом, сільськогосподарські райони не отримували значних прибутків від цього економічного зростання. Українські Карпати характеризуються високою щільністю населення і великою кількістю поселень вздовж рік. За період після проголошення Україною незалежності значна частина промислових підприємств була зруйнована, що призвело до високого рівня безробіття. Зараз велика кількість гірських районів страждає від високого рівня безробіття (офіційного та прихованого) і низького рівня середніх заробітків. Багато людей на селі вирішують, в першу чергу, проблему власного виживання. Наведені факти є важливими причинами для пошуку у гірських регіонах нових можливостей для розвитку, включаючи ті, які дає туризм. З еколого-економічної точки зору, з усіх карпатських країн у найнесприятливіших умовах знаходяться Румунія та Україна, де проблеми розвитку збалансованого екотуризму є найгострішими [5]. Тому стратегія розвитку туризму на базі принципів збалансованості є питанням найбільш актуальним для регіону Карпат. Розвиток екологічно безпечних і економічно ефективних галузей господарства розглядають як основу для сталого розвитку територій. Такою в Карпатському регіоні вважають рекреаційну галузь [2].

Україна підписала Програму дій «Порядок денний на XXI століття», внаслідок чого 1997 р. створено Національну комісію сталого розвитку, сформульовано Концепцію сталого розвитку. Національні особливості переходу України на шлях сталого розвитку полягають у вирішенні проблем становлення громадянського суспільства, створення цілісної системи законодавства у сфері сталого розвитку, введення дієвого механізму природокористування та природоохоронної діяльності і вдосконалення процедур доступу до інформації з питань охорони довкілля та здоров'я населення.

На сучасному етапі розвитку суспільства та контролю за станом довкілля стало зрозуміло, що на рівні місцевої влади та жителів окремих територіальних громад є найкраще розуміння локальних

проблем і найкращі можливості для їх вирішення. Саме в компетенції місцевої влади забезпечення екологічної безпеки та соціального розвитку, вирішення питань раціонального природокористування. У зв'язку з цим, участь і співробітництво місцевої влади буде визначальним фактором для досягнення виконання «Програми дій на XXI століття». На сьогодні туристичні проекти, що реалізуються, не мають належного еколого-економічного обґрунтування, розвиваються стихійно та хаотично. Необхідні комплексні проекти розвитку туризму в адміністративних районах, як базових об'єктах управління господарством, які би враховували природно-ресурсний потенціал, соціально-економічні, історико-культурні аспекти її розвитку [3]. Пріоритетним напрямком розвитку туризму має стати створення ефективних механізмів встановлення і підтримання рівноваги між збереженням природних й історико-культурних ресурсів та економічною складовою туристичної діяльності, спрямованою на отримання найвищих прибутків. Необхідно до стратегії розвитку включити питання оцінки ресурсного потенціалу та оптимізації рекреаційного простору. Науково-обґрунтований аналіз рекреаційних ресурсів на рівні адміністративних районів дасть змогу управлінським структурам ефективно спланувати розвиток господарського комплексу, вдосконалити його галузеву структуру, поставити питання можливості розширення вже існуючих рекреаційних об'єктів. Такий рівень оцінки врахує особливості природного районування рекреаційно-туристичних угруповань з рівнем адміністративного управління господарством, в структурі якого і є туристична індустрія. Рекреаційні комплекси найбільш придатні для збереження природного середовища і його складових, оскільки для повноцінного відпочинку та оздоровлення людей необхідні екологічно чисті природні умови та відсутність промислового виробництва. Як ресурсну базу, необхідно розглядати екологічний стан території досліджень, бо рекреація та туризм може розвиватися в екологічно сприйнятних умовах. Комплексні програми розвитку збалансованого туризму, сформовані на принципах сталого розвитку територій, дозволять впровадити пріоритети «Програми дій на XXI століття». В процедурі оцінки збалансованості туристичних проектів слід врахувати такі чинники:

- чи даний проект вписується в загальну стратегію розвитку галузі на регіональному рівні?
- чи сприйнятний він з економічної точки зору для комплексного розвитку територій?

- чи проект є екологічно сприйнятним за результатами оцінки впливу на навколишнє середовище (ОВНС)?
- чи пом'якшує проект соціальні проблеми територіальної громади?
- чи проект сприятиме розвитку традиційних, автентичних галузей господарств, які, як правило, не погіршують стан довкілля?

Розгляд еколого-економічних альтернатив дасть змогу вибрати ефективні проекти з точки зору екології та економічної доцільності. Розвиток збалансованого туризму – це можливість підтримувати цінність біорізноманіття і ландшафтів та максимально підвищити рівень отримання прибутків на місцевому рівні.

Література:

1. Бриггс С. Маркетинг в туризме / С.Бриггс. – К. : Знання-прес, 2005. – 358 с.
2. Збереження та використання рекреаційного потенціалу Карпатського регіону : Зб. мат. конф. – Яремче, 2001. – 43 с.
3. Коробейникова Я.С. Оцінка рекреаційних ресурсів Долинського району Карпат з метою розширення рекреаційної галузі / Я.С.Коробейникова // Розвідка та розробка нафтових і газових родовищ, серія: Геологія, геофізика, екологія / Зб. наук. праць ІФДТУНГ. – Івано-Франківськ, 1996. – Вип. 33. – С. 112–118.
4. Програма дій – ХХІ століття. – К., 2000. – 360 с.
5. Стан Карпат. Ініціативи Карпатського Екорегіону. – Рахів, 2001. – 66 с.
6. Слі Б. Інтеграція у галузеву політику питань збереження біологічного та ландшафтного різноманіття: розвиток екологічного туризму в Україні / Б.Слі // Збереження і моніторинг біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні. – К., 2000. – С. 59–67.
7. Godde P.M. Tourism development in mountain region / P.M.Godde, M.F.Price, F.M.Zimmerman. – Wallington, 2000. – 321 p.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.tourizm.gov.ua – 15.05.2008.

НЕОБХІДНІСТЬ ТА ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ПЕРСОНАЛУ ДЛЯ ПІДПРИЄМСТВ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА

Р.М.Котенко

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

Аналізується стан та динаміка готельного господарства, через призму процесу розвитку персоналу, та його вплив на галузь туризму. Обґрунтовано важливість мети дослідження. Наводяться пропозиції

концептуального характеру щодо покращення ситуації в готельній сфері.

The article analyzes the state and dynamics of hotel business in the light of staff development process and its influence on tourism industry. The importance of the aim of this research is proven. Proof-of-concept proposals concerning the improvement of the situation in hotel industry are also given.

Динамічний розвиток готельної справи, як складової сфери туризму, являється першочерговим пріоритетом розвитку туризму в цілому. Щорічно в сфері туризму створюється близько 3 млн робочих місць. Приміром, на ринку робочих місць Європейського союзу 13 % займає туризм [7]. У світовій туристській системі, по даним Міжнародної організації праці, зайнято більше 130 млн чоловік, а створення одного робочого місця обходиться приблизно в 20 разів дешевше, ніж у промисловому секторі економіки.

Приклади розвинених у туристському відношенні країн (Іспанія, Туніс, Італія, Греція, Франція, Австрія), де в секторі обслуговування працює від 20 до 50 % зайнятого населення показують, що із трьох нових професій, як правило (особливо для молоді), дві можуть виникнути саме в туристській сфері [3].

Чисельність працівників туристських підприємств України становить близько 60 тисяч [5]. І, як показує досвід останніх років, ця цифра буде продовжувати рости, тому питання кадрового забезпечення сфери найближчим часом буде в нашій країні стояти досить гостро.

Підприємства гостинності мають тісні взаємозв'язки з рядом інших продуцентів супутніх послуг та товарів, які можуть входити до складу власної організаційної структури: підприємства харчування, транспортні підприємства, з підприємства торгово-побутового обслуговування, підприємства розваг.

Потреба застосування нових управлінських схем, які б відповідали технології гостинності та загальновизнаним стандартам – ISO 9001, ISO 14001, ISO 9004-2-96, ГОСТ 28681.3-95, викликана необхідністю покращення надання готельних послуг.

Успіх в роботі будь-якого підприємства залежить від злагодженої роботи його колективу, командної роботи. Наскільки ефективним буде робота готельного підприємства, наскільки задоволеними будуть гості напряму залежить від поведінки персоналу, вміння вчасно та

непомітно для самого гостя виконати будь-яке його прохання. З огляду на це актуальним в наш час є виховання та підтримання високого професійного рівня, а також його ефективне управління на підприємствах гостинності [8].

Усі всесвітньо відомі готельні ланцюги славляться своїми високими стандартами обслуговування, адже їх персонал володіє всіма навиками обслуговування та високими професійними навичками. Проте не завжди працівники приходять на підприємство з набутими бездоганними якостями, котрі б дозволяли їм вільно спілкуватися з гостями та допомагати їм у вирішенні всіх важливих питань. В будь-якому випадку персонал повинен проходити певну підготовку на підприємстві. Система навчання нового персоналу та підтримки достатнього рівня професійних навиків решти працівників має бути побудована досить ретельно [3].

У середині XIX ст. в загальній сумі капіталу питома вага людського фактора не перевищувала 23 %, через півстоліття цей показник досяг 50 %. Але й ці пропорції різко змінилися в кінці другої половини XX ст.: частка накопичених інвестицій в людський капітал у загальній їх сумі дорівнювала 67–69 % (у США – до 74–76 %) [12].

Інтелектуальна діяльність стала домінуючою. У зв'язку з цим людський капітал стає вирішальним фактором розвитку підприємства, регіону зокрема та держави в цілому.

Згідно з аналітичними даними у США збільшення інвестицій на навчання на 10 % збільшує продуктивність праці на 8,5 %, водночас збільшення капіталовкладень на 10 % збільшує продуктивність праці на 3,9 %. На кожен долар, вкладений у розвиток виробництва в США, припадає 85 % на розвиток робочої сили [10]. Тому провідні західні фірми, зважаючи на досвід США, все більше коштів інвестують у професійний розвиток персоналу.

Зарубіжні компанії витрачають на професійне навчання і підготовку кадрів на виробництві великі кошти – від 2 до 10 % фонду оплати праці. Так, у Великобританії витрати на проведення професійного навчання становлять 3,6 % ВВП, у Франції середні витрати підприємств на підвищення рівня кваліфікації працівників становлять 3 % фонду заробітної плати і продовжують зростати. Періодичність професійного навчання працівників у розвинених країнах складає не більше 3-х років (в Японії – 1–1,5 року) [10]. Так, за статистичними даними 85 % опитаних японських менеджерів на перше місце в своїх задачах поставили розвиток людських ресурсів в

той час, як впровадження нових технологій зайняло 45 %, а просування продукції на нові ринки – 20 % [6].

В Україні витрати на професійне навчання кадрів складають менше 1 % від фонду заробітної плати, охоплено трохи більше 8 % працівників, тоді як в країнах Європейського Союзу – не менше 20 %. Періодичність підвищення кваліфікації працівників в Україні становить в середньому 12 років замість нормативних 5 років [13].

Професійний розвиток – це набуття працівником нових знань і навичок, які він зможе використовувати в своїй професійній діяльності, це також процес підготовки працівника до вирішення нових виробничих функцій, зайняттю нових посад та усунення розбіжності між вимогами і реальністю.

Процес розвитку персоналу розглядається як на мікро так і на макрорівні. Мікрорівень – передбачає проведення дій направлених на навчання персоналу. Макрорівень – це вплив державних, міжнародних структур та інститутів на вирішення питань щодо вдосконалення персоналом своїх професійних навичок, шляхом впровадження законів, концепцій та інших нормативно-правових актів.

Розглядаючи навчання, як інструмент розвитку персоналу організації слід виділити його види: підготовка, підвищення кваліфікації та перепідготовка.

Підготовка – навчання основна мета якого полягає в отриманні кваліфікації. В силу того, що науковий прогрес постійно модернізує та створює нові стандарти господарської діяльності, на які найбільш реагує готельний бізнес логічно припустити, що підвищення кваліфікації працівників являється запорукою ефективності функціонування закладів розміщення.

Підвищення кваліфікації – удосконалення методів, навичок та способів роботи, що повинні бути досягнуті на даному етапі навчання. Вразі проведення закритої кадрової політики закладами розміщення, коли скажімо готель орієнтується на прихід нового персоналу із низового рівня співробітників підприємства, то найбільш актуальним стає третій вид навчання – перепідготовка. Перепідготовка – навчання з метою оволодіння нових методів, навичок та способів роботи, в зв'язку із зміною чи доповненням кваліфікації. Одним із сучасних підходів до підготовки працівників є концепція безперервного навчання на основі навчально-тренінгового центру.

Тренінг – це форма активного навчання, яка дозволяє людині сформуванати навички і уміння в побудові продуктивних психологічних

та соціальних міжособистісних відносин, аналізувати соціально-психологічні ситуації зі своєї точки зору і позиції партнера, розвивати в собі здібності пізнання і розуміння себе й інших у процесі спілкування. Тренінги можна поділити на комунікативні та спеціалізовані. Комунікативні (психологічні) тренінги формують навички спілкування в готелі. Це тренінги з техніки спілкування з гостями, техніки ведення переговорів, презентацій, виступів, продуктивного ділового спілкування, делегування повноважень, вирішення конфліктів тощо. Спеціалізовані тренінги з обслуговування гостей в готельній справі ґрунтуються на конкретній маркетинговій стратегії розвитку готельного бізнесу і системи взаємодій між підрозділами.

Структура організації тренінгу повинна бути гнучкою, дозволяти вносити корективи в менеджмент операційною системою готелю відповідно до завдань і масштабів діяльності, до нових видів послуг. Процес навчання працівників готельного бізнесу має бути постійним. Його безперервність досягається плануванням навчання працівників на кожне півріччя. Наприкінці півріччя працівники складають екзамени із спеціальних дисциплін, їх результати враховуються при підсумковій атестації працівників наприкінці кожного року.

Для реалізації програм з підвищення кваліфікації, перепідготовки і стажування фахівців та обслуговуючого персоналу, створення здорової, творчої і доброзичливої атмосфери в готелі повинні діяти навчально-тренінгові центри або проводяться тренінги, спеціальними організаціями чи іншими готелями. Серед багатьох різновидів тренінг-програм, за якими навчається персонал готельного господарства, слід звернути увагу передусім на такі:

- для керівників готельної справи, менеджерів з персоналу і працівників кадрових служб, спрямовані на стратегічний менеджмент конкурентоспроможності готельної справи, зокрема, – стратегічне планування, аналіз місії, цілей і пріоритетів готелю;
- спрямовані на процесну концепцію менеджменту готелю, що розглядає методи аналізу й оптимізації бізнес-процесів, технології удосконалення, реінжинірингу й автоматизації бізнесу застосування цих технологій при калькуляції собівартості, впровадженні систем бюджетування;
- з проектування удосконалення і розвитку діяльності готельного бізнесу, а також з технологій створення ефективної проектної команди і менеджменту змін при впровадженні результатів

проектування; основними завданнями при цьому є: розвиток творчого потенціалу працівників готельної структури, розвиток професійної рефлексії, оволодіння ефективними способами і методами роботи;

- з системи менеджменту персоналу-новітні методи проведення менеджментських процедур (атестації, моніторингу і тестування при доборі працівників), кадрового аудиту з проактивними психологічними методиками діагностування персоналу і механізми колективної та організаційної мотивації [8].

Характеризуючи макрорівень, тобто законодавчо-нормативно-правову базу цього питання можна відзначити велику увагу державних та міжнародних структур та інститутів. Але попри це надзвичайно низьку дієвість зі сторони цих органів.

Відповідно до статті 43 Конституції України, держава має реалізовувати програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб. Нажаль, за відсутності коштів чи не чіткої кадрової політики, велика частина працівників готельного господарства, не мають можливості в достатній мірі реалізувати право на професійний розвиток.

У 2004 р. в Україні налічувалось 1192 готельних підприємств на 50414 місць. Натомість у 2006 р. в Україні налічувалось вже 1269 готельних підприємств на 53645 місць, що свідчить про збільшення кількості підприємств та місць. За формами власності їх кількість станом на 2004 р. розподіляється так: 40 % перебувають у загальнодержавній та комунальній, 57 – у колективній і 3 % – у приватній власності [14].

Відповідно до вищесказаного необхідно створити в Україні ефективну систему професійного навчання персоналу на виробництві, що сприятиме підвищенню якості робочої сили на рівні міжнародних вимог. Таку мету передбачає проект Закону України «Про професійний розвиток персоналу на виробництві», схвалений на засіданні Уряду 19 квітня 2006 року.

У документі вперше впроваджено поняття «професійний розвиток персоналу підприємств», визначено його мету, принципи та основні напрями державної політики у цій сфері. Встановлено також нормативні та методологічні підходи щодо організації та проведення професійного навчання персоналу підприємств, удосконалення його науково-методичного, організаційно-інформаційного забезпечення.

Необхідність вирішення цієї проблеми очевидна. В період

економічних ускладнень, згорання старих форм професійного навчання суттєво знизився загальний рівень кваліфікації працівників. В цілому обсяги професійного навчання кадрів на виробництві зменшились за останні роки в 4 рази.

Це може негативно вплинути на підготовку України до проведення Чемпіонату світу з футболу у 2012 р., а саме до вимог щодо готельного господарства. Крім того, Колегією Держкомтуризму України була прийнята «Концепція кадрового забезпечення туристської галузі України» (підготовка, перепідготовка й підвищення кваліфікації). Відповідно до якої основними принципами підготовки фахівців для сфери туризму повинні стати: безперервність і ступінчастість утворення, що випереджає характер навчання, єдність теорії й практики, формування загальнолюдських цінностей, міжнародне орієнтування програм підготовки.

Цим питанням опікується і світова громадськість, професійним органом якої в галузі туризму є Всесвітня туристична організація.

Так, на зібрані Генеральної асамблеї ВТО (з 2005 р. затверджена нова скорочена назва ЮНВТО) в м. Сантьяго (Чілі) 01.10.1999 р., було прийнято важливий документ – Глобальний етичний кодекс туризму. В статті 9 п. 2. зазначено, що наймані й самодіяльні працівники сфери туризму й суміжних галузей мають право й зобов'язані проходити належне початкове навчання й постійно підвищувати свою кваліфікацію, вони повинні мати гідне соціальне забезпечення, варто максимально підвищувати надійність їхньої зайнятості, для резонних працівників сектора повинен бути запропонований особливий статус, особливо в плані їхнього соціального захисту [15].

Отже, маючи таке підґрунтя необхідно налагодити тісну співпрацю представникам господарюючих суб'єктів в галузі туризму, з представниками виконавчих та законодавчих органів, представниками освіти та науки, для проведення спільних заходів направлених на покращення ситуації в готельному господарстві.

Література:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996.
2. Закон України «Про професійний розвиток персоналу на виробництві» [Проект, схвалений на засіданні Уряду від 19.05.2006 р.].
3. Байлик С.И. Гостиничные услуги. Услуги общественного питания / С.И.Байлик // Сб. инф.-метод. и нормативных документов. – Х., 2005.

4. Герасименко В.Г. Трансформация международного туризма и ее отражение в процессе подготовки кадров / В.Г.Герасименко // Региональный сборник научных трудов по экономике. – Донецк : Прометей, 1999. – Вып. 1. – С. 114–120.
5. Державна програма розвитку туризму на період 2001–2010 рр.
6. Красношапка В.В. Управління людськими ресурсами : Курс лекцій / В.В.Красношапка. – К., 2004.
7. Крупенина Т. Социальные проблемы развития индустрии туризма / Т.Крупенина // Управление персоналом. – 2001. – № 5. – С. 38–43.
8. Менеджмент готельно-ресторанного бізнесу : Навчальний посібник / [Г.Б.Мунін та ін.]. – К. : Кондор, 2008. – 460 с.
9. Педагогіка туризму: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В.К. Федорченка та ін. – К: Видавничий Дім «Слово», 2004. – 296 с
10. Рекомендації щодо організації та проведення професійного навчання працівників підприємств на основі андрогогічних : Проект ТАСІС «Розвиток системи професійного навчання на робочому місці». – К.: ДП УНМЦПР, 2007.
11. Федорченко В.К. Відкрити світ! Становлення та особливості безперервної туристичної освіти в Україні / В.К.Федорченко // Гуманітарні науки. – 2002. – № 2. – С. 27–36.
12. Щетинин В. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки / В.Щетинин // Мировая экономика и международные отношения. – М.: ИМЭМО РАН, 2001. – № 12. – С. 47.
13. Урядовий портал. – Електронний ресурс : Режим доступу : www.kmu.gov.ua
14. Державний комітет статистики України. – Електронний ресурс : Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
15. Всесвітня туристична організація. – Електронний ресурс : Режим доступу : www.world-tourism.org

УДК 911.3 : 379.8 (477.8)

РЕГІОН ОПІЛЛЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ЙОГО РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

С.П.Кузик, У.В.Горбаль

Львівський національний університет імені Івана Франка

Розглянуто межі та рекреаційний потенціал регіону Опілля. Проаналізовано особливості використання етнокультурної спадщини регіону в туристичних цілях.

Recreational potential and borders of Opillya region is considered. Specific of the ethnic cultural inheritance of the region for tourism

development is analysed.

Надзвичайно актуальним сьогодні є суспільно-географічне вивчення рекреаційно-туристичного потенціалу території на рівні конкретно локалізованого регіону. Один з таких регіонів, що заслуговує на увагу, – це Опілля, яке розташоване в межах трьох областей – Львівської, Івано-Франківської й Тернопільської.

Регіон Опілля займає територію між Малим Поліссям, Поділлям, Передкарпаттям, Сянсько-Дністерським межиріччям, Розточчям, і характеризується значною піднятістю над прилеглими до нього рівнинами й доволі глибоким та густим розчленуванням долинами річок і балок, підвищеною залісненістю, чергуванням лісів і полів, щільною мережею поселень, давньою землеробською культурою, чим і відрізняється від інших регіонів Західної України.

Етимологія терміну «Опілля» свідчить, що ця назва тісно пов'язана зі словами поле, полей, полоти, поляна і відображає наявність безлісних полян (просторів), оточених лісом чи іншими об'єктами з добре вираженими межами [3, с. 3]. Додатковою причиною активізації дискусій щодо виокремлення Опілля в окремий етнокультурний та суспільно-географічний регіон стало також почуття місцевого патріотизму, що не безпідставно можна вважати домінуючим чинником.

На підставі аналізу картографічних матеріалів західних областей України зі словом «опілля» можна зазначити, що ця назва найчастіше зафіксована у західній частині Подільської височини. Найчастіше використовували її для географічних описів регіону. Прикладом таких публікацій можуть бути праці фундатора української національної географії С. Рудницького, зокрема «Знадоба до морфології Подільського сточища Дністра» (1913), де описується Опілля, навіть подаються його приблизні межі [6].

Склалося так, що Опілля як регіон, не має чітко визначених меж. З пізнавального погляду цікавим є підхід до цього питання одного з відомих українських географів професора Володимира Кубійовича. Ним вказується на те, що Опілля розташоване в західній частині Поділля, а східна межа проходить горішньою течією річок Золота Липа, Коропець і гирлу Стрипи. На півдні воно відмежоване р. Дністер. За картою «Розподіл Подільської височини на природні райони», яка опублікована в «Енциклопедії Українознавства» (1994), – на півночі й північному заході Опілля межує з Гологороми і

Вороняками, західна межа проходить по річці Зубра [4, с. 48].

Проф. І.Ковальчук при проведенні меж Опілля враховував думки львівських дослідників цього краю – професорів К.Геренчука, П.Цися, О.Шаблія, доцентів М.Койнова, П.Штойка, Б.Мухи, І.Ровенчака, М.Орла та ін. На заході межа Опільського регіону дещо умовно проводиться річкою Верещиця або межиріччям річок Верещиця і Вишня. На півдні Опілля контактує з Передкарпаттям. Далі межа проходить по р. Дністер та по його правобережжі (від гирла р. Свіча через м. Івано-Франківськ у напрямку до м. Городенка). Східна межа проводиться по лінії: гирло р. Стрипа – м. Підгайці – с. Конюхи – м. Золочів. Фактично ця лінія відділяє Західне Поділля від Тернопільського плато. Північна межа проходить вздовж підніжжя Гологірського пасма через с. Ясенівці – смт. Червоне – с. Словіта – с. Романів – с. Водники – с. Шоломия, м. Винник – м. Львів – м. Городок – с. Братковичі. Ці межі неодноразово уточнювалися в навчально-краєзнавчих атласах Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської областей, опублікованих у 1999–2005 рр. [3, с. 4–5].

Дещо по іншому регіон Опілля визначають етнографи. Вони вважають, що до складу Опілля варто долучити і регіони Пасмового Побужжя та верхів'я басейну Західного Бугу [2].

Середні висоти Опілля становлять 300–400 м, хоча найвища гора Камула, поблизу с. Романів Перемишлянського району Львівської області, сягає 471 м н.р.м. За характером рельєфу Опілля – це сильно розчленоване низькогір'я. В.Кубійович писав, що горбкуватий краєвид так сильно відрізняється від подільського, що його можна виділити в окремий опільський тип [1, с. 96–97].

Опілля перегинають ліві притоки Дністра: Зубра, Давидівка, Бібрка, Свірж, Гнила Липа, Нараївка, Золота Липа, Коропець, Верещиця, які утворюють широкі заплави.

Клімат тут помірно-континентальний. Опілля частіше зволожене атмосферними опадами, що вплинуло на більше заліснення (1/4 території). На Опіллі зима тепліша, ніж на всьому Поділлі (середня температура січня $-4,5^{\circ}\text{C}$), тут найбільша кількість опадів (понад 700 мм). Посилена діяльність вологих західних вітрів вплинула й на більшу різноманітність краєвиду. В.Кубійович відніс Опілля до середньоевропейської лісової смуги. Такі листяні породи, як дуб, граб, бук з домішкою клена, явора, липи та ін., є головними [4, с. 49].

Антропогенні чинники підтверджують давню заселеність Опілля. У ранньослов'янський період тут проживали племена білих хорватів.

Відносно щільно заселеною була ця земля в княжу добу [2, с. 137].

Станом на 01.01.2008 р. у містах регіону проживало 20 % усіх мешканців. Найважливіші з них: Новий Розділ (28,2 тис. осіб), Золочів (24,3), Бережани (19,86), Миколаїв (15,7), Ходорів (12,5), Пустомити (10,3), Рогатин (8,8), Перемишляни (7,5), Монастириська (6,9), Бібрка (4,2), Комарно (3,9 тис. осіб).

Надзвичайно потужним є природно-рекреаційний потенціал цього краю (велика кількість мінеральних джерел, наявність цінних мисливських угідь, запаси грибів та дикоростучих ягід, сприятливі кліматичні умови), який сформував необхідні передумови для широкомасштабного рекреаційного природокористування з метою оздоровчого відпочинку, санаторно-курортного лікування та найрізноманітніших видів туризму: екскурсійного, етнографічного, спортивно-оздоровчого, релігійного, пригодницького, екологічного, сільського зеленого, розважального, екстремального та ін.

Курорти Любитель Великий (Львівщина) і Черче (Івано-Франківщина) розвиваються на базі використання цілющих джерел та місцевих торф'яних грязей. Мінеральні води в Черчі за своїм хімічним складом – йодо-бромні і сульфідні, а у Великому Любіні – сульфідні (сірководневі). Санаторії спеціалізуються на лікуванні системи кровообігу, захворювань органів опори та руху, лікуванні гінекологічних недуг, нервової системи та захворювань шкіри.

Важливим елементом повноцінного відпочинку є відвідування атракцій, як системи розваг і заходів, які спрямовані на те, щоб сформувати позитивне враження туриста від проведеного туру. Екскурсії, походи, відвідування музеїв і замків, картинних галерей, відомих сакральних місць (Унівський монастир), споглядання природних явищ або археологічних пам'яток (Сільське городище), участь у розважальних заходах чи іграх, відвідування концертів, молодіжних дискотек та інших об'єктів можна запропонувати туристам у регіоні Опілля.

Унікальними історико-культурними об'єктами є оборонні замки (Золочів, Бережани, Комарно, Великий Любитель, Нові Стрілища, Чорний Острів, Старе Село, Свірж та ін.) і сакральні твердині Опілля (скельно-печерні культові комплекси, монастирі-фортеці, оборонні костели, церкви, синагоги, вежі-дзвіниці). Так, поблизу с. Ілів Миколаївського району збереглося святилище-некрополь білих хорватів. В с. Уневі Перемишлянського району розташований архітектурний комплекс Унівської Лаври – монастир-фортеця XIV ст.

Лавра славиться чудотворною іконою Богоматері, яка зберігається в оборонній церкві Успіня Богородиці та цілющим джерелом.

Якщо природні туристичні ресурси значно краще вивчені і активніше використовуються з рекреаційною метою (адже вони легше піддаються оцінці, володіючи такими фізико-географічними параметрами як висота, температурний режим, дебіт води і т. п.), а також є загально визначеними на ринку рекреаційних послуг, то історико-культурні туристичні ресурси (ІКТР) за своїм суспільно-виховним значенням важче піддаються оцінці. І дуже часто поставити той чи інший пам'ятник чи пам'ятку у ранг привабливості є дуже проблематично. Тому пошук особливих критеріїв оцінки історико-культурних пам'яток як туристичних ресурсів триває і досі.

У нашому випадку оцінка базується не на кількісних показниках, а на якісних параметрах, що характеризують пізнавальну цінність та привабливість історико-культурних об'єктів. В основі такої оцінки лежить рівень організації об'єкту для показу на туристичному маршруті, мистецько-художня цінність, а також час, що необхідний для його огляду і візуального пізнання. За таким підходом побудована оціночна шкала ІКТР, в основі якої лежить бальна система оцінювання (табл. 1).

Таблиця 1

Бальна шкала оцінок історико-культурних туристичних ресурсів

№ п/п	Групи і підгрупи об'єктів	Оцінка, бали
1	2	3
I. Археологічні об'єкти		
1.1.	Території первісного заселення	1
1.2.	Стоянки, поселення	2
1.3.	Кургани	3
1.4.	Древні городища (прості)	4
1.5.	Древні городища – складні (з декількома лініями оборони, дитинцем і «окольным городом»)	5
II. Меморіальні пам'ятки, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, війнами і бойовими традиціями		
2.1.	Пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями, національно-визвольними змаганнями, бойовими традиціями, що підтверджуються історичними джерелами	1

1	2	3
2.2.	Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, пам'ятні знаки простих форм	2
2.3.	Окремі пам'ятки, меморіальні дошки, що мають високу мистецьку цінність	3
2.4.	Групи пам'яток, меморіальні, парки, споруди, дошки, пам'ятні знаки простих форм	4
2.5.	Група пам'яток, меморіальні музеї, парки, споруди та пам'ятні знаки, що мають високу мистецьку цінність	5
III. Пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії і культури		
3.1.	Пам'ятні місця, пов'язані з учасниками історичних подій національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що підтверджуються історичними джерелами	1
3.2.	Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури спрощені (з обмеженою інформацією)	2
3.3.	Окремі пам'ятники учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність	3
3.4.	Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури простих форм (з обмеженою інформацією)	4
3.5.	Групи пам'ятників учасникам історичних подій, національно-визвольних змагань, війн, діячам історії та культури, що мають високу мистецьку цінність	5
IV. Пам'ятки архітектури (громадська архітектура, промислова архітектура, архітектурні монументи) та містобудування		
4.1.	Фрагмент архітектурних споруд	1
4.2.	Середньо збережені архітектурні споруди	2
4.3.	Добре збережені архітектурні споруди	3
4.4.	Реставровані пам'ятки архітектури без музейної експозиції	4
4.5.	Пам'ятки архітектури з музейною експозицією	5
V. Пам'ятники оборонного будівництва (земляні укріплення, муровані укріплення, замки із бастионними укріпленнями, монастирі, найновіші фортифікаційні споруди XIX–XX сторіч)		
5.1.	Частково збережені елементи оборонних споруд	1
5.2.	Середньої збереженості елементи оборонних будівель або окремих архітектурних комплексів	2
5.3.	Повністю збережені елементи або окремі комплекси пам'яток оборонного будівництва	3

1	2	3
5.4.	Реставровані пам'ятки оборонного будівництва без музейної експозиції	4
5.5.	Добре збережені пам'ятки оборонного будівництва з музейною експозицією	5
VI. Сакральні споруди або культова архітектура (церкви, костели, синагоги тощо)		
6.1.	Фрагменти культових споруд	1
6.2.	Окремі культові різностильові споруди	2
6.3.	Комплекс культових різностильових споруд	3
6.4.	Окремі культові стильові споруди	4
6.5.	Комплекс культових стильових споруд	5
VII. Пам'ятки народної архітектури (поселення, двори, господарські й житлові будівлі, дерев'яні церкви і т. п.)		
7.1.	Окремі будівлі з елементами народної архітектури	1
7.2.	Окремі будівлі, що є пам'ятниками народної архітектури	2
7.3.	Окремі садиби, що є пам'ятниками народної архітектури	3
7.4.	Окремі вулиці, або групи будівель, що є пам'ятниками народної архітектури	4
7.5.	Поселення, що визнані як пам'ятники народної архітектури, або спеціально зведені (музеї під відкритим небом)	5
VIII. Громадські споруди (народні школи, народні доми, шпиталі, корчми, млини і т. п.)		
8.1.	Частково збережені елементи громадських споруд	1
8.2.	Середньої збереженості елементи громадських споруд	2
8.3.	Повно збережені елементи громадських споруд	3
8.4.	Реставровані пам'ятки громадських споруд	4
8.5.	Добре збережені пам'ятки громадських споруд	5
IX. Палацово-паркові ансамблі		
9.1.	Окремі залишки палацово-паркових ансамблів	1
9.2.	Окремі фрагменти палацово-паркових ансамблів	2
9.3.	Впорядковані фрагменти палацово-паркових ансамблів	3
9.4.	Добре збережені палацово-паркові ансамблі	4
9.5.	Добре збережені і впорядковані палацово-паркові ансамблі	5
X. Сучасні пам'ятки архітектури		
10.1.	Окремі пам'ятки архітектури, що збудовані з використанням сучасних будівельних матеріалів, технологій, композиційних вирішень	3
10.2.	Окремі сучасні пам'ятки архітектури, що зведені з використанням найновіших технічних засобів	4

1	2	3
10.3.	Група сучасних пам'яток архітектури, що зведені з використанням найновіших технічних засобів	5
XI. Пам'ятки професійних художніх промислів		
11.1.	Наявність музейних експозицій, що побудовані на базі зібраних зразків професійних народних майстрів	3
11.2.	Наявність окремих майстрів з експозицією власних творів	4
11.3.	Наявність декількох професійних майстрів та музейних експозицій, складених із художніх творів професійних майстрів	5
XII. Пам'ятки художніх промислів (ткацтво, килимарство, вишивка, художня обробка шкіри, художнє плетіння, деревооброблення, гончарство тощо)		
12.1.	Наявність музейних експозицій, що побудовані на основі зібраних зразків народних умільців	3
12.2.	Наявність окремих народних умільців з експозицією власних творів	4
12.3.	Наявність декількох народних умільців та музейних експозицій, складених із художніх творів народних умільців	5
XIII. Пам'ятки музейної культури		
13.1.	Індивідуальні музейні експозиції	3
13.2.	Відомчі музеї пам'яток матеріальної культури	4
13.3.	Етнографічні музеї, музеї народної архітектури і побуту	5
XIV. Пам'ятки фольклору		
14.1.	Наявність окремих традицій, що збереглися у родинному і громадському побуті	3
14.2.	Поширення окремих жанрів, або видів фольклору	4
14.3.	Наявність різножанрового та різновидового складу фольклору	5

Сутність бального підходу до оцінки історико-культурних ресурсів полягає у тому, що оціночні шкали побудовані на подальшій структуризації видових компонентів у відповідності з історико-культурною важливістю явищ, що їх характеризують, і часу, необхідного для огляду таких об'єктів. Необхідний час огляду визначають спеціалісти-експерти. Чим більше часу необхідно для пізнання об'єкту, тим вища пізнавальна цінність, а це значить, що вищий оціночний бал йому присвоюється. Найскладнішим і найвідповідальнішим завданням виявилася розробка оціночних шкал для окремих показників. Адже необхідно було знайти певні

закономірності для переходу від виміру до оцінки. У запропонованій методиці подається 14 підгруп, які отримано в результаті структуризації підвидів ІКТР. Кожна з них характеризується логічним набором показників, які оцінюються за п'ятибальною шкалою.

Наступний етап оцінки пов'язаний з об'єднанням покомпонентних балів, які отримані по окремих блоках історико-культурних туристичних ресурсів, в інтегральну величину. Це досягається шляхом сумування. У результаті дістаємо загальну суму балів, яка і характеризує пізнавальну цінність ІКТР окремого поселення, або місцевості. Для зручності оцінювання (співставлення і порівняння оціночних параметрів) важливо ввести поняття «коефіцієнту пізнавальної цінності», який дорівнює відношенню суми отриманих балів оцінки ІКТР окремого поселення, місцевості до максимально можливої кількості балів, яка наведена в шкалі оцінок.

Нами проведена оцінка туристичних ресурсів одного з центральних районів Опілля – Рогатинщини. У результаті здійснено класифікацію поселень району за історико-культурною атрактивністю. Найпривабливішими (високоатрактивними) поселеннями виявилися Рогатин, Букачівці, Верхня Липиця, Княгиничі, Жовчів. У ранг середньоатрактивних потрапили такі села як Черче, Підмихайлівці, Чесники, Світанок, Стратин, Пуків, Підкамінь, Колоколин, Фрага, Ферлеїв та ще декілька. Виявлено також групу малоатрактивних і неатрактивних поселень.

Запропонований підхід до оцінки туристичних ресурсів дозволив визначити туристично-пізнавальний потенціал окремих поселень і району в цілому.

Рогатинський район, будучи центральним у складі Опільського регіону, володіє чималим історико-культурним потенціалом, який повинен активніше використовуватися для розвитку пізнавального туризму, для національно-патріотичного виховання молоді і всього населення. У зв'язку із тим необхідно всіляко сприяти розвитку сільського зеленого туризму, який може базуватися на використанні як природних, так і історико-культурних ресурсів краю. Для цього необхідно всіляко сприяти збереженню унікальних місць природи, створенню нових і виявленню маловідомих історико-культурних пам'яток, а також розвивати меценатство з метою не лише їх охорони, а й для якнайшвидшого залучення у господарсько-туристичну діяльність.

Не менш важливим заходом залишається популяризація унікальних

природних та виявлених історико-культурних об'єктів (поселень) шляхом розробки туристично-краєзнавчих маршрутів, краєзнавчих стежок, підготовки і широкого тиражування путівників і туристично-краєзнавчих каталогів Опільського регіону.

Література:

1. Географія українських і суміжних земель. – К.: Обереги, 2005. – Т. 1. Загальна географія / [Оправ. і зред. В. Кубійович]. – Перевид. 1938 р. – 528 с.
2. Етнографія України: Навчальний посібник / [За ред. проф. С.А.Макаручука]. – Вид. 2-ге, перероб. і доп. – Львів: Світ, 2004. – 520 с.
3. Ковальчук І. П. Географічна характеристика Опільського регіону України / І.П.Ковальчук. – Львів, 2005. – 18 с.
4. Кузик С. Володимир Кубійович про Опілля / С.Кузик, В.Кулик // Матеріали наукової конференції. – Тернопіль, 1995. – С. 48–49.
5. Кузик С. Оцінка туристичних ресурсів Рогатинщини / С.Кузик // Рогатинська земля: історія та сучасність : Матеріали наукової конференції. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – С. 259–269.
6. Рудницький С. Знадоби до морфології подільського сточища Дністра / С.Рудницький // Зб. матем.-природописно-лікарської секції НТШ. – 1913. – Т. 13. – 310 с.

УДК 911.3

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ ЛЬВІВЩИНИ В УМОВАХ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

С.П.Кузик, Д.В.Литвин

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано вплив існуючої економічної кризи на процеси, що відбуваються на світовому туристичному ринку, а також розглядаються проблеми розвитку туризму у Львівській області.

In the article there is analyzed the influence of world economic crisis on the processes, which take place in world tourism. Also it is considered the problems of tourism in Lviv Region.

Постановка проблеми: У зв'язку із настанням світової економічної кризи більшість галузей світової економіки відчували в більшій чи меншій мірі спад. Не виключенням стали і показники світового туризму. Проблема полягає у співвідношенні світових тенденцій туризму із українськими на прикладі Львівської області.

Аналіз останніх публікацій і досліджень: останнім часом кількість публікацій туристичної тематики, що стосуються світу і України, швидко зростає. Свої праці цій тематиці присвятили В.Кравців, М.Рутинський, В.Мацола, М.Мальська, М.Костриця, В.Калитюк, Л.Гринів, М.Копач та багато інших.

Цілі статті: дослідити динаміку розвитку туризму у світі, обґрунтувати сучасний стан розвитку туризму і співвіднести світові показники із загальноукраїнськими й показниками Львівської області.

Виклад основного матеріалу. Туризм – одна з небагатьох галузей економіки, яка сильно залежить від різних світових коливань. Такі явища як кризи, що супроводжуються падінням економіки, так як і економічні піднесення, впливають на всі основні процеси, що відбуваються на туристичному ринку. Після досить значних коливань у 1970–1980-і рр., у другій половині дев'яностих у минулому столітті було зареєстроване рівномірне зростання у галузі світового туризму і його апогей настав у 2000 р. Переломними подіями у його розвитку стали теракти у США 11 вересня 2001 р., після яких різко зменшилася кількість туристичних потоків .

2002 і 2003 – це роки досить важкого досягнення рівноваги, оскільки на ринок туристичних послуг вплинули такі негативні фактори як конфлікт в Іраку, терористичні замахы, цілями яких виявилися світові курорти, нелегка економічна ситуація у світі.

У наступні 2004–2005 рр. спостерігалось значне зростання обсягів світового туристичного ринку (за даними Світової Організації Туризму UNWTO у 2005 р. кількість туристичних подорожей становила 808 млн проти 691 млн у 2003 р.).

У 2007 р. у світі міжнародні туристичні прибуття досягли позначки 898 млн, що на 32 % більше, ніж у 2000 р., тобто середній приріст становив 4 % на рік [3]. Збільшуються інвестиції (особливо в інфраструктуру Азіатсько-Тихоокеанського макрорегіону, Близького Сходу, Африки, Центральної та Південної Америки), а також активізується міжрегіональний туризм на фоні попиту зі сторони середнього класу.

У першій половині 2008 р., як засвідчують дані UNWTO, відбувався незначний зріст туристичних потоків, який сягнув 2 %, проте з другої половини цього ж року він припинився. Головна причина – вплив світової економічної кризи, а також зростання цін на нафту, різке коливання курсів валют. У серпні 2009 р. Світова Організація Туризму проінформувала, що негативні тенденції, які

почалися у 2008 р., посилились під впливом швидкого погіршення стану світової економіки і були поглиблені у різних туристичних центрах наслідками спалаху грипу А(Н₁Н₁).

Згідно оцінки, за січень-липень 2009 р. міжнародні туристичні подорожі скоротились у всьому світі на 7 %. У всіх макрорегіонах, окрім Африки (+4 %), спостерігався спад. Найбільше постраждали такі макрорегіони як Близький Схід (-13 %), Європа (-8 %) та Американський континент (-7 %).

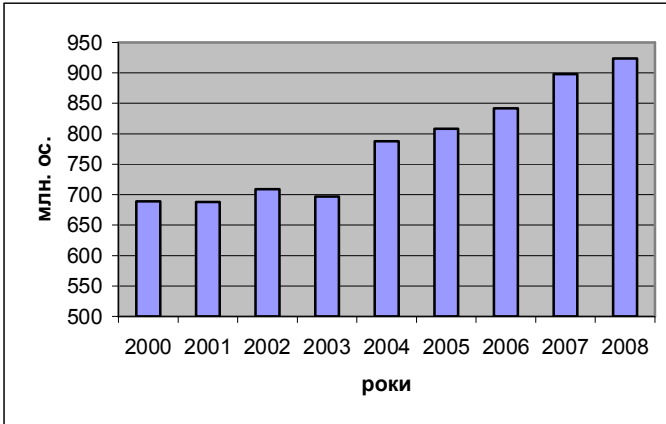

Рис. 1. Динаміка туристичних прибуттів у світі (за даними UNWTO)

Зважаючи на загальносвітові тенденції, що прослідковуються у період економічної кризи, варто порівняти їх із всеукраїнськими. Так, станом на 01.04.2009 р. до України прибуло 3,8 млн іноземних туристів, що на 20 % менше, ніж за аналогічний період 2008 р. [2] . Аналіз ситуації, що склалася в Україні, засвідчує – головною причиною зменшення кількості подорожуючих, так як і в світі, є економічна криза, а також політична нестабільність нашої країни.

Варто зазначити, що показники виїзного туризму за цей же період суттєво не змінилися – за кордон виїжджали 3,2 млн українських туристів, що лише на 1 % менше, ніж за аналогічний період 2008 р.

Отже, загальноукраїнські показники вказують на те, що світова криза, яка вплинула на економічний стан нашої держави, відбилася і на галузі туризму в Україні, особливо на в'їзному туризмі.

Львівська область, яка завжди виділялася на фоні інших регіонів України високими показниками розвитку туризму, мала дещо кращі тенденції у розвитку як іноземного, так і внутрішнього туризму.

Динаміка в'їзного туризму у Львівській області, починаючи з 2000 р., засвідчує про стабільну тенденцію його зростання до 2004 р. У наступні роки відбулось різке зменшення цього показника. Це пов'язане із проведенням у 2004 р. виборів у нашій державі, тенденційним зниженням інтересу до нашої держави після помаранчевої революції. Як засвідчують дані рис. 2, кількість учасників в'їзного туризму у 2008 р. не досягла рівня 2000 (14,1 тис. іноземних туристів у 2008 р. і 23,8 тис. іноземних туристів у 2000 р.). На погіршення цього показника вплинула, звичайно, світова економічна криза.

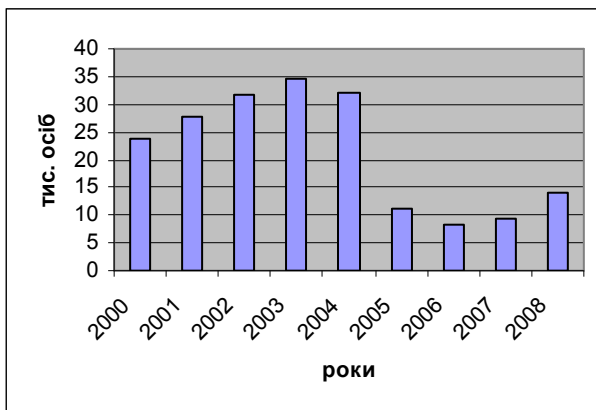

Рис. 2. Динаміка в'їзного туризму у Львівській області (за даними Головного управління статистики у Львівській області)

Розвиток внутрішнього туризму на Львівщині змінювався пропорційно до тенденцій в'їзного туризму: максимум відзначався у 2003 р. (81,9 тис. осіб). Два наступні роки – це спад показника, і надалі – повільне його зростання, яке ще не досягнуло рівня 2000 р.

Інша ситуація склалася з розвитком екскурсійного туризму. Так, показники кількості екскурсантів у Львівській області (їхня кількість, починаючи з 2002 р. – 62,9 тис. осіб, почала різко зростати) сягнули максимуму у 2006 р. (140, 7 тис. осіб). На жаль, наступного року ця цифра скоротилася майже вдвічі (79,3 тис. осіб) і 2008 р. приблизно утрималася на рівні попереднього року (78,4 тис.). Варто зазначити, що понад 90% всіх екскурсій у Львівській області припадає на обласний центр – місто Львів.

За даними Управління культури і туризму Львівської облдержадміністрації за перші шість місяців 2009 р. м. Львів відвідало

80,6 тис. екскурсантів, що вже перевищило обласний показник попереднього року. Це засвідчує про посилення інтересу до відомого туристичного центру, який має й міжнародне значення.

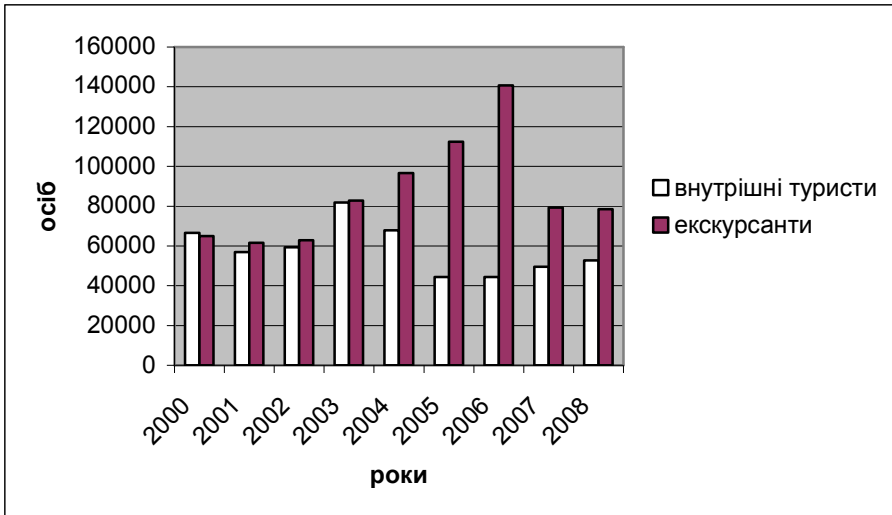

Рис. 3. Динаміка кількості внутрішніх туристів та екскурсантів у Львівській області (за даними управління туризму і культури Львівської ОДА)

Сприяють цьому цікаві заходи: щороку з'являються нові фестивалі, збільшується кількість реклами як у місті Львові, так і за його межами, розробляються нові маршрути. Особливий інтерес для міжнародних туристів повинні скласти сентиментальні маршрути місцями пам'яті польського, єврейського, чеського, вірменського та інших народів, що проживали у цьому краї. Все це, безумовно, сприятиме збільшенню туристичних потоків.

Недавно міста Київ і Львів визнані найпривабливішими для туризму містами України. Такі результати показало соціологічне опитування проведеного соціологічною групою «Рейтинг» з 2 по 15 серпня 2009 р. (Всього було опитано 2000 респондентів у всіх регіонах України, які репрезентують доросле населення України у віці від 18 років). Це свідчить про високу привабливість нашого міста, що досягається за рахунок існуючого туристичного потенціалу. Тому туризм та екскурсійну справу слід розглядати як перспективну галіз сфери послуг у Львові.

Разом із тим існує ряд невідкладних проблем, вирішення яких дало

б змогу суттєво покращити показники розвитку туризму Львівщини. Одним із них, який не потребує особливо великих коштів, вважаємо маркування існуючих маршрутів Львівської області, адже це не лише суттєво полегшує подорож і пропагує туристичні об'єкти але й покращує рівень безпеки туристів, особливо, коли йдеться про велосипедні або пішохідні маршрути.

По-друге, туристична привабливість міста і області не може вимірюватись лише її багатим туристично-рекреаційним потенціалом, але й комфортністю території відпочинку. Для цього нагальною є потреба створення санітарно-гігієнічних умов поблизу туристичних об'єктів, планування і розбудова нічліжних баз, недорогих мотелів і готелів, хостелів, яких, у нас, на жаль, бракує.

Потребує вдосконалення дорожньо-транспортна інфраструктура, особливо тоді, коли йдеться про дороги сільської місцевості. Не варто забувати про укріплення і покращення прикордонної з Польщею інфраструктури з метою забезпечити туристів від черг на пунктах пропуску. Неефективною залишається пропаганда туристичних можливостей Львова і області, особливо на міжрегіональному і міждержавному рівнях. Львівська область недостатньо представлена в мережі Інтернет, особливо іноземними мовами. Однією із важливих проблем, яка потребує вирішення, залишається збереження культурної спадщини області, для цього в обласному бюджеті не вистачає коштів. Тому потрібно шукати альтернативні надходження.

Висновки: Отже, незважаючи на економічну кризу, що вплинула і на сферу туризму, перспективи його розвитку досить оптимістичні, оскільки популярність Львова і Львівської області не зменшилася як на міжрегіональному, так і міждержавному рівнях. А вирішення проблем, що не завжди вимагають значних капіталовкладень, тільки сприятимуть цьому процесу.

Література:

1. Готельне господарство та туризм у Львівській області : Статистичний збірник / Головне управління статистики у Львівській області. – Львів, 2008. – 131 с.
2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.tourism.gov.ua/publ.aspx?id=1879>
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unwto.org/media/news/ru/press_det.php?id=4181

УДК 338.486 : 37

**ПІДГОТОВКА КВАЛІФІКОВАНИХ КАДРІВ
ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ**

О.Є.Кульчицька

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

У статті йдеться про значення підготовки кваліфікованих кадрів для туристичної галузі як фактору розвитку туризму. Визначено основні прорахунки в організації навчання; узагальнено позитивний досвід роботи українських та польських вишів туристичного спрямування.

This article is about the value of training of skilled personnels for tourist industry as factor of development of tourism. It is defined basic miscalculations in organization of studies; generalized positive experience of Ukrainian and Polish educational establishments of tourism direction.

Важливим фактором розвитку туризму певного регіону є його туристична привабливість. Регіон вважається привабливим за умови наявності в ньому рекреаційних, історико-культурних ресурсів. Туристи при відвідуванні туристично-привабливих територій в першу чергу спілкуються із працівниками сфери послуг (адміністратор готелю, менеджер туристичної фірми чи екскурсійного бюро та ін.) Саме їх професійність та вміння спілкування з клієнтами мають вагомий вплив на вибір місця відпочинку останніх в майбутньому.

Питання покращення якості туристичної освіти в Україні, проблематика організації підготовки фахівців галузі туризму, методики формування навчальних планів та організації навчального процесу в закладах туристичної освіти висвітлювалось у працях В.Федорченка, Л.Дольнікової, Н.Фоменко, О.Бейдика, В.Абрамова, Л.Нохріної та ін.

У дослідженнях цих авторів, наголошується на значенні практичної підготовки студентів туристичних спеціальностей на базі власних утворень навчальних закладів, а також планових заходів, спрямованих на вивчення туристичних і рекреаційних особливостей регіону. Узагальнюючи науковий доробок з питання туристичної освіти, ми дійшли висновку, що проблема покращення якості туристичної освіти в Карпатському регіоні є малодослідженою. Внаслідок цього метою написання статті є аналіз роботи провідних вищих навчальних

закладів туристичного спрямування України та Польщі, виокремлення їхнього позитивного досвіду.

Підготовка фахівців для туристичної галузі передбачає навчання їх у двох відносно самостійних площинах – теоретичній та практичній. Але тільки тісний їх взаємозв'язок може дати бажаний результат: формування висококваліфікованого фахівця, готового до роботи в реальних умовах та здатного до самоорганізації, самовдосконалення, самоосвіти.

Теоретичний характер навчання відіграє значну роль у формуванні світогляду особистості, її всебічному розвитку (фундаментальні дисципліни), а також має вплив на вузькопрофесійний розвиток майбутнього фахівця. З огляду на сучасний науково-технічний поступ важливо, щоб професійна освіта надавала студентам не тільки конкретні знання, які є достовірними з огляду певного історичного періоду, але й, що значно важливіше, заклала вміння та навички орієнтації в інформаційному просторі, постійного самовдосконалення та самонавчання. Так, М.Олійник розкрив зміст унаочнення, активних форм і методів, інформаційних та комп'ютерних технологій навчання як таких засобів, що сприяють підвищенню ефективності навчального процесу [3, с. 113]. Завдяки комп'ютерним технологіям студенти краще орієнтуються у величезному обсязі інформації, що є доступним не тільки у бібліотеках, але й на власному персональному комп'ютері завдяки електронним бібліотекам та картотекам. Натомість активні, наочні методи навчання дозволяють із легкістю засвоювати великі обсяги фактичного матеріалу (відомості про історичні, культурні пам'ятки, заповідні зони, рекреаційні ресурси конкретного регіону) та реалізовувати набуті теоретичні знання на практиці.

Навчальні плани закладів, що готують фахівців зі спеціальності «Туризм» передбачають проходження студентами навчальної, навчально-виробничої та виробничої практик, що не завжди є результативним. В силу конкурентних умов ринку туристичних послуг, керівники туристичних підприємств не зацікавлені у практичному навчанні студентів, у яких вбачають майбутніх конкурентів, які мають теоретичні знання і професійні переваги. Тому нерідко, пройшовши виробничу практику, студенти оволодівають лише тими основами організації роботи туристичного підприємства, що вивчалися в ході теоретичного курсу. Усвідомлюючи складність таких умов для формування висококваліфікованого спеціаліста, важливо, щоб зв'язок теоретичного та практичного навчання був

організований безпосередньо у навчальному закладі.

Так, наприклад, у Харківській академії міського господарства діє наукова лабораторія «Дослідження рекреаційного потенціалу України», навчально-тренінговий центр-готель «Освіта», навчальна лабораторія «Туристська фірма», «Методичний кабінет музейної та екскурсійної справи» [2, с. 215]. Таким чином практичне навчання студентів залежить безпосередньо від навчального закладу, а не покладається на сумлінність підприємців і товариств – об'єктів проходження практики. Важливо, що студенти мають можливість ще на ранніх курсах навчання обрати для себе саме ту діяльність, яка їм більше підходить відповідно до особистісних психологічних і психофізичних характеристик, а, відповідно, вдосконалювати свої практичні навички в певній галузі (робота туристичних підприємств, готельних установ, музейна, екскурсійна справа, екологія і рекреація).

Аналізуючи роботу ВНЗ туристичного спрямування Польщі, ми виявили подібні тенденції в організації практичного навчання студентів. Особливості освіти у ВНЗ різних регіонів зумовлені географічними та рекреаційними умовами території. Краківські та Варшавські заклади акцент роблять на туроператорській та турагентській діяльності, музейній і готельно-ресторанній справі. У периферійних ВНЗ, крім того, великого значення надають спеціалізованим видам туризму (кінний, пішохідний, велотуризм та ін.), що пов'язано із попитом на фахівців таких спеціальностей на місцевих ринках праці.

Вагомим елементом роботи навчальних закладів є професійне заохочення студентів. Так, кафедра туризму Краківської економічної академії підписала угоди із польськими компаніями «Amadeus» та «Galileo», що дає можливість студентам в ході практичних занять навчатись роботі з весвітніми програмами бронювання готельних номерів. Це важливий досвід для майбутніх працівників готельної сфери, які одразу після закінчення навчального закладу володіють усіма необхідними вміннями не тільки для роботи по прийому туристів, але й у відділі бронювання. На жаль, для багатьох українських навчальних закладів через брак коштів доступ до подібних програм можливий тільки у вигляді демонстраційної версії, що не передбачає можливості збереження та обробки результатів. В силу інтеграційних процесів у світовий туристичний ринок у вищих Польщі та України важливого значення надають вивченню іноземних мов. У випадку вдалого проходження курсу іноземної мови польські

студенти складають міжнародний іспит без додаткової підготовки, що заохочує до навчання, а відповідно і до формування додаткових фахових умінь.

У Карпатському регіоні, як одному із найбагатших в Україні за рекреаційним потенціалом, можливий стрімкий стабільний ріст економічних показників за рахунок туризму. Саме тому в регіоні модернізується та розширюється матеріально-технічна база закладів розміщення, харчування та розваг. Але при цьому з клієнтами нерідко працюють некваліфіковані або малокваліфіковані кадри, що значно знижує привабливість відпочинку. В процесі інтеграції до європейського й світового туристичного простору туризм стає освітньою галуззю, у вищих навчальних закладах вводяться нові напрями підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів зі спеціальностей «Туризм», «Готельне господарство», що значною мірою вплинуло на кількісні та якісні зміни у кадровій політиці туристичних підприємств. Але з огляду на жорстку конкуренцію на ринку туристичних послуг, працедавці нерідко відмовляються від послуг молодих спеціалістів, які добре орієнтуються у теорії туристичної діяльності, але мають зовсім незначні практичні навички та вміння, натомість запрошують фахівців зі стажем роботи в галузі. Тому під поняттям «спеціаліст у галузі туризму» не завжди розуміється особа, що здобула фаховий освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста з туризму у вищому навчальному закладі. Водночас подекуди від ліцензованих спеціалістів вимагають додаткової освіти на спеціалізованих курсах (екскурсоводів, гідів, перекладачів та ін.) [1, с. 203]. Таким чином постає питання підготовки для роботи у туристичній галузі регіону висококваліфікованих кадрів, які після закінчення навчальних закладів володіли б вміннями та навичками не тільки роботи із людьми, але й безпосереднього технічного виконання службових обов'язків. У цьому зв'язку зростає потребу покращення якості туристичної освіти регіону. Важливими засобами для цього є удосконалення організації практичних, лабораторних занять, а також навчальної та виробничої практики.

Таким чином, формування висококваліфікованих кадрів для туристичного бізнесу регіону вищими навчальними закладами туристичного спрямування можливе тільки за умов тісного поєднання теоретичного та практичного навчання студентів. З огляду на досвід деяких українських та польських вишів туристичного спрямування, можемо зробити висновки про доцільність організації практичної

роботи студентів безпосередньо у навчальному закладі на власних тренінгових підприємствах-лабораторіях, що можуть відіграти важливу роль в освоєнні інформаційних технологій та глобальних програм.

Крім безпосереднього створення навчально-виробничих установ, важливим питанням залишається розробка методики роботи зі студентами в галузі освоєння інформаційних технологій, а також введення до початкових планів закладів туристичної освіти екскурсій та подорожей, які б давали цілісне уявлення про історико-культурний та рекреаційний потенціал регіону.

Література:

1. Абрамов В.В. Проблеми удосконалення системи підготовки і менеджменту персоналу екскурсійної сфери туристської галузі України / В.В.Абрамов, М.М.Поколюда // Коммунальное хозяйство городов. – 2006. – № 75. – С. 203–211.
2. Нохріна Л.А. Фундаментальна професійна освіта як чинник сталого розвитку туризму в Україні / Л.А.Нохріна, О.М.Кравець // Вісн. Львів. Ін-ту економіки і туризму. – Львів: ЛІЕТ, 2006. – № 1. – С. 214–216.
3. Педагогіка туризму: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. / В.К.Федорченко, Н.А.Фоменко, М.І.Скрипник, Г.С.Цехмістрова / За ред. В.К.Федорченка. – К: Видавничий Дім «Слово», 2004. – 296 с.

УДК 379.85 (477.86)

ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ НА ІВАНО- ФРАНКІВЩИНІ

І.В.Кучинська

Львівський інститут економіки і туризму

Івано-Франківська область є на сьогодні одним з найважливіших центрів розвитку сільського туризму в Україні. В статті подано територіальний розподіл агроосель та характеристику найважливіших агротуристичних регіонів області. Розглядається основні послуги, що надаються туристам в сільських садибах та обговорюються можливості їх розширення.

Ivano-Frankivsk region is one of the most popular center of rural tourism in Ukraine. The territorial distribution of guest houses in the region is considered and the main centers of rural tourism are described. The main

rural tourism facilities and the ways of their expansion are also discussed.

Івано-Франківська область завдяки багатій природно-ресурсній базі, історико-культурній спадщині, самобутній культурі та давнім традиціям гостинності є на сьогодні одним із провідних центрів розвитку сільського туризму в Україні. Цей вид туризму на сьогодні позиціонується як альтернатива традиційним, масовим видам туризму. Він є надзвичайно важливий для розвитку українського села, оскільки сприяє облаштуванню сільських осель та благоустрою місцевості, створює додаткові можливості отримання доходів місцевим населенням, стимулює розвиток малого підприємництва та дозволяє вирішити ряд серйозних соціальних проблем, і в першу чергу безробіття. З іншого боку, такий вид відпочинку сприяє вихованню національно-патріотичних почуттів та підвищенню екологічної свідомості населення [1; 2; 5, с. 8]. Уже понад 10 років гостинні садиби Івано-Франківщини пропонують свої послуги туристам, їх мережа є одною із найбільш розвинутих в Україні. За цих обставин надзвичайно актуальним є вивчення теоретичні аспекти організації сільського туризму в регіоні, сучасного стану, сильних і слабких сторін, а також основних проблем та можливих шляхів їх розв'язання.

Джерела інформації.

Для проведення аналізу сучасного стану сільського туризму в регіоні використано матеріали трьох Інтернет-сайтів, які з нашої точки зору найбільш повно відображають реальну ситуацію. Перший з них – офіційний сайт Спілки сприяння розвитку сільського туризму в Україні (www.greentour.com.ua). Каталог садиб містить коротку інформацію про 145 агроосель, які розташовані в 40 населених пунктах Івано-Франківської області. Для кожної садиби подається короткий опис, перелік послуг у вигляді піктограм, а також фото. Інший пошуковий сайт – www.ruraltourism.com.ua є російськомовним і очевидно розрахований на туристів із сходу України. Він дозволяє обрати агрооселю для майбутнього відпочинку за такими параметрами: регіон, тип садиби, спеціалізація, ціни на проживання з особи, основні та додаткові послуги, вміння господарів розмовляти іноземними мовами тощо. Тут можна залишити заявку на відпочинок в обраній садибі. Наявна інформація про 108 агроосель у 27 населених пунктах. Між згаданими сайтами присутнє значне перекривання (спільними є 75 садиб). Недоліком обох сайтів, на нашу думку, є дуже скупа, у більшості випадків, інформація щодо цін на проживання.

Третє джерело інформації – пошуковий сайт Карпати-Інфо (www.karpaty.info.ua), який декларується як свого роду туристична енциклопедія. Він має дуже зручну систему пошуку садиб в каталозі і містить вичерпну інформацію про 189 агроосель у 18 населених пунктах. Сайт добре ілюстрований, містить фото не лише зовнішнього вигляду садиби, але й інтер'єрів різних кімнат. Наведено ціни на проживання у різні періоди року, перелік основних та додаткових послуг, а також різноманітних розваг на вибір туристів. Ступінь перекривання з попередніми сайтами незначний (всього 27 садиб).

Територіальна організація сільського туризму на Івано-Франківщині. За даними різних інформаційних джерел, сьогодні в області функціонує 309 агротуристичних садиб, які можуть прийняти близько 3,5 тис. туристів. Організаційно територіальна структура сільського туризму в області представлена в табл. 1.

Таблиця 1

Територіальний розподіл агро осель у розрізі адміністративних районів (1 – www.greentour.com.ua; 2 – www.ruraltourism.com.ua; 3 – www.karpaty.info.ua)

Район	К-сть садиб			Загальна к-сть садиб	К-сть місць
	1	2	3		
Яремчанська м/р	66	53	122	177	2100–2200
Верховинський	41	33	48	78	940–950
Косівський	17	3	11	27	190–200
Надвірнянський	7	2	3	10	70–80
Рожнятівський	7	3	3	8	60
Долинський	4	2	–	4	30–35
Коломийський	2	2	2	4	60–65
Богородчанський	1	–		1	?
Всього	145	101	189	309	3450–3590

Як видно з таблиці, найбільша кількість агроосель зосереджена на території Яремчанської міської рада (м. Яремче, смт. Ворохта, с.с. Микуличин, Татарів, Яблуниця, Поляниця) – 177. На другому місці знаходиться Верховинський р-н (смт. Верховина, с.Ільці, Криворівня, Кривопілля, Красник) – 78 садиб, на третьому – Косівський р-н (м.Косів, с. Космач, Шешори, Прокурава) – 27 садиб. Загалом на території названих районів зосереджено близько 92 % всіх відомих в області агроосель. Недостатньо використовується агротуристичний потенціал Долинського, Рожнятівського та Надвірнянського районів, зовсім не задіяні можливості рівнинної частини області.

Таблиця 2

Адміністративно-територіальний розподіл агро осель
на Івано-Франківщині (1 – www.greentour.com.ua; 2 –
www.ruraltourism.com.ua; 3 – www.karpaty.info.ua)

Район	Нас. пункт	К-сть садиб			Загальна к-сть садиб	
		1	2	3		
1	2	3	4	5	6	
Богородчанський	Раковець	1	–	–	1	
Верховинський	Білоберізка	2	2	–	2	
	Верхня Дземброня	1	2	–	2	
	Верховина	23	16	29	44	
	Ільці	3	2	11	11	
	Красник	2	2	2	4	
	Кривопілля	4	4	2	6	
	Криворівня	3	2	4	6	
	Нижня Дземброня	1	1	–	1	
	Устеріки	2	2	–	2	
	Долинський	Вишків	2	2	–	2
		Лолін	1	–	–	1
		Новошин	1	–	–	1
Коломийський	Княздівр	1	1	–	1	
	Коломия	–	–	2	2	
	Печеніжин	1	1	–	1	
Косівський	Вербовець	1	–	–	1	
	Город	1	–	–	1	
	Косів	8	3	3	10	
	Космач	–	–	4	4	
	Люча	2	–	–	2	
	Прокурава	–	–	2	2	
	Смодна	1	–	–	1	
	Соколівка	1	–	–	1	
	Старий Косів	1	–	–	1	
	Шешори	–	–	2	2	
	Яворів	2	–	–	2	
Надвірнянський	Бистриця	3	1	–	3	
	Білі Ослави	3	–	–	3	
	Гвізд	1	–	–	1	
	Делятин	–	1	3	3	
Рожнятівський	Гриньків	1	–	–	1	
	Кузьминець	1	–	1	1	
	Луги	1	1	–	1	

1	2	3	4	5	6
	Осмолода	1	–	2	2
	Перегінське	1	1	–	1
	Цінева	1	1	–	1
	Ясень	1	–	–	1
Яремчанська м/р	Ворохта	8	4	12	19
	Микуличин	7	9	31	40
	Поляниця	2	3	9	13
	Татарів	7	6	9	13
	Яблуниця	5	6	11	17
	Яремче	37	25	50	75

Нижче подаємо характеристику найпопулярніших для розвитку сільського туризму регіонів.

Яремчанська міська рада. Традиційно туристичний регіон. Тут за даними різних інформаційних джерел налічується 177 агроосель, які можуть прийняти понад 2 тис. туристів. Більшість агроосель тяжіють до відомих гірськолижних центрів (Ворохта, Буковель). Характерні досить високі ціни на проживання та харчування (особливо в с. Поляниця) і обмежений перелік послуг (прокат лижного спорядження, послуги інструктора, трансфери до витягів). Найбільшим центром агротуризму є м. Яремче (75 садиб), популярне як взимку, так і влітку. Діапазон цін на проживання – від 40 до 300 грн. з особи.

Верховинський район. В районі функціонує 78 агроосель, які можуть розмістити близько тисячі туристів. Найпопулярнішими осередками сільського туризму є Верховина, Ільці, Кривопілля, Красник, Криворівня. Ціни на проживання є помірними, коливаються в діапазоні 35–150 грн. Часто у вартість проживання включено 2–3-разове харчування, пропонується широкий вибір страв традиційної гуцульської кухні. Серед пропозицій активного відпочинку особливо популярними є походи в гори маршрутами різної складності (зокрема, до найвищих вершин Чорногори) з професійним гідом-провідником. Для відпочиваючих організується такі заходи: показ гуцульських вечорниць, розваги біля ватри, танці, змагання, концерти троїстих музик, показ гуцульського весілля, коляди, відвідування богослужінь у церквах. Особлива увага надається відпочинку туристів і дітей зі східних областей України під час Різдвяних і Великодніх свят, а також на Івана Купала.

Косівський район. В районі за різними даними діє 27 агроосель, які можуть прийняти близько 200 відпочиваючих. Основними осередками

розвитку сільського туризму є Косів, Космач, Шешори, Прокурава. Агротуристичний продукт району вирізняється етнографічною спрямованістю. Туристам пропонують екскурсії по визначних місцях Гуцульщини, на полонину до пастухів, зустрічі з народними майстрами (вишивання, писанкарство, бондарство, килимарство, виготовлення музичних інструментів), відвіданні сувенірних ринків, фотографування в гуцульському одязі, участь у народних обрядах. Велике значення для збільшення привабливості регіону мають традиційні гуцульські фестивалі та фестиваль «Шешори». Проживання відносно дешеве, в діапазоні від 35 до 75 грн. Харчування входить у вартість або здійснюється за додаткову оплату і обов'язково включає традиційні страви гуцульської кухні.

Особливості агротуристичного продукту Івано-Франківщини.

Головними складовими агротуристичного продукту є розміщення у нічліжній базі, розташованій на територіях з високою природничою цінністю, харчування, що ґрунтується на традиційній регіональній кухні, організація дозвілля (послуги досвідчених провідників та інструкторів), прокат туристичного спорядження (в першу чергу гірськолижного) [3, с. 40]. Характерною особливістю турпродукту є його чітка етнографічна спрямованість. Пакет агротуристичних послуг утворюють основні та додаткові послуги. До основних послуг належать передусім нічліг та харчування.

База ночівлі складає основу туристичної пропозиції в агротуристичних господарствах і в значній мірі диференційована як за ступенем комфорту, так і за рівнем цін. Вартість проживання у сільських садибах Івано-Франківщини коливається від 20 до 300 грн. з особи за добу (в середньому 40–60 грн.) і залежить від сезону, ступеня комфортності житла, туристичної привабливості та транспортної доступності регіону. Найдорожчим є проживання у садибах підвищеного комфорту найпопулярніших гірськолижних курортів (Ворохта, Буковель, Яремче) у період Новорічно-Різдвяних свят. Найдешевші – в агрооселях Рожнятівського і Долинського району

Послуги з організації харчування є невід'ємною складовою агротуристичного продукту. Головний козир – екологічно чисті продукти харчування, часто вирощені безпосередньо в селянському господарстві, специфічні регіональні страви, можливість участі туристів в їх приготуванні [4, с. 102].

Серед проаналізованих нами пропозицій найчастіше зустрічаються 3 варіанти організації харчування туристів:

1. Харчування (двох- або трьохразове) входить у вартість і є обов'язковим елементом гостьового циклу. У такий спосіб функціонує багато садиб у Верховинському та Косівському районах. Туристам пропонуються традиційні страви української, і в першу чергу гуцульської кухні, які готує господаря. Це можуть бути бануш, гусянка, кулеша, книші, страви з грибів, дичини (бужениця з оленя), риби (смажена форель) тощо. Особливе значення надається фіточаям із карпатських трав. В окремих випадках туристи самі можуть прийняти участь у приготуванні окремих страв. Як приклад, можна навести садиби «В горах», «Гуцулка», «Білий дім Карпат» (Верховина), садиба Гуцуляків (Прокурава), приватна садиба Мосейчуків (Криворівня) і т.д. Проживання в таких садибах у залежності від сезону складає найчастіше від 70 до 160 грн., при чому з них майже половину становить харчування.
2. Харчування організовується на замовлення клієнтів за окрему плату. Зустрічається у переважній більшості садиб.
3. Туристи самі готують їжу (є можливість користування кухнею) або харчуються в найближчому кафе.

Можливий також проміжний варіант, коли у вартість входить лише сніданок, а обід і вечеря організовуються за додаткову оплату. Такий вид обслуговування найчастіше характерний для котеджів підвищеного комфорту, які розраховані головним чином на любителів гірськолижного спорту (садиби «Писанка» (Ворохта), «Карпатська вілла» (Микуличин), «Стара правда» (Поляниця), «Олеся» (Яблуниця), «Велика Ведмедиця» (Яремче) тощо). Ціна за проживання в таких котеджах складає не менше 100 грн. з особи за добу.

До основного продукту в сільському туризмі належить також виконання дрібних щоденних послуг, або надання предметів та інструменту для виконання цих послуг самими туристами [4, с. 103]. Послуги, що входять у вартість, у всіх без винятку садибах включають прибирання кімнат (щодня), зміну рушників та постільної білизни (найчастіше – раз в 3–5 днів, рідше – щодня або раз в 7 днів; дуже часто – за бажанням клієнта). Майже у всіх садибах (95 %) у вартість включено користування пральною машинкою, праскою, феном, а також в деяких випадках – додатковими обігрівачами. Серед інших послуг безоплатно найчастіше пропонується: користування паркінгом або гаражем (83 %), користування кухнею (65 %, іноді – за окрему плату), зустріч на вокзалі, автостанції чи у центрі села (30 %), догляд

за дітьми (6,2 %), користування комп'ютером, доступ до Інтернету (3,1 %), приготування гарячих напоїв (3,1 %) тощо.

Другу частину туристичного продукту утворюють допоміжні послуги, які можуть мати внутрішній і зовнішній характер. Внутрішні послуги надаються безпосередньо в селянському господарстві (організація спортивних і розважальних заходів, ігор для дітей, участь туристів у веденні сільського господарства (догляд за тваринами, рослинами, приготування страв, освоєння старовинних ремесел тощо). Зовнішні послуги пов'язані з використанням селянами природної, культурної та історичної привабливості місцевості [4, с. 103].

У проаналізованих нами сільських садибах сервіс за додаткову оплату найчастіше включає: транспортні послуги, в т.ч. трансфери до витягів і до вокзалу (80 %), користування сауною або парною (ціна – від 15 до 30 грн./особи) (72), догляд за дітьми (послуги няні) (26), користування телефоном (19), користування Інтернетом (14), продаж сувенірів, грибів (9,4 фотографування в гуцульському одязі (7,8), приготування шашлика (4,7), прання і прасування одягу (3,1 %). Інші послуги, що зустрічаються рідко: масаж, послуги медсестри, перекладача, фотографа, жива музика, оренда місця під кемпінг і т.д.

Надзвичайно важливою складовою надання послуг у сільському туризмі є організація дозвілля туристів. Вони якраз і є своєю родзинкою, що вирізняє агрооселю серед інших, подібних до неї. Господарі більшості агро осель, зазвичай, включають до переліку послуг додаткову культурну програму. Серед найпоширеніших пропозицій: прокат лижного спорядження, послуги інструктора (100 %), походи в гори (100), екскурсії (в т.ч. до найцікавіших місць регіону) (53), збирання грибів і ягід (97), риболовля (18), полювання (1,5), катання на конях (79) чи на санях (44), прокат велосипедів, вело прогулянки (12,5), джип-сафарі, поїздки на квадроциклах і снігоходах (8,8), купання в річці (8,8), рафтинг (2,9), зустріч з майстрами народних промислів, участь у виготовленні сувенірів (2,9), участь у місцевих обрядах (4,4), організація пікніків на природі (4,4), спортивний майданчик, тренажерний зал, настільний теніс, м'ячі (18), більярд, настільні ігри (5,9 %), відвідування сувенірних ринків, фотографування у гуцульському одязі, Новорічна програма тощо.

На жаль, господарі більшості садиб не є оригінальними у виборі форм організації дозвілля і задовольняються стандартним набором послуг «прокат лижного спорядження, походи в гори, збирання грибів, ягід, екскурсії, катання на конях, взимку на санях». Окремі

садиби пропонують конкретні маршрути гірських походів, подолання вершин Карпат і т. і. (Говерла, Піп Іван, Хом'як, Вухатий Камінь, Драгобрат, Скелі Довбуша, водоспад Гук, озеро Марічейка і т.д.). Серед екскурсійних об'єктів – гуцульські міста і містечка (Коломия, Косів, Рахів, Яремче), Скит Манявський, різноманітні музеї та сувенірні ринки. Популярні також екскурсії на полонини (Красна) до пастухів, у яких можна купити свіжі сир, бринзу тощо. Окремі садиби пропонують екскурсії маршрутами Карпатського національного природного парку і Національного природного парку «Гуцульщина», а також відвідання мисливського господарства з вольєром для тварин. Господар агрооселі може надавати послуги професійного гіда, які коштують 50–150 грн. залежно від відстані походу.

Висновки. На сьогодні сільський туризм на Івано-Франківщині розвивається нерівномірно: більшість садиб сконцентровані в гірських районах поблизу туристичних центрів; натомість потенціал рівнинної частини області практично не задіяний. Особливості агротуристичного продукту області пов'язані із давніми традиціями гостинності і найбільше проявляються у наданні послуг харчування (традиційна гуцульська кухня), використанні етнічних елементів у дизайні інтер'єру та організації дозвілля туристів (використання народних звичаїв і обрядів, промислів і ремесел тощо). Подальші перспективи розвитку сільського туризму пов'язані з розширенням асортименту туристичних послуг, підвищенням їх якості та забезпеченням цивілізованого просування на ринок. Пріоритетними завданнями є: покращення нормативно-правової бази та туристичної інфраструктури (розбудова нічліжної бази, доріг, закладів харчування), реконструкція об'єктів історико-культурної спадщини (створення скансенів, сільських музеїв), поєднання сільського та екологічного туризму (залучення можливостей природоохоронних територій, створення спільних екоагротуристичних продуктів).

Таким чином, сільський зелений туризм в Івано-Франківській області має потужну базу для розвитку і може служити одним із важливих шляхів вирішення соціально-економічних проблем гірських населених пунктів і забезпечення сталого розвитку Карпатського регіону.

Література:

1. Горішевський П.А. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності : Навчальний посібник / П.А.Горішевський, В.П.Васильєв, Ю.В.Зінко. – Ів.-Франківськ: МістоНВ, 2003. – 144 с.

2. Зінько Ю.В. Шанси і загрози розвитку сільського туризму в Україні / Ю.В.Зінько // Відпочинок у сільській місцевості в Україні в XXI столітті: проблеми та перспективи : Мат. конф. – Переяслав-Хмельницький, 2000. – С. 34–36.
3. Зінько Ю.В. Організаційно-господарські аспекти розвитку сільського туризму в Карпатському регіоні / Ю.В.Зінько // Аграрний екологічний туризм у країнах Центральної та Східної Європи : Зб. мат. укр.-пол. сем. – Стрий : ТОВ «УКРПОЛ», 2004. – С. 57–64.
4. Липчук В. Особливості маркетингової діяльності в агротуризмі / В.Липчук, В.Котлінський // Вісник Львівського інституту економіки і туризму. – 2008. – № 2. – С. 102–105.
5. Рутинський М.Й. Сільський туризм: Навчальний посібник / М.Й.Рутинський, Ю.В.Зінько. – К.: Знання, 2006. – 271 с.

УДК 796.035(234.372.3/4)

МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНА МОДЕЛЬ І РОЗВИТОК ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ СПРАВИ В МЕЖАХ КАРПАТСЬКОЇ ЗОНИ РЕКРЕАЦІЇ

Ю.М.Лабій

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

The essential action of microelements of soil and water through the food chain to the population's health is revealed in Precarpatya. The well-founded choice of the location for a rest time taking into account medical-geographical models of the country. It will give an opportunity to use healthy value influence of environment to tourists.

Карпати і Передкарпаття розглядають як біогеохімічну провінцію, що характеризується пониженим вмістом в ґрунтах йоду, міді, хрому, флюору та підвищеною концентрацією свинцю, кадмію і марганцю. Територія регіону входить в межі трьох різних за своєю природою ґрунтово-кліматичних зон: Карпатської, Передкарпатської і Придністровської, які відрізняються геологічною будовою, ґрунтами, рельєфом, кліматом, рослинністю і рядом інших особливостей. При переході від гірської зони до передгірської і рівнинної спостерігається зростання в ґрунтах запасів гумусу, концентрації марганцю, барію, хрому та зменшенням міді і свинцю [14, с. 79; 16, с. 32].

Виявлено залежності здоров'я населення від особливостей їхньої праці і характеру середовища – природних комплексів, рослинності.

Створено медико-географічну модель Карпатської біогеохімічної провінції. Цими науковими висновками користуються органи охорони здоров'я. Позитивний ефект одержав загальне визнання [2, с. 79].

Пластові, ґрунтові та поверхневі води на території регіону є мінливими, їхні особливості пов'язані з ландшафтними зонами. Вода, – найбільш рухливий об'єкт біосфери. Її хімічний склад впливає на природні процеси, є складовою частиною харчових раціонів. За запасами прісної води Івано-Франківщина на третьому місці в Україні. Тут протікає 7,1 тис. рі, формується головний стік Пруту, Дністра. Тут є Бурштинське, Чечвинське, Княгининське водосховища загальною площею 16,7 км², які містять 634,7 млн м³. Але за запасами незабруднених вод область на передостанньому місці в Україні.

Головне джерело поповнення ґрунтових вод, які в свою чергу живлять ріки є атмосферні опади. Для нашого регіону характерною особливістю дощової води є висока кислотність, що пов'язане з викидами в атмосферу промисловими підприємствами хлороводню (м. Калуш) та оксидів сірки (Надвірнянський і Долинський райони). Це зумовлює вимивання з ґрунту поживних речовин і, на думку науковців, є причиною пошкодження помідорів та картоплі фітофторозом, низької урожайності огірків і черешень.

При переході від гір до рівнин мінералізація ґрунтових вод зростає. Середні значення мас їхніх мінеральних залишків у Карпатах, Передкарпатті і Придністров'ї складають відповідно 255, 456 і 624 мг/л [15, с. 53]. За іонним складом переважають гідрокарбонатно-хлоридні кальцієво-натрієві води. Із зниженням абсолютних висот місцевості у водах зменшується частка гідрокарбонат-іону, збільшується хлорид- та сульфат-іону, а в катіонному складі зростає вміст кальцію. За мікроелементним складом від гір до рівнин зменшується концентрація стронцію, ванадію барію, підвищується – нікелю свинцю та марганцю.

Дослідження дозволяють констатувати, що споруди для очищення побутових стічних вод населених пунктів нашого краю не справляються з навантаженнями, викликаними розбудовою міст [17, с. 20]. Затримання стічних вод у каналізаційних системах призводить до просочування їх в оточуючі породи. Побутові стоки перемішуються з ґрунтовими водами та впливають на вимивання сполук з гірських порід. У суху погоду забруднення акумулюються на території населених пунктів, а в дощову – виносяться в річки. Приміром, на ділянці між гідрометричними створами на р. Прут, що розташовані

вище і нижче за течією від Яремчі, в суху погоду з території міста за добу поступає в ріку 0,6 т солей-забруднювачів, а в дощову – 7,3 т. Річковою водою забезпечують комунальне водопостачання міст.

Формування елементного складу організмів відбувається шляхом так званих харчових ланцюгів. На ґрунті розвиваються рослини, які черпають з нього хімічні елементи. Вони служать поживою для тварин. Рослини й тварини після обробки входять у склад харчових раціонів людей. Таким чином, хімічні елементи з яких формуються організми, поступають, в основному, з ґрунтів і води.

Елементний склад живої речовини у певній мірі відповідає складу земної кори, але з поправкою на розчинність сполук. Так, кремній і алюміній присутні в організмах тільки у малих концентраціях. 99,5 % маси тіла людини складають 11 хімічних елементів (макроелементів): кисень (65 %), вуглець (18 %), водень (10 %), азот, кальцій, сірка, фосфор, калій, сірка, натрій, хлор і магній, а на мікроелементи приходить тільки 0,05 % маси. Різні види організмів, а також тіло людини подібні між собою за макроелементним складом і значно відрізняються вмістом мікроелементів. Кожному виду організмів притаманний свій мікроелементний склад.

Харчовий раціон, який споживає людина у значній мірі визначає стан здоров'я. Значна частина продуктів, які подають до столу є місцевого виробництва. Їхній хімічний склад пов'язаний з ґрунтами, на яких розташований населений пункт. Біохімічні процеси, що відбуваються в організмі людини вимагають вповні визначених концентрацій хімічних елементів. Макроелементи поступають в потрібних кількостях, а мікроелементи – не завжди тому, що їх мало в ґрунтах і їхні концентрації підлягають значним коливанням. Підвищений або понижений вміст мікроелементів у ґрунтах сприяє порушенню біохімічних процесів і призводить до появи серед населення ендемічних (поширених в даній місцевості) недругів.

В останні десятиліття у всьому світі спостерігається збільшення ураження людей хворобами крові та кровотворних органів [4, с. 50]. Етіологія і патогенез захворювання до тепер залишається не зовсім зрозумілим. Мікроелементи беруть участь у процесах кровотворення. Зокрема, хімічні елементи четвертого періоду періодичної системи діють на різні ланки гемопоезу, доповнюючи один одного: кобальт сприяє утворенню ретикулоцитів, подібну дію має нікель, мідь бере участь в синтезі гемоглобіну, марганець пришвидшує створення еритроцитів.

Профілактичну дію середовища на хвороби системи крові помічено серед населення сіл, розташованих на території Покутських Карпат, яка простягається від верхів'я р. Лючки до долини Черемошу. Загальний показник захворюваності різними формами лейкозів 9,8 випадків на 100 тис. жителів протягом 20 років. Для порівняння, в м. Коломиї цей показник становить 36,5 захворювань [18, с. 117].

Низька захворюваність населення на лейкози і лімфогранулематоз спостерігається в бувших Яблунівському і Яремчанському районах, а також між ріками Бистрицею Солотвинською і Лімницею вздовж їх течії від верхів'я до р. Дністра та у жителів сіл, розташованих серед лісових масивів [19, с. 175]. Зареєстровані в регіоні досить обширні і густо населені території, де протягом 10 років не було випадків захворювання жителів на лейкози і лімфогранулематози (південно-східна частина Галицького району, південна частина бывшего Яблунівського району).

Гострий лейкоз, мієлейкоз і хронічний мієлейкоз рідко виникає серед мешканців гірських сіл, розташованих близько до лісів, де в ґрунтах виявлено низький вміст ванадію, титану, барію і хрому. Показник захворюваності тут у 2–2,5 разів нижчий у порівнянні з Придністровською зоною. У високогірній частині Карпат в переважаючій більшості сіл протягом 20 років не зареєстровано ні одного випадку виникнення цих захворювань. У цьому фізико-географічному районі серед населення рідко виникає також хвороба Верльгофа, геморагічний васкуліт, різні форми анемії [21, с. 91].

Зате, населення Карпатської зони часто уражене усіма формами тромбооблітеруючих захворювань. (14,8–18,8 випадків на 10 тис. мешканців). Мінімальна захворюваність виявлена в районах Придністров'я (показники захворюваності 4,8–7,9 випадків). Важливою причиною виникнення цих недругів є різкий, вологий клімат та умови праці [5, с. 11]. Разом з тим відмічено, що зростанню захворюваності сприяє понижений вміст в ґрунтах марганцю, хрому, барію, стронцію і міді та підвищений вміст кобальту та заліза. Цей висновок підтверджений дослідженнями на лабораторних тваринах.

Існує зв'язок між зміною клімато-метеорологічних умов і патологією судинного тонуусу. Для розбудови закладів рекреації викликає зацікавлення роль кліматичних факторів середньо- і високогірних населених пунктів на організми як хворих, так і здорових людей [11, с. 46]. Науковцями досліджено артеріальний тиск і його коливання у приїжджих пацієнтів і місцевих жителів (юнаки,

дорослі) середньогірного кліматичного курорту Яремче (650 м н.р.м.). У 35 пацієнтів виявлена судинна гіпотонія, а у восьми артеріальний тиск був підвищеним. Через 21 день перебування на курорті у 32 обслідуваних гіпотоніків артеріальний тиск підвищився, а у шести гіпертоніків – прийшов до норми.

Серед місцевого населення обстежено 605 осіб. Виявлено високий процент гіпотонічних станів і мале число гіпертонічної хвороби. Погіршення їхнього здоров'я виявили під час метеорологічних перепадів. Спостереження переконували, що гірське повітря насичене терпенами і фітонцидами лісів, багата ультрафіолетова радіація, понижений атмосферний тиск за короткий період перебування у Яремчі активізують діяльність нервової і серцево-судинної системи пацієнтів, відновлюють захисні сили організму і покращують загальний рівень життєдіяльності приїжджих.

За даними літератури існує виражена кореляція між фізико-географічним поділом території на ґрунтово-кліматичні зони і поширенням серед сільського населення злоякісних новоутворень [3, с. 140]. Діагноз вперше виявлених злоякісних пухлин різної локалізації серед мешканців гірської зони становить 88,3 випадків на 100 тис. населення на протязі 5 років. Цей показник серед мешканців Придністров'я в 1,45 разів вищий і становить 128,2 випадків.

Повітря Придністровської і Карпатської зон істотно відрізняється. Відповідно рак легенів у 1,60 разів частіше появляється у мешканців рівнинної території у порівнянні з населенням гірської зони. Показники захворюваності населення Придністровської і Карпатської зон становлять відповідно 13,6 і 8,5 випадків на 100 тис. жителів. Характер їжі впливає у першу чергу на функціонування шлунково-кишкового тракту і, тому, можна вважати, що процеси, які тут проходять залежать від спожитих продуктів. У Придністровській зоні сільське населення в 1,32 разів частіше хворіє раком шлунку в порівнянні з мешканцями Карпатської зони. Кількісні показники захворювання становлять відповідно 27,2 і 20,7 випадків на 100 тис. населення за 5 років.

Виявлена залежність частоти ураження населення пухлинами головного і спинного мозку від поділу території на ландшафтні зони та мікроелементного складу ґрунтів [20, с. 58]. Низьку захворюваність відмічено серед мешканців гір, де переважають середньо опідзолені буроземні ґрунти. Показник захворюваності коливається в межах 2,6–4,3 хворих, що перебували на лікуванні протягом 5 років на 100 тис.

мешканців. Часто виникає недуг серед населення Більшівцівського і Городенківського районів, де показник захворювання становить відповідно 32,2 і 20,0 хворих на 100 тис. мешканців.

Позитивна дія середовища на органи зору, зокрема резистентність організмів до виникнення злоякісної близорукості [8, с. 94] помічена серед мешканців однієї з найбільших гірських областей Скибової зони Українських Карпат – Горганів. Вона розташована між долинами Мізунки та Черемошу. На загальному фоні виділяються місцевості де розвинена промисловість, експлуатують корисні копалини – Калуський, Коломийський, Богородчанський райони і показник захворювання високий – 20,1–10,2 випадків на 10 тис. населення за 1 рік. В районах де розвинена промисловість міське населення хворіє злоякісною близорукістю частіше у порівнянні з сільським.

Дослідники констатують, що середовище проживання проявляє дію на захворювання людей цим недугом. Грунт – важливий фактор впливу, особливо його мікроелементний склад. Максимальна захворюваність виявлена серед мешканців населених пунктів, розташованих на світло-сірих опідзолених ґрунтах з низьким вмістом марганцю і стронцію та багатих барієм (Придністровська зона). Мінімальна захворюваність відмічена серед людей, проживання яких приурочене до середньо опідзолених буроземних ґрунтів (Карпатська зона), які не відрізняються високою родючістю і середньо забезпечені марганцем, стронцієм і барієм. Тут показник захворюваності сільського населення коливається в межах 7,6–4,7 випадків на 10 тис. населення за 1 рік, а серед міського – 6,4–3,4.

Мінімальний показник поширення близорукості серед школярів [8, с. 94] виявлено в гірських районах (2,8 %) і максимальне в Придністровській зоні (4,1 %). В міських школах близорукість учнів значно вища і досягає 12,0 %, а в сільських тільки 3,6 %.

Глаукома рідко появляється серед населення Карпатської зони, де переважають буроземні ґрунти з низьким вмістом цинку і марганцю та високим – заліза і кобальту [6, с. 66].

Гірські місцевості сприятливі для уникання недугів, пов'язаних з функціонуванням нирок. Помічено, що серед мешканців населених пунктів, розташованих в межах Бистрицько-Тлумацького фізико-географічного району нефрити зустрічаються у 2 рази рідше у порівнянні із сусідніми районами [10, с. 183].

У 1950-х рр. виявили підвищену захворюваність населення Карпат і Прикарпаття ендемічним зобом. Причину аномалії вбачали у низькій

концентрації мікроелемента йоду в ґрунтах, а значить і в продуктах харчування [1, с. 529]. Для профілактики захворювання в торгову мережу подали кухонну сіль збагачену йодом і результат оправдав сподівання.

Серед населення регіону як ендемічна хвороба поширена склерома. Це хронічне інфекційне захворювання дихальних шляхів людини. Збудник – палочка Фріша. Найчастіше хворіє сільське населення в шкільному віці [22, с. 3]. В харчовому раціоні хворих склеромою виявлено високі концентрації мікроелемента цинку і понижені – алюмінію, срібла, стронцію і титану [7, с. 11]. Максимальне число хворих поступає із Придністров'я і в міру підняття в гори захворювання серед населення зустрічається рідше.

У порівнянні із Західними областями України в Карпатському регіоні спостерігається підвищений рівень ураження населення карієсом зубів [12, с. 3; 13, с. 62]. Відомо, що мікроелемент флюор бере участь у формуванні скелету і значні його кількості містяться в емалі зубів. Вважають, що дефіцит флюору в середовищі проживання може бути причиною підвищеної захворюваності населення карієсом. Оскільки останній погано засвоюється рослинами, в організм людини флюор надходить з питною водою.

З метою профілактики хвороби з 1966 р. в м. Івано-Франківську, а з 1968 р. в м. Калуші в мережу водопостачання подають воду збагачену цим мікроелементом. Як виявилось, захід є мало ефективним. Найбільш високий рівень ураження населення регіону карієсом відмічено в містах Долині та Делятині. Жителі цих місцевостей споживають продукти, вирощені на ґрунтах низько забезпечених марганцем, міддю і барієм. Науковці висунули також припущення, що однією із причин високої захворюваності населення карієсом може бути підвищений вміст мікроелемента стронцію у поверхневих водах провінції. Досліди свідчать, що кісткова тканина збагачена стронцієм втрачає міцність.

Спосіб життя і звичаї мешканців гірських поселень негативно діють на стан здоров'я, скорочують тривалість їхнього життя. Тут вельми поширений алкоголізм і паління сигарет. Мешканці міст і сіл не дотримуються правил гігієни – доросле населення рідко купається в річках чи в лазнях, тільки поодинокі люди користуються зубними пастами і щітками. Населення підвищено уражене вродженими вадами розвитку (шлюби між родичами), тромбооблітеруючими недугами (тривалі переходи в горах), венеричними хворобами (випадкові статеві

стосунки), інфекційними хворобами.

Важливою умовою здорового способу життя є відпочинок. В період відпусток доцільно змінювати місце проживання. Навіть короточасний відпочинок в незвичній околиці дозволяє істотно покращити стан здоров'я. Під терміном «відпочинок» треба розуміти зняття втоми – фізіологічного стану організму, викликаного довгою, напруженою працею. При тривалій дії на людину трудових навантажень розвивається патологічний стан – перевтома або хронічна втома. Це початок захворювань, його важко диференціювати з доклінічними проявами хвороб.

Одним із способів вирішення проблеми, пов'язаної із зняттям втоми працівників є розширення готельно-ресторанної справи в Карпатській зоні рекреації, та удосконалення засобів надання послуг. Переважаюча більшість туристів головною метою подорожей в Карпатах вважає відпочинок. Важливою обставиною є вибір місцевості, що відповідає індивідуальній потребі кожної людини. Тому, бажано знати стан свого здоров'я, схильність до зрушень тих або інших життєвих процесів і тоді появляється можливість покращити результативність відпочинку.

Велике значення для продуктивного відпочинку має спосіб проведення часу. Відомо, що активний відпочинок (спорт, екскурсії, мисливство, збирання ягід і ін.) має переваги перед іншими видами, а уява про спокій, як найкращу форму відпочинку, відійшла в минуле. В останні десятиліття інформатизація, механізація виробничих процесів зміщують акцент фізичної втоми на нервову. Нервово-психологічне відновлення є складнішим, ніж фізичне.

Існують стимулюючі засоби зняття втоми, хоча медична наука повільно прогресує в цьому напрямку. Більше уваги приділяють лікуванню хвороб, а не їхній профілактиці. Поширеним засобом зняття втоми є споживання продуктів багатих енергією, які при цьому добре засвоюються організмом – мед, глікоген, виноградний сік; або масажі, що покращують кровообіг; дихання повітрям, збагаченим киснем та фітонцидами. Запропоновані нові, мало відомі засоби зняття втоми. Приміром, у процесі росту дерев виникають біополя, що сприяють нормалізації біохімічних процесів у людському організмі. Створені тонізуючі напої насичені киснем, спроможні швидко знімати втому спричинену інтелектуальною працею. Запропоновані екстракти рослин виготовлені для прийняття купелей, що надають людині бадьорість. Населення гірських сіл знає набори рослин, з яких

готують тонізуючі напої або екстракти для зняття болі голови, лікування недругів. Наука не володіє тайнами приготування цих засобів народної медицини.

Довкілля винятково сприятливе для запобігання зрушень життєвих процесів: позитивний оздоровчий ефект лісів, повітря вільне від промислових викидів і насичене запашними виділеннями рослин, людей оточують заспокійливі краєвиди, сприятливий для здоров'я звуковий фон. Їжа має достатньо збалансований мікроелементний склад. Серед продуктів харчування багато лісових ягід і грибів, а також овочів і фруктів, вирощених без застосування стимуляторів росту, отрутохімікатів, консервантів. Населення споживає різноманітні вироби із молока овець та корів, яких випасають на полонинах, віддалених від промислових підприємств. Питна вода не забруднена, не хлорована, низької і середньої твердості.

Результати медико-географічних спостережень дають основу стверджувати перспективною профілактику хвороб системи крові і офтальмологічних захворювань серед людей методом добору харчових раціонів з оптимальним вмістом мікроелементів.

В здравницях Карпатської зони рекреації оздоровчий ефект досягають, головним чином, введенням в організм різноманітних речовин з їжею. Рідше застосовують аплікації, купелі, інгаляції. Інші дії середовища на організм вважаються другорядними, не істотними. Разом з тим, навіть короткочасне перебування людини на новому місці проживання супроводжується відчутною дією довкілля на здоров'я. В комплекс обставин, притаманних місцевості, що дієво нормалізують стан організмів, входять також структура і хімічний склад питної води, насиченість повітря біологічно активними речовинами, погодні умови, радіаційний фон, геомагнітні поля.

Розвиток туризму в Карпатах не може бути досконалим без врахування здобутків науки. Недостаток або надлишок мікроелементів у середовищі може знижувати опірність організмів до захворювань, отже впливати певним чином на здоров'я людей. Обґрунтований вибір місцевості для відпочинку істотно збільшить оздоровчу дію середовища, прискорить відновлення сил, втрачених внаслідок трудової діяльності. Нагромаджені знання, одержані в результаті медико-географічних спостережень можуть бути стартовими для розробки відповідних рекомендацій. Існують широкі можливості удосконалення і розширення асортименту послуг туристам. Унікальні засоби зняття втоми, профілактики хвороб або

лікування завжди високо ціняться і сприяють зростанню потоків туристів.

Література:

1. Антонов Ю.Г. Зависимость между количеством йода в почвах Станиславской области и частотой зубной болезни / Ю.Г.Антонов, И.Т.Платош // Врачебное дело. – 1955. – № 6. – С. 529–530.
2. Бабенко Г. Біосфера, антропогенез і здоров'я / Г.О.Бабенко – Івано-Франківськ: Вид-во УАН національного прогресу, 1999. – 204 с.
3. Бабенко Г.А. Распространение рака желудка и легкого среди сельского населения Ивано-Франковской области и особенности микроэлементного состава почв / Г.А.Бабенко, И.А.Голотюк, Б.И.Годованец, Ю.М.Лабий // Географическая среда и здоровье населения: тез. докл. второго Северо-Кавказского научн. совещ. по проблемам медицинской географии. – Нальчик, 1970. – С. 140–142.
4. Бабенко Г.А. Эпидемиология гипо – и апластической анемии в Ивано-Франковской области / [Г.А.Бабенко и др.] // Медицинская география Волжско-Камского края: тез. 2-й научн. конф. по мед. географии Татарской АССР. – Казань, 1962. – С. 50–51.
5. Бабенко Г.А. Медико-географическая характеристика тромбоцитопенических заболеваний в Ивано-Франковской области / Г.А.Бабенко, А.А.Омеляшко, Ю.М.Лабий // Микроэлементы в медицине. – К., 1972. – Вып. 3. – С.11–13.
6. Бабенко Г.А. Микроэлементный состав почв и распространение глаукомы в Прикарпатье / Г.А.Бабенко, Т.Г.Углова, Ю.М.Лабий, М.И.Шкромьда // Материалы по медицинской географии Левобережной Украины. – Ленинград, 1971. – С. 66–67.
7. Бабенко Г.А. Особенности содержания микроэлементов в пищевых продуктах районов Ивано-Франковской области в связи с распространением склеромы / Г.А.Бабенко, О.Е.Шамрай // Научн. конф., посв. вопросам склеромы. – Ивано-Франковск, 1963. – С. 11–12.
8. Бойчук Р.В. Зависимость распространения близорукости в Ивано-Франковской области от почв и содержания в них микроэлементов / Д.Б.Волошинов, Л.В.Ивасив, Ю.М.Лабий // Итоги и перспективы медико-географических исследований. – К.: Здоров'я, 1973. – С.94–95.
9. Бойчук Р.В. Распространение злокачественной близорукости среди населения Ивано-Франковской области в связи с почвенно-климатическими зонами и содержанием микроэлементов в почве / Р.В.Бойчук, Ю.М.Лабий // Микроэлементы в медицине. – К.: Здоров'я, 1971. – С. 12–16.
10. Вакалюк П.М. Распространенность нефрита на территории Ивано-Франковской области в зависимости от ряда физико-географических

- факторов и содержания микроэлементов в почвах. / П.М.Вакалюк, Ю.М.Лабий // Второе научное совещание по проблемам медицинской географии. – Ленинград. – 1965. – С. 183–184.
11. Герасимчук Р.Д. Артериальный тиск в умовах середньогірного кліматичного курорту Прикарпаття (Яремча) / Р.Д.Герасимчук // Тези доповідей наукової конференції. – Івано-Франківськ, 1965. – С. 46–48.
 12. Дмитроченко А.С. Санитарно-гигиеническая характеристика хозяйственно-питьевого водоснабжения Ивано-Франковской области и пути его оздоровления: дис. канд. мед. наук / А.С. Дмитроченко.– Івано-Франковск, 1967. – 339 с.
 13. Казакова Р.В. Региональные особенности распространения стоматологических заболеваний и возможные пути профилактики / [Р.В.Казакова и др.] // Материалы республиканской научной конференции. г. Тернополь. – К., 1988. – С. 62–67.
 14. Лабий Ю.М. Мікроелементний склад біосфери Прикарпаття і його вплив на організми / Ю.М.Лабий // 4-й Український біохімічний з'їзд. – К., 1982. – Ч. 1. – С.79.
 15. Лабий Ю.М. Геохимия микроэлементов в грунтовых водах Прикарпаття / Ю.М.Лабий, В.В.Колодий, Л.Л.Карпинец, С.М.Реус // Геология и геохимия горючих ископаемых. – 1990. – № 75. – С. 53–58.
 16. Лабий Ю.М. Распределение и миграция микроэлементов в почвах Прикарпаття / Ю.М.Лабий, М.Г.Михальский // Почвоведение. – 1989. – № 3. – С. 32–38.
 17. Лабий Ю.М. Загрязнение рек Предкарпаття городскими стоками / Ю.М.Лабий, В.Б.Михно, Н.А.Сушевская // Гигиена и санитария. – 1990. – № 9. – С. 20–23.
 18. Мыцкан М.А. О распределении лейкозов в различных почвенно-климатических зонах Прикарпаття / М.А.Мыцкан, Г.Ф.Абкарлович, Ю.М.Лабий // Вопросы медицинской экологии и проблемы улучшения здоровья населения Забайкалья и КНДР: тез. докл. н.-п. конф. – Чита, 1989. – С. 117–118.
 19. Нікулін К.Е. Медико-географічна характеристика лейкозів і лімфогранулематозу на території Івано-Франківської області / К.Є.Нікулін, Ю.М.Лабий // Тези доп. наук. конф., присв. ХХ-річчю Івано-Франківського мед. інституту. – Івано-Франківськ, 1965. – С. 175–176.
 20. Никулин К.Е. Особенности распространения опухолей головного и спинного мозга в зависимости от микроэлементного состава почв / К.Е.Никулин, Ю.М.Лабий, Н.М.Мосейчук // Микроэлементы в медицине. – Івано-Франковск, 1969. – С. 58–60.

21. Никулин К.Е. Эпидемиология болезни Верльгофа в Ивано-Франковской области / К.Е.Никулин, С.Т.Юркевич, Ю.М.Лабий, Г.Ф.Абкарлович // Биологическая роль микроэлементов и их применение в сельском хозяйстве и медицине : Тез. докл. 8-ой Всесоюз. конф. – Ивано-Франковск, 1978. – Т. 2. – С. 91.
22. Эльберт Б.Я. Склерома как международная проблема здравоохранения / Б.Я.Эльберт, Р.А.Барияк // Научная конференция, посвященная вопросам склеромы. – Ивано-Франковск, 1963. – С. 3–4.

ДИДАКТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ВИКЛАДАЧА У ПРОФЕСІЙНОМУ САМОРОЗВИТКУ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ ТУРИЗМУ

В.Т.Лозовецька

Інститут професійно-технічної і освіти АПН України, м. Київ

Ринок праці ставить щораз більші вимоги до професійної підготовки фахівців сфери послуг і туризму. Сучасні працевластувачі потребують компетентних працівників, здатних до самостійного прийняття професійних рішень, розв'язання типових і нетипових завдань, спрямованих на задоволення потреб та вимог споживачів послуг. Причому компетентність розглядається як здатність фахівця до досягнення конкретної мети, ефективного здійснення професійних дій в реальних умовах праці, що передбачає:

- самостійність у розв'язанні типових і нетипових професійних проблем та завдань;
- набуття сучасних ринкових вартостей за умови усвідомленого сприйняття цілей та мотивів професійної діяльності;
- особистісну відповідальність за результати роботи і її удосконалення;
- прогностичне застосування знань та умінь щодо аналізу соціально-економічних змін на ринку послуг і туризму, адекватного сприйняття вимог і потреб споживача послуг;
- постійне професійне самоудосконалення, тощо.

Все це зумовлює необхідність формування відповідних знань і умінь щодо аналізу соціально-економічних змін на ринку праці, адекватного сприйняття вимог і потреб, оволодіння ринковими цінностями, усвідомленого сприйняття цілей та мотивів сучасної професійної діяльності.

За визначенням М.Пряжникова, професійна самореалізація, це

самостійне і усвідомлене узгодження професійних здатностей людини, її особистісних якостей та можливостей у певній соціально-економічній ситуації [6, с.117–125].

Запропонована Е.Климовим модель професійного самовизначення передбачає:

- розуміння та сприйняття сучасних соціально-економічних потреб суспільства;
- чітке визначення цілей та етапів щодо подальшої професійної праці;
- орієнтування в складних професійних ситуаціях, виборі професії;
- можливі резервні форми і підходи щодо подальшої професійної діяльності.

Вчені, досліджуючи проблему професійного самовизначення особистостей акцентує увагу на тому, що це процес несталий, для кожної людини можливі зміни, ревізії і корекції професійної діяльності впродовж всього життя.

Є.Климов вважає, що на ринку праці важливим для особистості є її досвід щодо оволодіння новими вміннями і знаннями в контексті можливого професійного вибору [4, с. 137–148]. К.Абульханова-Славська акцентує увагу на тому, що центральним стрижнем професійного самовизначення особистості є власна активність. Автор вважає, що професійне самовизначення є усвідомленням особистісної позиції, що формується в системі між людських відносин. При цьому вчений наголошує, що від того, як склалася система відносин особистості з колективом суттєвим чином залежить і її самовизначення в тій чи іншій галузі діяльності [1, с. 39–55].

Ми спробували проаналізувати реальний стан готовності майбутніх фахівців сфери послуг і туризму до виконання професійних дій в нових умовах праці.

1. На запитання «Як оцінюєш рівень набутих знань у майбутній роботі за професією?». Тільки 10% опитаних відповіли, що володіють конкретними функціональними знаннями, 28% - загальними професійними знаннями, а 62% - вказали, що володіють тільки фрагментарними професійними знаннями.

2. На запитання «Як ти оцінюєш свою готовність до розв'язання реальних професійних завдань на конкретному місці праці?» 9 % відповіли, що здатні до самостійної професійної діяльності, 35 % – мають пересторогу, а 56 % – взагалі не готові до самостійної професійної праці.

Проведені дослідження свідчать про необхідність удосконалення теоретичних і практичних засад професійної підготовки, обґрунтування форм і методів щодо відтворення в навчальному процесі реальних умов праці, особливостей функціональної діяльності фахівця туризму.

Ключову роль у підготовці особистості до професійної діяльності в умовах ринкового середовища відіграє викладач, саме його компетентність є визначальним чинником професійного самовизначення і професійної самореалізації особистості. Дидактична компетентність сучасного викладача фахових дисциплін у підготовці майбутніх фахівців туризму має бути зорієнтована на формування професійних ринкових цінностей, чітко визначених освітніх цілей і мотивів, організацію та проектування відповідних психолого-педагогічних умов навчального процесу, спрямованого на формування фахівця з сучасним типом професійного мислення, здатного до ефективного професійного саморозвитку і самореалізації на сучасному ринку праці.

У підготовці майбутнього фахівця сфери туризму суттєвим завданням для викладача фахових дисциплін є:

- формування професійних знань і умінь щодо прогностичного бачення результатів праці у забезпеченні конкурентоспроможності туристичного продукту;
- розвиток основних психологічних характеристик емоційної інтелігентності фахівця;
- забезпечення адекватного сприйняття вимог та потреб сучасного споживача сфери послуг і туризму;
- формування умінь щодо розв'язання типових і нетипових професійних проблем пов'язаних з визначенням стратегії поведінки стосовно задоволення індивідуальних вимог та уподобань споживача;
- розвиток значущості особистісного внеску у досягнення загальних цілей підприємства або фірми;
- мобільність в опануванні додатковими знаннями та уміннями щодо надання додаткових послуг;
- варіативність, гнучкість, готовність до постійного професійного саморозвитку і самовдосконалення.

Аналізуючи вищевказане, можна стверджувати, що нові професійні завдання зумовлюють необхідність осучаснення дидактичної компетентності викладача за умови її відповідності сучасним

соціально-економічними вимогам і потребам щодо професійної підготовки майбутніх фахівців туристичної галузі до нових умов праці. Можна стверджувати, що дидактична компетентність викладача має передбачати забезпечення його готовності до формування сучасних ринкових цінностей особистості в контексті психологічного і соціально-економічного аспектів її діяльності.

Отже, новий етап модернізації професійної освіти, оновлення її цілей та потреб, з обов'язковим формуванням додаткових знань і умінь стосовно адаптації особистості до нових умов праці має передбачати оновлення змісту, форм та методів навчання, організацію відповідної навчально-виховної діяльності. Суттєвим у цьому є спрямування професійної підготовки на визначення нових форм навчально-пізнавальної роботи у розвитку активності і творчості особистості щодо ефективного самовизначення і самореалізації в сучасних соціально-економічних умовах діяльності.

На нашу думку, важливим структурним компонентом відповідної компетентності сучасного педагога є його здатність до системного аналізу соціально-економічних змін, використання можливостей сучасного інформаційного простору в організації навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Визначальним завданням у цьому є формування в особистості ринкових цінностей щодо усвідомленого сприйняття цілей та мотивів професійної діяльності, творчого підходу до розв'язання реальних завдань і проблем.

Отже сучасний педагог – це компетентна особистість, яка здатна до постійного пошуку нових форм і методів навчання, розвитку у особистості активності і креативності у професійній самореалізації в умовах ринкового середовища.

На думку В.Загв'язинського та Р.Атаханова формування творчого потенціалу педагога має здійснюватися в умовах дослідницької діяльності. Причому, найбільш ефективною формою є комплексна дослідницька робота, яка поєднує психологічний, соціально-педагогічний, технологічний та управлінські аспекти, що інтегруються і проявляються у вигляді педагогічних або організаційно-педагогічних висновків, моделей і рекомендацій. Індивідуальне дослідження проводиться одним дослідником і його організація являє собою самоорганізацію діяльності. Логіка дослідження фіксується в основних документах, що визначають зміст, направленість і методику пошуку, в концепції і в дослідницькому проекті. Така форма навчальної роботи потребує відповідного

інтелектуального потенціалу особистості. [3, с. 32–48]

Наукова школа В.В.Давидова визначає такі найважливіші засади виховання творчої особистості професіонала для всіх сфер трудової діяльності:

- виявлення суттєвих зв'язків між предметами і явищами;
- знаходження узагальнених шляхів розв'язання професійних задач [7, с. 270–332].

Зазначимо, що зі зміною діяльності об'єкта змінюються задачі і проблеми, а значить і специфіка мислення.

Широкого застосування набуло поняття «професійне мислення», яке розглядається як вид інтелектуальної діяльності щодо розв'язання практичних задач певного виду діяльності.

Професійне мислення фахівця потребує аналізу професійної діяльності, визначення специфіки професійних задач, ефективного вибору стратегії їхнього розв'язання.

Специфічність професійного мислення пов'язана з орієнтуванням особистості у певній сфері діяльності, у тій чи іншій техніці та технології, що зумовлює вибір відповідного змісту і технології професійних дій.

На нашу думку, важливим у професійній підготовці викладача фахових дисциплін сфери туризму є створення оптимальних психолого-педагогічних умов щодо формування відповідного професійного мислення, спрямованого на:

- адаптацію особистості до сучасних соціально-економічних ролей з формуванням відповідних професійних цінностей щодо відповідальності за результати праці, особистісне сприйняття професійних проблем та завдань;
- комунікативність особистості, її здатність до відкритого спілкування, налагодження міжособистісних стосунків;
- формування функціональних професійних знань і умінь;
- оволодіння у професійній діяльності сучасними технологіями особистісного впливу на якість послуг і якість туристичного продукту.

Спираючись на методологію наукового стилю мислення, можна виділити такі основні напрями формування професійного мислення сучасного педагога:

- розвиток мислення, спрямований на аналіз сучасних соціально-економічних змін і потреб;

- аналіз «негативних» результатів спостереження;
- протиставлення та аналіз різних думок і пропозицій з розв'язання однієї і тієї ж проблеми;
- аналіз результатів існуючих наукових досліджень з проблем діяльності.

Підготовка викладача з таким рівнем компетентності сприятиме формуванню цілісної системи інтегрованих професійних знань, необхідних для ефективної професійної самореалізації особистості в нових умовах праці.

Аналізуючи вищезазначене, можна зробити висновок, що вибір дидактичних форм та методів професійної підготовки викладача фахових дисциплін потребує:

- відображення в змісті навчання професійно спрямованої структурованої інформації проблемного характеру;
- професійно-обґрунтованого вибору мотивів та цілей навчального матеріалу;
- організації дослідницької роботи з виконанням індивідуальних реальних проектних завдань та програм із застосуванням сучасних інформаційних технологій.

Результати наших досліджень свідчать, що компетентність сучасного педагога має передбачати його професійну готовність до організації і проведення ділових ігор з розв'язання комплексу професійних проблемних ситуацій та завдань, проектною розробкою відповідних рекомендацій та програм на основі застосування сучасної комп'ютерної техніки та технології. Це створює умови для вільної ігрової атмосфери, можливості спілкування і співпраці студентів з викладачами, провідними спеціалістами галузі у процесі виконання реальних професійних завдань – це та атмосфера, що спонукає до творчого пошуку, формування професійної відповідальності за кінцевий результат праці, розкриття і самореалізації студента як особистості і фахівця з потрібним рівнем компетентності, здатного ефективно працювати в нових умовах діяльності [5, с. 62–71].

Важливим структурним компонентом дидактичної компетентності викладача є його здатність до застосування у навчальному процесі інформаційних технологій, що суттєвим чином дозволяє покращити ефективність педагогічних умов професійного навчання, сприяючи активізації розумової діяльності особистості, її мотивації до навчання.

Наявність електронних мультимедійних підручників, програмно-інформаційних систем комп'ютерного тренінгу і контролю знань,

комп'ютерних тренажерів, що моделюють реальні умови праці забезпечує ефективність професійного саморозвитку особистості.

Педагогічна система, як організована ланка, перебуває під впливом соціальних чинників. Як правило, вимоги соціальної системи локалізуються на одному із елементів, на який вона безпосередньо діє. Цей елемент піддається обов'язковій перебудові. Однак, якщо ця перебудова не порушує інші елементи системи або підсистеми, тобто ігнорується взаємозв'язок між їх елементами, то перебудований елемент або самовиключається або вступає в суперечність з іншими елементами системи. Ці суперечності можуть призвести до повного руйнування системи [2, с. 128–135].

Застосування принципів системності і свідомості передбачає виявлення міжпредметних зв'язків, наступність і перспективність розвитку знань. Причому встановлення зв'язків між навчальними дисциплінами є підґрунтям інтеграції знань і водночас необхідна умова розвитку системи знань, оволодіння їх основами. Все це створює умови для подальшої інтеграції знань, сприяє оволодінню сучасними науковими знаннями.

Отже, формування компетентності викладача фахових дисциплін у умовах сучасних соціально-економічних умов діяльності потребує розкриття і удосконалення особливостей структури кожного елемента педагогічної системи з відповідним удосконаленням функціональних зв'язків за умови забезпечення цілісності підготовки.

На нашу думку, найбільш важливим у формуванні відповідної компетентності викладача є:

- здатність до діагностики та аналізу соціально-економічних умов, творчого пошуку у розв'язанні завдань професійної діяльності;
- оновлення змісту, форм та методів професійного навчання;
- системна дослідницька робота із застосуванням інформаційних технологій;
- застосування інформаційних технологій у проектуванні психолого-педагогічних умов, сприятливих для розвитку творчих здібностей і можливостей особистості;
- володіння інтерактивними інноваційними методами навчання щодо розробки електронних підручників, інформаційних систем комп'ютерного тренінгу і контролю знань та ін.

Аналізуючи вищезазначене, спираючись на результати власних досліджень [5, с. 195–280], можна запропонувати наступну модель

дидактичної компетентності викладача фахових дисциплін, який здійснює професійну підготовку майбутніх фахівців туризму (рис. 1).

Рис. 1. Загальна модель дидактичної компетентності викладача фахових дисциплін туристичного напрямку

Таким чином, аналізуючи вищезазначене, можна дійти висновку, що дидактична компетентність викладача фахових дисциплін має орієнтуватися на соціально-економічні зміни, вимоги та потреби сучасного ринку праці. Основними науковими положеннями щодо дидактичної компетентності викладача фахових дисциплін в контексті сучасних соціально-економічних змін у сфері туризму є:

- забезпечення відповідності професійної підготовки майбутніх фахівців сучасним вимогам і потребам туристичної галузі;
- орієнтація на високий професіоналізм, конкурентоспроможність майбутніх фахівців на сучасному ринку праці, їх гнучкість та мобільність, внутрішню потребу у неперервному професійному саморозвитку в умовах сучасного інформаційного простору;
- урахування інтегративного характеру сучасної професійної діяльності у процесі формування системи професійних знань і умінь, виборі відповідних форм та методів професійного навчання;

- моделювання професійної діяльності майбутнього фахівця туристичної галузі на основі відтворення у процесі його підготовки узагальнюючих завдань професійної діяльності.

Література:

1. Абульханова-Славская К.А. Социальное мышление личности: проблемы и стратегия исследования / К.А.Абульханова-Славская // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – № 4. – С. 39–55.
2. Беспалько В.П. Основы теории педагогических систем / В.П.Беспалько. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1977. – 307 с.
3. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования : Учеб. пособ. для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.И.Загвязинский, Р.Атаханов. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 208 с.
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А.Климов. – Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 1996. – № 3. – 509 с.
5. Лозовецька В.Т. Теорія і практика професійного навчання молодшого спеціаліста: Монографія / В.Т.Лозовецька. – Вінниця: Логос, 2001. – 447 с.
6. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н.С.Пряжников. – Воронеж : Изд-во «Институт практической психологии», 1995. – 253 с.
7. Психологія / [За ред. Ю.Л.Трофимова]. – К.: Либідь, 2000. – 558 с.

УДК 640.4

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК СКЛАДОВОЇ ТУРИСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Л.М.Лоляк

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

У статті розглянуто особливості функціонування мережі закладів ресторанного господарства, проаналізовано тенденції та виявлено перспективні напрями розвитку ресторанного господарства як складової туристичного комплексу Івано-Франківської області.

In the article it is examined the special features of the functions of the network of the restaurants' establishments, it is discussed the tendency and it is showed the potential development of the restaurant's business as the main

part of the tourism in the Ivano-Frankivsk region

Постановка проблеми. Ступінь розвитку регіонального туризму визначається значною мірою всім тим, що прийнято включати до розуміння туристської інфраструктури і рівня сервісу, місткості території для прийому туристів, насиченістю території матеріальними засобами для мешкання туристів, торговельно-ресторанною мережею, економічним станом території, рівнем загальноекономічного розвитку, забезпеченістю трудовими ресурсами, матеріальними засобами і фінансовими можливостями регіону, що приймає туристів [2, с. 31].

Під туристичною індустрією розуміється міжгалузевий господарський комплекс, який спеціалізується на створенні тур продукту, здатного задовольняти специфічні потреби споживачів у проведенні дозвілля в подорожі, шляхом виробництва та реалізації товарів і послуг туристичного призначення. До підприємств туристичної індустрії слід віднести ті підприємства, які у процесі свого функціонування задовольняють потреби туристів [4, с. 225]. Це готельні і ресторани господарства, транспортні компанії, що здійснюють туристичні перевезення, екскурсійні бюро, оздоровчі та санаторно-курортні установи тощо. Практика функціонування суб'єктів ресторанного бізнесу показала, що більшість з них зацікавлена у прийомі і розміщенні іноземних громадян, оскільки ця категорія гостей платоспроможна, користується послугами сервісу, витрачає кошти на розваги.

За прогнозами Всесвітньої туристичної організації (надалі – WTO), чисельність учасників міжнародних мандрівок у 2010 р. буде близько мільярда. Доходи галузі відповідно досягнуть 1550 млрд. дол. США.

З точки зору М.Рутинського та О.Стецюк, транспорт, засоби розміщення та харчування – три базові складові, на яких тримається індустрія туризму. Гастрономічна складова туристичного комплексу – це інфраструктура різноманітних закладів харчування, де поряд з місцевим населенням значний сегмент споживачів припадає на туристів [7, с. 149]. Послуги харчування є одним із головних видів послуг, пропонованих туристам, що цілком або частково включається в туристське обслуговування. Послуги харчування – це послуги з виготовлення кулінарної продукції, її реалізації і організації споживання відповідно до типу і класу закладу: ресторану, бару, кафе, закускової, їдальні тощо [5, с. 11]. Сукупність закладів ресторанного

господарства прийнято об'єднувати поняттям «ресторанне господарство», що є галуззю, основу якої складають підприємства, що характеризуються єдністю форм організації виробництва і обслуговування споживачів і різняться за типами і спеціалізацією. Ресторанне господарство однією з перших господарчих галузей України перейшло на ринкові відносини. Після приватизації підприємств змінилася організаційно-правова форма системи ресторанного господарства. З'явилася велика кількість приватних підприємств. Приватизація загальнодоступних підприємств (закладів) ресторанного господарства сприяла їх відновленню, модернізації в оформленні інтер'єрів та екстер'єрів, розширенню асортименту фірмових страв, розвитку креативних напрямів як у виробництві продукції, так і надання послуг, що в свою чергу позитивно вплинуло на підвищення рівня та якості обслуговування споживачів [6, с. 129].

Конкуренція – невід'ємна складова ринкової економіки, оскільки у відвідувачів з'являється можливість вибору. Основне завдання кожного підприємства-підвищення якості продукції та послуг, що надаються. Успішна діяльність підприємства визначається якістю наданих послуг, які повинні: чітко відповідати певним потребам задовольняти вимоги споживача, прийнятим стандартам і технічним умовам, чинному законодавству та іншим вимогам суспільства, надаватися споживачу за конкурентоспроможними цінами, забезпечувати отримання прибутку [1, с. 7–8].

Аналіз засвідчує, що ресторанне господарство отримує значну частку доходів як від внутрішнього, так і міжнародного туризму, активізує валютні надходження, створює умови для «експорту» послуг і входження їх до міжнародного ринку. До того ж, «експорт» послуг здійснюється на досить вигідних умовах тому, що він не пов'язаний з транспортними витратами.

Над проблематикою суспільно-економічних трансформацій у сфері ресторанного господарства як підсистеми туристичного комплексу працюють вітчизняні науковці Г.Пятницька, Т.Ткаченко, Н.Кузнецова, М.Рутинський, О.Стецюк, М.Лозинська та ін. Загалом, вони розглядають сучасні загальні тенденції розвитку мережі ресторанного господарства в Україні, розвиток та шляхи активізації підприємництва у сфері ресторанного господарства, формування стратегії розвитку підприємств на засадах концепції інноваційних переваг, основні тенденції та трансформаційні процеси, що відбуваються в системі ресторанного господарства регіону.

Завданням статті є: дослідження особливостей функціонування мережі закладів ресторанного господарства, аналіз наявних тенденцій розвитку системи ресторанного господарства, виявлення перспективних напрямків її розвитку як складової туристичного комплексу Івано-Франківської області.

Результати дослідження. У ресторанному господарстві зосереджена значна частина матеріально-технічної бази туристичної індустрії. Від якості будівництва, рівня устаткування й обладнання, різноманітності її типів істотно залежить ступінь комплексного обслуговування та задоволення потреб туристів у різних туристичних районах країни.

Ресторанний рух в регіонах, на думку деяких аналітиків, ще рано називати ресторанним ринком, хоча він також розвивається досить швидкими темпами. Це стосується також і його розвитку в межах Івано-Франківського області. Ресторанний бізнес в цьому регіоні України має ряд своїх особливостей.

Івано-Франківщина є привабливою для туристів, тому розвиток і стан ресторанного господарства є надзвичайно важливим для цього регіону. Адже послуги харчування є тією необхідною ланкою в обслуговуванні туристів, що веде до задоволення клієнта від отриманої послуги, і, зрештою, до отримання максимально можливих прибутків від ведення бізнесу.

Діяльність підприємств ресторанного господарства, що задовольняють потреби туристів, значною мірою пов'язана зі зміною потоку відпочиваючих у курортних і туристичних центрах. У залежності від режиму харчування підприємства ресторанного господарства поділяються на цілорічні, сезонні, а за організацією слід розрізняти закриті, відкриті та змішані [5, с. 396].

Однією з форм підприємств ресторанного господарства, що сприяє кращому пізнанню традицій і культури країни перебування, є етнографічні ресторани та кафе, тобто такі, де національні особливості проявляються в інтер'єрі, одязі офіціантів, репертуарі оркестру і, саме головне, в асортименті страв і напоїв. Такі ресторани, як правило, відвідує більший контингент туристів.

Характеризуючи сучасний стан розвитку ресторанного господарства як складової туристичної інфраструктури, слід зазначити сповільнення темпів сукупного падіння кількості закладів харчування, однією з причин якого є діаметрально протилежний процес стабільного росту чисельності окремих найприбутковіших і

найконкурентоспроможніших типів приватних гастрономічних закладів: ресторанів, кафе, барів, пабів, фастфудів, піцерій, нічних клубів та інших [7, с. 150].

В умовах становлення ринкових відносин торгівля, як одна із важливих складових сфер економіки, набуває все більшого розвитку і масштабів. Завдяки створення умов для розвитку підприємництва, спрощення процедур реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності, розширення доступу суб'єктів малого бізнесу до підприємницької діяльності, розширення їх доступу до пільгового кредитування, запровадження ринкових механізмів збуту і доведення до кінцевого споживача продукції та послуг місцевого виробництва, на Івано-Франківщині за останні роки вдалося перейти до позитивної динаміки кількості закладів торгівлі та ресторанного господарства. В даний час споживчий ринок області характеризується високим рівнем насиченості основними продовольчими і непродовольчими товарами, стабільним постачанням, відсутністю товарного дефіциту. Намітилась і закріпилася позитивна тенденція до росту обсягів роздрібного товарообороту. Загальний обсяг продажу споживчих товарів за усіма каналами реалізації в 2006 р. склав 1405,9 млн грн., а в 2007 р. зріс на 12,4 %.

У товарообороті роздрібної мережі домінує частка підприємств колективної форми власності – 77,6 %. На долю приватного сектора припадає 14,7 %, державного – 5,1 %, комунального – 2,5 %. Збільшилась кількість підприємств торгівлі та ресторанного господарства, які мають сучасний інтер'єр, забезпечені холодильним та технологічним устаткуванням, санітарний стан яких приведено у відповідність до вимог санітарних норм та правил. На початок 2007 р. населенню області надавало торговельні послуги 8578 підприємств роздрібної торгівлі, з них 6445 магазинів, 2133 підприємства ресторанного господарства. Порівняно з 2006 р. кількість підприємств роздрібної торгівлі зросла на 624 одиниці (+10,7 %), а ресторанного господарства – на 140 (+ 7,0 %) [3]. На споживчому ринку області поряд з мережею роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств-юридичних осіб успішно функціонує розгалужена мережа фізичних осіб-підприємців. З'ясовуючи місце і роль малого підприємництва у структурі туристичного регіону, потрібно враховувати такі параметри, що найбільш його характеризують як кількість малих підприємств та зайнятість у секторі малого бізнесу. З аналізу даних головного управління статистики в Івано-Франківській

області можна зробити висновок про те, що питома вага підприємств торгівлі і ресторанного господарства, які належать фізичним особам щорічно зростає. Їх частка у загальній кількості склала у 2006 р. проти 2004 р. відповідно у торгівлі з 40,8 до 62,5 %, у ресторанному господарстві з 39,3 до 53,3 %. Обсяг реалізації товарів через ці підприємства органами статистики не обліковується [8].

З урахуванням мережі фізичних осіб-підприємців у 2006 р. діяло 2122 об'єкти ресторанного господарства, у т.ч. 1303 кафе, 540 їдалень (в основному, шкільних), 157 барів, 90 ресторанів і 32 інші об'єкти ресторанного господарства. Майже дві третини (63,4 %) об'єктів ресторанного господарства належало фізичним особам-підприємцям (1346), у т.ч. 107 барів (68,2 % загальної кількості барів), 939 кафе (72,1 % загальної кількості кафе), 49 ресторанів (54,4 % загальної кількості ресторанів), 219 їдалень (40,6 % загальної кількості їдалень).

Кількість місць в об'єктах ресторанного господарства в цілому становила 94,9 тис., з них в об'єктах, що належали фізичним особам-підприємцям – 53,8 тис. місць (56,7 % загальної кількості). На один об'єкт ресторанного господарства, у середньому, припадало 45 місць, при цьому цей показник по об'єктах, які належали фізичним особам-підприємцям, становив 40 місць [8].

За даними звітності підприємств-юридичних осіб та одноразового обстеження мережі підприємців-фізичних осіб на початок 2008 р. населення області обслуговувало 11 тис. підприємств роздрібною торгівлі усіх СПД, з них 7,7 тис. магазинів та 2,2 тис. підприємств ресторанного господарства. У 2008 р. число об'єктів роздрібною торгівлі зросло на 10,9 %, ресторанного господарства – на 4,3 %. Зростання відбулося за рахунок торгової мережі підприємців-фізичних осіб, так як мережа офіційно зареєстрованих підприємств-юридичних осіб неухильно скорочується.

Аналізуючи ринок ресторанного господарства Івано-Франківщини протягом останніх 10 років, можна побачити цікаві тенденції. Сам ринок почав розвиватися із елітного верхнього цінового сегмента. З часом цей сегмент почав звужуватися, але появився і почав рости прошарок середньо цінових ресторанів та кафе. Змінилися і цілі відвідування ресторанів: ще кілька років назад основною ціллю був відпочинок та розвага. Тому і були популярними клуби різного рівня. На сьогоднішній день цілі більшості відвідувачів дещо змінилися. Для них важливими критеріями вибору закладів ресторанного господарства є спрямованість кухні, інтер'єр, рівень обслуговування.

Серед численної кількості закладів ресторанного господарства області активно розвиваються заміські заклади. Зокрема, колиби, що користуються особливою популярністю у приїжджих гостей. Адже в такому закладі харчування можна не тільки смачно скуштувати оригінальні страви, але й дізнатися багато нового про побут і традиції Прикарпаття. Прикладом такої колиби є заклад «Кедрова палата», що знаходиться в с. Рівня Рожнятівського району. Колиба розташована біля трьох ставків, які використовуються ще й для платної риболовлі і перебувають під наглядом та охороною. Територія навколо ставків оснащена ще й 5 дерев'яними палатками, що дозволяє відвідувачам насолодитися відпочинком на риболовлі, а це, в свою чергу, робить заклад особливо привабливим для споживача. Також до заміських закладів ресторанного господарства можна віднести такі як «Соколине гніздо», «Тасмниці лісу», «Смерекова хата», «Лелеч», «Водограй», «Гражда», «Аркан», «Забава», «Княжий двір», «Галицька брама», «Лісова Казка», «Край неба», «Корчма на ставках». Крім того, уже доведено, що на час уїкендів і в літній період ресторани розташовані в місті користуються меншою популярністю як заміські. Ця тенденція з кожним роком стає все більш вираженою. Тому і виграють ресторани, що розташовані в рекреаційній зоні. Більшість з вказаних закладів ресторанного господарства є концептуальними. Для концептуального ресторану характерним є взаємозалежність між усіма елементами, починаючи з назви ресторану, завершуючи атмосферою, що підсилює значення всіх його характеристик [5, с. 306]. Розглянемо основні підходи до створення концептуального ресторану.

Сучасний відпочинково-ресторанний комплекс «Чорний замок» побудовано у 2003 р. за оригінальним проектом. Він зручно розташований на Калуській трасі біля Івано-Франківська. Від нього можна швидко доїхати до відомих у всій Європі розважально-спортивних комплексів «Буковелю» і Яремчі, до кельтських святилищ скель Бубнища біля Болехова, до лікувального Жаб'ячого каменя, до легендарних Скель Довбуша та інших туристичних об'єктів Карпат. Площа комплексу – два гектари приміської VIP-зони. Оригінальна кухня ресторану поєднує європейські стандарти якості із тисячолітніми традиціями центрально-європейської кулінарії та оригінальними авторськими знахідками першокласних кухарів замку. Уся їжа готується на джерельній воді, насиченій іонами срібла. Рівень обслуговування в ресторані й готелі відзначено рейтинговими нагородами. З «Замкового Фрегату» можна побачити унікальну

панораму Івано-Франківська та прилеглих лісів. Ресторан має загальну площу 300 м², літню веранду на 40 місць у південно-французькому стилі та літній майданчик («Замковий Фрегат») з унікальним дизайном. Для урочистих подій і банкетів побудовано Тронний Зал (400 м²), в якому розташовують 250 гостей.

Гостинний двір «Красна садиба» знаходиться в м. Яремче Івано-Франківської області. Котедж розташований у будинку, збудованому ще у 1902 р., та представляє собою великий чотирьохповерховий готельний комплекс, в 50 м від центру міста та 71 км від обласного центру. Слід відмітити історичну особливість будівлі, ресторан в стилі винного погребу та стежку до ріки Прут крутим схилом. На території Гостинного двору є також традиційна гуцульська кухня. На першому поверсі готельного комплексу знаходиться ресторан, в меню якого смачні гуцульські страви. Дозвілля представлене музичним супроводом гуцульських музик.

В напрямку Тисменицької траси у Івано-Франківську, неподалік р. Бистриця розташований етноресторан «Аркан». Як основний матеріал використано дерево – з нього виконана не тільки вся будівля, але й сходи, меблі, банкетна зала, шашлична хатина та альтанки. Дах покритий гонтою, за старовинною технологією, з використанням нафти та воску. Ковальство та камінь займають не останнє місце. Це великий камінь, виконаний з природного каменю, посеред зали висотою 9 м, важкі ковані люстри, що нагадують добу середньовіччя. На всій території ресторану розташовані предмети побуту – від класичних горщиків, гуцульських скринь, жупанів, до старих бочок з-під вина, мисливських трофеїв та справжньої французької гармати часів Наполеона. В «Аркані» взимку організують романтичні вечері під мелодію старовинного піаніно, також сімейний відпочинок влітку, де діти можуть розважатися на дитячому майданчику з клоуном. Та найважливішим фактором привабливості для відвідувачів є неперевершена кухня.

Останніми роками активізувався розвиток чайних і кав'ярень. Особливо активно вони розвиваються в обласному центрі – м. Івано-Франківську. Серед них: кафе-кондитерські «Реприза» та «Кремівка», кав'ярні «Галка», «Кімбо», «Дім кави», «Відень», «Бізе» та «Вальяж». Ще декілька років тому не всі заклади даного типу мали власне кондитерське виробництво, але тепер кожна із таких кав'ярень прагне мати можливість запропонувати своїм клієнтам такий оригінальний рецепт заради якого вони б приходили саме в це кафе. Стратегічно

вірним наступним кроком для цих закладів мало би стати створення не одиначної кав'ярні чи кондитерської, а мережі таких закладів. Це обумовлено, перш за все, технологічними причинами – набагато вигідніше створювати власний кондитерський цех для роботи на кілька закладів; а також маркетинговими міркуваннями – споживач швидко звикає до певної торгової марки і продукції і зазвичай надасть перевагу їй перед невідомою і новою.

Згідно з останніми дослідженнями вітчизняних науковців та фахівців ресторанної справи, існуючі ресторани розподілилися в трьох основних нішах, нерівних за об'ємом і кількістю гравців: фаст-фуд, ресторани середнього цінового рівня і ресторани «високої кухні». Найбільше ресторанів припадає на нішу ресторанів середнього рівня. За останніми соціологічними дослідженнями, в регіонах зростає представництво середнього класу, завдяки якому живе ресторанний бізнес – основна клієнтура ресторанів.

Особливу увагу слід звернути на заклади швидкого харчування. В Івано-Франківську існує велика конкуренція за найвигідніші точки для розміщення закладів такого типу. Традиційно до них, крім фаст-фудів, відносять піцерії, кав'ярні, а також сучасний формат ресторану «Дежав'ю». На відміну від фаст-фудів, де страви готують із привезених напівфабрикатів, в останньому виробничий цех знаходиться в самому ресторані. Особливою популярністю користуються заклади, що пропонують страви української кухні. Прикладом є «Пиріжкова хата», «Українські страви», «Прикарпатська кухня», «Вишиванка», інтер'єр яких також продуманий в українському національному стилі.

Серед розважальних закладів ресторанного господарства (розраховані на аудиторію віком 18–25 років) популярними є численні нічні клуби – «Панорама Плаза», «Вавілон», «Баракуда», «Релакс», «Ельдорадо», «Едісон», «Цунамі», «Глобус» та ін. Основна ж аудиторія відвідувачів закладів громадського харчування, чий вік складає 27–37 років, не вважає розважальну програму основним критерієм вибору того чи іншого закладу. Для них важливими є спрямованість кухні, інтер'єр і рівень обслуговування.

Висновок. Підсумовуючи загальні результати аналізу тенденцій розвитку ринку ресторанного господарства Івано-Франківської області, можна зробити висновок про те, що наявні суспільні потреби вимагають відповідного спрямування подальшого розвитку ресторанного господарства в туристичному регіоні. Це, в свою чергу,

дає підстави стверджувати про необхідність розробки Концепції розвитку ресторанного господарства області. Вона має передбачити основи формування інфраструктури ресторанного господарства з визначенням основних напрямів політики урізноманітнення його підприємств. Головними напрямами названої політики мають стати: пріоритетний розвиток загальнодоступної мережі ресторанного господарства. При цьому формування в регіонах країни розгалуженої мережі загальнодоступних підприємств ресторанного господарства з орієнтацією на масового споживача повинно йти, з одного боку, по шляху все більшої уніфікації їх типів (ресторан, кафе, бар тощо), а, з другого, – шляхом все більшої диференціації цих структур з огляду на комфортність, якість і асортимент продукції й послуг; відновлення та розширення мережі соціально орієнтованих підприємств, що забезпечують харчуванням робітників, службовців, школярів, студентів; стимуляція розвитку кейтерінг-сервісу; масовий розвиток мережі ресторанного господарства у зонах комплексного торгового, готельного обслуговування, в аеропортах, на вокзалах і т.п.; створення і розвиток рестораних ланцюгів [6, с. 61].

Література:

1. Архіпов В.В. Організація ресторанного господарства : Навчальний посібник / В.В.Архіпов. – К. : Центр учбової літератури; Фірма «Інкос», 2007. – 28 с.
2. Борушак М. Проблеми формування стратегії розвитку туристичних регіонів : Монографія / М.Борушак. – Львів : ІРД НАН України, 2006. – 288 с.
3. Аспекти розвитку роздрібної торгівлі області у 2007 році : Економічна доповідь / Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – № 07/7-320 – 7 липня 2008 р.
4. Лозинська М.Ю. Проблеми та перспективи розвитку малих підприємств туристичної інфраструктури Львівщини / М.Ю.Лозинська // Регіональна економіка. – 2005. – № 4. – С. 50.
5. Організація обслуговування у підприємствах ресторанного господарства : Підручник для ВУЗів / [За ред. проф. Г.Т.П'ятницької]. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 632 с.
6. П'ятницька Г.Т. Ресторанне господарство України ринкові трансформації, інноваційний розвиток, структурна переорієнтація : Монографія / Г.Т.П'ятницька. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2007. – 465 с.
7. Рутинський М. Суспільно-економічні тенденції розвитку мережі закладів громадського харчування як підсистеми туристичного комплексу Карпатського регіону України / М.Рутинський, О.Стецюк

// Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С. 149.

8. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2006 рік / Головне управління статистики в Івано-Франківській області. – Івано-Франківськ, 2007. – [без нумерації].

УДК 796.01

**ВИКОРИСТАННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ
ПАМ'ЯТОК ГУЦУЛЬЩИНИ І БОЙКІВЩИНИ
ЯК РЕСУРСУ ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ
У ДИТЯЧО-ЮНАЦЬКОМУ ТУРИЗМІ**

Т.З.Маланюк

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

У статті розглядається загальна характеристика туристсько-краєзнавчих ресурсів Івано-Франківської області і необхідність використання їх у дитячо-юнацькому туризмі. Описані велосипедні туристичні маршрути.

The article reveals the general characteristic of touristic-regional resources of Ivano-Frankivsk region and the necessity of its usage in childish-youthful tourism. Pedestrian and bicycle touristic routes are described.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших завдань держави є формування у молоді любові до рідного краю, патріотизму, відродження духовності. Значна роль у вивченні, відновленні та поширенні історичних і культурних традицій наших предків відведена туризму і краєзнавству. Індивідуально-особистісні запити учнів у поєднанні з вимогами сьогоденного розвитку суспільства диктують нагальну необхідність оновлення змісту, форм і методів навчально-виховної роботи. Реалізація цих завдань в повній мірі залежить від професійної підготовки педагогічних кадрів, їх вміння проникнути у світ дитини і передати їй весь досвід попередніх поколінь [6, с. 33].

Ефективним інструментом успішного вирішення зазначених проблем є використання культурно-історичних пам'яток Прикарпаття як ресурсу пізнавального туризму в навчально-виховному процесі школи. Під час відвідування культурно-історичних пам'яток, учні знайомляться з історією, звичаями та традиціями рідного краю. Їхня участь в туристсько-пізнавальних походах та екскурсіях сприяє

удосконаленню патріотичного, естетичного, правового, морального, екологічного й фізичного виховання. Окремі аспекти використання туризму і краєзнавства у навчально-виховному процесі школи висвітлені в працях ряду фахівців [4; 10; 12]. Проте актуальними залишаються питання, що пов'язані з комплексним використанням наявних культурно-історичних пам'яток Івано-Франківської області у гармонійному розвитку особистості школярів.

Мета роботи – здійснити комплексну характеристику історико-культурних пам'яток гірської зони Івано-Франківської області і на цій основі розробити туристські маршрути для школярів.

Методи дослідження – аналіз спеціальної науково-методичної літератури, картографічний аналіз.

Результати дослідження.

Формування культури освіченої особистості школяра сприяє використанню пізнавального туризму у організації виховної діяльності. Особливого значення ми надаємо туристським маршрутам. Для їх результативної організації важливе місце відіграє знання культурно-історичних пам'яток рідного краю.

Івано-Франківщина має багато пам'яток історії і культури, які потрібно знати, вивчати та оберігати. За їх кількістю область займає третє місце в Україні.

Гірська частина Івано-Франківської складається з двох етнографічних районів: Бойківщини і Гуцульщини. Цей самобутній край зберіг свою культуру: звичаї та традиції. Славиться він також відомими архітектурними пам'ятками.

Серед оборонних споруд середньовіччя, які стали історико-архітектурними пам'ятками, на Прикарпатті значне місце займає Пнівський замок, про який знаходимо повідомлення в багатьох джерелах [9; 14; 15; 16].

Розташований у самому передгір'ї Карпат, неподалік річки Бистриця, замок був споруджений власником Надвірної Миколою Куропатвою наприкінці XVI ст. Зведений замок з великих тесаних брил гірського каменю, вапняку та червоної цегли. Зв'язний матеріал замішаний на білому вапняному розчині з домішкою товченої цегли та дрібної гальки. П'ятикутна у плані оборонна споруда мала сім веж: зі сходу – дві круглі (кулеподібна цілком зруйнована), з півночі й півдня – дві гранчасті, з заходу посередині – квадратна з напівкруглим виступом, на протилежній східній стіні – трикутна, висунута трохи вперед.

Посередині південної стіни була в'їзна вежа, яка складалася з двох частин – брами і прибрамного корпусу. У плані неправильний чотирикутник (довжина – 60,6 м, ширина – 43,6 м, діаметр – 90,4 м), що гострим кутом виступає далеко за межі оборонних мурів. Споруда мала три яруси. Бійниці найнижчого з них виходять до оборонного рову, який нині уже частково засипаний. Над карнизом із тесаного каменю розміщені віконні прорізи. Арки в'їздів напівциркульні виконані з тесаних кам'яних блоків. До замку в'їздили перекинутим через рів підйомним мостом. Два прорізи в'їзду на територію для зміцнення обороноздатності споруди розташовані по ламаній осі. Простір між ними був без накриття. На зрізах стін над брамою розміщувалися підйомні механізми. Ще до тепер над зовнішньою брамою збереглися отвори для ланцюгів.

Вежі мали кілька ярусів. На основі досліджень Івано-Франківський архітектор Р. Михайлишин дійшов висновку, що довший час західна вежа з корпусом трактувалась як двоповерхова. Але розгортка замку по західній стіні при цьому набувала асиметрії, що було не характерно для періоду середньовіччя [7, с. 129]. За аналогією з гранчастою, безперечно триповерховою вежею був умовно надбудований третій поверх (3,35 м), що спостерігається у всіх вежах. В іншому варіанті проєктанти вийшли на бездоганно ідентичну відмітку, як і в гранчастій вежі – близько 20 м, встановлено закономірність і кутові вежі, за винятком кулеподібної, триповерхові, а проміжні – посередині стін – двоповерхові. Перекриття між ярусами робили з дерева. На кожному поверсі були платформи для гармат, а в стінах – бійниці. Угорі вежі перекривали дерев'яними дахами, які мали форму «гостроверхих шапок». Житлові приміщення розміщувалися на другому і третьому поверхах. У прямокутній вежі була капличка, де, як свідчать архівні дані, зберігалися коштовності з Тисменичанського костюлу, а у південній шестигранній – трапезна [13].

Посередині західної стіни – напівкругла вежа, до якої прилягає єдине внутрішнє приміщення, поруч із ним із північного боку – вхід до льохів. Мури що збереглися (товщина 1,5–2 м) – це зовнішні стіни житлових будівель замку. З напільного боку вони в двічі вищі ніж від замкового двору. В середині зміцнювали дерев'яними балками. В одній із бійниць трикутної вежі ще й досі видно нішу від цих балок. Приблизно на відмітці двору з зовнішнього боку проходить кам'яний карниз над яким розміщений ряд бійниць для ручної зброї, а над ними – віконні прорізи. З рештками кам'яних обрамлень та підвіконників. У

середині кожного відрізка стіни пролягають кам'яні жолоби водовідводів. Біля круглої вежі збереглася викладена з цегли машикула (навісна бійниця, згодом – елемент архітектурного декору) на кам'яних кронштейнах. Нижче від проміжного карнизу є кілька водовідводів для осушення льохів.

Твердиня мала також багато підземних ходів. Зовні й усередині вона була потинькована. Був тут і будинок, у якому жив Куропатва з родиною. Знаходився він посеред двору, про свідчать залишок фундаментів [3, с. 28].

До наших днів Пнівський замок, порівняно з іншими прикарпатськими замками, зберігся непогано і є надзвичайно цікавою і цінною пам'яткою військово-оборонної архітектури XIV–XVII ст., німим свідком бурхливої історії нашого краю [5, с. 36].

Період середньовіччя укріплювалися і монастирі. Прикладом подібної практики на Прикарпатті є найбільш відомий в Україні православний чоловічий монастир Скит Манявський, що заснований 1611 р. в с. Манява Богородчанського району Іваном Княгиницьким. Архітектурний монастирський комплекс будівель становить ансамбль кам'яних ті дерев'яних споруд, обгороджених високою кам'яною стіною з вежами бійницями – вдалий синтез гірського рельєфу і фортифікаційних забудов. Між схилами гір, покритих вічнозеленою смерекою, з трьох сторін омивається водами (потік Батерс) правої притоки річки Маняви. То було місце для молитви, очищення, сповіді і причастя, а рівночасно, надійне сховище в часи нападів кримських татар і турецьких агресорів. Майдан монастиря має підземні склепінчасті пивниці, справжні лабіринти з потаємними виходами в гори, сполученими переходами між будівлями [11, с. 6]. На даний час монастирський комплекс відреставровано.

Під охороною держави знаходиться монастир святих отців Василіан XVIII ст. в с. Гошеві Долинського району. Цікавою пам'яткою архітектури є також Домініканський костел в Богородчанах побудований у XVIII ст. в стилі пізнього бароко.

Великий інтерес складають дерев'яні храми, зокрема Гуцульщини та Бойківщини, які є справжніми шедеврами української архітектури та народного будівництва. На території Прикарпаття дослідники виділяють гуцульський і бойківські типи церковної архітектури. В яких поєднуються традиції українського монументального будівництва з місцевими рисами народного [1, с. 88]. Для гуцульської народної школи характерні хрестаті в плані одноверхі, інколи три- та п'ятиверхі дерев'яні

церкви [8, с. 207]. Найбільш характерною для Бойківщини є тридільна у плані, триверха церква з пірамідально-ступеневим завершенням об'ємів бабинця, нави, вітваря. Для неї підбирали найзручніше місце. Займалися її зведенням майстри, що використовували місцеві матеріали [2, с. 21–22].

Цікавими в області є пам'ятки промислового й інженерного будівництва, в першу чергу, – це унікальна доменна піч, збудована 1810 р. в урочищі Ангелів (поблизу с. Ясень) Рожнятівського району. До наших днів дійшли лише її руїни. Подібних пам'яток виробництва заліза на Україні немає. В Долині та Болехові збереглися солеварні кінця XIX – початку XX ст. – єдиний в Україні приклад солеварних споруд; у Богородчанському, Верховинському, Долинському та інших районах – дерев'яні млини й кузні. З інженерних споруд слід назвати залізничний кам'яний арочний міст у Ворохті. Цікавою є пам'ятка архітектури – обсерваторія 1938 р. на горі Піп Іван у Верховинському районі.

До нових форм і методів виховання учнівської молоді засобами туризму і краєзнавства можна віднести створення мережі пізнавальних туристських маршрутів на території краю. Нижче коротко їх охарактеризуємо.

Велосипедні маршрути

До Скиту Манявського

Довжина маршруту – 65 км. Тривалість – 2 дні.

Маршрут пролягає до історико-архітектурного комплексу «Скит Манявський» (1611 р.), а також твердині Прикарпаття – Пнівського замку XVI ст.

Початковий і кінцевий пункт маршруту смт. Богородчани.

Основні пункти на маршруті: Богородчани – Підгір'я – Дзвиняч – Солотвин – Манява – Битків – Пнів – Надвірна – Гвізд – Богородчани.

«Перлинами Гуцульщини»

Довжина маршруту – 124 км. Тривалість 3–4 дні.

Маршрут пролягає містами і селами Гуцульщини в яких збереглися шедеври української сакральної архітектури й народного будівництва.

Початковий і кінцевий пункт маршруту смт. Делятин.

Основні пункти на маршруті: Делятин – Дора – Яремче – Микуличин – Татарів – Ворохта – Верховина – Криворівня – Яворів – Косів – Пістинь – Яблунів – Нижній Березів – Білі Ослави – Делятин.

До Ангелівської домни

Довжина маршруту – 22 км. Тривалість 1 день.

Нитка маршруту проходить долиною ріки Лімниця, в населених

пунктах якої є ряд відомих пам'яток історії і культури нашого краю.

Основні пункти на маршруті: Перегінськ – Небилів – Ясень – урочище Ангелове.

Шляхами І.Франка

Довжина маршруту – 25 км. Тривалість 1 день.

Маршрут пролягає до с.Лолин у якому часто бував І.Франко. Тут пройшло в нього перше кохання – до Ольги Рошкевич.

Основні пункти на маршруті: Болехів – Гошів – Вигода – Лолин.

Стежками Олекси Довбуша

Довжина маршруту – 42 км. Тривалість 1 день.

Маршрут пролягає населеними пунктами, пов'язаними з ім'ям керівника опришківського руху Олекси Довбуша, а також знайомить нас з декоративно-прикладним мистецтвом Гуцульщини.

Основні пункти на маршруті: Печеніжин – Рунгури – Слобода – Верхній Березів – Текуча – Космач – Шешори – Уторопи – Яблунів – Великий Ключів – Печеніжин.

Література:

1. Бурдуланюк В. Історія культури Прикарпаття / В.Бурдуланюк – Івано-Франківськ : [б. в.], 1997. – 93 с.
2. Гаврилів Б. Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини / Б.Гаврилів, М.Гаврилів – Івано-Франківськ: [б. в.], 2001. – 96 с.
3. Гандзюк Р. Надвірна. Історичний нарис від найдавніших часів до наших днів./ Р.Гандзюк – Івано-Франківськ : [б. в.], 1999 – 345 с.
4. Гілецький Й.Р. Популярно про Українські Карпати та основні пішохідні маршрути / Й.Р.Гілецький – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2007. – 176 с.
5. Максим'юк М. Пнівська твердиня/ М.Максим'юк – Надвірна : [б. в.], 1997. – 76 с.
6. Маланюк Т.З. Роль туристсько-краєзнавчої діяльності у формуванні особистості школяра / Т.З.Маланюк // Актуальні проблеми розвитку руху «Спорт для всіх» досвід, досягнення, тенденції» : Мат. II Міжнар. н.-п. конф. – Тернопіль : [б. в.], 2007. – Т. 2. – С. 33–36.
7. Михайлишин Р. Пнівський замок / Р. Михайлишин // Вісник. – 1996. – № 5. – С. 129–134.
8. Народна архітектура Українських Карпат XII–XX ст. – К.: Наукова думка, 1987. – 278 с.
9. Пастернак Я. Станіславщина у сивій давнині / Я.Пастернак // Альманах Станіславської землі. – Нью-Йорк; Торонто; Мюнхен, 1975. – Т. 1. – 960 с.
10. Рут. Є. Шкільний туризм і рекреація: Навчально-методичний посібник / Є. Рут – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2004. – 162 с.

11. Скит Манявський (путівник) – Івано-Франківськ: [б. в.], 2003. – 64 с.
12. Треф'як Я. Методика красназавчої роботи в національній школі / Я.Треф'як – Івано-Франківськ : Симфонія Форте, 2002. – 110 с.
13. ЦДІАЛ, ф. 5 «Akta grodzkie i ziemskie». – Т.120. – S. 164-169; Т. 141. – S. 1819, 1965.
14. Lozinski W. Prawem i lewem / W.Lozinski. – Krakow, 1960. – Т. I. – 298 s.
15. Czolowski A. Dawne ramki i twierdze na Rusi Halickiej / A.Czolowski. – Lwow, 1892. – 70 s.
16. Zelisko W. Nadworna / W.Zelisko // Mlodi krajaznawca. – 1938. – № 3. – S. 2.

УДК 338.48

СТРУКТУРА УПРАВЛІННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИМ ПРОЦЕСОМ. ПОСЛУГА – ЯК ТОВАР У ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ

С.П.Оришко

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

Управління туристичною фірмою зумовлюється технологічним процесом виробництва туристичних послуг. Координація роботи працівників туристичних фірм. Взаємозв'язок підсистем при виробництві послуги, яка є товаром в туристичній галузі.

The article reveals the activity of the tourist company, the influence of technological process on tour's formation. Correlation between the management production levels of touristic services. Development of tourist services, its assembly into the tourist tour.

Сама структура технологічного процесу починається від управління туристичною галуззю, яка визначає місце трудових колективів і окремих працівників в туристичному регіоні, організації, підприємстві. Це, свого роду, певний фундамент, на якому будуються їхні відносини. В широкому розумінні під цією структурою управління розуміють взаємопов'язані елементи (керівника, менеджерів підрозділів, працівників, виконавців, обслуговуючий персонал), які мають між собою стійкі відносини та забезпечують функціонування підприємства, як єдине ціле. Тут мова йде про те, що кожний підрозділ працює за логічним взаємовідношенням управлінської системи з виконавчою системою, які в кінцевому результаті мають єдину мету: хорошу якість, відмінне обслуговування

туристів та створення туристичного продукту, як комплексу надання послуг в турі. Для того, щоб ефективно управляти цими підрозділами, потрібно оптимально розподілити функціональні обов'язки, цілі і завдання між структурними підрозділами та працівниками організації. Всі керівники підприємства виконують управлінські дії по відношенню до підприємства в цілому і до структурних підрозділів. Керівники постійно координують роботу менеджерів нижчого рівня аж до виготовлення і споживання послуг. Ця схема і створює управління технологічним процесом.

Найвищий рівень управлінців – це співвласники, пайовики. Вони забезпечують свої інтереси, виробляють політику всередині та сприяють її практичній реалізації. Середній рівень представлений директорами підрозділів, відділів. Вони забезпечують діяльність підрозділу та відповідають за її ефективність. Ці працівники мають, як правило, широке коло обов'язків та мають свободу при потребі самостійно прийняти рішення. Нижчий рівень управління представлений керівниками готельних та ресторанних служб (технічна, прийому, постачання, обслуговування і т.д.). Це керівники, які знаходяться над працівниками-виконавцями і відповідальні за донесення конкретних завдань до виконавців. В туристичному підприємстві кожен працівник має чітко виписані свої функціональні обов'язки [4, с. 345].

Загальний розподіл обов'язків в технологічному процесі залежить від специфіки та тематики прогнозованого туру та ланцюгового етапу організації виробничим і споживчим процесом, який відбувається в туристичних закладах за такими напрямками:

- загальне керівництво (розробка та впровадження головних перспективних напрямків діяльності);
- технологічне керівництво (розробка і впровадження новітніх технологій та автоматизації підприємства);
- економічне керівництво (стратегічне і тактичне планування, аналіз економічної діяльності, ефективний розподіл грошового еквіваленту, забезпечення рентабельності);
- оперативне управління (складання і доведення до підрозділів та окремих працівників оперативних планів, проведення інструктажу, діяльність на робочому місці, організація систематичного контролю);
- управління персоналом (підбір, розподіл і розвиток трудових ресурсів) [4, с. 232].

Організаційна структура в туристичному підприємстві першочергово направлена на технологічний процес виробництва, надання та споживання послуг, як туру для задоволення потреб як споживачів, так і виробників туристичних послуг.

Туристична галузь, як галузь бізнесу, є дуже специфічна. В ній весь бізнес ведеться тільки з виробниками та споживачами туристичних послуг – людьми. Ця відмінність і є основною особливістю при створенні, наданні та споживанні туристичних послуг. Люди – це фактор, споживчий і духовний, до якого потрібно індивідуальний та творчий підхід. Але ця галузь має ще і сторону бізнесу, який ведеться зі споживанням людьми-туристами туристичних послуг. Що це таке? По-перше, туристичний ринок – це ринок послуг, які є невловимі і втрачаються в часі. По-друге, при реалізації туристичних послуг, які перетворюються в туристичний продукт (тури, екскурсії, харчування, транспортне перевезення), є місце істотного розриву в часі і фактору оплати за його споживання. По-третє, для туристичного ринку характерні сезонні коливання попиту на послуги. По-четверте, у туризмі якість туристичних послуг залежить від конкретних виконавців – обслуговуючого персоналу. Тому на туристичному ринку діють специфічні дистриб'ютерські організації – туроператори та турагенти, що дозволяють доводити послуги готелів, музеїв, транспортних та інших організацій до споживачів у різних кінцях світу. Виробниками цих послуг є виробничі, сервісні, культурні організації, транспортні компанії, виставки, спортивні споруди. Але процес виробництва та доведення туристичних послуг до кінцевого споживача це не прямий зв'язок з туристом. У цьому процесі просування туристичних послуг іде комплектація туристичних послуг в тур (туристичний продукт) туроператором і через систему дистриб'юції (турагентства) доводиться до споживача [3, с. 87]. Процес розробки і просування туристичного продукту починається із складання його моделі. При роботі над моделлю туру беруть за основу будь-який вид заняття туриста, який може викликати цікавість і потребу в тих чи інших турах, товарах, послугах. Процес розробки турпродукту та його реалізація включає в себе чотири етапи:

- дослідження, в тому числі і маркетингове;
- експеримент;
- навчання кадрів;
- реклама і реалізація.

На першому етапі розробки туристичного продукту проводиться

дослідження з розробки нової послуги (товару, туру), де залучені економісти, соціологи, психологи та спеціалісти з туризму. Для того, щоб створити і винести на туристичний ринок споживчу туристичну послугу, потрібно закладу або фірмі, яка розробляє і пропонує послугу, пройти етапи створення і винесення туристичної послуги (життєвий цикл туристичної послуги).

- розробка послуги починається з знаходження і розробки ідеї нової послуги. Під час цього етапу продажі послуги знаходяться на нулі, а інвестиції ростуть;
- введення – на цьому етапі починається малий приріст продажі, коли продукт (це послуга) вводиться на туристичний ринок. Але через великі затрати прибуток ще дуже незначний;
- ріст – це період швидкого росту продажі та прибутків туристичного закладу. Повернення інвестицій;
- зрілість – період спаду продажу, так як послуга не завойовує нових споживачів але має своїх стабільних постійних клієнтів. Прибуток стабільний, або є незначне зниження через захист послуги від конкурентів;
- спад – на цьому етапі продажі та прибуток швидко падають.

Для постійної підтримки і розвитку продажів туристичної послуги таке розуміння як підтримка на етапі зрілості туристичної послуги [1, с. 56]. На цьому етапі йде велика затрата коштів. Проводиться дослідження ринку попиту. Розробляється спільні програми нових турів. Відбувається економічна та цінова розробка послуги. Другий етап здійснює експериментальну оцінку туристичного продукту, що розробляється з дотриманням певних правил: розробка нових послуг турів проводиться з експериментальною групою або заїздом; рекламування, ознайомлення в відповідних масштабах; відводиться ліміт часу для простеження популярності запропонованої туристичної послуги (відгуки і заяви туристів). На третьому етапі відбувається впровадження туристичної послуги, яка пройшла експериментальну перевірку, підготовка технологічної документації (карти туристичних маршрутів, угоди, графіки заїздів, путівки, договори з клієнтами тощо) та навчання кадрів; розробляється також ціна на новий продукт та мотивація обслуговуючого персоналу. Останній, четвертий етап, передбачає формування системи управління виробництвом і збутом нової послуги, що забезпечує її реалізацію та постійну модернізацію згідно із запитами туриста [2; 3, с. 65].

Якщо ми говоримо про туристичну послугу, як товар, то розуміємо

не тільки розробку та входження на туристичний ринок цієї послуги, але й її реалізацію з метою прибутку та зацікавлення клієнтів. Реалізація туристичних послуг забезпечує прибуток та надходження в туристичну фірму. В маркетинговій практиці успішною є та туристична фірма, яка досягає максимуму прибутку через максимально ефективне задоволення туриста та його запитів. Туристичне підприємство – це, свого роду, магазин з реалізації туристичних послуг, бо його основним завданням є роздрібний продаж турів та послуг, які задовольняють потреби туристів.

Визначення потреб туристів стають також однією з вагомих технологічних етапів при формуванні та наданні туру як комплексу туристичних послуг. Туристична послуга, як товар, стає цінною тільки тоді, коли ступінь задоволеності споживачів співпадає з очікуваним результатом. В процесі формування та надання туристичних послуг, велику вагу має визначення якості, основні характеристики та особливості туристичних товарів та послуг. Основним завданням менеджерів туристичних підприємств при формуванні туру, як товару, є визначення та ліквідування проблеми якості обслуговування формування послуги, як товару.

В сучасних умовах туристичні компанії, які хочуть досягнути успіху в умовах гострої ринкової конкуренції, повинні відійти від принципів організації «продаж і товар», а перейти до принципу організаційної структури технологічного процесу «потреба і споживач». При такій організаційній структурі туристичній компанії легко буде завоювати клієнта та перемогти в конкурентній боротьбі за нього.

Література:

1. Вачеславський М. Маркетинг у сферах послуг : Навчальний посібник / М.Вачеславський, В.Скотний. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 232 с.
2. Менеджмент туризму : Навчальний посібник для студентів ВНЗ / И.В.Зорин, Т.П.Каверина, В.А.Квартальнов [та ін.]. – М. : Финансы и Статистика, 2003. – 285 с.
3. Ткаченко Л. Маркетинг послуг: Підручник / Л.Ткаченко. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 192 с.
4. Шегда А. Менеджмент : Підручник / А.Шегда. – К. : Знання, 2004. – 687 с.

ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ГОТЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ МОДЕЛЮВАННЯ

В.В. Орлова

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

Проблеми забезпечення фінансової безпеки займає провідне місце в системі економічних завдань, які стоять нині перед готельними підприємствами Прикарпаття. Сучасні умови їх функціонування характеризуються наявністю значної кількості факторів, які чинять негативний вплив на їх фінансову діяльність. Ситуація, що склалася, вимагає від суб'єктів господарювання гнучкості фінансових рішень і їх адаптації до умов, які постійно змінюються. Пошуку таких рішень і присвячена дана стаття.

Автор пропонує комплекс моделей управління фінансовою безпекою підприємств готельного бізнесу, який на основі адаптивного підходу дозволяє сформувати захисну реакцію підприємства, спрямовану на забезпечення стійкого функціонування його фінансової системи в умовах нестійкого зовнішнього середовища.

Issues of providing financial security take a leading place in the system of economical targets which today are a challenge for hotel businesses of Precarpathia. The modern conditions of their functioning are characterized by the presence of a great number of factors which negatively influence their financial activity. The above mentioned circumstances demand flexible financial solutions and their adaptation to the constantly changing conditions from economic agents. This article is dedicated to finding the appropriate solutions.

The author suggests a set of models for controlling hotel businesses financial security which on the basis of adaptive approach enables to form the defence mechanism of a business, targeted at providing stable functioning of its financial system under unstable external environment.

Проблеми фінансової безпеки готельного підприємства одержали останнім часом надзвичайну актуальність, що пов'язано з ростом нестабільності і збільшенням кількості загроз його функціонуванню. До таких загроз можна віднести мінливість податкового і регуляторного законодавства, інфляційні процеси, недоступність кредитних ресурсів, посилення конкуренції, низький рівень капіталізації фондового ринку, зниження рівня інвестиційної

активності, уповільнення платіжного обороту, зростання кількості збиткових підприємств. Дія таких факторів викликає аритмію в русі матеріальних і фінансових потоків, призводить до значних збитків і, як наслідок, втрати готельними підприємствами фінансової безпеки. Тому-то її гарантування є завданням першочергової ваги.

Забезпечення фінансової безпеки суб'єктів господарювання готельного бізнесу полягає в розробці заходів, спрямованих на запобігання збитку від негативних впливів на їхню фінансову діяльність. Ступінь захищеності пріоритетних фінансових інтересів, можливості забезпечення фінансової безпеки підприємства багато в чому залежать від своєчасної ідентифікації небезпек і загроз фінансовій безпеці, із застосуванням комплексного підходу при їх аналізі. Загрози фінансовій безпеці підприємства мають складну ієрархічну структуру і можуть бути класифіковані за такими ознаками як сфера і джерело виникнення, ступінь ймовірності, тривалість впливу, ступінь розвитку, ступінь напруженості тощо. Необхідність комплексного аналізу загроз з урахуванням їх співпідпорядкованості, структурних взаємозв'язків з метою розробки адекватних захисних реакцій підприємства робить актуальним формування ефективного методичного забезпечення системи управління фінансовою безпекою.

У роботі І.Бланка [1] фінансова безпека підприємства розглядається як кількісний і якісний детермінований рівень фінансового стану підприємства, що забезпечує стабільну захищеність його пріоритетних збалансованих фінансових інтересів від ідентифікованих реальних і потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі його фінансової філософії і створюють необхідні передумови фінансової підтримки стійкого зростання в поточному і перспективному періоді. Іншими словами, фінансова безпека є таким рівнем стійкості фінансового стану підприємства, що [2]:

- дозволяє забезпечити фінансову рівновагу, платоспроможність і ліквідність підприємства в довгостроковому періоді;
- задовольняє потреби підприємства у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення підприємства;
- забезпечує достатню фінансову незалежність підприємства;
- забезпечує здатність протистояти існуючим і виникаючим небезпекам і загрозам фінансовому стану підприємства, виникненню небажаної структури капіталу чи примусової ліквідації підприємства;

- забезпечує достатню гнучкість при прийнятті фінансових рішень;
- забезпечує захищеність фінансових інтересів власників підприємства.

Проведений огляд сучасних методів і моделей оцінки й аналізу фінансової безпеки підприємства показав, що на сьогоднішній день відсутнє комплексне методичне забезпечення прогнозування і планування рівня фінансової безпеки підприємства, яке було б адаптоване до українських реалій господарювання і охоплювало б широкий спектр фінансових показників.

Аналіз публікацій та досліджень з даної проблеми показав, що існує дефіцит розробок, пов'язаних із дослідженням процесів формування нестійкого, передкризового і кризового стану, які характеризуються зниженням рівня фінансової безпеки. Своєчасна діагностика цих процесів дає змогу не тільки визначити величину необхідних резервів для покриття збитків і втрат, але й значно знизити рівень останніх.

Запропонований комплекс моделей управління фінансовою безпекою готельного підприємства заснований на методах багатомірного аналізу і економетричного моделювання і містить: 1) модель формування інформаційного простору ознак; 2) модель формування режимів функціонування фінансової системи підприємства; 3) модель оцінки рівня фінансової безпеки підприємства; 4) модель оцінки рівня загроз; 5) модель оцінки впливу загроз на фінансову діяльність підприємства; 6) модель оцінки пролонгованої дії загроз; 7) модель вибору стратегії і тактики управління фінансовою безпекою підприємства. Нижче розглядається короткий зміст кожної моделі.

Призначення моделі формування інформаційного простору ознак є вибір найбільш значимих на досліджуваному етапі життєвого циклу підприємства показників його фінансової безпеки. Добір показників здійснюється на основі оцінки інформаційної значимості показників і дослідження значимості чинників у розрізі всіх показників (експертний аналіз).

Цільовою спрямованістю моделі формування режимів функціонування фінансової системи є виділення однорідних за рівнем фінансової безпеки підприємства класів фінансових ситуацій. Для реалізації моделі використовуються методи кластерного аналізу.

Змістом моделі оцінки рівня фінансової безпеки підприємства є

визначення ймовірності переходу фінансової системи підприємства у режими функціонування, що характеризуються повною фінансовою безпекою, незначним впливом загроз, значним впливом зовнішніх загроз, значною кризою фінансової системи, втратою фінансової безпеки. Побудова моделі здійснюється за допомогою методів економетричного моделювання.

Для оцінки рівня фінансової безпеки підприємства пропонується використовувати двокомпонентний показник, що має вигляд:

$$\text{ФБ} = \{S, D\}, \quad (1)$$

де S – показник рівня фінансової конкурентноздатності;

D – показник рівня стійкості фінансового стану.

Кожен із показників, що складає фінансову безпеку, є трійкою ймовірностей відповідних режимів функціонування фінансової системи.

Таким чином, окремі показники можуть бути представлені:

$$S = (P_1^s, P_2^s, P_3^s), \quad D = (P_1^d, P_2^d, P_3^d), \quad (2)$$

де P_1^s – ймовірність підтримки підприємством високої конкурентної позиції;

P_2^s – ймовірність підтримки підприємством середньої конкурентної позиції;

P_3^s – ймовірність підтримки підприємством низької конкурентної позиції; P_1^d

– ймовірність переходу підприємства в стійкий фінансовий стан; P_2^d –

ймовірність переходу підприємства в хиткий фінансовий стан; P_3^d –

ймовірність переходу підприємства в кризовий фінансовий стан.

Призначення моделі оцінки рівня загроз полягає у формуванні інтегральних показників, що відображають інтенсивність впливу загроз, однорідних за сферами і джерелами виникнення. Під загрозами розуміється сукупність умов, процесів, факторів, що перешкоджають реалізації пріоритетних фінансових інтересів підприємства. У процесі класифікації виділяються позасистемні і внутрішньо системні загрози, що, у свою чергу, підрозділяються на соціальні, фінансові, техніко-технологічні і збутові. загрози в техніко-технологічній сфері, які проявляються у високому рівні зношеності устаткування, можуть призвести до зростання рівня загроз у соціальній сфері і виявлятися в збільшенні трудових витрат. Зростання загроз у соціальній сфері, у свою чергу, може призводити до зниження рівня рентабельності діяльності, тобто зростання рівня загроз фінансової безпеки.

Загроза втрати ліквідності у випадку несвоечасної локалізації може

призвести до дефіциту власних оборотних коштів, необхідності залучення додаткових фінансових ресурсів, збільшення рівня витрат, пов'язаних з фінансуванням, і, як наслідок, зростання загрози зниження рентабельності.

З огляду на це при оцінці загроз вимагається реалізація комплексного підходу щодо аналізу з врахуванням їх причинно-наслідкових зв'язків, як у часовому, так і просторовому розрізах [3]. Для реалізації моделі використовуються методи факторного аналізу.

Цільовою спрямованістю моделі впливу загроз на фінансову діяльність підприємства є аналіз взаємозв'язків зовнішніх і внутрішніх загроз і оцінка їх впливу на формування кризових фінансових ситуацій. Аналіз взаємозв'язків проводиться на основі методів структурного моделювання.

Зміст моделі оцінки пролонгованої дії загроз полягає в оцінці прогностичного рівня фінансової безпеки внаслідок реалізації прийнятої фінансової стратегії підприємства. Для побудови моделі використовуються методи адаптивного прогнозування.

Інструментальним засобом вирішення завдань забезпечення фінансової безпеки підприємства розглядається метод сценаріїв. Він трактується як опис динаміки розвитку фінансової системи підприємства внаслідок реалізації комплексу заходів, спрямованих на усунення або локалізацію впливу загроз. Логічним наслідком його застосування і є зниження ймовірності формування кризових фінансових ситуацій.

Завершальною в пропонованому комплексі є модель вибору стратегії і тактики керування ФБП, що на основі результатів оцінки пролонгованої дії загроз і поточного рівня фінансової безпеки підприємства дозволяє сформулювати захисні реакції, спрямовані на локалізацію загроз.

Запропонований механізм управління фінансовою безпекою готельного підприємства дає змогу досліджувати різні стадії формування кризи фінансових ресурсів і розробляти управлінські дії, спрямовані на запобігання збитків і втрат, пов'язаних з негативними впливами внутрішніх та зовнішніх загроз.

Література:

1. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия / И.А.Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 308 с.
2. Козаченко А.В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм ее обеспечения. / А.В.Козаченко, В.П.Пономарев,

А.Н.Ляшенко. – К. : Либра, 2003. – 280 с.

3. Моделивання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство : Монографія / [В.М.Геець, М.О.Кизим, Т.С.Клебанова, О.І.Черняк]. – Харків : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.

УДК 911.3

**ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ
ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ
(НА ПРИКЛАДІ НЗ «ЗАМКИ ТЕРНОПІЛЛЯ»)**

Р.В.Підставка

Національний заповідник «Замки Тернопілля»

В статті висвітлено основні моменти функціонування та перспективи розвитку туристичного бізнесу регіону та значення в цьому процесі інфраструктури замкового туризму. Встановлено особливості туристичної діяльності Національного заповідника «Замки Тернопілля» та його інфраструктурних підрозділів.

The basic moments of functioning and prospect of development of tourist business of region and value in this process of infrastructure of castles tourism are reflected in the article. The features of tourist activity of the National preserve are set «Castles of Ternopillya» and him infrastructural subsections.

Формування ринкових відносин в Україні, подолання економічної кризи потребує структурної перебудови національної економіки, зміни традиційних пропорцій між її галузями. Пріоритетний розвиток при цьому повинні одержати не тільки галузі промисловості, продукція яких дозволяє задовольнити потреби людини, але й невиробнича сфера. Більшість розвинених країн вже пройшли цей шлях.

Невипадково, вперше в історії України уряд проголосив туризм одним з пріоритетних напрямків розвитку національної економіки, адже туристичний бізнес визнано ще й одним з найбільш високорентабельних і швидкоокупних. Визнанням ролі та місця України у світовому туристичному співтоваристві стало її обрання до складу Виконавчої ради Всесвітньої туристичної організації – керівного органу цієї міжнародної установи, структурного підрозділу ООН. Це дозволить нашій країні активніше інтегруватися в міжнародний туристичний простір і сприятиме розвитку в Україні

різноманітних видів туризму, підвищенню економічної ефективності та посилення соціального спрямування в галузі, адже пріоритетним видом туризму для України залишається іноземний (в'їзний) туризм як вагомий чинник поповнення валютними надходженнями державного бюджету і створення додаткових робочих місць [1, с. 124].

Першочергову роль у процесі туристичної діяльності відіграє виробнича та соціальна інфраструктура. Вона забезпечує умови проживання, харчування, відпочинку, інформаційну обізнаність та комфорт туристів. Наявність поблизу туристичних об'єктів відповідних під'їзних шляхів, облаштованих стоянок, комфортабельних готелів, підприємств громадського харчування та інших об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури дасть змогу значно покращити привабливість елементів замкового туризму.

Під інфраструктурою туристичної галузі розуміється сукупність виробничих, транспортних, торгових та інших підприємств, що створюють і реалізують туристичні послуги і товари туристичного попиту. Туристична інфраструктура представлена сукупністю матеріально-речових об'єктів, діяльність яких спрямована на задоволення туристичних потреб населення. Вона включає матеріально-технічну базу функціонально-господарських структур, які входять до складу туристично-рекреаційних систем (ТРС) різного порядку. Як складова соціальної інфраструктури, інфраструктура туристична характеризується основними фондами та витратами праці, тобто певними місцевими ресурсами, які використовуються задля виконання основних туристичних функцій. Географічним завданням дослідження соціальної і туристичної інфраструктури є оптимізація розміщення її об'єктів в межах ТРС відносно основних центрів концентрації споживачів з дотриманням вимог стійкого розвитку рекреаційної системи [3, с. 124].

У час національного відродження історія України стала об'єктом всебічного фахового й громадського зацікавлення. А саме замки й фортеці – найвиразніші реальні свідки нашої драматичної минувшини. Тому ознайомлення з пам'ятками оборонно-фортифікаційної архітектури Західного Поділля, Східної Галичини, Прикарпаття та Південної Волині, на нашу думку, буде сприяти розширенню освітньо-пізнавального горизонту не тільки українських, а й іноземних туристів та мандрівників.

Провідним закладом здійснення туристичної діяльності на території Тернопільської області, зокрема у сфері замкового туризму є

Національний заповідник «Замки Тернопілля» (далі – НЗ), що знаходиться у місті Збараж. Національний заповідник є членом Регіонально-туристичного Інформаційного Центру «Карпатський регіон» (Свідоцтво №1/04 від 28.03.2005 р.), а також членом Українського центру розвитку музейної справи Міжнародного благодійного Фонду «Україна – 3000» з 2006 р. До складу заповідника входять оборонно-фортифікаційні та садово-паркові об'єкти у різних районах Тернопільщини (див. картосхему):

Національний заповідник

Замки Тернопілля

- замок, костел Святого Антонія, монастир оо. Бернардинів у Збаражі Спасо-Преображенська церква 1600 р. в с. Залужжя.
- палацово-парковий комплекс у смт. Вишнівєць;
- замок у смт. Скалат Підволочиського району;
- замки у Терєбовлі та Микулинцях Терєбовлянського району;
- замки у Золотому Потоці, Язловці та Підзамочку Бучацького району;
- замки у Скалі-Подільській та Кривчому Борщівського району.

Що стосується замків, які були передані до складу НЗ у листопаді 2008 р. (Язловець, Підзамочок, Золотий Потік, Терєбовля, Микулинці, Скала-Подільська та Кривче), то проводиться їх розчистка та консервація із залученням власних сил та волонтерської допомоги. Зокрема активну участь у санітарно-екологічному десанті у замках в Язловці, Терєбовлі та Золотому Потоці по впорядкуванню території взяли студенти ТНПУ ім. В.Гнатюка. Відчутні результати дає співпраця з іншими навчально-освітніми та науковим закладами України та зарубіжжя по обміну науковою та методичною інформацією. У вище зазначених об'єктах замкового туризму перш за все необхідно зупинити процес руйнування та законсервувати з подальшою відбудовою та реставрацією. В подальшому планується облаштування цих замків повним комплексом виробничої та соціальної інфраструктури із паралельним використанням вже існуючих потужностей.

Відбудова та реставрація об'єктів НЗ у Збаражі, Вишнівці та Скалаті розпочалася раніше і на даний момент реально відчутні результати, як у зовнішньому вигляді, так і в організації та проведенню екскурсійної, виставкової, відпочинково-пізнавальної діяльності. Визначальну роль в процесі управління туристичною діяльністю НЗ є організація різнопланових напрямків роботи. Ефективно функціонують науково-дослідний, фондovий відділи, відділ масово-освітньої роботи та екскурсійного обслуговування туристів, відділ реставрації та архітектури та інші. Вміла організація дирекцією Національного заповідника науково-експедиційної та творчої діяльності науковців та працівників є запорукою ефективності функціонування закладу, як єдиного організму.

Значна увага в організації менеджменту туристичної діяльності НЗ приділяється і впровадженню в туристичний процес різноманітних соціально-економічних та виробничих інфраструктурних об'єктів. За останній час було облаштовані стоянку поблизу Збарзького замку,

побудовано комфортабельний трьохзірковий готель «Гетьман», що приймає та обслуговує туристів з України та закордону. У самому Збараському замку діє ресторан «Легенда», інтер'єр якого відповідає середньовічним традиціям старовинних замків, а вишукана кухня задовольнить найвибагливіші вимоги туристів.

Велике значення приділяється інформаційно-просвітницькій та рекламній інфраструктурі. За прогнозом експертів ВТО, світова індустрія туризму входить в період постійного об'єму подорожей і екскурсій, що збільшується, конкуренції, що збільшується, серед регіонів і країн перебування. При цьому з'являється велика кількість добре інформованих споживачів туристичних послуг, що звертають увагу на якість і безпеку пропонованого продукту. Подальший розвиток світового туристичного ринку все більше визначається новітніми інформаційними технологіями [2, с. 59]. У зв'язку з цим, впровадження та використання різноманітної поліграфічної продукції інформаційно-рекламного спрямування, встановлення на міжнародних і регіональних автомагістралях відповідних вказівників, що вказують на маршрути до об'єктів замкового туризму, випуск часопису «ВІК-Вісник історії краю», проведення різноманітних міжнародних конференцій, круглих столів, інформаційних днів забезпечує постійну увагу туристичної спільноти до НЗ. Функціонує і поновлюється різноманітною цікавою інформацією інтернет-сторінка заповідника, на якій можна почерпнути всю необхідну інформацію про замки.

Для залучення спонсорських коштів та іноземних інвестицій заповідник бере участь у різноманітних грантах та інвестиційних проектах, проводить зустрічі та круглі столи з метою створення всебічної реклами свого туристичного продукту. Адже, наявність фінансових інвестицій дасть змогу зупинити процес руйнування та занепаду замків, фортець, палаців, монастирів оборонного типу області. На нашу думку, в перспективі, буде доцільним об'єднання всіх замків Тернопільської області під егідою Національного заповідника «Замки Тернопілля».

Література:

1. Кабушкин Н.И. Менджмент туризма: Учебн. пособ. [2-е изд., перераб.] / Н.И.Кабушкин. – Минск: Новое издание, 2001.
2. Конкурентоспроможність української економіки : орієнтири макрополітики в кризових умовах // Економіка України. – 1999. – № 4 (квітень). – С. 4 –14.
3. Туризм и гостиничное хозяйство. Учебник / Под ред. проф., д.э.н. А.Д.Чудновского – М.: ЭКСМОС, 2000.

УДК 378.14 : 373.61

**РОЗВИТОК РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИКАРПАТТЯ
ЗАВДЯКИ УСПІШНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З ТУРИЗМУ**

Л.В.Польова

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

У статті виявлено та обґрунтовано організаційно-педагогічні умови підготовки фахівців для сфери туризму, а саме: цілісний підхід до змісту освіти й професійної підготовки, зв'язку теорії і практики, забезпечення партнерських відносин між сферою освіти і сферою праці в туризмі.

In this article there have been designated and proved psychological and pedagogical conditions of training a specialist for the sphere of tourism: entire approach to the context of education and professional training, ting links between theory and practice, installation of practical relations among education sphere and labour sphere in tourism.

Питання професійної підготовки фахівців туризму в нових соціокультурних умовах набуває особливої актуальності. Постсоціалістичний період суттєво позначився на системі професійної освіти, яка тривалий час була орієнтована на забезпечення кадровим складом працівників конкретної галузі. Намічені тенденції останніх років спрямовані на стимулювання розвитку професійного ринку праці в окремому регіоні. Це, в свою чергу, передбачає забезпечення належною професійною підготовкою, зокрема у сфері туризму.

Обрана тема дослідження зумовлює розроблення, в першу чергу, теоретико-методологічних засад змісту та структури регіонального компоненту в професійній туристській підготовці. Серед поставлених завдань варто виокремити такі:

- виявити особливості рекреаційного потенціалу регіону: соціокультурні, історико-етнографічні та природно-ландшафтні, із їх урахуванням визначити критерії відбору змісту регіонального компоненту в професійній освіті у сфері туризму;
- розробити і визначити педагогічні умови, які забезпечують ефективність реалізації регіонального компоненту в процесі їх професійної туристської підготовки та визначити перспективні напрями розширення змісту професійної підготовки;

- виявити особливості організації навчально-виховного процесу в умовах окремого регіону (на прикладі Прикарпаття).

На сучасному етапі рекреаційний потенціал посідає особливе місце і, разом з тим, може стати значною частиною бюджету країни. Оскільки Прикарпаття є найбагатше рекреаційними ресурсами та найменш екологічно ушкодженим, тому спільними зусиллями багатьох наук цей регіон може набути європейського значення.

Прикарпаття зі своїми неповторними краєвидами за всіх часів був і є найпривабливішим для відпочинку куточком України. Тут до послуг відпочиваючих, туристів на рідкість незабруднене довкілля, цілюще повітря, чисті ріки, багаті дарами ліси і гори. Це приваблива у своїй первинній красі сільська місцевість із збереженими національними традиціями, самотніми обрядами, старовинними церквами.

Для розвитку Прикарпаття особливе значення має активізація роботи освітніх туристських закладів. Цей процес передбачає: створення нових робочих місць; формування навчальних курсів, центрів і наукових департаментів, що стимулюватимуть професійну підготовку фахівців; розробка регіональних програм, проектів, маршрутів; нові надходження інвестицій у туристичну галузь краю. Загальноосвітні та професійні цілі підготовки фахівців туризму передбачають, насамперед, визначення векторів їх професійної освіти, яка дозволяє підготувати кадровий склад конкурентноздатних працівників, що володіють професійною компетентністю і професійною мобільністю, знають культурно-історичні, краєзнавчі, соціально-економічні та інші особливості регіону.

Ринок праці у сфері туризму переживає справжній «кадровий голод». Тому в українському суспільстві сформувалася громадська та наукова думка про те, що настав час ефективніше використовувати наявний рекреаційний потенціал, поживити туристський ринок, зміцнити матеріальну базу, скоротити дефіцит кваліфікованих кадрів та надати необхідну підтримку розвитку туризму [2, с. 86].

Ряд дослідників (В.Луговий, В.Симоненко, Е.Слободенюк, М.Рутинський, І.Школа та ін.) переконані, що для підготовки фахівців з туризму необхідно сформувати мережу професійних освітніх закладів, оптимізувати їх діяльність, розробити принципи та закономірності формування організаційного механізму професійних навчальних закладів у відповідності до соціокультурної динаміки в країні. Таким чином, формування суттєво нової структури системи професійної освіти в туристській галузі вимагає розширення меж

наукових досліджень як у галузі теорії та методики професійної освіти, так і у межах праксеології [4, с. 56]. Використання регіонального підходу в змісті професійної підготовки розглядали Н.Абашкіна, Н.Бордовська, Т.Бігер, Т.Дьорінг, К.Корсак, Т.Левченко, А.Реан, А.Сбруєва та ін. Проблеми підготовки кадрів у сфері туризму висвітлюють Х.Греф, І.Зорін, В.Квартальнов, В.Кияк, М.Крачило, О.Роїна, М.Фонтанарі, В.Федорченко, М.Скрипник. С.Цапок вивчає проблеми духовно-інноваційного потенціалу регіональних суспільних систем, економічних, рекреаційних, культурних, історичних. Проте, не вдалося віднайти праць, які представили б комплексний підхід до вивчення змісту саме регіонального компоненту (на прикладі Прикарпаття) фахівців туризму.

Система вітчизняної підготовки фахівців, доля туристичної галузі – одна з наймолодших у системі професійної освіти, що певним чином обумовлює нечіткість у розумінні визначальних напрямів її розвитку, довільність у трактуванні головних завдань та технологій. Однією із ключових проблем є обґрунтованість вибору професії, відповідна допрофесійна підготовка, соціокультурна направленість освітніх систем підготовки фахівців конкретної галузі. Серед інших важливих передумов, які визначають спрямування фахівців туризму можна перерахувати такі: *соціально-економічні* (рівень розвитку країни, структура господарства, якість життя, соціально-професійний склад суспільства, його освітній рівень, ступінь урбанізації та мобільності, політична стабільність тощо), *ресурсний потенціал території, інфраструктурний фактор, суб'єктивні фактори*: зміни в психології особистості, відношення до інших груп, культур.

Фахівець туризму має створити усі умови, щоб людина отримала усі оздоровчо-рекреаційні потреби, що можна охарактеризувати: проживання-харчування-оздоровлення-подорож. Діяльність фахівця можна розглянути за такими напрямками: функціонування туристського підприємства, надання усіх готельних послуг, надання усіх екскурсійних і транспортних потреб, організація розваг, а також забезпечення екологічної ситуації.

Здійснений аналіз найбільш загальних підходів до визначення фахівців туризму свідчить, що її характеризують як туристичну діяльність, спрямовану на відпочинок людини у конкретних умовах. Учені різних країн звертають увагу на те, що окрім загальних цілей і завдань фахівців туризму, у кожній країні існує своя специфіка, яка є результатом її історичного розвитку, соціально-економічних,

політичних, духовно-моральних, культурно-етнічних особливостей, філософських традицій народу. З цього приводу можна сказати, що фахівець туризму виражає самосвідомість нації, гуманізм і зрілість держави, тип і рівень культури народу, ступінь усвідомлення й реалізації громадянських прав, повагу людської гідності, етнічної ідентифікації чи віровизнання [5, с. 73]. Фахівець туризму – це швидше практична діяльність, ніж наука чи професія, хоч він охоплює як одне, так і інше. Це професія майбутнього, перед якою стоїть багато завдань в результаті яких вона має удосконалитись.

Розв'язання цих важливих завдань гальмується низкою суперечностей, зокрема між:

- вимогам ринку праці до професійної підготовки фахівців туризму на Прикарпатті та рівнем їхньої кваліфікації;
- необхідністю підвищення рівня туристської освіти на Прикарпатті та недосконалістю професійно-кваліфікаційної структури кадрів;
- необхідністю врахування особливостей становлення і розвитку системи туристської освіти, прогресивних ідей зарубіжного.

Розв'язання означених суперечностей потребує визначення мети, обґрунтування змісту, функцій і завдань підготовки фахівців туризму відповідно до міжнародних стандартів, сучасних і перспективних завдань забезпечення конкурентоспроможності фахівців на світовому ринку туристських послуг, адже саме більшість клієнтів на Прикарпатті є іноземці.

Розвиток системи освіти на Прикарпатті, у тому числі і туристичної, не є відособленим процесом. Вона функціонує і розвивається паралельно з освітніми системами інших країн та регіонів, взаємодіє з ними, зазнає їх впливу. Тому у розбудові системи туристичної освіти на Прикарпатті повинні використовуватися як науковий доробок вітчизняних учених, так і прогресивні ідеї світової педагогічної теорії і практики. Зміст, методи та форми навчання будь-якої спеціальної освіти завжди відображають характеристики конкретної галузі професійної діяльності. Оскільки діяльність «замовляє» спеціаліста, рівень його теоретичної і практичної підготовки, професійні та особисті якості, тому логічно спочатку звернутись до визначення базових та систематизуючих елементів. Отже, щоб підготувати фахівця туризму, слід враховувати усі соціально-економічні аспекти – як позитивні так і негативні, а також рекреаційний потенціал Прикарпаття з усіма його особливостями.

Таким чином, необхідність розв'язання завдань, спрямованих на створення системи туристської освіти, потребує обґрунтування наукових засад підготовки фахівців туризму відповідно до сучасних рекреаційних умов на Прикарпатті, а також розвитку й структуризації мережі навчальних закладів, що здійснюють підготовку фахівців туризму. Адже тут неможливо створити «запас» послуг, туристський продукт «швидко псується» і тому відразу передається «із рук в руки» – від виробника до споживача [4, с. 455].

Наше завдання, окрім того, щоб дати спеціальні знання, – треба навчити студента дивитися на все, що відбувається очима клієнта. Тільки тоді можна досягти успіху. Поставивши себе на місце клієнта, можна знайти вихід із найнестандартнішої ситуації, хоча керівникам підрозділів слід робити все, щоб таких ситуацій було якнайменше. У процесі підготовки фахівців туризму на Прикарпатті важливе місце повинні займати гуманістичні цінності. Фахівець гуманістичного складу, з високим почуттям відповідальності може надихати інших, займати керівні посади в сучасній організації, згідно з гаслом «сьогодні шукають – особистість», а саме людину широкого профілю.

Люди, будучи фахівцями туризму, мають бути зорієнтованими на клієнта. Вони самі є свого роду частиною рекреаційного продукту, який пропонується. Адже це трудовий колектив, який потрібно підібрати, а потім підготувати для конкретної роботи. Якщо у працівників відсутні необхідні знання, навички, відповідна кваліфікація та досвід, то, на думку фахівців, мине не менше двох років, перш ніж вони пройдуть навчання на практиці.

Сучасний фахівець туризму – спеціаліст ринкової орієнтації, що самостійно організовує експлуатацію рекреаційних ресурсів, вивчає рекреаційний ринок, оцінює кон'юнктуру та динаміку попиту, перебудовує організацію з урахуванням вимог ринку. У зв'язку з цим особливого значення набуває підготовка фахівців туризму нової генерації, від знань, умінь і компетентності яких значною мірою залежить економічний поступ країни. За таких умов постають цілком нові цілі і завдання у підготовці фахівців туризму. Вони мають враховувати рекреаційні і соціально-економічні умови Прикарпаття, в яких діятиме фахівець.

Відповідність змісту навчання вимогам майбутньої професійної діяльності, зв'язок навчання з виробничою практикою, навчання на робочому місці, взаємозв'язок теоретичних курсів із практичними предметами, тривале стажування на робочих місцях під час навчання

у вузі – ось те, що формує основу висококваліфікованих фахівців туризму. Але нажаль у туристичній індустрії дотепер характерним є працівник, який багато знає, але мало що вміє. Цей «образ» є досить відомий у світі своєю високою вимогливістю до туристів, оскільки такий «спеціаліст» замість надання гостю практичної послуги використовуючи рекреаційний потенціал Прикарпаття, перетворюється в його «вихователя».

Підготовка фахівця туризму відрізняється від інших галузей. В даному випадку обслуговується людина під час відпочинку, відтворення її здоров'я, психічних, духовних та інтелектуальних сил. Тому туристська освіта має бути універсальною, неперервною, комбінованим характером навчання і ступневістю навчання.

Сформована мережа вищих навчальних закладів Прикарпаття, які здійснюють професійну підготовку фахівців туризму за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста й магістра є недосконалою. Згідно чого в процесі туристської освіти відкриваються можливості нівелювання негативних тенденцій вузької спеціалізації. Тому туристська освіта сприяє свідомому вибору професії, формуванню стійких мотивів вибору спеціалізації, формуванню і розвитку необхідних особистісних якостей, оволодінню фундаментальними професійними знаннями, уміннями й навичками, скорочує час на професійну адаптацію майбутнього фахівця.

Дослідження та аналіз педагогічної підготовки майбутніх фахівців туризму у навчальних закладах протягом останніх десятиліть проблема надзвичайно важлива. Погано підготовлений і непрофесійно реалізований процес їх навчання може стати перешкодою на шляху рекреаційного прогресу. Тобто підготовку кадрів слід провадити таким чином, щоб навчальні заклади не лише готували фахівців для сьогоденної практики, але й певним чином сприяли створенню нових робочих місць. Головною проблемою навчальних закладів є формування конкурентноздатних фахівців, які мають підприємницькі навички, здатні працювати ініціативною. Готуються не просто кваліфіковані кадри, але й виховуються особистості, які своєю працею сприятимуть розбудові Прикарпаття, а також його рекреаційного потенціалу.

Література:

1. Василів О. Туризм на Прикарпатті / О.Василів // Наша справа. – 1999. – вересень.

2. Екологія і оптимізація природокористування. – Івано-Франківськ, 1996. – [без нумерації].
3. Зорин И.В. Образование и карьера в туризме: Учебное пособие / И.В.Зорин. – М.: Сов. спорт, 2000. – 224 с.
4. Сільське зелене Прикарпаття // Міжнародний туризм. – 2001. – № 3. – С. 66–69.
5. Трибун М. Рекреаційні зони Івано-Франківської області, їх стан і перспективи розвитку / М.Трибун // Геоєкологія України. – К., 1993. – С. 184–186.

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНА СПАДЩИНА ЯК ОБ'ЄКТ ПІЗНАВАЛЬНОГО ТУРИЗМУ НА ПРИКАРПАТТІ: ДО ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ ЦІЛІСНОЇ МОДЕЛІ

Б.П.Савчук

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

У статті йдеться про культурно-історичний потенціал Прикарпаття як важливий об'єкт пізнавального туризму. Означено комплексний підхід до вивчення, виявлення та використання пам'яток історії та культури регіону; зацентровано на унікальності природно-історичного багатства краю, археологічних знахідках, пам'ятках церковної архітектури, самобутності фортифікаційних споруд, інших історико-культурних об'єктів Прикарпаття; окреслено цілісну модель використання культурно-історичної спадщини краю як об'єкта пізнавального туризму.

This article is about cultural and historical potential of Prykarpattya region as object of cognitive tourism. It is defined the complex method of studying, exposuring and using of regional sights of history and culture; accented on unicity of natural and historical riches of edge, archaeological finds, sights of church architecture, originality of fortification buildings and other Prykarpattya's cultural and historical objects; outlined integral model of the using cultural and historical inheritance of edge as object of cognitive tourism.

Сучасна Україна переживає істотні соціальні, економічні, духовні, політичні перетворення, що актуалізує потребу глибокого вивчення і всебічного використання культурно-історичної спадщини. Прискорення процесів глобалізації та розвиток інформаційних

технологій активізують включення етнокультури окремих регіонів до світового культурного простору. Своєрідне яскраве місце у ньому посідає Прикарпаття (в адміністративному відношенні Івано-Франківська область), що володіє унікальними культурно-рекреаційними ресурсами у вигляді цінних пам'яток різних історичних епох – від доби мезоліту до сьогодення.

Ретрансляція культурних надбань окремих країн і регіонів відбувається різними соціальними каналами, з-поміж яких важливе місце посідає пізнавальний туризм, що дає виняткові можливості для їхнього освоєння і репрезентації. Безперервність, наступність культурно-історичного досвіду становлять важливу передумову вироблення людиною власного досвіду, тому раціональне ставлення до минулого повинно ґрунтуватися не лише на збереженні культурних цінностей і норм, але й на дієвому (безпосередньому) прилученню до історичної спадщини. За такої постановки питання зростає значущість рольових, ігрових й інших інтерактивних форм її освоєння. З цих позицій турист стає ніби «безпосереднім співучасником» історичних подій і явищ, одержує можливість пізнавати їх «із середини» через відчуття співучасті й особистого співпереживання. У досягненні цієї мети чималі потенційні можливості має культурно-пізнавальний туризм, який розглядаємо як форму і спосіб пізнання особою культурної спадщини різних країн і регіонів у процесі дозвіллевої діяльності та збагачення її духовного світу.

Комплексний підхід до виявлення, вивчення та використання пам'яток історії і культури Прикарпаття як об'єкта культурно-пізнавального туризму передбачає вирішення таких завдань:

- здійснення теоретико-методологічного аналізу проблеми використання культурної спадщини у пізнавальному туризмі;
- класифікацію й типологію її об'єктів на Прикарпатті, що можуть використовуватися у розвитку туризму;
- з'ясування значущості культури Прикарпаття як ресурсу, що визначає соціокультурне середовище побутування як окремого регіону, так і України в цілому;
- виявлення регіональної специфіки історико-культурної спадщини та можливостей її використання у в'їзному і внутрішньому туризмі;
- визначення перспективних форм, методів організації та проведення індивідуального і групового культурно-просвітницького туризму, вироблення пропозицій із

всебічного використання об'єктів культурної спадщини на основі наявної туристичної інфраструктури.

Науково-теоретичне розв'язання цих завдань вимагає міждисциплінарного підходу, який забезпечує комплексне використання дисциплін гуманітарного (історія, культурологія, етнологія, археологія та ін.) і природознавчого (географія, геологія, палеоантропологія та ін.) циклів та сервісного блоку (туризмознавство тощо). Застосування їхнього категоріально-понятійного апарату та загальних і спеціальних методів дослідження відповідає синтетичному вивченню історико-культурної спадщини як об'єкта культурно-пізнавального туризму, сприяє реалізації наукових напрацювань і висновків у практично-організаційній діяльності.

Таке бачення проблеми відповідає повнішому використанню ресурсів культурно-історичної спадщини Прикарпаття у туристичній галузі. Науково-організаційні обґрунтування її ефективності активізує використання культурно-пізнавального туризму як економічного чинника розвитку регіону. У сучасних вітчизняних і зарубіжних дослідженнях активно проводиться думка, згідно з якою у ХХІ ст. розпочався якісно новий етап розвитку культурного туризму у світі. Авторитетні вчені й аналітики спільні в тому, що його основу становлять як традиційні складники культурно-історичної спадщини (нерухомі і рухомі пам'ятки, меморіальні й історичні місця, народні звичаї, обряди, вірування, фольклор, побут, ремесла тощо), так і її модерні інтерпретації й різноманітні форми, засоби репрезентації. Отож на туризм покладається важлива компенсаційна функція: через недосконалість сучасної системи виховання й освіти молоді він певним чином сприяє прилученню і формуванню правильного сприйняття і розуміння особою етнокультурних витоків і надбань свого народу, спонукає до безпосередньої участі у захисті, збереженні його духовних цінностей.

Щоправда, не погоджуємося з існуючим (фактично переважаючим) у науковій і суспільній думці гострим протиставленням двох феноменів культури: масової (інтернетичної) і народної (традиційної). При цьому перша трактується як «низькопробна», друга – як «високоестетична». Поляризація цих явищ супроводжується закликами не допустити того, щоб «перше витіснило друге». Гадаємо, така позиція не зовсім коректна і є безперспективною. Глобалізація життєдіяльності сучасних спільнот та «інтернетізація» їхньої свідомості – закономірні об'єктивні процеси, які не можна зупинити. Тому замість

тези про «непримириму боротьбу» та «витіснення» масовою культурою «справжніх цінностей» традиційної культурно-історичної спадщини слід шукати шляхи і засоби їх гармонійного поєднання, адже перша має привабливу форму і зовнішню епатажність, а друга – глибокі, виплекані впродовж тривалого етноісторичного розвитку духовні надбання. Отож ефективнішому сприйняттю останніх можуть сприяти такі форми масової культури, як дискотеки, фонограми, лазерні шоу, рольові ігри, кіно- і відеофільми тощо. Нагромаджено чималий масив літератури про історико-культурну спадщину Прикарпаття [1–4; 8–9; 12], підготовлено корисні методичні рекомендації про можливість використання її окремих складників у краєзнавчо-туристичній роботі, передусім з молоддю [5–6], розкрито зміст культурно-дозвіллевої інфраструктури туристичного комплексу Карпатського регіону [11, с. 242–253]. Втім, досі відсутні комплексні розробки, які б охоплювали й обґрунтовували можливості комплексного використання у туристичній діяльності культурної спадщини регіону – від пам'яток археології, історичних пам'яток й етнографічних старожитностей до модерних споруд і об'єктів.

Першим кроком на шляху розв'язання цієї проблеми має стати їхнє включення до вже існуючих туристично-екскурсійних маршрутів, другим – розробка нових маршрутів із урахуванням діючої соціальної і транспортної інфраструктури.

Культурно-пізнавальний туризм орієнтується на унікальність, самобутність природного і культурного багатства регіону. У такому сенсі Прикарпаття представляє як виняткові, так і характерні для всієї України і Карпатського регіону пам'ятки від прадавніх часів до сьогодення. У межах Івано-Франківської області відкрито понад 300 палеолітичних пам'яток, зосереджених переважно у Городенківському і Тлумацькому, а також Тисменицькому, Галицькому, Снятинському, Надвірнянському, Коломийському, Рогатинському районах. Так само насиченою є мапа стоянок доби мезоліту й палеоліту, тож, приміром, знамениті археологічні знахідки і розкопки у Єзуполі (Тисмениччина) яскраво демонструють потенційні можливості включення рівнинних районів у туристично-екскурсійні маршрути Карпатського регіону.

Прикарпаття стало одним з теренів поширення найяскравішої серед європейських енеолітичних культур – Трипільської (IV–V тис. до н.е.), походження якої пов'язують із племенами Балкано-Дунайського світу. В регіоні представлено не лише всі типові елементи і явища цієї культури (від поселень до зброяцької праці), але і її унікальні вияви, як

приміром, видобування кременю у штольнях придністровських районів та ін. Новаторським і перспективним бачимо коригування (накладання) мап туристично-екскурсійних маршрутів Прикарпаття із місцями археологічних розкопок і пам'ятками археологічних культур III тис. до н.е. – I тис. н.е. [9, с. 92]. Така робота сприятиме розвитку археологічного туризму як спеціального напрямку подорожей та наповненню новими об'єктами вже існуючих й розробку нових маршрутів культурно-пізнавального туризму загалом. У його розвитку активніше повинні використовуватися відкриті на Прикарпатті понад 40 городищ – давніх укріплень, що слугували центрами суспільного життя в епохи бронзи, раннього заліза та Середньовіччя, зокрема в Галицькій Русі і Галицько-Волинській державі. Нині у цілях туризму активно використовується знамените Крилоське городище. Між тим, перспектива залучення в його орбіту й інших подібних комплексів і споруд не лише сприятиме збільшенню турпотоків, а й відновленню, реставрації цих унікальних культурних об'єктів, зокрема Спаського, Городницького, Підгородівського й інших городищ.

Пам'ятки церковної архітектури слугують, головним чином, об'єктами культурно-пізнавального туризму. В якості релігійно-паломницького вони використовуються значно слабше, хоча серед них є чимало визнаних духовних осередків християнського світу. Ідеться, передусім, про славетний Скит Манявський (1611), що розкинувся серед мальовничої природи Богородчанського району та має свою драматичну історію [12]; про монастир Святого Василя Великого на Ясній Горі в Гошеві, де зберігається чудотворна ікона Божої Матері, коронована цьогоріч, тощо. Найбільше відомих пам'яток церковної архітектури XVIII–XX ст. зосереджено в Івано-Франківську, з-поміж них барокові парафіяльний костел і катедральний собор Святого Воскресіння, родинний парафіяльний костел Потоцьких (1670–1703), Вірменський костел та ін. [4; 8].

Окремий інтерес представляють дерев'яні храми — справжні шедеври української архітектури та народного будівництва, найбільше яких зосереджено у Коломийському і Надвірнянському районах. Досвід включення таких споруд, що представляють гуцульській і бойківській типи церковної архітектури у Коломиї (1587 р.), Яремчі (XVIII ст.) у туристично-рекреаційну інфраструктуру краю збагачує її зміст та гармонійно доповнює інші види екскурсійних послуг. Однак незадіяними у цій сфері залишається ще значна кількість церковних споруд. Потоки подорожей паломницького спрямування, як-от до

Погоні, формуються і функціонують, зазвичай, поза межами туристичної інфраструктури. Сказане тієї чи іншою мірою стосується фортифікаційних споруд, використанню яких у туристичній сфері сприяє науково-методологічна розробка проблеми [7, с. 201–373].

Статусом «історико-культурних візитівок» Івано-Франківщини користають Галицький і Пнівський замки XIV–XVII ст., що належать до найвишуканіших пам'яток середньовічної оборонної архітектури України. Славнозвісна Хотинська фортеця й інші такого роду споруди (Чернелицький, Раковецький замки) увиразнюють важливі роль і місце регіону у військово-політичній історії Європи XVI–XVIII ст., що автоматично піднімає престиж краю в очах іноземних гостей та відвідувачів з інших регіонів України. Такі споруди можуть виступати базовими осередками в окремих зонах туристично-рекреаційного комплексу або принаймні повинні посісти своє належне місце у їхньому розвитку. Це передбачає відповідну зорієнтованість (чи переорієнтованість) на використання головних елементів інфраструктури туристичного комплексу – від екскурсійних і рекламно-інформаційних до збутових, транспортних, гастрономічних та навіть торговельних, банківсько-фінансових, контрольно-адміністративних тощо.

В різних видах і напрямках туристично-екскурсійної діяльності тією чи іншою мірою використовуються й інші історико-культурні об'єкти Прикарпаття. Умовно ділимо їх за такими періодами і тематичною спрямованістю:

- пам'ятки та визначні місця, присвячені визвольному руху XV–XVIII ст. (переважно пов'язані з козаччиною, опришківством та їхніми ватажками);
- пам'ятки австрійського періоду 1772–1918 рр. (з-поміж них головні групи становлять близько 1,5 тис. пам'ятних хрестів на честь ліквідації панщини та монументи, присвячені окремим визначним діячам);
- пам'ятки історії Західноукраїнської Народної Республіки (комплекси стрілецьких могил, меморіальні дошки, могили видатних військових і державних діячів з надгробними обелісками);
- пам'ятки з історії визвольних змагань 1920–1930-х рр. (здебільшого увіковічують трагічні події цього періоду та їхніх знаних учасників);

- меморіали пам'яті учасників Другої світової війни (відзначаються найбільшою ідеологічною спрямованістю, увіковічнюючи події і діячів ворогуючих сторін – націоналістичної (ОУН-УПА) та радянської;
- літературно-мистецькі пам'ятки краю (присвячені головно визначним діячам української культури, чия життєтворчість була пов'язана з історією краю; водночас на Прикарпатті найбільше встановлено пам'ятників Т.Шевченкові).

При плануванні використання цих пам'яток слід ретельніше враховувати соціальні особливості екскурсантів, а подекуди і їхні ідейні уподобання, національну приналежність і т. ін. У випадках високої концентрації споруд на окремих напрямках маршрутів варто їх «сепарувати», відбираючи найбільш значущі та уникаючи ознайомлення з однотипними об'єктами тощо. Пізнанню культурної спадщини на «першому» – теоретичному – рівні сприяє, як вже відзначалося, величезний пласт літератури як про самі пам'ятки краю, так і методику їхнього використання у туристсько-краєзнавчій роботі (передусім серед молоді), що розрахована на «внутрішньорегіональні» потоки. Між тим, значно слабше у науково-теоретичному відношенні розроблена проблема організації в'їзного туризму (із сусідніх областей, із закордону), який дозволяє одержані раніше в процесі освітньої діяльності абстрактні (часто викривлені, спотворені) знання і стереотипи «переформатувати» в об'єктивні уявлення, одержані на основі власного досвіду ознайомлення і співпереживання побаченого. Досягненню цих завдань сприятиме застосування музейних і атракційних прийомів, приміром, виготовлення антропоморфних муляжів мешканців давніх селищ чи оборонних споруд, групування їх у різні побутові сцени, використання аудіовізуальних засобів з демонстрацією фільмів про розкопки, «фільмів-реконструкцій» тощо.

Розробка новаційних системно-діяльнісних методик підвищення привабливості пам'яток історії і культури – загалом нова і перспективна проблема, що потребує спеціальних комплексних міжгалузевих досліджень, які б спиралися до здобутки різних наукових дисциплін. Отже, при створенні цілісної моделі використання культурно-історичної спадщини Прикарпаття як об'єкта пізнавального туризму необхідно насамперед переорієнтувати його на в'їзні (позарегіональні) потоки. Це забезпечуватиме збільшення надходжень від туризму, що своєю чергою – як передумова і наслідок – сприятиме розвитку і вдосконаленню галузевої і територіальної

господарських структур регіону й країни загалом. Другим важливим складником є розробка спеціальних новаційних методик, які б пропонували форми і засобами використання атракційної привабливості пам'яток історії та культури для вирішення пізнавально-просвітницьких й національно-вихованих завдань.

Література:

1. Бурдуланюк В. Пам'ятки культури Івано-Франківщини / В.Бурдуланюк. – Івано-Франківськ, 1998. – 56 с.
2. Гаврилів Б. На сторожі культурної спадщини Прикарпаття / Б.Гаврилів, В.Любінець, М.Гаврилів. – Ів.-Фр. : Тіповіт, 2006. – 208 с.
3. Грабовецький В. Івано-Франківськ в пам'ятках історії та культури / В.Грабовецький, Б.Гаврилів, Г.Карась. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2001. – 130 с.
4. Грабовецький В. Сторінки літопису Катедрального Собору Святого Воскресіння / В.Грабовецький. – Ів.-Фр. : Нова зоря, 1999. – 88 с.
5. Маланюк Т. Туризм і краєзнавство в школі : Навчально-методичний посібник / Т.Маланюк. – Івано-Франківськ, 2009. – 91 с.
6. Мій рідний край – Прикарпаття. – Ів.-Фр. : Плай, 2000. – 375 с.
7. Петранівський В.Л. Туристичне краєзнавство : Навчальний посібник / В.Л.Петранівський, М.Й.Рутинський. – К. : Знання, 2008. – 575 с.
8. Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська: Історико-культурний путівник / В.Полек. – Львів : Світло і тінь, 1994. – 89 с.
9. Прикарпаття спадщина віків: Пам'ятки природи, історії, культури, етнографії. – Львів : Манускрипт-Львів, 2006. – 568 с.
10. Прокопишак К. Проблеми розвитку соціальної інфраструктури та відродження сіл Карпатського регіону / К.Прокопишак. – Львів : Українські технології, 1997. – 176 с.
11. Рутинський М.Й. Туристичний комплекс Карпатського регіону України: Навчальний посібник / М.Й.Рутинський, О.В.Стецюк. – Чернівці : Книги-XXI, 2008. – 439 с.
12. Скрипник І. Нариси історії Скиту Манявського / І.Скрипник. – Івано-Франківськ, 1994. – [без нумерації].

81.373

INTERNACJONALIZACJA TERMINOLOGII TURYSTYCZNEJ (PRÓBA BADAWCZA)

E.Skorupska-Raczyńska

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim

Tourism – having its justification in human desire to see the world, and at the same time in meeting the need to rest – in contemporary world is a

common phenomenon. What makes it difficult to carry out tourist plans is language differences soothed by international vocabulary, that is common (regarding etymology, form and function) for three languages from three different language families. The present research attempt reveals the tendencies of the process of tourist vocabulary becoming international one.

Turystykę (rozumianą obiegowo jako ‘zorganizowane zbiorowe lub indywidualne wyjazdy poza miejsce stałego zamieszkania, wędrówki po obcym terenie, mające cele krajoznawcze lub będące formą czynnego wypoczynku’¹) uznać można współcześnie za zjawisko powszechne. Wyjeżdżamy bliżej bądź dalej, indywidualnie lub grupowo, korzystając z usług organizatorów wypoczynku, a także pośrednictwa biur podróży albo kierując się własną intuicją, potrzebą i mniejszym lub większym doświadczeniem.

Wyraz turystyka pojawił się w polszczyźnie stosunkowo niedawno, bo w początkach XX wieku. W wydany na przełomie XIX i XX wieku *Słowniku warszawskim* odnajdujemy w t. VII (1919 r.) po raz pierwszy zarejestrowany w zbiorach polskiej leksykografii termin **turystyka** ‘podróżowanie w charakterze turysty’ oraz wyrazy pokrewne: **turysta** ‘ten, co odbywa większe wycieczki dla przyjemności’; **turystka** ‘forma żeńska od turysta’; **turystowski** ‘przymiotnik od turysta’; **turystyczność** ‘rzeczownik od turystyczny’; **turystyczny** ‘przymiotnik od turystyka’; **turyzm** ‘in. turystyczność’². Mając na uwadze zamiłowanie autorów *Słownika warszawskiego* do porządku leksykalnego w języku polskim, można przyjąć, że części z wymienionych wyrazów polszczyzna obiegowa nie używała. Potwierdza to założenie zawartość słowników wydanych w bliskiej *Warszawskiemu* cezurze czasowej, np. *Słownika ilustrowanego języka polskiego*, w którym odnajdujemy z wyżej wymienionych jedynie wyraz **turysta** ‘człowiek odbywający większe wycieczki, podróżnik’ (kwalifikowany jako zapożyczenie z języka angielskiego)³, czy też podobnie słowników wyrazów obcych. Dla przykładu: w wydany w Warszawie (1907 r.) *Słowniku wyrazów obcych* M. Arcta, jak i

¹ *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. I-IV, Warszawa 2003 (dalej USJP), tu: t. IV, s. 161.

² *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927 (zwany *Słownikiem warszawskim*), tu: t. VII, s. 172.

³ M. Arcta, *Słownik ilustrowany języka polskiego*, t. I-II, Warszawa 1925, tu: t. II, s. 947.

wypuszczonym nakładem lwowskiej księgarni dra M. Bodeka (1926 r.) *Słowniku wyrazów obcych z podaniem wymowy* zarejestrowano termin **turysta** jako zapożyczenie francuskie o znaczeniu ‘odbywający większe wycieczki, podróżnik’ (w pierwszym) i ‘człowiek odbywający piesze wycieczki szczególnie w górach’ (w drugim)¹. Niemniej już w *Encyklopedycznym słowniku wyrazów obcych* (z 1939 r.) odnajdujemy hasła: **turysta** ‘człowiek podróżujący dla przyjemności’, **turystyczny** ‘odnoszący się do turystyki’ oraz **turystyka**, **turyzm** ‘sport wycieczkowy, podróżowanie dla przyjemności; ogół kwestii związanych z organizacją podróży’ – wszystkie źródłowo identyfikowane jako francuskie², co nie do końca jest zbieżne z informacjami w słownikach polszczyzny najnowszej, gdzie wskazuje się dla wyrazu **turystyka** źródło niemieckie (np. w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego*) bądź motywację rodzimą (np. w *Słowniku współczesnego języka polskiego*)³.

Potrzeba poznawania bliższego i dalszego, a tym samym mniej lub bardziej egzotycznego świata, nie jest pomysłem współczesnym. Jak czytamy w *Encyklopedii staropolskiej*: «Od XVI w. nikt tyle po Europie nie podróżował co Polacy, nikt mniej niż oni o tym nie pisał, nikomu innemu nie wychodziły podróże tak na złe. Przed XVI w. był Polak domatorem jak Rej, mili za granicę nie wyglądał i w kraju nie na dyszlu mieszkał»⁴. Wyjazdom na południe i zachód Europy sprzyjała początkowo rosnąca zamożność ziemiańska, później również rozwój techniki, a także swoisty snobizm i fascynacja tym, co obce. Wędrowki, pielgrzymki i podróże po Europie ułatwiał powszechny w niej język łaciński i bilingwizm Polaków⁵. Ta popularność łaciny w społeczeństwie wyróżniała nas wśród

¹ Zob. M. Arcta, *Słownik wyrazów obcych. 22 000 wyrazów, wyrażeń, zwrotów i przysłów cudzoziemskich używanych w mowie potocznej i prasie periodycznej polskiej*, Warszawa 1907; Z. Zatorski, *Słownik wyrazów obcych zawierający około 14 000 wyrazów obcych, zwrotów i przysłów, używanych w języku potocznym, literackim, handlowym i korespondencji*, Lwów 1928.

² Trzaski, Everta i Michalskiego, *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1939, s. kol. 2270.

³ Por. USJP IV, s. 161; *Słownik współczesnego języka polskiego*, pod red. B. Dunaja, Warszawa 1996, s. 1159.

⁴ Trzaski, Everta i Michalskiego, *Encyklopedia staropolska*, opr. A. Brückner, t. I-IV, Warszawa 1939, t. IV, s. 747.

⁵ W wpływach kultury łacińskiej i języka łacińskiego w Rzeczypospolitej zob. np.: A. W. Mikołajczak, *Łacina w kulturze polskiej*, Wrocław 1998; H. Rybicka-Nowacka, *Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim XVII wieku. Na*

narodów starego kontynentu: «Fenomen łacińskojęzyczności mieszkańców Rzeczypospolitej zdumiewał obcych. Ulryk Werdum wspomina w swym pamiętniku z podróży do Polski (1670 r.), że we Lwowie jakaś mieszczka, rozpoznawszy w nim cudzoziemca, odezwała się do niego klasyczną łaciną. Znana też była anegdota o cesarzu Ferdynandzie II, który po łacinie rozmówił się z woźnicą arcybiskupa gnieźnieńskiego. W Europie tworzyła się legenda kraju, w którym każdy, począwszy od króla, a skończywszy na służebnym pachółku, posługuje się językiem Cyncerona»¹. Ułatwiała również – jako jeden europejski język powszechnej komunikacji – poznawanie świata, inaczej aniżeli współcześnie przy znacznej odrębności słownikowej poszczególnych grup etnicznych. Mimo to, dziś turystyka jest sferą bliską każdemu aktywnemu zawodowo i społecznie człowiekowi, pokonującemu sprawnie granice nie tylko geograficzne, ale i kulturowe.

Współcześnie leksyka turystyczna – jako słownictwo nie tylko czynnie korzystających z wypoczynku, ale zbiór terminów w profesjolekcje organizatorów turystyki – jest objaśniana w słownikach bilingwalnych przydatnych w obsłudze bogatego rynku usług turystycznych i ich konsumpcji². Potrzeba pokonywania barier komunikacyjnych wymusza proces upowszechniania słownictwa, które jest zrozumiałe dla uczestników komunikatu – jego nadawcy i odbiorcy. Rodzi się w tej sytuacji pytanie o zjawisko i poziom interancjonalizacji słownictwa przyporządkowanego turystyce i organizacji wypoczynku.

Termin językoznawczy internacjonalizm obiegowo jest tłumaczony jako ‘wyraz pochodzący z jednego pnia, np. z greki, i występujący w wielu językach w tym samym znaczeniu, dostosowany pod względem fonetycznym, ortograficznym i morfologicznym do systemu każdego z tych języków’³, co daje objaśnienie pojęcia nie do końca jasne, podobnie jak

materiale literatury pamiętnikarskiej, Wrocław 1973; E. Skorupska-Raczyńska, *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX wieku*, Gorzów Wielkopolski 2000; M. Witaszek-Samborska, *Zapożyczenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie (na podstawie słowników frekwencyjnych)*, Poznań 1993.

¹ A. W. Mikołajczak, op. cit., s. 176.

² Np. M. Jedlińska, D. Obodyński, *Słownik turystyki i hotelarstwa polsko-niemiecki, niemiecko-polski*, Warszawa 2001.

³ Zob. USJP I, s.

zamieszczone w popularnych encyklopediach z zakresu lingwistyki¹. Opinie zajmujących się internacjonalizmami badaczy dotyczące kryteriów wyrazu międzynarodowego są różne, toteż na potrzeby tego artykułu przyjmuję za J. Maćkiewicz, że internacjonalizmem jest wyraz, który powtarza się «przynajmniej w trzech językach należących do różnych rodzin językowych»².

Przedmiotem dokonanej próby analizy słownictwa turystycznego pod kątem jego międzynarodowości jest zbiór rzeczowników (bądź słowoform w funkcji nominatywnej) – wyrazów przyporządkowanych turystyce, wybranych z pięciu poświęconych jej artykułów zamieszczonych w popularnych czasopismach polskojęzycznych³. Wyekscerpowany materiał liczący 154 jednostki leksykalne⁴ został – ze względu na etymon,

¹ Por. *Encyklopedia języka polskiego*, pod red. S. Urbańczyka, Wrocław-Warszawa-Kraków 1994, s. 127; *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, Wrocław-Warszawa-Kraków 1993, s. 229.

² J. Maćkiewicz, *O potrzebie słownika internacjonalizmów*, „Poradnik Językowy” 1986, z. 9-10, s. 647.

³ T. Górski, *Brugia – piękna pani*, „Angora” 2009, nr 25(992); A. Kaczorowski, *Supermarket Luwr*, „Newsweek Polska” 2009, nr 32; A. Niewińska, P. Kowalczyk, *Czas na wakacje w kraju*, „Rzeczpospolita” 2009, nr 186; J. Pawul, *Tropiki made in Germany*, „Polska” 2009, nr 152; P. Wrabec, *Produkt wakacyjopodobny*, „Polityka” 2009, nr 33 (2718).

⁴ Są to (w porządku alfabetycznym): all inclusive, animacja, apartament, arcydzieło, artykuł, basen, bazylika, bilet, biuro podróży, biznesmen, budowla (sakralna), branża, bungee, cena, centrum miasta, ciepłe kraje, czekoladki, daktylowiec, dworzec, dziedzictwo kultury, dzieło, egzotyka, eskapada, euro, festiwal, firma, folder, fotografowanie, grobowiec, grotta solna, hotel, hotelarz, ignorancja, instruktor, inwestycja, jacht, jarmark, jezioro, język obcy, jod, kajt, kamienica, karylion, karnet, kawa, kawiarnia, kelner, kemping, klient, komfort, konduktor, koniunktura, kontrakt, kościół, kraina, kryształ, kuchnia, kultura, kurort, kwatery (agroturystyczna), las, łowienie, łowisko (komercyjne), mapa, miejscowość (nadmorska), morze, muzeum, narciarstwo alpejskie, narciarstwo wodne, narciarz wodny, narty, obiad, obiekt, oferta (wyjazdu), okaz, organizator, paintball, palma, panorama, parking, piwo, plac zabaw, plaża, pływanie, pobyt, pociąg, podróż, pogoda, pole golfowe, ponton, portal (wakacyjny), posąg, powietrze (morskie), przewoźnik, przelot, przyczepa (kempingowa), ratusz, rejs, relaks, relikwie, restauracja, rower, ruch (turystyczny), rynek (wypoczynkowo-rozrywkowy), rzeka, safari, salon (kosmetyczny), sanatorium, show-biznes, siedlisko, skałki, skok (ze spadochronem), snowboarding, spływ, sport, sporty ekstremalne, sporty zimowe, sprzęt, stacja (kolejowa), stadnina, standard, statystyka, survival, szorty, sztuka (sakralna, nowoczesna), ściana (sztuczna),

podobieństwo formy, treści i funkcji komunikacyjnej – skonfrontowany z zasobami słowników rejestrujących: polszczyznę najnowszą i leksyk rosyjski (z rodziny języków słowiańskich), włoski i francuski (z romańskich), niemiecki i angielski (z germańskich)¹.

Analiza zebranego materiału (154 jednostki) pozwala na wyodrębnienie grupy 59 wyrazów (38,3%), które odnalezione w kilku językach funkcjonują tam w identycznej bądź podobnej formie i są przyporządkowane funkcjonalnie i semantycznie temu sememu zakresowi komunikacyjnemu, jak np.: **apartament** ‘mieszkanie o luksusowym wnętrzu’ – ros. апартамент, wł. appartamento, fr. appartement, nm. Appartament, ang. apartment; **komfort** ‘ogół warunków zapewniających wygodę, luksus’ – ros. комфорт, wł. comfort, fr. confort, nm. Komfort, ang. comfort; **firma** ‘przedsiębiorstwo’ – ros. фирма, wł. firma, fr. firme, nm. Firma, ang. firm; **parking** ‘miejsce wyznaczone na postój samochodu’ – ros. парк, wł. parcheggio, fr. parking, nm. Parkplatz, ang. parking; **wagon** ‘pojazd poruszający się po szynach, linie, doczepiony do lokomotywy lub liny’ – ros. вагон, wł. wagone, fr. wagon, nm. Waggon i inne. Zdarza się, że wyraz w jednym z cytowanych leksyków odbiega swą postacią od pozostałych, toteż część z analizowanych internacjonalizmów występuje w jednym z reprezentujących rodzinę języków. Na przykład nazwą publicznego lokalu, w którym podaje się kawę, herbatę, ciasta i napoje jest w języku polskim **kawiarnia**, a w pozostałych wyrazy o podobnym etymonie, ale innej niż ww. formie: кафé (ros.), Café (nm.), caffè (wł., ang.).

Analizowane tu internacjonalizmy w zdecydowanej większości substancjalnie osadzone są w łacinie, która była materia leksykalną wielu nowożytnych języków, w tym przywołanych w niniejszej próbie. Dla przykładu źródłowo łacińskie są: **animacja** [łc. animation] ‘aktywizacja, organizowanie’, **bazylika** [łc. basilica] ‘kościół chrześcijański’, **instruktor** [nlc. instructor] ‘osoba ucząca kogoś prawideł np. gry, zabawy sportowej’, **kontrakt** [łc. contractus] ‘układ, umowa’, **kryształ** [łc. crystallus] ‘minerał

świątynia (władców), touroperator, turystyka (przygraniczna), uliczka, ulotka, upust, wagon, wakacje, wczasy, weekend, wędkarstwo, wędkarz, witryna, wojaże (wakacyjne, zagraniczne), wspinaczka, współpasażer, wyciąg, wycieczka (autokarowa), wyjazd (zagraniczny), wypad (letni), wypoczynek (letni), zagranica, zakątek, zbiory, zbrocze (skaliste), znak towarowy, zorbing, zwiedzający.

¹ Do konfrontacji wykorzystano jako źródło popularne słowniki wymienionych języków oraz przydatne w komunikacji i translatoryce przyporządkowane im słowniki bilingwalne.

górski’, **kultura** [łc. cultura] ‘całokształt materialnego i duchowego dorobku człowieka’, **mapa** [łc. mappa] ‘obraz jakiegoś terenu’, **obiekt** [łc. obiectus] ‘przedmiot’, **organizator** [nlc. organizator] ‘osoba organizująca coś’, **sport** [skrótowe disport, od płc. disportare ‘roznosić’] ‘ćwiczenia i gry ruchowe mające na celu rozwój fizyczny i charakterologiczny człowieka’, **stacja** [łc. statio] ‘miejsce postoju pociągu, kolejki itp.’, **wakacje** [łc. vacatio] ‘czas wolny od zajęć’ i inne. Uzupełniają je wyrazy etymologicznie przypisane innym źródłom, jak greka, z którą wiążą się np.: **panorama** [gr. pan + hórama] ‘rozległy widok’, **muzeum** [gr. muséion] ‘instytucja zajmująca się gromadzeniem, konserwacją i przechowywaniem zabytków’, **jod** [gr. ioeidés] ‘niemetal występujący w przyrodzie’ i inne; bądź język angielski, z którego wywodzi się m.in. nazwa **szorty** [ang. shorts] ‘krótkie spodnie o sportowym kroju’. Sporadycznie bądź jednostkowo są to wyrazy wywodzące się z innych języków, jak arabski, gdzie zrodził się leksem **kawa** [ar. kahwa] ‘napój z nasion kawowca’; francuski, któremu przypisujemy np. nazwę **salon kosmetyczny** [fr. salon cosmétique] ‘duży elegancki zakład kosmetyki’; holenderski, skąd wywodzi się m.in. termin **jacht** [hol. jacht] ‘lekki statek żaglowy’; czy też suahili, jako źródło terminu **safari** ‘wyprawa karawanowa na polowanie w Afryce Wschodniej’. Znacząca liczebność wyrazów związanych substancjalnie z łaciną świadczy o dominującym wpływie tego języka na leksyki europejskie, w tym również ich słownictwo wspólne, o charakterze międzynarodowym.

Obok wyrazów międzynarodowych w analizowanym materiale znajdują się leksemy niebędące internacjonalizmami – łącznie 95 jednostek (61,7 %), w tym: 68 terminów polskojęzycznych, których odpowiedniki odnajdujemy w konfrontowanych leksykach (44,2 %), 7 zapożyczeń cytatowych (4,5 %) oraz 20 wyrazów ograniczonych funkcjonalnie do języka polskiego (13,0 %). Do ostatniej grupy zaliczymy m.in. hybrydę słowotwórczą arcydzieło [łc. arcy + dzieło] ‘dzieło wybitne, znakomite’, daktylowiec [od daktyl] ‘palma daktylowa’, fotografowanie [od fotografować] ‘wykonywanie zdjęć’, zorbing [od Zorba ?] ‘stacanie się z wysokiej góry wewnątrz wielkiej, dmuchanej plastikowej kuli’.

Do analizowanych polskojęzycznych terminów turystycznych bez kompletnych znamion międzynarodowości (68 jednostek), należą wyrazy, których odpowiedniki żywo funkcjonują w innych językach. Oto przykłady: **bilet** ‘dokument uprawniający posiadacza lub nabywcę do określonej usługi’ – ros. билет, wł. biglietto, fr. billet, nm. Farhkarte, ang. ticket; **biuro podróży** ‘instytucja zajmująca się organizowaniem wyjazdów

turystycznych' – ros. бюро путешествий, wł. agenzia di viaggi, ang. office; **kelner** 'pracownik obsługujący gości w restauracji itp.' – ros. официант, wł. cameriere, fr. garçon, nm. Kellner. W tej grupie odnajdujemy również wyrazy, które objęte są procesem internacjonalizacji, czego przykładem może być wyraz businessmen ('przedsiębiorca, właściciel firmy, tu: korzystający ze specjalnej oferty turystycznej'), funkcjonujący w konfrontowanych zasobach leksykalnych w postaci: businessman (ang.), Geschäftsmann (nm.), homme a' affaires (fr.), w tym ostatnim równoległe obok progresywnego wyrazu businessman.

Zjawisku internacjonalizacji terminologii bliskie są również cytaty leksykalne, czyli wyrazy (tu terminy) o minimalnym stopniu przyswojenia w języku polskim, ale jednoznacznej semantyce. Mogą one w wyniku procesu komunikacyjnego rozpowszechnić w wielu językach europejskich, umożliwiając ich identyfikację z desygnatem nawet osobom, które nie znają danego leksyku obcego języka. Z dużą dozą prawdopodobieństwa terminy cytatowe, np.: **all inclusive** 'łącznie', **bungee** 'długa elastyczna lina do skoków', **paintball** 'strzelanina z karabinków na kulki z frabą', **snowboarding** 'uprawianie jazdy na desce z góry po śniegu', **touropoperator** 'duże biuro podróży', wchodząc do zasobu języka polskiego, równoległe przenikają do innych języków europejskich, a tym samym współtworzą obecnie warstwę międzynarodowej terminologii turystycznej.

Reasumując. Turystyka – mając swoje uzasadnienie w ludzkim pragnieniu poznawania świata, a także zaspokajania potrzeby wypoczynku – we współczesnym świecie jest zjawiskiem powszechnym. Realizację planów turystycznych utrudniają różnice językowe, które łągodzi słownictwo międzynarodowe, czyli wspólne (pod względem etymonu, formy i funkcji) dla przynajmniej trzech języków z trzech rodzin językowych.

Analiza próbnie zebranego słownictwa turystycznego (154 jednostki), wyekscerpowanego z losowo wybranych tekstów poświęconych szeroko pojętej tematyce turystycznej pozwoliła na sformułowanie kilku wniosków.

Wśród 154 wyrazów/terminów turystycznych odnajdujemy 59 internacjonalizmów (38,3 %) przyporządkowanych funkcjonalnie różnym sferom turystyki oraz 7 cytatów leksykalnych (4,5 %), które z dużą dozą prawdopodobieństwa upowszechnią się w wielu językach, dołączając do warstwy słownictwa międzynarodowego. Uzupełniają je wyrazy tłumaczone ekwiwalentnie (68; 44,2 %), również formami dubletowymi, przybliżającymi daną jednostkę do grupy słownictwa międzynarodowego. Pozostałe 20 jednostek (13 %) stanowią wyrazy ograniczone funkcjonalnie

do języka polskiego. Przewaga internacjonalizmów oraz wyrazów tłumaczonych dubletowo świadczy o potrzebie ujednoczenia terminologii przyporządkowanej funkcjonalnie sferze turystyki bliskiej każdemu człowiekowi bez względu na jego wykształcenie, przygotowanie językowe i status społeczny.

Literature:

1. Encyklopedia języka polskiego / [Pod red. S.Urbańczyka]. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1994. – S. 127.
2. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / [Pod red. K.Polańskiego]. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1993. – S. 229.
3. Maćkiewicz J. O potrzebie słownika internacjonalizmów / J.Maćkiewicz // «Poradnik Językowy». – 1986. – Z. 9–10. – S. 647.
4. Mikołajczak A.W. Łacina w kulturze polskiej / A.W.Mikołajczak. – Wrocław, 1998.
5. Rybicka-Nowacka H. Rzeczowniki zapożyczone z łaciny w języku polskim XVII wieku / H.Rybicka-Nowacka. – Wrocław, 1973.
6. Skorupska-Raczyńska E. Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX wieku / E.Skorupska-Raczyńska. – Gorzów Wielkopolski, 2000.
7. Witaszek-Samborska M. Zapóżyżenia z różnych języków we współczesnej polszczyźnie [na podstawie słowników frekwencyjnych] / M.Witaszek-Samborska. – Poznań, 1993.

**PARADYMATY KULTURY UKRAIŃSKIEJ
W KANONIE POLSKICH LEKTUR
PRZEŁOMU XX I XXI WIEKU**

K. Taborska

Gorzów Wlkp.

The paper show the way of presenting Ukrainian identity and cultural patterns devised in Polish literary school education in the nineties of the twentieth century and at the beginning of the twenty first century.

Świadomość kulturowa

W dialogu międzykulturowym szczególnie istotna jest umiejętność diagnozowania systemu odbioru świata przez interlokutora. Pozwala ona na pełen odbiór treści pochodzących z różnych kultur. Zarówno modele kultury narodowej, jak i obcej, kształtowane są w głównej mierze przez środowisko społeczne, w którym przebywa dana jednostka, programy szkolne oraz środki masowego przekazu, nazwane przed laty przez Louisa

Porchera szkołą równoległą¹. Te ostatnie w czasach globalizacji coraz częściej pełnią funkcję kulturowych miejsc wspólnych². Przedstawione powyżej wpływy należy uwzględniać, tworząc plany rozwoju kontaktów z przedstawicielami innych kultur. Powinno się zatem analizować ich system postrzegania rzeczywistości, wynikający między innymi z odrębnego programu edukacyjnego.

Istotnym elementem polskiego systemu edukacyjnego jest zbiór obowiązkowych utworów polskich i obcych, które powinny zostać omówione w ramach przedmiotu: język polski. Te dzieła funkcjonują w świadomości Polaków, również poza szkołą. Tworzą kulturowe związki narodu. Kształtują wyobrażenia o ludziach i ich emocjach, problemach społeczeństw, dostarczają wzorców językowych. Nauczyciele analizują na zajęciach także niektóre teksty spoza kanonu podstawowego tzw. lektury fakultatywne. Ich wybór zależy od zainteresowań uczniów oraz koncepcji realizacji materiału zakładanej przez pedagogów w danej szkole.

W niniejszym artykule chciałabym zaprezentować obrazy ukraińskości i wzorce tej kultury występujące w programach polskiej szkolnej edukacji historycznoliterackiej w latach dziewięćdziesiątych XX wieku i na początku XXI wieku³. Sądzę, że wiedzę na ten temat powinno się wykorzystywać, przygotowując różnorodne polsko-ukraińskie projekty integracyjne.

Na wstępie należy podkreślić, że – jak pisał Marian Jakóbiec – «W licznym gronie spokrewnionych z Polską kultur narodowych niewątpliwie pierwsze miejsce zajmuje kultura ukraińska»⁴. Niestety, dowodów na to w szkolnej dydaktyce literacko-kulturowej nie ma zbyt wiele. Jedyńm autorem ukraińskim, który pojawił się w spisie lektur w latach dziewięćdziesiątych był Taras Szewczenko⁵. W analizowanych przeze mnie podstawach programowych nie ma tak znanych przedstawicieli

¹ Louis Porcher, *Kształcenie równoległe*, tłum. Kazimierz Tomaszewski, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1978.

² Wypowiadałam się na ten temat w tekście *Europejskie teksty kultury. Przyczynek do kanonu europejskiego „Język Polski w Liceum”* 2004/2005 nr 2, s.10-11.

³ Przedstawiając zagadnienie, odwołuję się do programu DK02-4015-19/90 (wersja I) i DK02-4015-18/90 (wersja II) oraz obowiązującej w roku szkolnym 2008/2009 podstawy programowej MEN w zakresie nauczania języka polskiego.

⁴ Marian Jakóbiec, *Przedmowa*, w: Hryhorij Werwes, *Tam, gdzie lkw y srebrne fale płyną. Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich w XIX i XX wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972, 5.

⁵ W wersji II programu nr DK02-4015-18/90.

klasyki literatury ukraińskiej jak: Iwan Franko, Mychajło Kociubynski czy Lesia Ukrainka. Wynika to zapewne z różnych przyczyn. Niewątpliwie, do czynników izolacyjnych w stosunkach polsko-ukraińskich należy trudna historia naszych konfliktów narodowościowych. Warto też zwrócić uwagę na fakt, że możliwość rozszerzania przez nauczycieli treści programowych o teksty kultur obcych a także rodzimych została znacznie ograniczona po wprowadzeniu w ostatnich latach nowego systemu szkolnego¹. W moim przekonaniu jest to olbrzymi błąd decydentów oświatowych. Zwiększa on niekorzystne wpływy globalnej kultury masowej.

Ukraina w polskiej edukacji historycznoliterackiej

W polonistycznym kształceniu literackim pojęcie Ukrainy funkcjonuje między innymi jako określenie krainy geograficznej, stanowiącej integralną część terytorium przedrozbiorowej Rzeczypospolitej trzech narodów. Taki obraz pojawia się w *Pieśni V Ksiąg wtórnych* humanisty renesansowego Jana Kochanowskiego, znanej pod tytułem *Pieśń o spustoszeniu Podola*. Utwór ten powstał po napadzie Tatarów, jaki miał miejsce w 1575 roku. Zaczyna się od charakterystycznej apostrofy:

*Wieczna sromota i nienarodzona
Szkoła, Polaku! Ziemia spustoszona
Podolska leży a pohaniec sprośny
Nad Niestrem siedząc, dzieli łup żalosny!*

Analizując ten tekst, przyszły abiturient dotyka jednego z najpopularniejszych mitów narodowych – literackiego obrazu Polski jako przedmurza chrześcijaństwa. Nie ma w tej pieśni Ukrainy jako odrębności. Występuje tylko nazwa jednej z jej części - Podola².

Temat ukraiński przed romantyzmem (pierwszą połową dziewiętnastego wieku) w kanonie lektur szkolnych pojawia się epizodycznie. Być może, że w zestawie wybranych przez polonistę barokowych wierszy Wacława Potockiego ukaże się na moment na lekcjach obraz Kozaka, a fragment wzorcowej retoryki oświeceniowej Staszica *Przestrogi dla Polski* dotyczył

¹ W kolejnej wersji podstawy programowej zreformowanej polskiej szkoły, która ma pojawić się w liceach w roku szkolnym 2012/2013 sugeruje się ponowne zwiększenie obecności literatury fakultatywnej polskiej i obcej. Nie sądzę jednak, aby polonista był w stanie realizować ten materiał z uwagi na małą liczbę godzin przedmiotowych.

² Warto przypomnieć, że „Pod terminem Ukraina rozumiano w XVI i XVII w. jedynie województwo kijowskie, braclawskie i od 1635 r. czernihowskie, nie zaś jej dzisiejszy obszar geograficzny”; zob. Leszek Podhorecki, *Sicz zaporoska*, Wydawnictwo „Książka i Wiedza”, Warszawa 1970, s.5.

będzie błędów popełnionych przez władze Rzeczypospolitej w stosunku do społeczności kozackiej. Nawet jednak ta niewielka egzemplifikacja ma tylko fakultatywny charakter.

W XIX wieku w literaturze polskiej ujawnia się szczególna rola Ukrainy. Zjawisko to dotyczy przede wszystkim romantyzmu i «odzwierciedla się – jak stwierdza George G. Grabowicz - w fascynacji [ukraińską] historią, przyrodą, etnografią, miejscowym kolorytem i egzotyką¹«. W polonistycznej edukacji szkolnej, na przełomie XX i XXI wieku, ukraińskość romantyczna ukazywana jest przede wszystkim przez pryzmat «rozległego mitu Ukrainy»². Według Aliny Kowalczykowej tworzyły go:

- mit stepu ukraińskiego – «czyli wpojony przez literaturę zespół wyobrażeń na temat jego wyglądu, nastroju, melancholijnego ducha przenikającego krajobraz»³;
- «mit Ukrainy polskiej, rozciągającej się [...] na Wschód i na południe, aż po Dzikie Pola i Zaporozże»⁴, czyli «mit ziemi polskiej szlacheckiej»⁵;
- «mit Kozaka, ucieleśniającego ideę wolności»⁶.

Zaznaczyć warto, że za sprawą obecnego układu geopolitycznego oraz interpretowanych w szkole *Sonetów krymskich* Mickiewicza współczesny abiturient polski może łączyć w swych wyobrazeniach mit podróży inicjacyjnej poety w egzotycznym krajobrazie z mitem stepu. Sugeruje to zresztą w swoim podręczniku Alina Kowalczykowa, zestawiając *Stepy akermzańskie* Mickiewicza z dziełami reprezentantów tzw. «ukraińskiej szkoły polskiej» Antoniego Malczewskiego, Seweryna Goszczyńskiego i Józefa Bohdana Zaleskiego. Utwory tych ostatnich nie znajdują się, niestety, w podstawowym kanonie lekturowym. Budzi to zdziwienie z uwagi na niezaprzeczalne znaczenie ukraińskiego mitu w literaturze polskiej oraz genezę dumek, popularnych także w polskiej kulturze.

W romantyzmie pojawia się jeszcze jedna figura symboliczna związana

¹ George G. Grabowicz, *Ukraina*, w: *Słownik literatury polskiej XIX wieku*, Wydawnictwo Ossolineum, Wrocław 2002, s. 977.

² Określenie Aliny Kowalczykowej. Vide eadem, *Romantyzm*, Wydawnictwo STENTOR, Warszawa 1995, s.57.

³ Ibidem, s.55.

⁴ Ibidem, s.57.

⁵ Ibidem, s.57.

⁶ Ibidem, s. 57.

z Ukrainą. Mam tu na myśli Wernyhorę¹. Tego niezwyklego profetę wprowadził do świata polskich wyobrażeń narodowych historyk Joachim Lelewel. Dziś Wernyhora funkcjonuje w świadomości Polaków głównie jako bohater dramatu Stanisława Wyspiańskiego *Wesele*. W jednej z interpretacji tego utworu Wernyhora «jako zwiastun odrodzenia się Polski niepodległej, przywozi nie tylko ideę powstania narodowego, ale także koncepcję <przymierza> wszystkich narodów dawnej Rzeczypospolitej»². Powraca tu zatem koncepcja przedrozbiorowego, wielonarodowościowego państwa polskiego. Można uznać, że wizje ukraińskości w polskim kanonie lekturowym zamykają się w formie klamrowej: w młodopolskim «Weselu» następuje powrót do koncepcji renesansowych humanistów.

Lektury szkolne XX i XXI wieku nie dodają do tego obrazu niczego nowego³. Nie ma wśród nich tekstów o trudnej przeszłości polsko-ukraińskiej oraz o budowaniu mostów kulturowych, jakie pokazują w swojej twórczości na przykład Andrzej Stasiuk czy Jurij Andruchowycz. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że doskonały materiał edukacyjny na temat literackich związków polsko-ukraińskich w XIX i XX wieku zawarty jest w przetłumaczonym na język polski opracowaniu Hryhorija Werwesa⁴.

Mówiąc o paradygmatach kultury ukraińskiej nie można nie wspomnieć też o kontrowersyjnym obrazie mitu ukraińskiego, stworzonym w *Ogniem i mieczem* przez noblistę Henryka Sienkiewicza. Ta część *Trylogii* nie znajduje się w podstawowym spisie lektur, ale z uwagi na rolę, jaką odgrywa w świadomości zbiorowej Polaków, nierzadko pojawia się na szkolnych zajęciach z historii literatury jako tekst fakultatywny. Doskonała ocena powieści znajduje się w esencjonalnym i rzeczowym komentarzu Grabowicza. Fragmenty pozwalam sobie tutaj przytoczyć:

Ogniem i mieczem jest dziełem po dziś dzień determinującym (na poziomie popularnym oczywiście) interpretację polsko-ukraińskiej

¹ W kulturze polskiej jego odpowiednikiem jest Waligóra – baśniowy siłacz.

² Franciszek Ziejka, *Wernyhora*, w: *Słownik literatury XIX wieku*, op. cit., s. 998.

³ Nie omawiano w szkołach *Pożogi* Zofii Kossak-Szczuckiej. Lektura ta opisująca m.in. okrucieństwa rewolucji 1917 na Ukrainie pojawiła się na krótko w jednej z prawicowych modyfikacji (2007) obowiązującej obecnie podstawy programowej. Dodać wypada, że wspomnienie rewolucji na Ukrainie znajduje się także w *Przedwiośnie* Żeromskiego, które należy do lektur obowiązkowych. Fakt ten nie zmienia jednak przedstawianych w artykule wizji ukraińskości.

⁴ Hryhorij Werwes, *Tam, gdzie Ikwy srebrne fale płyną. Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich w XIX i XX wieku*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972.

przeszłości. Powieść ta wywołała [...] ostrą polemikę [...]. Konserwatywni krytycy krakowscy byli zachwyceni; inni, jak Prus albo występujący w imieniu Ukraińców I. Franko, nie kryli rozczarowania. [...] w strukturze powieści w sposób typowy odbija się tradycyjne podejście do tematu – widać to np. w percepcji kozacko-chłopskiej strony jako ciemnej i krwiożerczej tłuszczy, samej Ukrainy jako kraju tajemniczego i złowrogięgo, Chmielnickiego jak nowego Attyli itp. Bezwzględny i manichejski ton tego przeciwstawienia – z jednej strony cywilizacja, kultura i prawo, a z drugiej anarchia i destrukcja – a tym bardziej brak próby sprawiedliwej oceny Ukrainy i jej ludu (co staje się w strukturze utworu bardzo wyraźne przez brak mediatorów typu Wernyhory) różni ujęcie Sienkiewicza od romantycznej tradycji¹.

Ocena Grabowicza nie jest – bo też być nie może – obligatoryjna w dydaktyce szkolnej. Sposób widzenia kreacji Sienkiewiczowskich zależy w dużej mierze od zindywidualizowanego, często emocjonalnego stosunku nauczycieli i uczniów do problematyki tej powieści.

Jak wynika z powyższego ujęcia tematu możemy więc mówić o wykształceniu się w polskiej dydaktyce literacko-kulturowej dwóch opozycyjnych wizji ukraińskości:

- renesansowo-romantycznej
- oraz, niestety, zaskakująco żywotnego, wyobrażenia sienkiewiczowskiego, które funkcjonuje w ramach stereotypu dziewiętnastowiecznego mitu kompensacyjnego.

W międzykulturowych kontaktach warto pamiętać, że mity wpływają na świadomość oraz na emocje nie tylko jednostek, ale i całych społeczności. Niekiedy determinują sposób widzenia historii i teraźniejszości, o czym świadczy przedstawiony tu literacko-mityczny obraz ukraińskości występujący we współczesnej szkole polskiej.

Recepta na szkolne (i nie tylko szkolne!) stereotypy

Skutecznym antidotum na destrukcyjne oddziaływanie niektórych wyżej zaprezentowanych mitów na nieświadomionego uczestnika życia kulturalnego² mogą być, na poziomie szkolnym, projekty realizowane w ramach międzynarodowych programów integracyjnych³. Pozwalają one na

¹ George G. Grabowicz, op.cit, s. 981.

² Mówiąc o nieświadomym uczestniku życia kulturalnego myślę o jednostce, która nie potrafi zdystansować się do tkwiących w niej tradycjach mitycznego postrzegania świata, podporządkowując im się bezwiednie.

³ Jednym z nich był program *RAZEM – wymiana młodzieży – partnerstwa 2007* realizowany przez Fundację Współpracy Polsko-Ukraińskiej PAUCI a

wyjście z mitycznego kręgu, czyli na poznanie realiów kultury ukraińskiej. Konfrontacje mitów z autopsją obnażają skomplikowaną strukturę świata, jak również wykazują często niemożność udzielania prostych, jednoznacznych odpowiedzi na wiele pytań¹ dotyczących kultury i historii naszych narodów oraz niełatwych relacji polsko-ukraińskich. Świadomość istnienia różnorodnych wizji rzeczywistości powinna być wpisana w dialog międzykulturowy, a jej kształtowanie należałoby uczynić zasadniczym celem edukacyjnym. Możliwości porozumienia polsko-ukraińskiego ponad podziałami przeszłości pokazują obecne kontakty społeczne, polityczne i kulturowe. Ich doskonałym przykładem były wydarzenia związane z pomarańczową rewolucją.

Literature:

1. Andruchowycz J. Tajemnica. Zamiast powieści / J.Andruchowycz. – Wołowiec : W-ctwo Czarne, 2008.
2. Bandera wasz i nasz : [Rozmowa z Jarosławem Hrycakiem] // Polityka. – 2009. – № 33.
3. Grabowicz George G. Ukraina / George G. Grabowicz / Słownik literatury polskiej XIX wieku / [pod red. J. Bachorza i A. Kowalczykowej]. – Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2002.
4. Hrycak J. Ogniem, mieczem, szowinizmem / J.Hrycak, Frank Sysyn. – «Gazeta Wyborcza». – 17–18.V.1997.
5. Jakóbiec M. Przedmow / Hryhorij Werwes : Tam, gdzie Ikwy srebrne fale płyną : Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich w XIX i XX wieku. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972.

finansowany przez Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP. W ramach tego projektu młodzież i nauczyciele z 29 szkół odwiedzili swoich partnerów na Ukrainie i w Polsce. Wspominam właśnie o tym programie, gdyż miałam okazję brać udział w przygotowaniach programu wymiany młodzieży z XII Liceum Ogólnokształcącego w Poznaniu z Gimnazjum nr 48 w Kijowie. Prezentacje i projekty uczniowskie zrealizowane pod znaczącym tytułem *W poszukiwaniu miejsc wspólnych kultury polskiej i ukraińskiej* mogły zadziwiać swoją kreatywnością i nowatorskim spojrzeniem na relacje międzykulturowe.

¹ Z tym ostatnim stwierdzeniem koresponduje – jak sądzę – myśl Jarosława Hrycaka - historyka ukraińskiego, który w wywiadzie dla „Polityki” również zauważył problem jednoznaczności ocen narodowych: *Pamięć historyczna nie chce wchodzić w szczegóły, odrzuca wielogłos, wymaga prostych schematów, albo – albo. I tu jestem bezradny. Pamięć narodowa nie jest przedstawieniem tego, co rzeczywiście było. [...] Narodowy schemat historii narzuca proste rozumienie. Nie można oczekiwać ani wymagać, żeby Polska i Ukraina miały ten sam schemat, dlatego powstają konflikty.* „Polityka” 2009 nr 33, s. 77.

6. Kowalczykowska A. Romantyzm / Alina Kowalczykowska. – Warszawa : Wydawnictwo STENTOR, 1995.
7. Kumplowski M. Iwan Franko jako krytyk literatury polskiej / Mikołaj Kumplowski. – Rzeszów : Wydawnictwo WSP, 1974.
8. Łoziński S. Powrót do różnorodności, mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po 1989 roku / Sławomir Łoziński / Ministerstwo Spraw Zagranicznych; Departament Promocji. – Warszawa, 2002.
9. Makowski S. Romantyzm / Stanisław Makowski. – Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1992.
10. Podhorecki L. Sicz zaporoska / Leszek Podhorecki. – Warszawa : Wydawnictwo «Książka i Wiedza», 1970.
11. Porcher Louis Kształcenie równoległe : tłum. Kazimierz Tomaszewski / Louis Porcher. – Warszawa : Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, 1978.
12. Sosnowska D. Narodziny rezuna / Danuta Sosnowska. – «Gazeta Wyborcza». – 6.VI.1997.
13. Werwes H. Tam, gdzie Ikwy srebrne fale płyną : Z dziejów stosunków literackich polsko-ukraińskich w XIX i XX wieku / Hryhorij Werwes. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972.
14. Widacki J. Sienkiewicz nie jest Horpyną / Jan Widacki. – «Gazeta Wyborcza». – 17–18.V.1997.
15. Wilson A. Ukraińcy / Andrew Wilson / [przeł. Marek Urbański]. – Warszawa : Bertelsmann Media, 2002.
16. Ziejka F. Wernyhora / Franciszek Ziejka / Słownik literatury XIX wieku, op. cit.
17. Zrozumcie nas Ukraińców : Rozmowa z Jarosławem Hrycakiem. – «Gazeta Wyborcza». – 16.X.2000.

УДК 551.4

ГЕОМОРФОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ОЦІНКИ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИКАРПАТТЯ

Т.І. Ткаченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Наводиться ряд аргументів на користь рекреаційної орієнтації перспективного розвитку Прикарпаття, ефективне освоєння якого може забезпечити не тільки більш повне задоволення потреб населення в оздоровленні і відпочинку, а й принести реальну економічну вигоду. Тому рекреаційна сфера в процесі ринкової трансформації економіки повинна зайняти одне з провідних місць в структурі господарського комплексу дослідженого регіону.

The row of persuasive arguments is pointed in behalf of rekreaciynoy orientation of perspective development of Prykarpattya, the effective mastering of which can provide not only more complete satisfaction of necessities of population in making healthy and rest, but also to bring the real economic value. Therefore a rekreaciyna sphere in the process of market transformation of economy must occupy one of leading places in the structure of economic complex of investigational region

Оскільки, реформування національної економіки України пов'язане з глибоким структурним перетворенням всіх сфер суспільного життя й трансформацією господарського комплексу України, то важливим є пошук раціональних методів та способів активізації розвитку тих видів діяльності, для яких існують всі необхідні умови і, які по своїй соціальній результативності та економічній віддачі, можуть скласти гідну конкуренцію традиційним галузям господарства. Серед таких «ядер росту» пріоритетне місце займає рекреаційна сфера.

Україна, в цілому, а Прикарпаття зокрема, володіють великим рекреаційним потенціалом, ефективне освоєння якого може забезпечити не тільки більш повне задоволення потреб населення в оздоровленні й відпочинку, а й принести реальну економічну вигоду. Тому рекреаційна сфера в процесі ринкової трансформації економіки повинна зайняти одне з провідних місць в структурі господарського комплексу регіону [1, с. 215].

Рекреаційний потенціал складається з двох рівноправних частин: соціальної й природної, які існують у конкретній просторово-часовій системі відліку, й використовуються для відпочинку та оздоровлення, й для організації рекреаційної діяльності. У зв'язку з необхідністю встановлення оцінки рекреаційного потенціалу території досліджень детальніше зупинимо свою увагу на останній, актуалізується це й тим, що рекреаційний потенціал Прикарпаття має унікальне значення як на глобальному рівні, (збереження генофонду нації) так і регіональному.

При цьому зазначимо, що в останні роки розроблено ряд підходів до оцінки рекреаційного потенціалу Прикарпаття, але єдиної, загально визнаної методики так і не створено. Це пов'язано з тим, що на сьогоднішній день відсутнє єдине трактування змісту ряду понять: «рекреаційний потенціал», «структура рекреаційного потенціалу території», «соціальний рекреаційний ресурс», тощо. Все це не дає можливості розробити стандартний повноцінний кадастр рекреаційних ресурсів й розробити систему ефективних підходів до

його використання [2, с. 24].

Рекреаційний аспект рельєфу Прикарпаття тісно пов'язаний із такими ж аспектами інших складників довкілля. При оцінюванні можливостей використати геоморфологічні феномени у процесі розроблення туристичних маршрутів значна частка припадає на унікальність феноменів геологічних, адже унікальні естетичні і рекреаційні риси геоморфологічних явищ формуються на тлі взаємодії ендегенних та екзогенних чинників формування рельєфу [5, с. 60].

Саме специфіка і переважання впливу чинників геологічного характеру створюють притягальну силу таємничості карстових порожнин, химерність екзотичних форм вулканічних утворень, відслонення складних складок гірських порід в урвищах, загадкові комбінації розломів, добре видимих у штучних (кар'єри) або природних уступах (стілки глибоких ярів, обриви долин гірських річок тощо), несподівані геометричні форми окремоті магматичних порід у відслоненнях кар'єрів і у природних умовах. Чимала частка повноти використання геолого-геоморфологічних феноменів з рекреаційною метою визначається інформованістю рекреантів, але часто про визначні рекреаційні ресурси геоморфологічного характеру відомо лише вузькому колу фахівців.

На сьогодні вважається доцільним класифікувати об'єкти рекреаційного характеру, що мають виразне геоморфологічне наповнення, таким чином [3, с. 29–43].

Ендегенні різновиди рекреаційних геоморфологічних об'єктів.

Попри меншу інформацію про можливі варіанти впливу ендегенних чинників формування рельєфу, які зумовлюють відповідний потенціал геоморфологічних рекреаційних об'єктів (така інформація у більшості випадків отримується унаслідок аналізу опосередкованих, індикаційних ознак), кількість таких феноменів в Україні є значною. Вияв впливу ендегенних чинників добре досліджений численними методиками і методичними прийомами. У схематизованому вигляді (зупинимось лише на основних) такими рекреаційними об'єктами є:

а) *тектонічні* – різні форми вияву у рельєфі складчастих процесів (показовими є Карпати, де мало не уздовж автошляхів та залізниць можна милуватися різними типами складок у відслоненнях – Насув Бориславсько-Покутського покриву на Самбірський (єдине місце у Передкарпатті, де спостерігається у природному відслоненні насув двох крупних покривів, які складають внутрішню частину прогину),

розривні порушення цілісності гірських порід – Великі віялові складки і флексура Дора (розріз представлено типовим флішем утворень верхньої крейди, які складають фронтальну частину Орівської скиби. Класичний приклад флексури) [4, с. 28–97];

б) *магматичні* – переважно ефузивні явища, певною мірою відпрепаровані екзогенними процесами і через свої різкі відміни у складі і властивостях порід, які їх складають, інформацію про давні вулканічні процеси несуть такі вулканічні явища, як стовп вулканічного туфу поблизу с. Невицьке, крім того, є цікавим для геологів Радванське відслонення андезитів (андезити складають вулканічний купол, який утворився на ранній стадії формування Вигорлат-Гутинського вулканічного пасма), є певна кількість інтрузивних геологічних утворень, які відслонені на денній поверхні завдяки активній діяльності екзогенних геоморфологічних процесів у гірських областях України. Такими у Карпатах, наприклад, є дайки андезитів та базальтів «Липовецькі скелі», а також Ворочовські скелі, де поєднання урвистих скель із широким плесом річки обумовлюють мальовничість місцевості, яка приваблює численних туристів та відпочиваючих;

в) *тектонічні* – можна вельми умовно поділити на такі, що прямо відображені у рельєфі, і такі, що мають відображення у вигляді певних індикаційних ознак. До перших можна віднести тектонічне порушення шарів девонських відкладів у районі с. Повча, значно більше прикладів тектонічних порушень кристалічних порід і осадового комплексу спостерігається у численних кар'єрах, які розкривають продуктивні породи, або врізаються у них і тим самим розкривають низку особливостей геологічної та тектонічної структури. Прикладом є пам'ятка Кар'єр «Новоселиця», тут безпосередньому спостереженню доступні чисельні площини зміщення розривних порушень II та III порядків, що утворюють зону Закарпатського глибинного розлому. Пам'ятка Перлітові кар'єри, де цікавим є порушення під назвою «Перлітовий розлом» це крупне тектонічне порушення широтного напрямку, яке виражене в інтенсивному дробленні перлітових порід та їх вторинних змінах.

Екзогенні різновиди рекреаційних геоморфологічних об'єктів.

Відомий перелік чинників формування рельєфу екзогенного характеру свідчить про надзвичайну складність і значну тривалість формування цих різновидів рекреаційних геоморфологічних об'єктів.

Зміни впливу чинників і у часі, зумовлені палеогеографічними

подіями і режимом тектонічних рухів, зміни базисів денудації екзогенних геоморфологічних процесів, трансгресії і регресії та інші причини сформували значну різноманітність геоморфологічних феноменів, які мають рекреаційне значення. Коло екзогенних генетичних різновидів рекреаційних геоморфологічних об'єктів є значно ширшим і визначається ймовірними наступними типами:

а) *денудаційні* (пов'язані із селективною денудацією, тобто, останці, гроти, карнизи тощо), і такі, що є свідками історичних етапів розвитку рельєфу – поверхні вирівнювання, структурні тераси тощо. Більшість таких феноменів має вражаючі зовнішні риси, неземний вигляд, несе на собі відбиток загадковості. Морфологічно виразними, хоча й не вражаючими пересічного спостерігача, є поверхні вирівнювання у Карпатах (полонини), а ярусність денудаційних гірських поверхонь добре корелюється із акумулятивними аналогами рівнинної частини України. Прикладами екзотичних останців є Скала Писаний Камінь та скальний резерват «Мокринів Камінь»;

б) *гравітаційні* (зсувні та обвалені тіла зі стінками та нішами зриву чи дзеркалами ковзання). Рекреаційний інтерес являють давні, стабілізовані зсуви, які вже стали основою для певної господарської діяльності та сучасні зсуви, які свідчать про значні масштаби сучасних природних процесів (наприклад, зсув при с. Старуня, який стався навесні 1977 року після сильного землетрусу у Румунії та зсув у заповіднику «Княжий двір»);

в) *флювіальні* (Карпатські водоспади – водоспад Бухтівець, Рушорські та Сріблясті водоспади). Урвисті схили річкових долин можна поділити на такі, де відслонюються різновікові осадові комплекси, які мають унікальне стратиграфічне значення, а прикладами є пам'ятка «Розріз відкладів крейди, середнього міоцену та плейстоцену в с. Стрільче», а також цікавими для милування об'єктами є пам'ятки «Водоспад Пробій» та «Скеля в с. Татарів»;

г) *узбережні* (гроти, нагромадження обвалених брил та зсувні тіла). Цікавим прикладом є Зона насуву Зовнішніх Карпат на Передкарпатський прогин, рекреаційне значення такого рельєфу тісно поєднується із естетикою ландшафту узбережжя та значним геоморфологічним різноманіттям (вироблені та акумулятивні форми, різний розмір брил, валунів, гальки, гравію, піску, значна динаміка рельєфу);

д) *суфозійні та карстові*. Рекреаційне значення карстових порожнин в Україні загальновідоме і визначається різноманітністю

відомих генетичних типів карсту, регіональною, морфологічною, динамічною різноманітністю, врешті – кількісними параметрами (найбільші у світі порожнини), доступністю, пристосованістю до вже існуючих рекреаційних регіонів (Прикарпаття тощо). Приклад, Карстове утворення «Масьок», «Касова гора» та Карстові лійки, що знаходяться поблизу м. Городенка.

е) *реліктові кріогенні* (форми морозного вивітрювання, переважно у Карпатах). Давні льодовикові кари в урочищах «Став» часто парагенетично пов'язані із моренними насипами, розташованими нижче і льодовиковими озерами таким прикладом є пам'ятка «Верхнє Озерище» з виразними перепадами поздовжнього профілю струмків. Їхнє рекреаційне значення є виключним через слабкий вияв у Карпатах гляціальних і кріогенних форм рельєфу, тому такі пам'ятки природи мають увійти до існуючих численних піших туристичних маршрутів.

Таким чином, геоморфологічний аспект питання встановлення оцінки рекреаційного потенціалу не тільки Прикарпаття, а й України загалом, вимагає розробки кардинально нових концептуальних підходів й засвідчує про початок нового, якісно відмінного від попередніх, етапу в оцінці й використанні рекреаційних ресурсів в структурі господарського комплексу регіону.

Література:

1. Багорова Л.А. Концепція розвитку курортно-рекреаційного і туристського комплексу Криму / Л.А.Багорова, І.В.Бережна, Н.Н.Богданов [та ін.] – Сімферополь: Таврія, 2004. – 416 с.
2. Буркинський Б.В. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) «Шляхом європейської інтеграції» / Б.В.Буркинський, В.Н.Василенко / Нац. Ін-т стратег. досліджень; Ін-т економічного прогнозування НАН України. – К., 2004. – С. 12–27.
3. Стецюк В. Рекреаційні властивості рельєфу земної поверхні України / В.Стецюк, Ю.Сілецький, Т.Ткаченко // Проблеми геоморфології і палеографії Українських Карпат і прилеглих територій: Мат. III міжнар. сем. – Льв.: Вид. центр ЛНУ ім. І.Франка, 2008. – С. 29–43.
4. Геологічні пам'ятки України: У 3 т. / [В.П. Безвинний, С.В. Білецький, О.Б. Бобров та ін.] / [За ред. В.І. Калініна, Д.С. Гурського, І.В. Антакової]. – К.: ДІА, 2006. – Т. I. – 320 с.
5. Стецюк В.В. Екологічна геоморфологія України : теорія і практика регіональної екологічної геоморфології / В.В.Стецюк, Т.І.Ткаченко. – К.: Стафед-2, 2004. – 224 с.

**KRESOVIANA W GORZOWIE WIELKOPOLSKIM
JAKO ELEMENT KOLORYTU LOKALNEGO REGIONU***H.Uchto**Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim*

The present paper is an attempt to describe cultural activity of the city of Gorzów Wielkopolski, especially the work of the associations of Polish former south east territories, focused on the presenting and developing culture of ethnic minorities. Most attention is devoted to the activities of the Society of Lvov and Polish Former South-Eastern Territories Admirers – the Lubuskie Branch in Gorzów Wielkopolski, which is the organizer of the Regional Song Survey of Polish former south-eastern territories «Kresoviana». A substantial part of the article is devoted to the last edition of this cultural event.

Gorzów Wielkopolski¹ to miasto parków i ogrodów, miasto zieleni. To miasto rozśpiewane i roztańczone. Działają tu różnego rodzaju zespoły dziecięce, młodzieżowe, a także składające się tylko z osób dorosłych. Odbывают się przeglądy piosenek oraz festiwale muzyczne o zasięgu międzynarodowym i ogólnopolskim:

- Ogólnopolski Festiwal Zespołów Tanecznych Dzieci i Młodzieży²;
- Ogólnopolski Festiwal Taneczno-Wokalny Dzieci i Młodzieży Romskiej «Muzyka łągodzi obyczaje»;

¹ *Ilustrowany atlas Polski. Nasza Ojczyzna. Mapy, informacje, krajobrazy.* Reader's Digest, Warszawa 2002.

W. Piworun, Z. Linkowski, *Gorzów Wielkopolski miasto parków i ogrodów.* Zarząd Miasta Gorzowa Wlkp., Gorzów Wlkp. 1998.

W 1257 r. założono miasto według prawa magdeburskiego. Od XIII do XVI wieku był ważnym ośrodkiem handlowym. W drugiej połowie XVIII wieku rozwinął się tu przemysł sukienniczy, a w XIX – maszynowy i spożywczy. W 1945 roku powrócił w granice Polski jako miasto powiatowe. Po reformie administracyjnej kraju w 1999 r. jest siedzibą wojewody i jedną ze stolic województwa lubuskiego.

Gorzów Wielkopolski (ok. 130 tys. mieszkańców) leży nad Wartą i jej dopływem Kłodawką na pograniczu Kotliny Gorzowskiej i Równiny Gorzowskiej. Miasto współpracuje z wieloma miastami europejskimi podejmuje szereg działań na rzecz integracji europejskiej.

² W 2009 r. (26-29 VI) na festiwal zgłosiło się łącznie 34 zespoły, w tym zespół taneczny „Gracja” z Ukrainy.

- Międzynarodowy Festiwal Muzyczny «Serenada nad Wartą»;
- «Reggae nad Wartą» (festiwal prezentuje polską i europejską scenę reggae oraz muzykę nawiązującą do tego stylu);
- Przegląd Kapel Rockowych – Rock Festiwal;
- Międzynarodowe Spotkania Orkiestr Dętych «Alte Kameraden»;
- Międzynarodowe Spotkania Zespołów Cygańskich «Romane Dyvesa» (Cygańskie Dni);
- Jesień Jazzowa – Klucz do Kariery (konkurs młodych wykonawców jazzu, koncerty gwiazd);
- Gorzowskie Spotkania Teatralne (przeгляд spektakli na najwyższym poziomie prezentowanych przez najbardziej znane teatry z całej Polski);
- Regionalne Spotkania Wykonawców Piosenki Kresowej «Kresoviana».

Przy gorzowskim klubie «Pod Filarami», którego szefem jest Bogusław Dziekański, działa Mała Akademia Jazzu – szczególna «uczelnia» dla piątoklasistów i szóstoklasistów ze szkół podstawowych.

To bardzo piękne, kolorowe imprezy, cieszące się ogromnym zainteresowaniem. W czasie ich trwania sale koncertowe wypełnione są po brzegi. Mieszkańcy regionu gorzowskiego wywodzą się z różnych stron Polski, a także z zagranicy, toteż w naszym regionie stworzył się niezwykle «tygiel kulturalny». Wymieszało się wiele tradycji i ukształtowała się jednorodna społeczność otwarta na świat, gotowa zdobywać nowe umiejętności, dynamiczna, pełna energii. Tylko w samym Gorzowie Wielkopolskim działa wiele stowarzyszeń kultywujących tradycje mniejszości etnicznych i narodowych. Są to:

- Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich;
- Towarzystwo Miłośników Wilna i Ziemi Wileńskiej, które organizuje między innymi Święto Wileńszczyzny «Kaziuki» (święto prezentujące folklor ziemi wileńskiej – stroje, pieśni, tańce);
- Stowarzyszenie «Wspólnota Polska» Oddział Lubuski w Gorzowie Wielkopolskim (prezes Zdzisław Czubakowski) to współorganizator «Kresoviany» i Święta Niepodległości;
- Towarzystwo Miłośników Polesia. Zarząd Krajowy w Gorzowie Wielkopolskim (prezes Kazimierz Suproniuk);
- Związek Ukraińców w Polsce. Zarząd Koła w Gorzowie Wielkopolskim przeprowadza Ogólnopolski Konkurs Pisanek im. Michała Kowalskiego;

- Zjednoczenie Łemków. Koło w Gorzowie Wielkopolskim organizuje Łemkowski Dni Dziedzictwa (przewodnicząca Lidia Świątkowska);
- Związek Sybiraków. Oddział w Gorzowie Wielkopolskim (prezes Jadwiga Ostrowska);
- Stowarzyszenie Twórców i Przyjaciół Kultury Cygańskiej im. Bronisławy Wajs – Papuszy, które organizuje Międzynarodowe Spotkania Zespołów Cygańskich «Romane Dywesa» (Cygańskie Dni).

Niezwykłym wydarzeniem była impreza pod nazwą «Wigilia Narodów»¹, którą pierwszy raz w 2008 roku zorganizowało Stowarzyszenie Twórców i Przyjaciół Kultury Cygańskiej. Była to już druga edycja i przebiegała pod hasłem «Polska wigilia na Kresach Rzeczypospolitej». Poszczególne narody pokazywały świąteczne zwyczaje, potrawy wigilijne, prezentowano wigilijne przyspiewki i kolędy. Zaprezentowano «niezwykle ciekawy spektakl wigilijny w wykonaniu kilkunastu nacji narodowych, których ojcowie i dziadowie kultywowali niegdyś i dzisiaj – tradycje Wilniuków, Poleszuków, Lwowiaków, Hucułów, górali czadeckich, Ukraińców, Łemków, Żydów, Cyganów, Mołdawian i innych nacji zamieszkujących obecnie tereny Polski zachodniej»².

Gorzowski Oddział Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich³ od 20 lat wpisuje się w życie społeczno-kulturalne miasta i regionu⁴. Oddział został zarejestrowany w Urzędzie Wojewódzkim w Gorzowie Wielkopolskim w kwietniu 1989⁵ i aktualnie skupia 80 osób. Pierwszym prezesem zarządu Towarzystwa był Jerzy Dorota, który pełnił tę funkcję do 27 listopada 2002. Jego następcą został Piotr Franków⁶, piastujący tę funkcję do chwili obecnej.

¹ J. Pieluszczyk, *Wigilia Narodów w Gorzowie Wlkp.*, w: „Semper Fidelis” nr 2(109), marzec – kwiecień 2009.

² J. Pieluszczyk, op. cit.

³ Do 1992 r. towarzystwo nosiło nazwę „Towarzystwo Miłośników Lwowa”.

⁴ A. Zalewska, *Lwowiacy obchodzili jubileusz*, w: „Gorzowskie Wiadomości Samorządowe”. Bezpłatny Miejski Miesięcznik Samorządowy, nr 6/130, czerwiec 2009.

⁵ P. Franków, *Gorzowski Oddział Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich w latach 1989-2007*. Artykuł przygotowany do druku w czasopiśmie pt. „Semper Fidelis”. Zarząd Główny Towarzystwa mieści się we Wrocławiu. Tam Towarzystwo Miłośników Lwowa rozpoczęło swoją działalność 22 IX 1988 r.

⁶ dr Piotr Franków, historyk, pochodzi z Ziemi Drohobyckiej. Najpierw mieszkał w Cybince. Z Gorzowem Wielkopolskim związany od 1956 roku. Tu ukończył

Na początku działalności Towarzystwa powołano komisje programowe¹, które później przekształcono w następujące kluby: Lwowski, Stanisławowski, Tarnopolski i Wołyński. Jednym z ważnych zadań Towarzystwa jest pielęgnowanie dorobku historycznego Lwowa i Kresów Wschodnich jako integralnej części kultury oraz tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej poprzez następujące działania:

- audycje radiowe (przedstawiano w nich Lwów na przestrzeni wieków jako miasto wielu narodowości, w którym obok siebie mieszkali: Żydzi, Ukraińcy, Ormianie, Niemcy, Austriacy, Włosi, Węgrzy, Czesi, Anglicy i Szkoci),
- spotkania z wybitnymi Polakami z kresowym rodowodem (byli wśród nich: lekarz, historycy, piosenkarz, aktor, reżyser filmowy, żołnierz Września, profesorowie, poetka, autorzy książek),
- publikowanie artykułów w czasopismach: «Goniec Polonijny» (1994-1997), «Semper Fidelis», «Gazeta Lwowska», «Na Rubieży» i innych. Opisywano w nich historię takich miast, jak: Lwów, Drohobycz, Sambor, Borysław, Truskawie, Tarnopol, Równe oraz Grodno,
- opracowanie i wydanie przy współpracy Poczty Polskiej zestawu kart pocztowych na temat miast kresowych krótką o nich notatką i herbami.
- Do chwili obecnej wydano 71 kart miast następujących województw II RP: lwowskiego, stanisławowskiego i tarnopolskiego².

Towarzystwo w ciągu roku organizuje dwie imprezy dla miasta. I tak od siedemnastu lat w maju odbywają się Regionalne Spotkania Wykonawców Piosenki Kresowej «Kresoviana»³. Drugą imprezą jest obchodzona 11

Studium Nauczycielskie, a następnie studiował historię na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Był dyrektorem szkoły, a później wicedyrektorem oraz organizatorem i dyrektorem Wojewódzkiego Ośrodka Metodycznego w Gorzowie Wielkopolskim. Jest autorem licznych artykułów nt. Drohobycza, Lwowa, Równego i Grodna. Od dwudziestu lat pracuje w Gorzowskim Towarzystwie Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich. Aktualnie pełni funkcje prezesa.

¹ Komisje programowe działały w latach 1989-1990 (pierwsze dwa lata działalności Oddziału).

² P. Franków, *Gorzowski Oddział Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich*.

³ Spotkania wspierane finansowo przez Wspólnotę Polską i licznych fundatorów nagród.

listopada rocznica walk Orłąt Lwowskich¹. Na akademiach z okazji Święta Niepodległości i rocznic walk Orłąt Lwowskich o zachowanie polskości Lwowa występowały gościnnie w Gorzowie zespoły z różnych miast byłych kresów wschodnich². Towarzystwo współpracuje z młodzieżą szkolną. W dwóch gorzowskich szkołach powstały kluby młodzieżowe – w Zespole Szkół nr 21³ i Zespole Szkół Technicznych i Ogólnokształcących. Do tych szkół przekazano ponad 200 książek o tematyce kresowej, a także czasopisma: «Semper Fidelis», «Gazeta Lwowska», «Na Rubieży». Z inicjatywy Towarzystwa powstały w Gorzowie takie miejsca pamięci narodowej, jak:

- pomnik z pamiątkową płytą ku czci Orłąt Lwowskich przy ulicy ich imienia (1993);
- tablice upamiętniające rocznice ważnych wydarzeń dla Polski (2002, 2003, 2004);
- rzeźby orła z orlętami na cokole pomnika-obelisku (2003);
- dwa granitowe nagrobki z herbem Lwowa i napisem «Obróńca Lwowa 1918-1920» poświęcone Obróńcom Lwowa – Władysławie Horównie i Marii Jastrzębiec-Wierzbickiej⁴.

Dzięki staraniom Towarzystwa pozyskano z księgarń w Gorzowie Wielkopolskim i Pile oraz innych instytucji podręczniki, literaturę piękną, opracowania metodyczne dla nauczycieli oraz rozmaite środki dydaktyczne

¹ P. Franków, *11 Listopada w Gorzowie Wielkopolskim*, w: „Semper Fidelis”. Pismo Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich, marzec-kwiecień 2(109) 2009.

² Informacje pozyskane z prywatnych zbiorów P. Frankowa – prezesa Stowarzyszenia Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich.

Zespoły z różnych miast Ukrainy: Soleczniki k/Wilna – Zespół Pieśni i Tańca „Soleczanka” (7-11 XI 1996); Lwów – Chór „Echo” (7-11 XI 1997 i 7-12 XI 2003), Kapela „Wesoły Lwów” (9-12 XI 2000), Kapela „Lwowska Fała” (9-12 XI 2002); Mościska – Chór dziecięcy „Mościskie Słowiki” (7-11 XI 1998) ora chór „Czerwone Maki” (10-11 XI 1999); Szczuczyn – Chór „Promień” 9-11 XI 2001); Równe – Chór „Sursum Corda”(9-13 XI 2004 i 10-12 XI 2006) oraz Chór „Sursum Corda” i 4-osobowy zespół taneczny (8-11 XI 2008, a także chór „Serafin” i duet bandurzystek (9-12 XI 2007; Łuck – Zespół wokalny „Retro” (9-12 XI 2005); Kałusz – Chór „Noemi” (9-12 XI 2007).

³ Zespół Szkół nr 21 przy ul. Taczaka nosi imię Orłąt Lwowskich.

⁴ P. Franków, *Gorzowski Oddział Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich*.

i przekazano je do polskich szkół we Lwowie, Drohobyczu, Iwano-Frankowsku (Stanisławowie), Równem, Stołpcach, Nowogródki.

W latach 1993-1994 organizowano w Szkolnym Schronisku Młodzieżowym w Gorzowie Wielkopolskim, a w 2003 r. nad Morzem Bałtyckim w Łukęcinie kolonie letnie dla dzieci i młodzieży z polskich rodzin mieszkających na Ukrainie. Współorganizatorem kolonii była «Wspólnota Polska» w Gorzowie Wielkopolskim.

Poniżej wykaz kolonii letnich:

Lp.	Rok	Liczba dzieci	Miejscowość, z której przyjechali koloniści
1.	1993	30	Lwów, Średnia Szkoła nr 10
2.	1994	35	Iwano-Frankowsk, Kołomyja, Nadwórna
3.	2003	80 (dwa turnusy)	Dolina, Kałusz, Bolechów (I turnus) Iwano-Frankowsk, Kołomyja, Nadwórna (II turnus)

Towarzystwo zorganizowało cztery sentymentalne wycieczki do Lwowa i na Kresy Południowo-Wschodnie. Wzięło w nich udział 160 osób. Organizowano także wycieczki do miast w Polsce: Wrocławia, Częstochowy, Przemyśla, Zielonej Góry, Rogów i Przelaz.

Przy Klubie Stanisławowian działa od 1993 roku chór pod nazwą «Ta Joj»¹.

O działalności Towarzystwa chętnie rozpisuje się także prasa lokalna: «Ziemia Gorzowska», «Gazeta Lubuska», «Tylko Gorzów», dodatek regionalny «Gazety Wyborczej» oraz «Gorzowskie Wiadomości Samorządowe».

KRESOVIANA

W maju 2009 roku odbyły się już XVII Regionalne Spotkania Wykonawców Piosenki Kresowej «Kresoviana 2009»². Według regulaminu³ celem tej imprezy jest prezentacja piosenek związanych z

¹ M. Maćkała, Gorzowski Internetowy Informator Kulturalny Grodzkiego Domu Kultury. Oprac. na podstawie materiałów udostępnionych przez Wydział Spraw Obywatelskich Urzędu Miasta Gorzowa Wlkp.

² Miejskie Centrum Kultury w Gorzowie Wielkopolskim.

³ W regulaminie „Kresoviany 2008” umieszczono informacje dotyczące zbiorów, które zawierają ciekawy repertuar piosenek kresowych. Są to:

– Jerzy Habela, Zofia Kurzowa, *Lwowskie piosenki uliczne, kabaretowe i okolicznościowe do 1939 roku*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków 1989;

– *Antologia piosenki lwowskiej ulicy*, ułożona przez Janusza Wasylkowskiego, Warszawa 1987;

Kresami Wschodnimi Rzeczypospolitej. Mimo upływu czasu popularność piosenek nie maleje, a ich kresowy koloryt budzi nostalgię i sentyment, jest częścią kultury narodowej. Po II wojnie światowej śpiewano je głównie na imprezach rodzinnych i koleżeńskich w środowiskach kresowian. Twórcami piosenek byli znani w Polsce autorzy¹. Uczestnikami «Kresoviany» są soliści, zespoły wokально-instrumentalne oraz chóry w następujących grupach wiekowych:

- uczniowie szkół podstawowych i gimnazjów;
- uczniowie szkół ponadgimnazjalnych;
- dorośli.

Zgodnie z regulaminem wykonawcy przedstawiają dwa utwory (czas trwania wystąpienia do 7 minut) w języku polskim o tematyce wyłącznie kresowej. Piosenki winny być dostosowane do wieku i możliwości wykonawcy. Profesjonalne jury ocenia umiejętności wokalne (wykonanie piosenki), dobór repertuaru (walory muzyczne i stopień trudności) oraz ogólny wyraz artystyczny. Reżyserem festiwalu była w bieżącym roku Władysława Staryszak. Funkcję konferansjerów pełnili uczniowie Zespołu Szkół Technicznych i Ogólnokształcących z Gorzowa Wielkopolskiego. «Kresoviana 2009» rozpoczęła się występem chóru «Ta Joj», który pracuje pod kierunkiem Zbigniewa Raminiaka. Łącznie wysłuchano 40 zespołów i

– *Nie ma jak Lwów. Śpiewnik lwowski do 1939 roku*, wybór i opracowanie J. Wasyłkowski, Wydawnictwo Muzyczne „Fuga”, Warszawa 1990;

– *Nowe piosenki lwowskie*, zebrał i wstępem opatrzył Jerzy Masiór, „Semper Fidelis”, nr 6a (65)/2001;

– *Piosenki lwowskie i kresowe*, zebrał Emil Hlib, VIDER Radwanice.

¹ Informacje pozyskane ze strony internetowej Miejskiego Centrum Kultury w Gorzowie Wielkopolskim.

Znani autorzy piosenek o tematyce kresowej: Emanuel Schlechter, Henryk Wars, Marian Hemar, Wiktor Budzyński, Zbigniew Lipczyński, Józef Bielawski, Juliusz Gabl, Józef Polit, Anna Fischerówna. Po II wojnie światowej piosenki o kolorycie kresowym na emigracji tworzyli: Feliks Konarski, Marian Hemar, Wiktor Budzyński, Kazimierz Abratowski, Czesław Halski, Alfred Schütz, Tadeusz Sereżyński i inni.

Do najbardziej lubianych wykonawców tamtych lat należeli: Zofia Terne, Włada Majewska, Renata Bogdańska, Mira Grelichowska, Stefania Zielińska, Luba Miskiewiczówna oraz Szczepko i Tońko, znani z programów radiowych pn. „Na Wesolej Lwowskiej Fali”. Pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. nastąpił wzrost zainteresowania Polaków piosenką i muzyką Kresów Wschodnich. Do grona wykonawców w tym okresie należy zaliczyć: Zbigniew Kurtycza, Barbarę Dunin, Jerzego Michotka oraz liczne kapele, chóry i kapele wokально-instrumentalne.

chórów oraz troje solistów (w sumie wystąpiło ok. 600 wykonawców). Laureatów nagrodzono i wyróżniono w następujących kategoriach:

- w kategorii solistów i małych form wokально-muzycznych nagrodzono: solistę Marka Pudełko z Gorzowa Wielkopolskiego, zespół wokalny «Klaster» z Młodzieżowego Domu Kultury z Gorzowa Wielkopolskiego (instruktor Zbigniew Bocian) i kapele «Moryniacy» z Miejskiego Ośrodka Kultury w Moryniu (woj. zachodniopomorskie);
- w kategorii chórów nagrodzono: «Cantare» z Miejskiego Centrum Kultury w Gorzowie Wielkopolskim, «Łęczanie» z Ośna Lubuskiego, «Retro» z Barlinka (woj. zachodniopomorskie), «Biały Orzeł» z Sulęcina oraz «Chór Uniwersytetu III Wieku» z Gorzowa Wielkopolskiego;
- w kategorii zespołów śpiewaczych nagrodzono dwa zespoły – regionalny zespół śpiewaczy «Kresowianka» z Letnina, pow. Pyrzyce, oraz zespół śpiewaczy «Drzewiczanie» z Kostrzyna nad Odrą.

Patronat honorowy nad festiwalem sprawowała pani Helena Hatka – Wojewoda Lubuski – a patronat medialny tygodnik regionalny «Ziemia Gorzowska».

Gościem specjalnym «Kresoviany 2009» był zespół taneczno-wokalny «Wołyńskie Słowiki»¹ z Łucka, w którym występuje 25 dzieci, uczniów szkoły polskiej. Zespół działa od 1997 roku, a w jego repertuarze są polskie pieśni religijne, patriotyczne, harcerskie i współczesne młodzieżowe². Zespół został utworzony przy Towarzystwie Kultury Polskiej im. Tadeusza Kościuszki. Kierownikiem artystycznym zespołu jest Antonina Antonowa. Zespół koncertował zarówno na Ukrainie, jak i w Polsce, np. w Chełmie, Sosnowcu, Olsztynie, Zielonej. Uczestniczył w Festiwalu «Nadbużańskie Spotkania Artystyczne» w Hrubieszowie oraz w II Zjeździe Chórów Słowiańskich w Katowicach. Na Międzynarodowym Festiwalu Kolęd i Pastorałek w Będzinie w 2001 roku uznano go za najlepszy zespół dziecięcy³.

¹ Z. Kupsik, *Trele „Wołyńskich Słowików”*, w: „Tarnowa Kultura”. Informator Gminnego Ośrodka Kultury w Tarnowie Podgórnym, nr 9(33), wrzesień 2008.

² D. Barański, *Zbiórka księżek dla rodaków na wschodzie*. Gazeta. pl. Gorzów Wlkp.

³ Informacje pochodzą ze strony internetowej Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku.

Na festiwal «Kresoviana» przyjeżdżają zespoły polskie z kresów, z różnych miejscowości.

Do chwili obecnej gościliśmy¹:

Miejscowość	Nazwa zespołu	Data pobytu w Gorzowie
Czerniowce	Dziecięcy Zespół Folklorystyczny «Kwiaty Bukowiny» Działa przy Szkole Niedzielnej w Czerniowcach kierownik Łucja Uszakowa	4-7 V 2006
Drohobycz	Chór Cantus Animae «Śpiew Duszy» dyrektor Lilia Świdarska i dziecięcy zespół mandolinistów «Leśne Kwiaty» kierownik Lucyna Nielipa	19-20 V 2001
	Chór Cantus Animae «Śpiew Duszy» dyrektor Lilia Świdarska	13-16 V 2004
Krzemień	Zespół Pieśni i Tańca «Krzemieńskie Barwinki» Patronat Towarzystwo Odrodzenie Kultury Polskiej im. J. Słowackiego w Krzemieńcu kierownik Andrzej Meddecki	8-10 V 1998
Lwów	Kapela «Wesoły Lwów» kierownik Zbigniew Jarmiłko	8-10 V 1998 20-22 V 2000
	Polski Zespół Pieśni i Tańca «Lwowiacy» kierownik Edward Sosulski	20-25 V 2000 5-8 V 2005
	Chór «Echo» dyrygent Edward Kuc	10-11 V 2003 17-20 V 2007
	Kapela – Kabaret «Lwowska Fala» kierownik Edward Sosulski	5-8 V 2005 9-12 V 2008
Łuck	Zespół Pieśni i Tańca «Wołyńskie Słowiki»	8-10 V 2009

¹ Informacje pozyskane z prywatnych zbiorów P. Frankowa.

Miejscowość	Nazwa zespołu	Data pobytu w Gorzowie
Sambor	Zespół Wokalny «Żarna»	20-23 V 1999
	Zespół Wokalny «Żarna» oraz zespół rodziny Melnarowiczów	8-12 V 2002
Troki	Zespół wokalno-instrumentalny rodziny Staszenko	20-23 V 1999

Jak widać z powyższej tabeli niektóre zespoły wracają do Gorzowa powtórnie. To wspaniały klimat imprezy przyciąga je do nas nawet z Ukrainy. Trudno sobie wyobrazić życie w Gorzowie Wielkopolskim bez Regionalnych Spotkań Wykonawców Piosenki Kresowej «Kresoviana». To barwne wydarzenie już na stałe wpisano w kalendarz majowych imprez kulturalnych. Jest ono znaczącym elementem kolorytu lokalnego naszego regionu. Daje wiele radości i wzruszeń mieszkającym tu kresowianom, przypomina im lata młodości i ubarwia kulturę miasta, a Polacy – szczególnie młode pokolenie – poznają te piękne rejony i ich kulturę, bo Ukraina, choć przecież bliska, często wydaje się odległą i mało znana.

Przegląd Piosenki Kresowej «Kresoviana» organizowany przez Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich w Gorzowie Wielkopolskim wpisał się na stałe do kalendarza kulturalnego naszego miasta.

Kresoviana 2009

Lista zgłoszonych prezentacji

Lp.	Nazwa chóru/zespołu Nazwisko i imię solisty	Instytucja/Miejscowość
1.	Chór Kresowy «Ta Joj»	Klub Kultury Grodzkiego Domu Kultury «Pogodna Jesień» w Gorzowie Wielkopolskim
2.	Dudziński Zdzisław – solista	Klub Kultury Grodzkiego Domu Kultury «Pogodna Jesień» w Gorzowie Wielkopolskim
3.	Chór dziewczęcy «Mozaika»	Gimnazjum nr 13 w Gorzowie Wielkopolskim
4.	Chór «Górkowianki»	Górki Noteckie, gm. Zwierzyn pow. strzelecko-drezdenecki
5.	Chór «Wrzoso»	Klub Kultury Grodzkiego Domu

Lp.	Nazwa chóru/zespołu Nazwisko i imię solisty	Instytucja/Miejscowość
		Kultury «Jedynka» w Gorzowie Wielkopolskim
6.	Regionalny Zespół Śpiewaczy «Kresowianka» instruktor Ryszard Głogowski	Pyrzycki Dom Kultury Letnin, woj. zachodniopomorskie
7.	Malinowska Magda – solistka	Klub Piosenki Grodzkiego Domu Kultury w Gorzowie Wielkopolskim
8.	Chór «Jedynka»	Klub Kultury Grodzkiego Domu Kultury «Jedynka» w Gorzowie Wielkopolskim
9.	Zespół śpiewaczy «Nowinianki» Instruktor Jan Piśko	Nowiny Wielkie k/Gorzowa
10.	Zespół wokalny «Kominiek»	Klub Kultury Grodzkiego Domu Kultury «Pogodna Jesień» w Gorzowie Wielkopolskim
11.	Chór «Wrzosa» Dyrygent Alfred Rakiej	Miejski Dom Kultury Rzepin, pow. ślubicki
12.	Chór «Dominanta» z solistką Dorotą Winczaruk	Publiczne Gimnazjum nr 1 w Żaganiu im. Doroty Księżnej Żagańskiej
13.	Chór «Górzycanie»	Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Górzycy
14.	Pudełko Marek – solista	Klub Kultury Grodzkiego Domu Kultury «Pogodna Jesień» w Gorzowie Wielkopolskim
15.	Chór «Cantare»	Miejskie Centrum Kultury w Gorzowie Wielkopolskim
16.	Zespół wokalny «Klaster» instruktor Zbigniew Bocian	Młodzieżowy Dom Kultury w Gorzowie Wielkopolskim
17.	Zespół śpiewaczy «Rudniczanka» kierownik Barbara Badurko	Rudnica, gm. Krzeszyce, pow. Sulęciński Opieka Gminnego Ośrodka Kultury w Krzeszycach
18.	Zespół wokalny «Mała Tęcza» z solistką i duetem	Szkoła Podstawowa i Gimnazjum w Olbrachtowie, pow. Żary

Lp.	Nazwa chóru/zespołu Nazwisko i imię solisty	Instytucja/Miejscowość
19.	Zespół wokalny «Niespodzianka» (Danuta Panek, Bogumiła Biała, Krystyna Mendyk)	Mieszkowice, pow. gryfiński woj. zachodniopomorskie
20.	Zespół śpiewaczy «Złoty Kłós» instruktor Danuta Dudziak	Koło Gospodyń Wiejskich Marszów, gm. Żary
21.	Chór «Kalina»	Klub Kultury Grodzkiego Domu Kultury «Zodiak» w Gorzowie Wielkopolskim
22.	Zespół śpiewaczy «Drzewiczanie» Instruktor Jan Piśko	Kostrzyńskie Centrum Kultury Kostrzyn n/Odrą
23.	Chór «Łęczanie» kierownik Danuta Major- Senyszyn	Miejski Dom Kultury Ośno Lubuskie
24.	Zespół śpiewaczy «Canto» Instruktor Mirosław Wąsowicz	Miejski Dom Kultury w Witnicy Kamień Wielki, gm. Witnica
25.	Chór Uniwersytetu III Wieku	Gorzów Wielkopolski
26.	Kapela Lubuszanie solista Stanisław Jaroszyński	Lubiszyn, gm. Baczyna
27.	Zespół śpiewaczy «Lubczynianki»	Stowarzyszenie Przyjaciół Szkoły Podstawowej Lubczyno, gm. Bogdaniec
28.	Zespół śpiewaczy «Kryniczeńka» Założyciel ks. Zbigniew Dmitruk	Białków, gm. Cybinka
29.	Chór «Uniwers» Instruktor Iwona Lasota- Ganowska	Kostrzyńskie Centrum Kultury Kostrzyn nad Odrą
30.	Zespół wokalny «Odrzanki» Instruktor Katarzyna Penkala	Górzycza, pow. Słubice
31.	Zespół wokально- instrumentalny «Kresowe Nuty», kierownik Roman Garbacik	Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich w Zielonej Górze
32.	Zespół wokalny «Stokrotki»	Szkoła Podstawowa im. Jana Pawła II w Lubczynie

Lp.	Nazwa chóru/zespołu Nazwisko i imię solisty	Instytucja/Miejscowość
33.	Zespół śpiewaczy «Taka Gmina» instruktor Jan Piśko	Bogdaniec k/Gorzowa
34.	Zespół śpiewaczy «Platerówki» Instruktor Tadeusz Pencak	Gminny Ośrodek Kultury w Boleszkowicach pow. myśliborski, woj. zachodniopomorskie
35.	Zespół śpiewaczy «Konsonans» instruktor Swietłana Doniec	Miejski Ośrodek Kultury w Słubicach
36.	Chór «Pohulanka» kierownik Roman Garbacik	Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich w Zielonej Górze
37.	Górzycka Kapela Ludowa	Gminny Ośrodek Kultury Górzycy koło Słubic
38.	Zespół Śpiewaczy «Retro» instruktor Ryszard Bernacki	Barlinek, woj. zachodniopomorskie
39.	Chór «Dnia Jednego» Dyrygent Izabela Grochowska-Gajos	Prochowski Ośrodek Kultury i Sportu Prochowice, woj. dolnośląskie
40.	Zespół śpiewaczy «Wianki»	Gminny Ośrodek Kultury Boguszyce, woj. dolnośląskie
41.	Chór «Biały Orzeł» Kierownik Stanisław Czak	Stowarzyszenie Kresowian im. Jana Pawła IV Sulęcín, woj. lubuskie
42.	Kapela «Moryniacy» (Zygryd Ferdynus, Jan Ogonowski, Sławomir Młynarczyk, Zbigniew Ciszek)	Miejski Ośrodek Kultury w Moryniu pow. gryfiński, woj. zachodniopomorskie

Literature:

1. Barański D. Zbiórka książek dla rodaków na wschodzie. – Gazeta. pl. Gorzów Wlkp.
2. Franków P., Gorzowski Oddział Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich w latach 1989-2007. Artykuł przygotowany do druku w czasopiśmie «Semper Fidelis».
3. Franków P., 11 Listopada w Gorzowie Wielkopolskim, w: «Semper Fidelis». Pismo Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich, marzec-kwiecień 2(109) 2009.
4. Ilustrowany atlas Polski. Nasza Ojczyzna. Mapy, informacje, krajobrazy. Wydawnictwo Reader's Digest, Warszawa 2002.

5. Informacje pochodzące ze strony internetowej Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Łucku.
6. Informacje pozyskane ze strony internetowej Miejskiego Centrum Kultury w Gorzowie Wielkopolskim.
7. Informacje pozyskane z prywatnych zbiorów P. Frankowa – prezesa Stowarzyszenia Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich.
8. Kupsik Z., Trele «Wołyńskich Słowików», w: «Tarnowa Kultura». Informator Gminnego Ośrodka Kultury w Tarnowie Podgórnym, nr 9(33), wrzesień 2008.
9. Maćkała M., «Gorzowski Internetowy Informator Kulturalny» Grodzkiego Domu Kultury. Oprac. na podstawie materiałów udostępnionych przez Wydział Spraw Obywatelskich Urzędu Miasta Gorzowa Wlkp.
10. Pieluszczyk J., Wigilia Narodów w Gorzowie Wlkp., w: «Semper Fidelis» nr 2(109), marzec – kwiecień 2009.
11. Piworun W., Linkowski Z., Gorzów Wielkopolski miasto parków i ogrodów. Zarząd Miasta Gorzowa Wlkp., Gorzów Wlkp. 1998.
12. Zalewska A., Lwowiacy obchodzili jubileusz, w: «Gorzowskie Wiadomości Samorządowe». Bezpłatny Miejski Miesięcznik Samorządowy, nr 6/130, czerwiec 2009.

УДК 371 : 504

**ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ МЕНЕДЖЕРІВ ТУРИЗМУ ЯК ФАКТОР
ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ТЕРИТОРІЇ**

О.О. Фастовець

Інститут туризму Федерації профспілок України

В статті розглядається екологічна підготовка як складова професійної підготовки майбутніх менеджерів туризму у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації, наведені результати опитування викладачів та студентів Інституту туризму ФПУ, щодо місця екологічної складової в процесі професійної підготовки майбутніх менеджерів туризму.

The author substantiates the content of ecological component of training future managers of tourism at high schools of III–IV accreditation level. The article contains the results of questioning lecturers and students of the Institute of Tourism of Trade Unions Federation of Ukraine as for the place of ecological constituent in the process of vocational training for future managers of tourism.

Постановка проблеми. Проблема екологічної складової у підготовці майбутніх фахівців туристичної галузі набуває важливого значення, тому що у процесі своєї професійної діяльності менеджер туризму повинен бути переконаним не тільки у необхідності раціонального природокористування, але й вирішувати якісно нові завдання – прогнозувати вплив на довкілля та зміни, які можуть відбутися. Разом з тим необхідність поглиблення і профілізації такої підготовки обумовлена і бурхливим розвитком туристичної галузі, перетворенням її на один із високоприбуткових і динамічних секторів світового господарства та винятково важливу сферу духовного й культурного життя суспільства, адже у світі кожні 2,5 с в туризмі створюється одне додаткове робоче місце. Необхідно зазначити, що складові підготовки (в т.ч. і екологічна) повинні бути спрямовані на забезпечення готовності до майбутньої фахової діяльності та відповідальності як за висококваліфіковане виконання свої службових обов'язків, так і за збереження рекреаційного потенціалу території.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемі професійної підготовки фахівців туристичної галузі присвячена низка наукових праць українських дослідників: І.Зязюна, Л.Кнодель, В.Лозовецької, А.Коноха, Л.Лук'янової, О.Любіцевої, Г.Михайличенко, Н.Нічкало, С.Поповича, М.Скрипник, Т.Ткаченко, В.Федорченко, Н.Фоменко, Н.Хмілярчук, Г.Цехмістрової. Питання екологічної підготовки студентів у ВНЗ висвітлювали сучасні українські філософи (М.Бомба, М.Бауер, М.Кисельов, В.Крисаченко, О.Салтовський, Г.Філіпчук) і спеціалісти з педагогіки (В.Вербицький, М.Дробноход, Л.Лук'янова, Г.Пустовіт, О.Тімець, А.Червонецький, М.Швед, С.Шмалей). На екологічній складовій професійної підготовки майбутніх фахівців туризму наголошували Т.Сокол, В.Федорченко, Н.Фоменко.

Виділення невирішених частин. Узагальнюючи праці цих авторів, ми дійшли висновку, що не у повному обсязі залишаються дослідженими проблеми обсягу та змісту екологічної складової професійної підготовки майбутніх фахівців сфери туризму та вплив на збереження та використання рекреаційного потенціалу певної території.

Постановка завдання. Отже, актуальність порушеної проблеми та винятково важливе значення її розв'язання для впровадження ідей сталого розвитку туризму визначили необхідність з'ясування місця екологічної складової в процесі професійної підготовки майбутніх менеджерів туризму та критерії відбору змісту екологічної складової.

Виклад основного матеріалу дослідження. За критеріями, розробленими ЮНВТО, система підготовки фахівців в галузі туризму повинна забезпечити її конкурентноздатність. Тому було запропоновано 10 основних напрямів (дисциплін), що складають базис навчального процесу будь-якого вищого навчального закладу, що готує фахівців для сфери туризму. Серед основних напрямів навчального плану ВНЗ туристичного профілю, екологічний напрям визнається одним з обов'язкових у професійній підготовці фахівців.

Отже, проблема пошуку гармонійної взаємодії між розвитком туризму та збереженням природної спадщини актуалізує одне з головних завдань становлення системи професійної туристичної освіти. Професійна освіта в туризмі, повинна формувати спеціаліста, який відповідає за цілісний розвиток туристичного руху та діяльність людини у процесі туристичної подорожі. З метою визначення ролі і функцій екологічної підготовки у змісті професійної підготовки особливого значення набуває проблема визначення її складових. Так, за твердженням Л. Волошко, доцільно виокремлювати *функціонально-технологічний блок*, що розкриває мету, зміст, структуру, методи та засоби формування професійної підготовки фахівця; *особистісний блок*, який характеризує професійно значущі якості, що підвищують ефективність виконання професійних функцій; *адаптаційний блок*, що розкриває особливості формування індивідуального стилю професійної діяльності [2, с. 393].

Професійна екологічна підготовка є підсистемою соціально-професійно-педагогічної системи, яка забезпечує набуття необхідних екологічних і професійних знань, навичок і умінь, норм і цінностей майбутніми фахівцями різних професій біоекологічної, загально-екологічної та професійно-екологічної спрямованості [1, с. 9]. Враховуючи, що професійна підготовка, як педагогічна система складається із двох підсистем – теоретичної підготовки, що забезпечує набуття професійних знань, засвоєння провідних понять, законів і теорій, які пояснюють і обґрунтовують процеси професійної діяльності, та практичної підготовки, яка здійснює набуття умінь і спеціальних практичних знань, її зміст визначається навчальними програмами, розробленими на підставі кваліфікаційних характеристик. Екологічна підготовка органічно входить до обох підсистем. У змісті першої підсистемі – сукупністю теоретичних екологічних знань загально екологічного і професійно екологічного спрямування, у змісті другої – комплексом сформованих необхідних умінь щодо

раціонального природокористування. На рис.1 представлено місце екологічної підготовки у системі професійної підготовки.

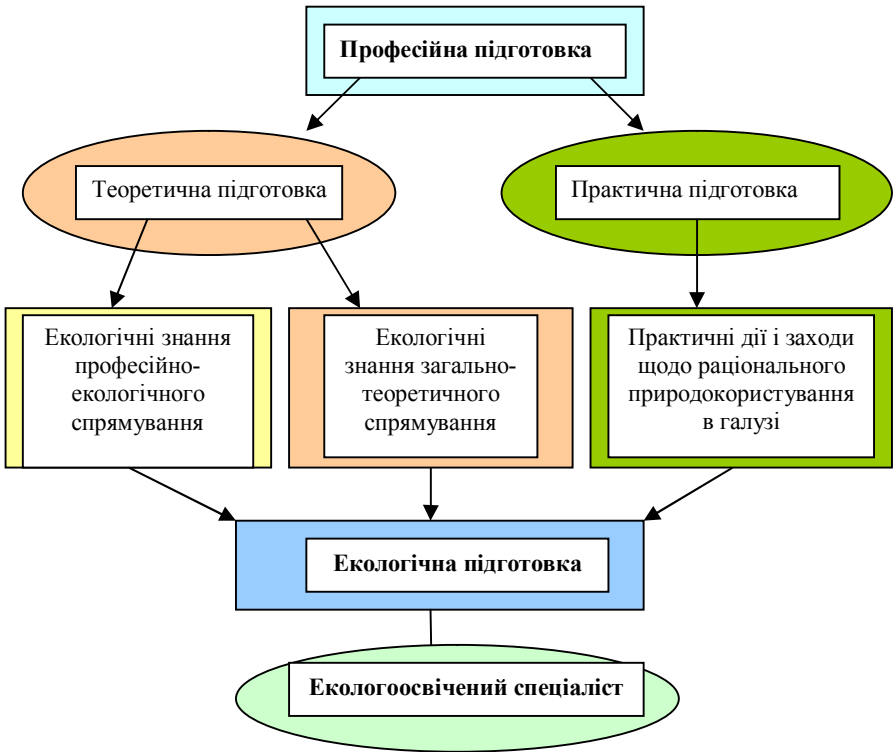

Рис. 1. Місце екологічної підготовки у системі професійної підготовки

Таким чином, положення, що визначають зміст екологічної підготовки у вищих навчальних закладах, та їх екстраполяція на систему професійної підготовки майбутніх менеджерів туризму з урахуванням її особливостей дали підстави для визначення провідних підходів у розробці змісту екологічної підготовки як складової професійної підготовки.

Отже нами було виділено такі підходи: *науковий* – сукупність понять, закономірностей, інформації, що розкривають сутність взаємодії у системі «людина–природа–суспільство»; *системний* – забезпечує усвідомлення професійної екологічної підготовки як цілісного утворення, яке має змістові, структурні і функціональні зв'язки; *ціннісно-нормативний* – спрямований на формування

відповідального ставлення до навколишнього природного середовища та особистого внеску у збереження природи у процесі професійної діяльності на засадах екологічних норм, законів, правил, що регулюють професійну діяльність; *особистісно-діяльнісний* – забезпечує формування професійних умінь екологічної діяльності за умов використання усіх форм і методів активного навчання, сукупності педагогічних технологій, які надають можливість моделювати наслідки професійної діяльності.

Водночас, обґрунтовуючи провідні позиції щодо змісту екологічної складової професійної підготовки майбутніх менеджерів туризму, ми враховували точку зору російського вченого В.Краєвського щодо послідовності відбору та обґрунтування змісту навчання, які, на думку вченого, можна відобразити трьома основними принципами: відповідність змісту освіти рівню сучасної науки, виробництва та вимог розвитку сучасного демократичного суспільства; урахування єдності змісту та процесу навчання, що передбачає презентабельність усіх видів суспільної діяльності у взаємозв'язку з усіма предметами навчального плану; структурна єдність змісту освіти різних рівнів його формування з урахуванням особистісного розвитку студента, на засадах взаємної урівноваженості, пропорційності й гармонійності компонентів освіти [3, с. 54–55].

Основна роль в екологічній підготовці студентів належить курсу «Основи екології». Опанування цим курсом дозволяє поглибити, закріпити уявлення про природні комплекси як цілісні природні утворення, всі компоненти яких є взаємопов'язані, усвідомити наслідки антропогенного впливу на природу Землі в цілому, визначити місце сучасної людини в світі природи і відповідно до цього зрозуміти необхідність розробки нової стратегії взаємодії з природою.

Нами було здійснено визначення ставлення суб'єктів навчального процесу до ролі цієї підготовки у змісті загальної професійної підготовки. З цією метою ми запропонували визначити її рангове положення 17 викладачам 5 кафедр факультету туристичного менеджменту Інституту туризму Федерації профспілок України (кафедри гуманітарних дисциплін, кафедри спеціальних туристичних дисциплін, кафедри економіки та менеджменту, кафедри інформатики та кафедри іноземних мов) та 170 студентів 1-5 курсів Інституту туризму ФПУ. Нас цікавила думка як викладачів, так і студентів, щодо ранжування визначених складових: *професійно-теоретичній*,

професійно-практичній, комунікативній, економічній, інформаційній, психологічній, гуманітарній, правовій, екологічній. Респондентам було необхідно визначити ранг складових з огляду пріоритетності, тобто здійснити їх градацію таким чином, аби найменший за значущістю дістав номер 1, наступний – номер 2 і т. ін., відповідно найвищий отримує номер 9. Результати опитування наведені на рис. 2.

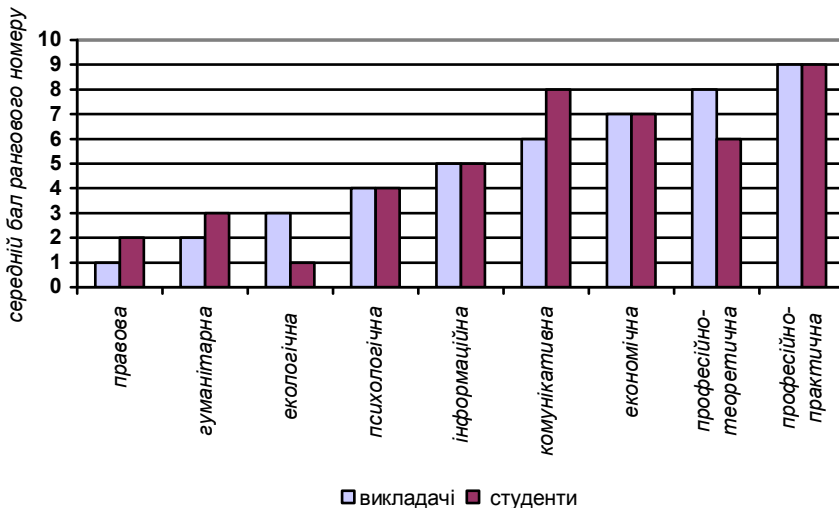

Рис. 2. Зіставлення результатів ранжування складових професійної підготовки.

Аналізуючи дані порівняння відсоткового ранжування складових професійної підготовки майбутніх менеджерів з туризму ми з'ясували, що професійно-практична складова є найбільш вагомою серед інших складових професійної підготовки. Ранговий номер 9 їй надали 64 % опитаних експертів-викладачів та майже 40 % експертів-студентів. Екологічна складова посіла лише 3 ранг у 35 % експертів-викладачів та 1 (нижчий) ранг у 52 % експертів-студентів.

Вважаємо що використання можливостей професійно-орієнтованих дисциплін дозволить здійснити перехід від репродуктивного навчання до інноваційного і таким чином здійснюється перехід від екологічної просвіти фахівців до засвоєння екологічної технології вирішення конкретних завдань екологічного природокористування. Здійснення послідовної екологізації навчальних дисциплін необхідно базувати на принципах цілісності, єдності та наступності всіх етапів навчання у

ВНЗ, інтеграції та встановленні міжпредметних зв'язків.

Екологізація професійно-орієнтованих дисциплін, створює підґрунтя підготовки екологічно компетентних фахівців, здатних працювати в умовах ринку, приймати самостійні рішення, оцінювати їх з позиції доцільності, можлива на основі реалізації ідей та принципів екологізації професійної діяльності. Найбільш доцільною для екологічної підготовки майбутніх фахівців туристичної індустрії є модель, що ґрунтується на базових знаннях, набутих студентами під час вивчення спеціального курсу екологічного спрямування та поглиблюється за рахунок екологізації навчальних дисциплін професійного спрямування.

Оскільки, на нашу думку, екологічна підготовка майбутніх менеджерів туризму повинна ґрунтуватися на інтеграції знань предметів гуманітарного, загальноекономічного, природничо-наукового і професійно-орієнтованого циклів, необхідно враховувати можливості кожної дисципліни, виключати повтори, дублювання або ж навпаки, втрату окремих екологічних законів, закономірностей, понять, її доцільно охарактеризувати як складний пролонгований ступінчатий процес, який вимагає реалізації принципу наступності.

Необхідно зазначити, що високі вимоги до підготовки професіоналів туризму обумовлюють введення у навчальні стандарти і програми нових тем і дисциплін, а також постійного перегляду ставлення до предметів, що традиційно визначають зміст останніх. У зміст навчальних дисциплін необхідно постійно вносити зміни, що віддзеркалюють зміни у туристичній галузі.

Висновки. Отже розвиток екологічної освіти має відбуватися на основі синтезу трьох основних тенденцій: формування сучасних екологічних уявлень, формування нового ставлення до природи й формування нових стратегій та технологій взаємодії з природою. Екологічна підготовка майбутніх фахівців сфери туризму повинна бути спрямована на формування екологічної обізнаності, екологічної свідомості, орієнтованої на дотриманні розумності та гуманності у взаємовідносинах людини, суспільства і природи. Вважаємо, що екологічна підготовка майбутніх менеджерів туризму в умовах Болонського процесу повинна здійснюватися на засадах комбінованої моделі, яка вибудовується на знаннях класичної екології, які у подальшому розгалужуються й набувають профільного спрямування у процесі екологізації професійно-орієнтованих дисциплін. Використання такої моделі забезпечить можливості раціонального

використання рекреаційного потенціалу певних територій під час організації туристичної діяльності. Разом з тим повинні виключатися повтори, дублювання або ж навпаки, втрата окремих екологічних понять, законів, закономірностей. Тому необхідно дотримуватися принципу наступності.

Література:

1. Александрова Н.М. Профессиональная экологическая подготовка / Н.М.Александрова // Энциклопедия профессионального образования: в 3-х т. / [Под ред. С.Я.Батышева]. – М. : АПО, 1999. – Т. 2. – С. 393.
2. Волошко Л.Б. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації у процесі вивчення медико-біологічних дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Л.Б. Волошко. – К., 2006. – 20 с.
3. Краевский В.В. Общие основы педагогики : Учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.В.Краевский. – М. : Изд. центр «Академия», 2003. – 286 с.

УДК 330.15:477.84

**ЛАНДШАФТНІ РЕКРЕАЦІЙНІ
РЕСУРСИ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ:
ОЦІНКА, ПІДХОДИ ДО РАЙОНУВАННЯ**

*Л.П.Царик, П.Л.Царик, Л.В.Янковська,
І.М.Барна, С.Р.Новицька*

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка*

Проведена оцінка природних комплексів за ступенем сприятливості для рекреації. Розглянуто підходи до ландшафтно-рекреаційного районування території Тернопільської області за критеріями природно-рекреаційного потенціалу ландшафтних територіальних одиниць: зон, районів, комплексів.

The evaluation of the recreation potential of the natural landscapes is presented. The ways of the landscape-recreation regionalization of the territory of the Ternopil region after the criteria's of nature-recreation potential of landscape territorial units: areas, districts, complexes are considered.

Методологія сталого чи збалансованого розвитку території передбачає орієнтацію господарського розвитку на повноцінне використання власного природно-ресурсного потенціалу (ПРП), якісніше надання різноманітних послуг громадянам. За умов глобальної соціально-економічної кризи повноцінне використання ПРП кожного із регіонів України є одним із першочергових завдань ефективного регіонального менеджменту. Традиційна орієнтація господарського сектора на використання домінуючого ресурсу сприяє односторонньому моногалузевому розвитку господарства. Такий підхід характерний для України з часів союзної спеціалізації господарства, коли в угоду агропромислового розвитку регіону були фактично зруйновані традиційні для нього види господарської діяльності і народні промисли. Нинішні аспекти господарського розвитку орієнтують на системне полігамне використанні всієї палітри природних умов і ресурсів з метою виявлення конкретних поєднаних підходів цільового природокористування.

Дослідженню природних умов і ресурсів Тернопільщини присвячена низка наукових праць К.Геренчука (1979), О.Заставецької (1986), М.Сивого (1998, 2004), Л.Царика і Г.Чернюк (2001) та інших. Оцінка природно-ресурсного потенціалу території проведена у працях В.Руденка (1999), І.Чеболди (2003) та інших. Згідно проведених оцінок компонентна структура природно-ресурсного потенціалу виглядає наступним чином: 75 % – складає потенціал земельних ресурсів, 13,6 % – водних, 5,3 – рекреаційних, 4,7 – лісових, 1,2 – мінеральних, 0,2 % – фауністичних [2]. Найоптимальніше поєднання земельних, водних, лісових спостерігається в рамках ландшафтних рекреаційних ресурсів. Згідно оцінок спеціалістів сприятливими для рекреаційного використання вважаються 207 тис. га ландшафтних систем області, що складає 15% її території [4]. В їх межах одним із провідних видів природокористування є рекреаційне, яке інтегруватиме інші види у процесі комплексоутворення. В межах зазначених територій відбувається формування ландшафтно-рекреаційних таксономічних одиниць: зон, районів, комплексів.

Виділення і планування рекреаційних територій в сучасному ландшафтознавстві складається з трьох етапів: 1) ландшафтного картографування; 2) оцінка ПТК для відпочинку (ПТК – природно-територіальні комплекси); 3) складання схеми функціональних зон або районів. Спочатку складають ландшафтну карту певного масштабу. Наприклад, для районного планування масштаб ландшафтної карти

дозволяє виділити ландшафти та більш дрібні одиниці – місцевості та урочища. Ця карта є основою для розробки оціночно-прикладної карти придатності ландшафтів для відпочинку. З врахуванням морфологічної структури ландшафтів на прикладній карті визначають ділянки різного ступеня сприятливості для рекреації.

Ландшафтна карта Тернопільської області була складена К.Геренчуком [1]. На ній виділені географічні місцевості і ландшафти, наведено їх опис та зображені 9 типів природних комплексів (рис. 1, табл. 1). Оцінку природних комплексів для відпочинку проведено для розробки оціночно-прикладної карти придатності ландшафтів для рекреації. При її складанні враховувались такі чинники: 1) морфологічна структура ПТК (місцевості, урочища, фації); 2) наявність лісу і водойми, характер і якість лісу, віддаленість його від водойм; 3) характер рельєфу; 4) типи і характер ґрунтів.

Аналіз поєднання чинників дав можливість виділити сприятливі, обмежено сприятливі, малосприятливі і несприятливі для рекреації типи природних комплексів. Ступінь «сприятливих» ландшафтів також відносний, в зв'язку з дуже обмеженою кількістю сприятливих незамулених водойм з прозорою чистою водою і незаболоченими заплавами. До сприятливих для рекреації типів місцевостей можна віднести географічні місцевості, позначені на ландшафтній карті (рис.1) під номерами: 1 (крім заболочених); 2б і 2в, 3а (найсприятливіші); 3б, 4, 5а, 6, 7, 8, 9 (табл. 1).

1. Заплави лучні, болотні та суглинисті. В структурі ПТК є заплави лучні суглинисті, заплави піщано-кам'яністі, водосховища і ставки, русла річок, на невеликих площах трапляються ліси (тополя, в'яз, дуб, вільха) та чагарники. Заплави низькі болотні з болотними і лучно-болотними ґрунтами, болотні комишові у верхів'ях і верхніх течіях несприятливі для відпочинку. Заплави лучні суглинисті та вузькі піщано-кам'яністі біля водосховищ, ставків і русел річок з лучними, лучно-заплавними ґрунтами, з ділянками лісу, чагарників і луками сприятливі для різних видів відпочинку.

2. Схили річкових долин. Пологі та спадисті безлісі схили на четвертинних суглинках і глинисто-піщаних відкладах у верхів'ях річок (2а) з темно-сірими ґрунтами та чорноземами опідзоленими, зайняті переважно полями, малосприятливі для відпочинку в теплу пору року, але взимку можуть бути сприятливі для спортивного відпочинку на лижах. Круті схили (2б), розчленовані ярами та балками, вкриті дубово-грабовими лісами, складені крейдовими, а

місцями і палеозойськими відкладами, з перегнійно-карбонатними ґрунтами, на невеликій відстані від річок і водойм сприятливі для відпочинку (крім ярів). Круті схили, урвища, вкриті чагарниковою і степовою рослинністю, стрімкі скелясті «стінки», особливо у Подністров'ї, обмежено сприятливі для відпочинку біля підніжжя та бровки. Лісова та степова рослинність їх заслуговує на охорону, що також обмежує їх використання для екскурсій і відпочинку.

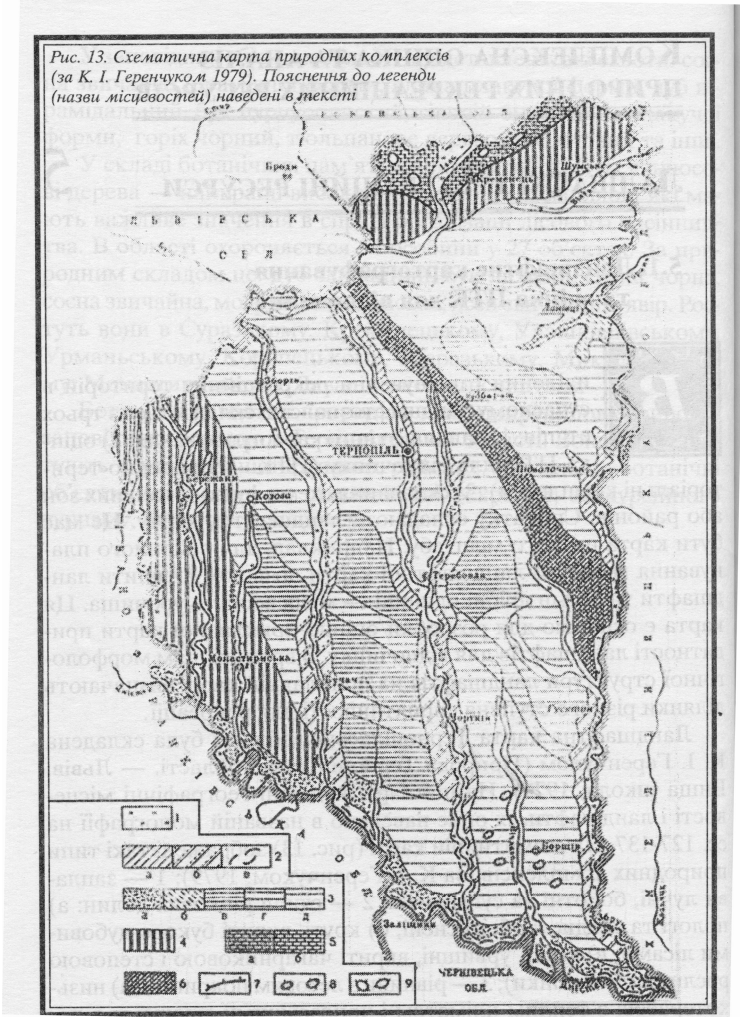

Рис. 1. Природні комплекси (за К.І. Геренчуком)

**Ступінь сприятливості природних комплексів
Тернопільської області для рекреації**

№ з/п	Природні комплекси	Ступінь сприятливості для рекреації
1.	Заплави лучні та суглинисті	Сприятливі
	Заплави заболочені і заторфовані у верхів'ях рік	Несприятливі
2.	Схили річкових долин: а) пологі та спадисті безлісі; б) круті, вкриті буково-дубовими лісами; в) круті, урвищні, вкриті чагарниковою і степовою рослинністю («стінки»).	Малосприятливі Сприятливі Обмежено сприятливі
3.	Рівнини з лесовим покривом: а) низькотерасові з теплим кліматом і чорноземними ґрунтами в долині Дністра; б) низькотерасові з чорноземно-лучними ґрунтами в долині Горині; в) міждолинні плоскі рівнини з глибокими чорноземами (орні землі); г) пліоценові прадоліни з глибокими оглеєними чорноземами і лучними ґрунтами (орні землі, с/г угіддя); д) міждолинні хвилясті рівнини з опідзоленими і звичайними чорноземами (орні землі).	Найсприятливіші Обмежено сприятливі Несприятливі Несприятливі Несприятливі
4.	Горбогірні місцевості, вкриті дубово-буковими і дубовими лісами	Сприятливі
5.	Денудаційні рівнини на крейдяній основі: а) з піщаним покривом, сосновими лісами і дерново-підзолистими ґрунтами; б) з лесовим покривом і переважанням перегнійно-карбонатних ґрунтів (орні землі і с/г угіддя).	Сприятливі Несприятливі
6.	Денудовані вапнякові гори і гряди рифового походження (товтри)	Обмежено сприятливі
7.	Денудаційні уступи з ярами, вкриті широколистяними лісами: а) заболочені підніжжя уступів	Сприятливі Несприятливі
8.	Карстові форми	Сприятливі
9.	Останцеві горби, вкриті широколистяними лісами	Сприятливі
10.	Природоохоронні заповідні об'єкти (окрім НПП, РЛП)	Обмежено сприятливі

3. Рівнини з лесовим покривом. Місцевості міждолинних плоских рівнин з глибокими малогумусними чорноземами, навесні перезволожені (поплави), майже недреновані (Зв), місцевості пліоценових прадолин з глибокими оглєсними малогумусними та лучно-чорноземними ґрунтами (Зг), природно, за рахунок врізу річок, і штучно осушені, а також місцевості міждолинних хвилястих балочних рівнин з опідзоленими і звичайними неглибокими, а деколи і глибокими, чорноземними ґрунтами, з днищами і схилами балок і міжбалочними грядами (Зд), в минулому були вкриті широколистяними лісами, степами і луками, з джерелами і потічками в балках. Всі ці типи місцевостей зайняті орними землями, сільськогосподарськими угіддями. Взимку за стійкого снігового покриву сприятливі для зимових видів спортивного відпочинку.

Місцевості низькотерасових рівнин з теплим кліматом і чорноземними опідзоленими ґрунтами (За) в долині Дністра, зайняті населеними пунктами, городами, садами, полями і лісами (дубово-грабовими і грабовими), луками і фрагментами степової рослинності, найсприятливіші серед усіх місцевостей Тернопільщини для різних видів рекреації. Низькотерасові місцевості з чорноземно-лучними ґрунтами в долині р. Горині (Зб) та р. Вілії зайняті полями і населеними пунктами, ліси трапляються на схилах терас і на заплаві, заплави широкі, з сіножатями, пасовищами, ставками, чагарниками і ділянками лісу. Ці місцевості обмежено сприятливі для різних видів рекреації.

4. Горбогірні місцевості, вкриті дубово-буковими і дубовими лісами, поширені в Бережанському, Монастириському і Кременецькому районах. Тут є урочища високих видовжених горбів з плоскими вершинами і крутими схилами, вкриті дубово-грабовими, дубово-буковими і дубовими лісами, а в Кременецькому районі є ще дубово-соснові і грабово-соснові ліси, а також карстові форми, урочища річкових долин з дорогами, населеними пунктами, заплавами лучними і болотними, ставками, урочища підніжжя схилів, виположені і зайняті полями, городами і населеними пунктами. Ці місцевості загалом сприятливі для відпочинку, крім заповідника і природоохоронних об'єктів, де рекреація обмежена.

5. Денудаційні рівнини на крейдяній основі поширені на півночі області в Кременецькому і Шумському районах. Тут є два типи місцевостей. Місцевості з піщаним покривом, сосновими лісами на дерново-підзолистих ґрунтах, з еоловими формами рельєфу, з малими

річками і потічками, сприятливі для відпочинку. Місцевості з перегнійно-карбонатними ґрунтами на лесах (5б), а також урочища безлесових рівнин з перегнійно-карбонатними ґрунтами зайняті переважно орними землями і сільськогосподарськими угіддями і тому несприятливі для відпочинку.

6. Денудовані вапнякові горби і гряди рифового походження (товтри) поділяють на різні типи місцевостей: а) місцевості похованих рифових споруд, перекритих лесовидними суглинками, зайняті орними землями; б) групові та ізольовані рифові вершини, товтри в оточенні полів; в) головний рифовий кряж з плоским опуклим гребенем, з малопотужним лесовидним покривом, з чорноземними ґрунтами, під орними землями; г) високі ділянки головної рифової гряди, вкриті грабово-дубовими і дубово-буковими лісами, в основному віддалені від водойм, але є витoki річок, струмочки; на сході області розміщений заповідник «Медобори»;

д) розлогі рифові рівнини з лесовидними суглинками та глибокими і звичайними чорноземами, зайняті орними землями. Таким чином, не всі урочища і місцевості Товтр сприятливі для відпочинку і в межах заповідника також рекреаційна діяльність обмежена. Тому загалом Товтри обмежено сприятливі для рекреації. Придатні для рекреації місцевості б і бг, а місцевості ба, бв, бд зайняті переважно орними землями.

7. Денудаційні уступи з ярами, вкриті широколистяними лісами – це уступи Подільського плато до рівнин Малого Полісся з чисельними ярами і міжярковими мисами і півостровами висотою до 150 м, які утворюють розчленований край плато. Біля підніжжя уступу у пониженнях переважають болота, особливо в ярах, а на підвищеннях на пісках ростуть соснові ліси. В ярах трапляються водотоки і водоспади. На схилах і вершині уступу на сірих, темно-сірих і перегнійно-карбонатних ґрунтах ростуть ліси з дубів, граба, липи, біля вершин – з сосною, березою і дубом скельним, є галявини, вкриті різнотрав'ям з реліктовими і ендемічними видами. Загалом даний тип місцевості сприятливий для відпочинку. Урочища боліт біля підніжжя уступу несприятливі для рекреації.

8. Карстові форми (лійки, понори, провалля, печери, тріщини) поширені переважно на території Борщівського і Кременецького районів. Тут трапляються джерела підземної води, водойми в печерах, деколи вони розміщені поблизу річок. Ліси не завжди розміщені біля туристичних об'єктів. Цей тип природних комплексів

найсприятливіший для туризму і екскурсій та організованого відпочинку.

9. Останцеві горби на Малополіській рівнині біля північного краю Кременецького горбогір'я включають близько 10 гір (Красна, Бужа, Гостра, Лиса, Маслятин, Стіжок, Данилова, Дубовиця, Нивові горби). Горби мають конічну форму і плоскі вершини («гори» – свідки різних історичних подій). Схили вкриті дубово-грабовими лісами, на вершинах з великими галявинами з реліктовими і ендемічними видами різнотрав'я, водойм і річок немає, тільки тимчасові. Горби мають пізнавальну, художню і рекреаційну цінність; тут є ботанічні і ландшафтні заказники, в межах яких рекреаційна діяльність обмежена.

10. Природоохоронні об'єкти, заповідники заказники розміщені в 6, 4, 9, 2в, 3а, 7 типах місцевостей. Вони сприятливі для рекреації, але рекреаційна діяльність тут обмежена, тому їх оцінка «обмежено сприятливі» не пов'язана з їх цінністю.

За оцінкою ПТК Тернопільської області поділені на найсприятливіші (3а), сприятливі (1а, 2б, 4, 5а, 7, 8, 9); обмежено сприятливі (2в, 3б, 6, заповідники і заказники в межах 4, 7 і 9 типів ПК); малосприятливі (2а); несприятливі та цільового призначення (1б, 3в, 3г, 3д, 5б, 7а).

Загальна площа ландшафтів рекреаційного значення Тернопільської області складає 206,9 тис. га або 15 % її території. У їх складі переважають лісові території – 186,3 тис. га (90 %); 9,8 тис. га займає деревно-чагарникова рослинність (4,2 %); 6,1 тис. га припадає на кам'яністі місця (2,9 %); 4,6 тис. га – сінокоси і пасовища (2,7 %).

Серед адміністративних районів найбільшою питомою вагою ландшафтів рекреаційного значення виділяються північні і західні райони: Кременецький – 19 %, Шумський – 24,2 %, Бережанський – 28,6 %, Монастирський – 28,2 %. Найменш забезпечені ландшафтними ресурсами рекреаційного значення адміністративні райони центральної частини області: Підволочиський – 5,3 %, Козівський – 6,1 %, Лановецький – 6,1 %, Тернопільський – 1,1 %.

Загалом область відносять до середньозабезпечених рекреаційними ресурсами областей України. В середньому на одного відпочиваючого за межами населених пунктів припадає близько 0,2 га ландшафтів, придатних для рекреаційного використання.

Ландшафтні рекреаційні ресурси області досить неоднорідні за своїми якісними характеристиками (гігієнічними, естетичними,

генетичними), а також за стійкістю до рекреаційних навантажень, що обумовлено як природними факторами генезису і диференціації ландшафтів, так і антропогенними чинниками.

Поєднаний аналіз природних ресурсів з позиції їх рекреаційного потенціалу дав можливість виділити наступні ареали, зони сприятливі для рекреаційного використання територій (рис. 2). Найбільша частка сприятливих для рекреації ландшафтів приурочена до **Опільської рекреаційної зони**, в межах якої можна виділити три ландшафтно-рекреаційні райони (ЛРР): Бережанський – на півночі, Завалівський – у середній частині та Монастириський – на півдні зони. Природні ландшафти Опілля відзначаються істотно розчленованим рельєфом, різноманітністю мезо- і мікрокліматичних умов, густою гідромережею з мальовничими водосховищами і ставками, високою залісненістю і залуженістю схилів місцевостей, сприятливою еколого-географічною ситуацією.

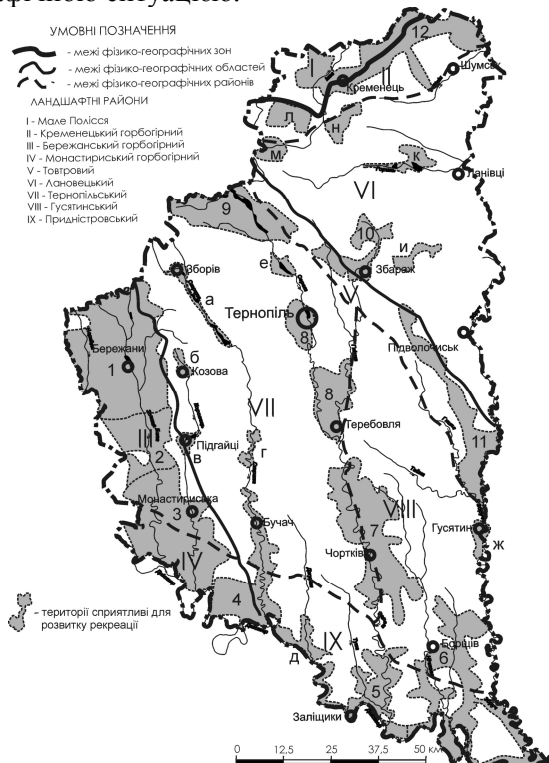

Рис. 2. Території, сприятливі для розвитку рекреації, їх районування

Умовні позначення:

1-12 ландшафтно-рекреаційні райони:

1. Бережанський.
2. Завалівський.
3. Монастирський.
4. Золотопотіцький.
5. Заліщицький.
6. Борщівський.
7. Чортківсько-Копиченецький.
8. Тербовлянсько-Тернопільський.
9. Залізцівський.
10. Збараський.
11. Скалатсько-Гримайлівський.
12. Кременецько-Шумський.

а-н – Ландшафтно-рекреаційні комплекси:

- а. Зборівський.
- б. Козівський.
- в. Підгаєцький.
- г. Зарваницький.
- д. Червоногородський.
- е. Горішньоівачівський.
- ж. Гусятинський.
- и. Луб'янківський.
- к. Горинський.
- л. Почаївський.
- м. Крутнівський.
- н. Гориньківський.

Решта ландшафтно-рекреаційних комплексів входять до складу ландшафтно-рекреаційних районів

Ландшафтні ресурси цієї зони сприятливі для довго- і короткотривалого відпочинку: збору грибів і ягід, рибної ловлі, пізнавальної рекреації. В межах зони знаходиться низка санаторно-рекреаційних закладів: Бережанський санаторій, десять дитячих таборів відпочинку, планується створення регіонального ландшафтного парку (РЛП) «Опілля» у Бережанському ЛРР площею близько 5 тис. га та Яргорівсько-Криничанського РЛП на площі близько 2 тис. га в межах Монастирського ЛРР для впорядкування рекреаційних потоків і створення належної рекреаційної інфраструктури.

Подністровська рекреаційна зона приурочена до Подністровського природного району [1]. Ландшафти території відзначаються найбільшою глибиною розчленування рельєфу у долинах річок, виходом на денну поверхню унікальних відслонень, чисельними печерами, найтеплішим кліматом, сприятливішими для рекреації погодними умовами, відносно високою зарегульованістю річкового стоку, належною залісненістю і залуженістю річкових схилів, унікальною флорою. Еколого-географічна ситуація ускладнюється частковою радіаційною забрудненістю, низькою якістю річкових вод, що обмежує тут розвиток пляжно-купальної рекреації. В межах рекреаційної зони формуються Бучацький, Заліщицький та Борщівський ландшафтно-рекреаційні райони, а

також Червоногородський рекреаційний комплекс. Із рекреаційних закладів тут знаходяться Заліщицькі санаторії, туристично-оздоровчий комплекс «Лісовий», турбази «Над Стрипою», «Лісова пісня», «Росинка», «Збруч», декілька кемпінгів, дитячих таборів відпочинку. За рівнем розвитку рекреаційної інфраструктури Подністрівська рекреаційна зона є найрозвинутішою в області. Реорганізація нині діючого РЛП «Дністрівський каньйон» у однойменний природний національний парк площею близько 19 тис. га, а також проектування Язловецького РЛП площею близько 2 тис. га сприятиме повноцінному використанню потенційних рекреаційних ресурсів і поглибленню лікувально-оздоровчої й спортивно-пізнавальної її спеціалізації.

Тернопільсько-Гусятинська рекреаційна зона обмежується з півночі Товтровим кряжем, зі сходу долиною р. Збруч, межує на півдні з Подністрівською та на заході з Опільською рекреаційними зонами і відповідає Тернопільському та Гусятинському природним районам. Сприятливі для рекреації ландшафти приурочені до річкових долин, оскільки вододільні місцевості інтенсивно використовуються у с/г виробництві. Частина рекреаційних ландшафтів в межах зони є нижчою за Опільську зону, однак вони виділяються сприятливістю і доступністю для короткотривалого відпочинку. Ландшафти території відзначаються середньою глибиною розчленування рельєфу, менш сприятливими кліматичними умовами, високою зарегульованістю річкового стоку, чисельними плесами водосховищ, вищою якістю річкових вод, запасами підземних мінеральних вод, значно меншою залісненістю. В межах рекреаційної зони виділяються наступні рекреаційні райони: Залізцівський, Тернопільсько-Теребовлянський, Чортківсько-Копичинецький. Сюди заходять північні частини Буцацького та Борщівського рекреаційних районів Подністрівської рекреаційної зони. Крім того, в межах рекреаційної зони формуються елементи Гусятинського, Зборівського, Козівського, Підгаєцького та Зарваницького рекреаційних комплексів. Тут зосереджено декілька санаторно-лікувальних закладів у Гусятині, Яблуневі, Конопківці, Петриках, Залізцях, Манюках, будинки відпочинку в Івачеві Горішньому, Теребовлі, Скалі-Подільській, оздоровчі центри у с. Дружба, декілька кемпінгів та чотири дитячих табори відпочинку. Наявність двох діючих РЛП – Зарваницького і «Загребелля» та перспектива створення Середньосеретського, «Княжий ліс», Залізцівсько-Вертелківського РЛП загальною площею понад 10 тис. га сприятиме повнішому використанню рекреаційного потенціалу,

формуванню розгалуженої структури рекреаційно-оздоровчих закладів і лікувально-оздоровчо-пізнавальної спеціалізації.

Товтровою рекреаційною зоною приурочена до Товтрового природного округу, що знаходиться між Лановецьким, Тернопільським і Гусятинським природними районами. Унікальні за особливостями походження, рельєфу, мікроклімату, рослинного світу товтрові ландшафти є одними із найсприятливіших для організації рекреації та туристичної діяльності. Відзначаються високою залісненістю і залуженістю, мальовничістю та естетичною привабливістю, однак у значній мірі порушені гірничо-видобувною діяльністю. Товтрові горби є одними із найвищих в межах області з висотами до 440 метрів. З них відкриваються величні панорами старовинних будівель Збаража, Скалата. Традиційними для Товтрового кряжа є піші чи кінні маршрути, які приваблюють чисельних туристів і рекреантів. Особливо мальовничими є товтрові місцевості у місцях їх перетину річковими долинами Гніздечної, Гнізни, Збруча. Саме в околицях Збаража формуватиметься Збараський РЛП, один з найперспективніших природно-заповідно-рекреаційних об'єктів площею до 3 тис. га. В межах зони формуватимуться східна частина Залізцівського, південна частина Збараського та Скалатсько-Гримайлівський ландшафтно-рекреаційні райони. Провідними типами рекреаційних занять в межах зони є пізнавальний, спортивний та оздоровчий.

Кременецько-Малополіська рекреаційна зона приурочена до Кременецького горбогірного та Малополіського природних районів [1]. Надзвичайно привабливі орографічні форми останцевих гір на межі з Малополіською низовиною вирізняються своїми висотами. Значна залісненість території широколистяними та мішаними лісами, наявність рідкісних і реліктових видів рослин у поєднанні з відносно м'яким кліматом є свідченням високого природно-рекреаційного потенціалу території. Такі природні об'єкти, як гора Божа, озеро Святої Анни, Дівочі скелі, Білокриницький дендропарк, Суразький лісовий заказник, Кременецький ботанічний сад, гори Бона, Черча, Страхова, Маслятин входять у перелік найвідвідуваніших. Поєднання історико-культурних і архітектурних пам'яток Кременця, Білокриниці, Почаєва сприяють ще більшій привабливості для рекреантів даної рекреаційної зони. Наявність санаторію й дитячих таборів відпочинку, розвиток рекреаційної інфраструктури в межах перспективного національного природного парку «Кременецькі гори» (19 тис. га) є

об'єктивною передумовою формування Кременецько-Шумського рекреаційного району, у західній частині якого зароджуються перспективні Почаївський і Крутнівський рекреаційні комплекси. До найпоширеніших типів рекреації Кременецько-Малополіської зони необхідно віднести пізнавальний, оздоровчий і спортивний.

У межах Лановецького природного району зосереджені найменш сприятливі природні передумови розвитку рекреаційної діяльності. Значна господарська освоєність території, високий ступінь антропогенної перетвореності ландшафтів є несприятливими факторами розвитку рекреації. У межах району заслуговують на увагу ландшафти межиріччя долин р.р. Горині та Гориньки в околицях населених пунктів Борсуки – Матвіївці – Піщатинці – Великі Окніни, де є відносно сприятливі природні передумови створення Гориньського РЛП на площі понад 2 тис. га та ландшафти околиць населених пунктів Залісців – Гориньки – Рудки. Однак формування тут перспективного рекреаційного комплексу потребує подальших наукових обґрунтувань.

Формування ще одного рекреаційного комплексу можливе в околицях Луб'янківського лісового масиву, перспективного для формування регіонального ландшафтного парку. Наявність багатих на гриби і ягоди лісів з можливостями відродження традиційного бджільництва надають ландшафтам рис рекреаційної привабливості.

Результати оцінки та ландшафтно-рекреаційного районування території області дають можливість зробити ряд наступних висновків:

- в межах Тернопільщини сприятливими для рекреації вважаються понад 207 тис. га природних ландшафтів (15 % території);
- ці ландшафти розосереджені територіально в межах п'яти ландшафтно-рекреаційних зон, виділених за фізико-географічними особливостями і сприятливістю природних комплексів для рекреації;
- в кожній із зазначених зон виділено ландшафтно-рекреаційні райони за набором певної сукупності природних об'єктів і основних типів рекреаційних занять (всього 12);
- основу кожного ландшафтно-рекреаційного району складають ландшафтно-рекреаційні комплекси, виділені за особливостями взаємопов'язаного розвитку певних видів рекреації (всього 37).

Проведене ландшафтно-рекреаційне районування орієнтоване на виділення ієрархічних складових рекреаційних ландшафтів з метою їх повнішого використання при розробці програм подальшого поглибленого розвитку рекреаційного господарства області.

Література:

1. Природа Тернопільської області / За ред. К.І.Геренчука. – Львів: Вища школа, 1979. – 167 с.
2. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. У 3-х частинах: Підручник / В.П.Руденко. – К. : ВД «К.-М. Академія»; Чернівці : Зелена Буковина, 1999. – 568 с.
3. Царик Л.П. Еколого-географічний аналіз й оцінювання території: теорія та практика / Л.П.Царик. – Тернопіль: Навчальна книга «Богдан», 2005. – 256 с.
4. Царик Л.П. Природні рекреаційні ресурси: методи оцінки й аналізу / Л.П.Царик, Г.В.Чернюк. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 188 с.
5. Царик Л.П. До питання районування ландшафтних рекреаційних ресурсів Тернопільщини / Л.П.Царик / Дністровський каньйон – унікальна територія туризму: Мат. Міжнар. н.-п. конф. (16–18.05.2009). – Тернопіль: Підручники і посібники, 2009. – С. 71–74.

УДК 631.4 : 551.4 : 502.4

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІНИ СТІЙКОСТІ ҐРУНТОВОГО ПОКРИВУ В МЕЖАХ ЛАНДШАФТНИХ СИСТЕМ СТАЦІОНАРНО- ВІДПОЧИНКОВО-ОЗДОРОВЧИХ КОМПЛЕКСІВ ҐОРґАН

Н.В. Чоренька

*Львівський державний інститут новітніх технологій
та управління імені В.Чорновола*

Ґрунтовий покрив є одним з найбільш індикаційних показників загального стану реакції природної системи на рекреаційне навантаження. Дослідження та аналіз фізичних характеристик Ґрунтового покриву в межах ландшафтних систем стаціонарно-відпочинково-оздоровчих комплексів Ґорґан допоможе прогнозувати рівні туристсько-рекреаційного навантаження на природні територіальні системи.

Soil cover is one of the most indicating indices of general condition of the reaction of natural system on recreational load. Investigation and analysis of physical characteristics of soil cover within the boundaries of landscape systems of stationary-recreational-rehabilitating complexes Horhan will help to predict levels of tourist-recreational load on the natural territorial systems.

Постановка проблеми. Ґорґани Українських Карпат – одне з

небагатьох місць України, де до цього часу, поряд з територіями слабого і середнього за інтенсивністю антропогенного використання, збереглися значні ділянки корінних та умовно корінних лісів. Тобто це унікальне місце для розвитку вітчизняного і міжнародного туризму та іншої рекреаційної діяльності. Та кожна рекреаційна територія має пропускний потенціал, який визначається нормуванням рекреаційного навантаження. Грунтовий покрив є одним з найбільш індикаційних показників загального стану реакції природної системи на рекреаційне навантаження. Тому дослідження залежності щільності ґрунтової структури ландшафтних систем від інтенсивності туристичного навантаження є вкрай необхідним.

Формування цілей статті. Джерельну базу дослідження склали праці М.Гродзинського [1], В.Мацоли [2], М.Мусієнка [3], В.Петліна [4; 5] та ін. Виявлення просторової диференціації рекреаційного потенціалу Горган – системи гірських хребтів у зовнішній смузі Українських Карпат в Івано-Франківській і Закарпатській областях, специфіки його організації в кожній конкретній територіальній системі є вкрай необхідним, оскільки дає змогу розробити заходи з оптимізації різноваріантної рекреаційної експлуатації досліджуваної території. Основним індикатором загального стану реакції природної системи на рекреаційне навантаження є ґрунтовий покрив. Проведені дослідження та аналіз фізичних характеристик ґрунтового покриття дозволяють прогнозувати рівні туристсько-рекреаційного навантаження на природні територіальні системи.

Виклад основного матеріалу. Території, в межах яких для планування рекреаційної діяльності доцільно використовувати саме стаціонарно-відпочинково-оздоровчо-ресурсний потенціал, розташовані в Горганах локалізованими вкрапленнями. Вони характеризуються наявністю стаціонарних баз відпочинку та оздоровлення, а також приватних садиб системи зеленого туризму.

Більшість із цих закладів знаходяться у містах, селищах міського типу і сільських населених пунктах. Тому тут рекреаційні навантаження є часткою селітебних навантажень відповідного типу, що певним чином утруднює розрахунок рекреаційних параметрів території.

Селітебне навантаження в зонах інтенсивного рекреаційного використання природних територіальних систем, як правило, відноситься до слабого, тобто це фонові одноповерхові і двоповерхові забудови сільського і селищного типу без додаткового

навантаження промислово-техногенного характеру (наприклад, Мізунь, Ворохта, Микуличин тощо). Таке антропогенне навантаження на ландшафтні системи призводить до зміни їхньої стійкості в визначених межах за допомогою наступної формули (Гродзинський, 1995):

$$V = N/S,$$

де V – інтенсивність селітебного впливу на ландшафтну систему;

N – кількість забудов в системі; S – площа ландшафтної системи

Проведені нами розрахунки по конкретних природних територіальних системах Горган показали, що цей показник змінюється в межах від 0,2 до 0,8 шт/га. Це спричинює зміну загального показника стійкості ландшафтних систем в межах від 0,011 до 0,023 бали (розрахунок за методикою В. Петліна, 1993). Така зміна стійкості не створює суттєвих перешкод для рекреаційно-оздоровчого використання цих природних територіальних систем.

Крім суто селітебних навантажень, в межах досліджуваної території поширене транспортне (в основному автомобільне) навантаження. Розрахунок впливу цього виду антропогенного навантаження на ландшафтні системи Горган ми здійснювали за методикою (Гродзинський, 1995).

$$T_i = 1/S \sum l_k B_k,$$

де l_k – довжина автошляхів (км); B_k – показник транспортної напруженості, який залежить, в основному, від якості автодороги

Проведені нами розрахунки по відповідних ландшафтних системах показали, що в межах території дослідження цей показник змінюється в межах від 0,06 до 0,14 км/га. Це спричинює зміну загального показника стійкості ландшафтних систем в межах від 0,008 до 0,031 бали (розрахунок за методикою В. Петліна, 1993). Така зміна стійкості не створює суттєвих перешкод для рекреаційно-оздоровчого використання цих природних територіальних систем.

Можливе сумарне початкове антропогенне навантаження здатне змінити загальну стійкість природних територіальних систем в межах від 0,019 до 0,054 бали, та, за певних умов, зменшити наявну стійкість ландшафтних систем на одну градацію нижче. Проведені нами розрахунки показали, що таке явище має місце в межах смт. Ворохта і м. Яремче, де початкова розрахункова дуже стійка градація ТС перейшла до розряду стійкої. Таке явище свідчить про збільшення абсолютних показників еродованості природних систем, що необхідно враховувати при плануванні їх антропогенного використання, в тому

числі санаторно-оздоровчого.

Основне стаціонарно-відпочинково-оздоровче використання гірських і передгірських ТС в межах Горган належить до Івано-Франківської області і лише порівняно незначна територія Закарпатської області.

Івано-Франківська частина Горган починається санаторно-оздоровчим комплексом «Джерело Прикарпаття» у селищі Новий Мізунь. Його рекреаційно-оздоровче значення підсилене наявністю джерела відомої мінеральної води «Горянка» (одна з найчистіших мінеральних вод України). Комплекс розташований переважно в межах спадистих (9–12°) слабборозчленованих схилів південно-східних експозицій з вологими папоротевими ялицево-смерековими лісами на темно-бурих гірсько-лісових ґрунтах. Внаслідок рекреаційно-оздоровчого навантаження територіальні системи із дуже стійкої і стійкої градації стійкості у 0,05 бали (спонтанний режим функціонування) перейшов до розряду стійких – умовно стійких із стійкістю у 0,09 бали.

Дослідження деградації ґрунтового покриву в зонах туристичних стежок показали, що існує межа навантаження, за якою спостерігається практично лінійне підвищення щільності ґрунтової структури ландшафтних систем. Така чітка залежність дозволяє з достатньою ймовірністю прогнозувати рівні туристсько-рекреаційного навантаження на природні ТС.

Оздоровчо-рекреаційний центр «Солотвино» знаходиться в межах декількох природних територіальних систем: круті (15–20°) слабборозчленовані схили південно-західних експозицій з вологими і сирими чорницево-зеленомоховими сураменями на темно-бурих гірсько-лісових ґрунтах; спадисті (9–12°) слабохвилясті схили південно-західних експозицій з вологими чорницево-ялицевими сураменями на темно-бурих гірсько-лісових ґрунтах; водозбірні лійки з сирими чорницево-зеленомоховими сураменями на темно-бурих гірсько-лісових ґрунтах. Всі ландшафтні системи належать до однієї висотної місцевості стрімкосхилого ерозійно-денудаційного лісистого середньогір'я.

У спонтанному режимі функціонування комплекси належать до дуже стійкої і стійкої градацій стійкості (відповідно 0,03 і 0,13 бали) внаслідок оздоровчо-рекреаційного навантаження ландшафті системи перейшли в градації стійкої та умовно стійкої стійкості (відповідно 0,05–0,19 бали).

Що стосується зміни показників щільності структури ґрунтового покриву в ландшафтних системах під різноінтенсивним впливом туристського навантаження (витоптування), то в межах близько 15 чол. проходів за добу спостерігається буквальний обвал структури ґрунтового покриву. Він різко ущільнюється і фактично переходить до розряду антропогенно змінених.

Справжнім рекреаційно-оздоровчим центром Прикарпаття є комплекс в м. Яремче. Тут органічно поєднуються достатньо великі санаторно-курортні заклади (11) з приватними садибами системи зеленого туризму (18 приватних пансіонатів і відпочинкових садіб).

Комплекс переважно розташований в межах крутих (15–20°) ввігнутих схилів північно-східних експозицій з вологими чорницево-кедровими сураменями на підзолисто-буроземних ґрунтах і сильнспадаючих (12–15°) опукло-ввігнутих схилів південно-східної експозиції з вологими чорницево-зеленомоховими смерековими суборами на темно-бурих гірсько-лісових ґрунтах.

У спонтанному режимі функціонування фонові ландшафтні системи Яремчанського рекреаційного комплексу належали до дуже стійкої (0,04 бали) і стійкої (0,07 бали) градацій. Внаслідок дії на природні системи відповідного антропогенного навантаження вони перейшли у наближену до стійкої (0,05 бали) і умовно стійкої (0,1 бали) градацій. Таке зниження стійкості не є причиною обмежень оздоровчо-рекреаційної діяльності, водночас, на окремих локалізованих територіях вони здатні стати причиною активізації ерозійних процесів. Дослідження за зміною щільності ґрунтового покриву в природних ТС комплексу показали, що інтенсивне ущільнення ґрунту (фактична його деградація) спостерігається в межах навантаження 15–20 чоловікопроходів за добу.

Наступний оздоровчо-рекреаційний центр розташований в селі Яблуниця. Його складають три стаціонарні рекреаційні комплекси, серед яких лікувально-оздоровчий комплекс «Гірський», а також чотири приватні садиби, що використовуються з рекреаційною метою. Оздоровча система «Яблуниця» розташована, переважно, в межах слабоспадистих (6–9°) схилів північно-східних експозиції з смереково-ялицевимо-буковими раменями на світло-бурих гірсько-лісових ґрунтах. У спонтанному режимі функціонування ландшафтний комплекс характеризується стійкістю дуже стійкої градації (0,03 бали), яка переходить до стійкої (0,05 бали) внаслідок існуючого рекреаційно-оздоровчого навантаження.

Світло-бурі ґрунти ландшафтної системи в таких умовах виявилися достатньо чутливими до рекреаційного навантаження. Вже на рівні рекреаційного навантаження інтенсивністю 5–10 чол./добу відбувається доволі стрімке ущільнення ґрунтового покриву, що фактично призводить до цілої системи негативних явищ: різке зменшення просочення (фільтрації) атмосферних опадів в ґрунт, відповідне переведення внутрішньогрунтового стоку у поверхневий з розвитком площинного змиву і лінійної ерозії тощо. Практично ідентична ситуація в гірських селах Кривопілля, Ільці, Криворівня, Верховина та інших рекреаційно-оздоровчих центрів Карпат.

Загалом ситуація з деградацією гірських ґрунтів внаслідок їх рекреаційного використання (переважно витоупування) наступна: до навантаження інтенсивністю 2–10 чоловікопроходи за добу помітних відхилень у зміні щільності об'єму ґрунту не спостерігається; від інтенсивності рекреаційного навантаження 11–20 чоловікопроходів за добу спостерігається різке, практично прямолінійне, ущільнення об'єму ґрунту та при інтенсивності навантаження понад 20 чоловікопроходів за добу відбуваються незворотні процеси у ґрунтовому профілі.

Одні і ті самі види ландшафтних систем можуть мати оздоровчо-рекреаційне навантаження, можуть використовуватися як туристично-рекреаційні території та отримувати лише туристсько-рекреаційне навантаження, а можуть не використовуватися взагалі. Більш того, один і той самий вид ландшафтної системи може мати значно відмінні параметри, які складають основу природно-рекреаційної ємності ТС.

Розрахунки по всіх типах природних ТС, які фоново використовуються для оздоровчо-рекреаційної діяльності в Горганах, показали, що середня кількість рекреантів, які можуть перебувати в межах експлуатованих на даний час ландшафтних систем Горган, становить 225 чол./км² на рік. Це дуже наближена цифра до наведеної в літературі (200 чол./км² за рік), та водночас її розбіжність (амплітуда) по окремих територіальних системах коливається у дуже значних межах від 0,6 до 1000 чол./км² за рік на території систем.

Ключовими показниками є саме умовна рекреаційна ємність ландшафтних експлуатованих систем і безпосередня максимальна кількість рекреантів, які можуть там знаходитися протягом року.

Для порівняльної характеристики визначимо максимально можливий ресурсний потенціал для Горганських ландшафтних систем, які перебувають в стані рекреаційно-оздоровчого використання. Якщо

уявимо, що в комплексі є максимально сприятливі умови, то в такому разі його рекреаційно-ресурсний потенціал становитиме 5,4 бали.

Оцінивши наявний рекреаційно-оздоровчий потенціал, неважко побачити, що природні територіальні системи Горган, які характеризуються потужним оздоровчо-рекреаційним потенціалом, мають, відповідно, значне використання і навпаки, використання ландшафтних систем із несприятливим потенціалом обмежене.

Висновки. Територія Горган характеризується значною геоморфологічною складністю, мікрокліматичною неоднорідністю, підвищеною різноманітністю ландшафтних систем. Тому рекреаційно-оздоровчий потенціал в межах Горган також характеризується значною просторовою неоднорідністю, яка контролюється відповідною неоднорідністю природних умов, систематизований прояв яких представлений у різноманітності ландшафтних систем.

Розрахункові показники можливого навантаження на ландшафтні системи, які експлуатуються у стаціонарно-рекреаційно-оздоровчому плані, не тільки свідчать про їх значну неоднорідність (від 1 до 568 чол./км²), а і відзначають наявність значної залежності цього показника від специфіки ландшафтоформувальних компонентів, функціональних особливостей і просторово-часових параметрів саме природних територіальних систем.

Селітебне навантаження в зонах інтенсивного рекреаційного використання природних територіальних систем, як правило, відноситься до слабкого, тобто це фонові одноповерхові і двоповерхові забудови сільського і селищного типу без додаткового навантаження промислово-техногенного типу (наприклад, села Мізунь, Ворохта, Микуличин тощо). Цей показник змінюється в межах від 0,2 до 0,8 шт/га, що спричинює зміну загального показника стійкості ландшафтних систем в межах від 0,011 до 0,023 бали. Така зміна стійкості не створює суттєвих перешкод для рекреаційно-оздоровчого використання цих природних ТС.

Транспортне навантаження по відповідних ландшафтних системах змінюється в межах від 0,06 до 0,14 км/га. Це спричинює зміну загального показника стійкості ландшафтних систем в межах від 0,008 до 0,031 бали. Така зміна стійкості не створює суттєвих перешкод для використання цих природних територіальних систем з рекреаційно-оздоровчою метою.

Можливе сумарне початкове антропогенне навантаження здатне змінити загальну стійкість природних територіальних систем, що

перебувають під дією санаторно-оздоровчого навантаження, в межах від 0,019 до 0,054 бали, що при певних умовах здатне змістити наявну стійкість ландшафтних систем на одну градацію нижче. Таке явище має місце в межах смт. Ворохта і м. Яремче, де початкова розрахункова дуже стійка градація територіальних систем перейшла до розряду стійкої. Це свідчить про збільшення абсолютних показників еродованості природних систем, що необхідно враховувати при плануванні їх антропогенного використання, в тому числі санаторно-оздоровчого.

Грунтовий покрив є одним з найбільш індикаційних показників загального стану реакції природної системи на рекреаційне навантаження. Внаслідок процесу витоптування під дією санаторно-оздоровчого навантаження відбувається наступний процес: до навантаження інтенсивністю 2–10 чоловікопроходи за добу помітних відхилень у зміні щільності об'єму ґрунту не спостерігається; від інтенсивності рекреаційного навантаження 11–20 чоловікопроходів за добу спостерігається різке, практично прямолінійне, ущільнення об'єму ґрунту і при інтенсивності навантаження понад 20 чоловікопроходів за добу відбуваються незворотні процеси у ґрунтовому профілі.

Література:

1. Гродзинський М.Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень / М.Д.Гродзинський. – К., 1995. – 233 с.
2. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І.Мацола. – Львів, 1997. – 359 с.
3. Мусієнко М.М. Екологія. Охорона природи: Словник-довідник / М.М.Мусієнко, В.В.Серебряков, О.В.Брайон. – К., 2002. – 550 с.
4. Петлін В.М. Ландшафтно-екологічна експертиза: Навч. посібн. / В.М.Петлін. – Львів, 2005. – 236 с.
5. Петлін В.М. Прикладне ландшафтознавство / В.М.Петлін. – К., 1993. – 92 с.

УДК. 911.2.502.4

ГЕОТУРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІВАНО-ФРАНКІВЩИНИ

О.М.Шевчук

Львівський національний університет імені Івана Франка

Означено головні поняття та особливості геотуризму. Проаналізовано можливості використання для його розвитку природного та історико-культурного потенціалу Івано-Франківської

області.

Marked main concepts and peculiarity of geotourism. Possibilities of the use are analysed for his development of natural, historical and cultural potential of the Ivano-Frankivsk region.

Івано-Франківська область є однією із найпривабливіших для туристів областей України. Вона має давні туристичні традиції. Постійно вдосконалюється і розвивається туристична інфраструктура області: розбудовують і модернізують нічліжні та гастрономічні об'єкти, вдосконалюють дорожню мережу, допоміжну інфраструктуру для різних видів туризму. Сприятливі природні (рельєф, клімат та ін.) та історико-культурні (збережені давні традиції, архітектура тощо) умови дозволяють розвивати тут такі види туризму як оздоровчий, відпочинковий, кваліфікований (піший, водний, велосипедний, скелелазіння тощо), гірськолижний, етнографічний, екологічний, релігійний та ін. Проте територія Івано-Франківщини ідеально підходить і для розвитку відносно молодого виду туризму – геологічного (геотуризму).

Останніми роками популярність цього виду туризму сильно зросла у багатьох країнах практично на всіх континентах, у регіонах із багатою геолого-геоморфологічною спадщиною [22; 23; 24]. За визначенням Т.Ślówka та А. Kicińska-Świederska [25; 26], *геотуризм* – це розділ пізнавального туризму, що ґрунтується на вивченні геологічних (геоморфологічних) об'єктів і процесів, а також отриманні від контакту з ними естетичних вражень. За іншим визначенням [21], геотуризм – це популяризація і представлення геологічних умов певної території непрофесійним споживачам з використанням популярних видань. Геотуризм також розглядають як одну із форм туризму на природоохоронних територіях та складову екотуризму [25]. Багато вчених вважають, що геотуризм можна розуміти як нову галузь прикладної геології та геоморфології, що підтримує розвиток альтернативних форм туризму на загальносвітовому рівні. Внаслідок цього зростає роль геоохорони, яка таким чином набуває рівноцінного значення поряд з охороною живої природи [24].

Об'єктами геотуризму у першу чергу є геологічні і геоморфологічні утворення, а також природні ресурси ландшафту. На думку R.K.Dowling і D. Newsome [22], сюди входять такі природні утворення як: ландшафти, рельєф, геологічні структури, гірські

породи, палеонтологічні утворення. Вони часто представлені вулканічними формами, флювіальними ландшафтами, карстовими чи скельними утвореннями, мінералами. У свою чергу, найчастіше об'єктами геотуризму стають такі процеси, як гляціальні, вулканічні, річкові, дельтові. Основними туристичними компонентами геотуризму є: атракції, заклади розміщення (туристичні притулки, геосанаторії), туристичні траси, інфраструктура обслуговування (візит-центри, путівники), планувально-управлінське забезпечення (охорона геоспадщини, органи управління) [22; 24].

Характер території і її різноманітність відіграють вирішальну роль у можливості розвитку геотуризму [25]. Особливо добрі передумови для цього мають території з різноманітним рельєфом і геологічною будовою, зокрема, гори і передгір'я, більш чи менш глибоко розчленовані височинні території, річкові долини і каньйони, поозер'я і морські узбережжя. Територія Івано-Франківщини якнайліпше підходить для розвитку цього виду туризму, оскільки розташована у різних природних районах [27]: на Подільській височині (район Опілля з максимальною висотою 443 м); на горбистій височині Прут-Дністерського межиріччя; на Передкарпатській височині (максимальні висоти 600–760 м); весь південний захід займають Українські Карпати, в межах яких знаходиться найвища вершина України – гора Говерла (2061 м) (Чорногірський масив). На Івано-Франківщині протікає багато рік і потоків, що належать до басейнів Дністра і Пруту. На півночі – це ліві притоки Дністра (Свірж і Гнила Липа), на заході і південному заході – праві його притоки (Свіча, Сівка, Лімниця, Луква, Бистриці) [27]. На півдні області протікає Прут, у який впадають Чорний і Білий Черемош, Рибниця, Пістинка. Дуже часто на карпатських річках, що мають швидку течію, трапляються пороги, кам'яні наноси; у верхів'ях потоків є багато водоспадів різної величини, природні відслонення гірських порід на берегах.

Для розвитку геотуризму важливим є добрий стан геологічних об'єктів та виразність і естетичний вигляд форм рельєфу. Зацікавлення відвідувачів може концентруватися також на підземних об'єктах як природного, так і штучного походження. Здебільшого, це карстові території з численними печерами, а також сліди давньої гірничодобувної промисловості. Сприятливі умови для демонстрації геологічних утворень, тектонічних і седиментаційних структур знаходимо як у природних відслоненнях (таких як скелі і скельні стінки, урвисті борти ярів, береги рік і потоків), так і у покинутих чи

діючих кар'ерах [21]. Природні комплекси області є досить добре збереженими завдяки великопросторовим природоохоронним об'єктам, таким як природний заповідник «Горгани», національні природні парки: Карпатський, «Гуцульщина» і Галицький, регіональні ландшафтні парки «Придністровський» і «Полянський», а також великій кількості заказників, пам'яток природи та ін. Останнім часом збільшилось число публікацій, присвячених як окремим геолого-геоморфологічним об'єктам Івано-Франківщини, так і тим, що входять до складу великопросторових природоохоронних територій [1–19]. Вони висвітлюють їх сучасний стан, проблеми збереження і використання. Зокрема, серед геотуристичних об'єктів Карпатського НПП виділяють скелі, давньольодовикові кари, зсуви, селеві утворення, водоспади, карові озера; у НПП «Гуцульщина» – це скелі, кам'яні розсипища, гірські озера, водоспади, пороги; у НПП «Галицький» акцентують увагу на поверхневі карстові форми, скелі та старичні озера; у ПЗ «Горгани» до таких об'єктів відносять кам'яні розсипища (греготи) та скелі [11]. Одними із найвідоміших геотуристичних об'єктів Івано-Франківщини можна вважати грязьовий вулкан у с. Старуня [1]; «Скелі Довбуша» поблизу Бубнища [31] та Яремчі, Писаний Камінь; водоспади Пробій (Яремче), Манявський, Шешорські (Сріблясті), Женецький, Бухтівецький; гірські озера Несамовите, Марічейка; печери у Тлумацькому, Галицькому і Косівському районах, каньйоноподібні відтинки долин Дністра і Прута та багато інших.

Про значний геотуристичний потенціал Івано-Франківської області свідчить і той факт, що у всеукраїнській акції «Сім природних чудес України» Івано-Франківська область була представлена виключно геотуристичними об'єктами [33]: Яремчанський водоспад Пробій на р. Прут та скелі (готичні складки і Скелі Довбуша у м. Яремче); гора Говерла (2061 м) та хребет Черногора; комплексна пам'ятка природи загальнодержавного значення «Скелі Бовбуша» (поблизу с. Бубнище); грязьовий вулкан у с. Старуня.

Серед пізнавальних та екологічних стежок важливу роль відіграють геологічні стежки, які мають особливе значення для геотуристів. Вони ілюструють характерні форми рельєфу і включають оглядові пункти, з яких можна пояснити генезу і етапи формування ландшафту. На цих трасах розташовані природні і штучні відслонення, що допомагають зрозуміти геологічну будову та історію розвитку відвідуваної території. Є підстави підготувати до ознакування такі стежки на

природоохоронних територіях [7; 11] у місцях близького розташування геотуристичних об'єктів (звичайно, із врахуванням природоохоронного статусу території) чи додати геотуристичні елементи до вже існуючих природничих стежок, наприклад:

- на «Скелі Довбуша» в урочищі Дрибка (поблизу Яремчі) у Карпатському НПП (розробити і встановити інформаційні щити відповідного змісту, карту й буклет) [11];
- «Скелясті Бескиди» [8; 11] (на базі Скель Довбуша (Бубнище), Урицьких скель і скель «Острова Пасхи») в межах Полянницького РЛП і НПП «Сколівські Бескиди» (спільна для Львівської та Івано-Франківської області);
- об'єкти у безпосередній близькості до Дністра (Галицький НПП, Дністровський РЛП) долучити до створення водного геомаршруту «Дністровський каньйон», запланованого у рамках проекту геопарку «Дністровський каньйон» [10] (зараз територія однойменного РЛП, Тернопільська обл.);
- геотуристичні елементи стежок у Галицькому НПП з включенням скель і печер (околиці с. Поділля та ін.);
- геотуристичні маршрути у межах НПП «Гуцульщина»: «Веселка водоспадів» із включенням водоспадів у районі Уторопів, Шешорів та ін.; «Кам'яне намисто Косівщини» із включенням скельних утворень/відслонень порід та окремих останців поблизу Косова;
- геотуристичний маршрут «Скам'янілі ріки» у межах ПЗ «Горгани».

Ці та інші геотуристичні стежки (маршрути) допоможуть підвищити значимість для відвідувачів як окремих геолого-геоморфологічних об'єктів, так і рельєфу в цілому, дозволять їм отримати певні знання та уявлення про геологічні й геоморфологічні особливості регіону. Особливе значення такі стежки (маршрути) мають для молоді, оскільки створять можливість вивчати деякі теми природничих наук значно глибше, ніж досі. Відомо, що елементи геотуризму включені до міжнародних освітніх програм UNESCO, таких як «Tempus» і «Sokrates/Comenius», адресованих викладачам і учителям. Велике значення у цій галузі має програма GRECEL (Geological Heritage: Research in Environmental Education and Cooperation in European Level), яка скерована на геоосвіту і пропаганду основ охорони геоспадщини Європи [21].

Такі значні геотуристичні ресурси області на сьогодні практично не

використовують у контексті власне геотуризму. Більшість туристів сприймають об'єкти і місцевості такими, якими їх подають у науково-популярних виданнях та на Інтернет-сторінках. Ці відомості здебільшого зводяться до наступного: означення місця розташування об'єкту (місцевості); деякі відомості про розміри та форму; естетичну привабливість; окремі історичні відомості, пов'язані з ними; легенди, перекази [18; 20; 27–33]. У екоосвітніх і туристичних виданнях, присвячених як області загалом, так і природоохоронним об'єктам і територіям, акцентують увагу на поверховому огляді рельєфу місцевості чи окремого геолого-геоморфологічного об'єкту (в окремих випадках із зазначенням віку і літологічного складу порід), ґрунтового-рослинного покриву, тваринного світу й історико-культурної привабливості. Для геотуристичного використання об'єктів (місцевостей) головним є власне відомості геолого-геоморфологічного характеру (час, спосіб, причини утворення того чи іншого об'єкту, склад і детальні характеристики компонентів, пояснення причини цінності/унікальності тощо), які супроводжуються ілюстраціями (геологічними картами і профілями, тематичними рисунками і фотографіями), подані зрозумілою для широкого загалу мовою з поясненням необхідних термінів.

Геотуризм дуже тісно пов'язаний із охороною геологічної спадщини та геосвітою – популяризацією знань про Землю. Сприятливі умови для розвитку геосвіти створюють з одного боку мережа добре підготовлених і ознакованих геологічних маршрутів, з іншого – численні туристичні путівники й інформаційні матеріали. Популяризаційну роль виконують також різного типу каталоги, карти і буклети, фотоальбоми. Для Івано-Франківщини доцільно було б створити каталог геотуристичних об'єктів та їхні геотуристичні паспорти, сформувати проекти організації та інвестиційні пакети для зазначених вище геотуристичних об'єктів/місцевостей.

Геотуризм вважають одним пріоритетних видів туризму на територіях зі зрівноваженим розвитком. Геотуристичні місцевості часто тісно пов'язані з сільськими та гірськими місцевостями. Часто до геотуристичних турів включають відвідування традиційних промислових об'єктів (солеварні, вапнярні, місця видобутку корисних копалин та ін.) і цікавих об'єктів архітектури (збудованих з місцевих та привезених матеріалів, як от укріплення, церкви, мости, фортеці, замки та ін.), дегустування страв національної кухні, ознайомлення із народними ремеслами і тощо. Такий підхід слід застосувати і на

території Івано-Франківщини, що дозволить ширше залучити місцеве населення до обслуговування туристів та збереження геоспадщини як головного атракційного елемента, а також продемонструвати не лише природні, а й історико-культурні цінності регіону.

Література:

1. Адаменко О.М. «Парк Льодовикового періоду» в Старуні / О.М.Адаменко, Д.О.Зорін, Л.В.Міщенко // Викопа фауна і флора останнього зледеніння. – Івано-Франківськ; Краків, 2007. – С. 29–32.
2. Брусак В. Стан охорони та перспективи використання пам'яток неживої природи національного природного парку «Гуцульщина» / В.Брусак, Р.Кобзак. – Вісник Львівського ун-ту, серія геогр. – 2008. – Вип. 35. – С. 16–27.
3. Геологические памятники Украины : Справочник-путеводитель / [Коротенко Н.Е., Щирица А.С., Каневский А.Я. и др.]. – К. : Наукова думка, 1985. – 154 с.
4. Геологічні пам'ятки України: У 3 т. / [В.П.Безвинний, С.В.Білецький, О.Б.Бобров та ін.] / [За ред. В.І.Калініна, Д.С.Гурського, І.В.Антакової]. – К.: ДІА, 2006. – Т. 1. – 320 с.
5. Гриценко Н.Е. Геологічні пам'ятки природи України: проблеми вивчення, збереження та раціонального використання / Н.Е.Гриценко, А.А.Іщенко, Ю.О.Русько, В.І.Шевченко. – К.: ЦНПТ НАНУ, 1995. – 61 с.
6. Заповідна перлина Карпат : Путівник по Карпатському НПП. – Коломия, 2001. – 78 с.
7. Зінько Ю. Стан і перспективи охорони геоморфологічних об'єктів Українських Карпат / [Ю.Зінько та ін.] // Заповідна справа в Галичині, на Поділлі та Волині. – Львів: УкрДЛТУ, 2004. – Вип. 14.8. – С. 213–223.
8. Зінько Ю.В. Проблематика створення геопарків в Українських Карпатах / Ю.В.Зінько, Р.М.Гнатюк, С.Ф.Благодир // Проблеми геоморфології і палеогеографії Українських Карпат і прилеглих територій. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – С. 274–281.
9. Зінько Ю. Природоохоронні геоморфологічні об'єкти у структурі геотуризму Західної України / Ю.Зінько, О.Шевчук // Вісник Львів. ун-ту. Серія геогр. – 2008. – Вип. 35. – С. 94–103.
10. Зінько Ю.В. Передумови створення геопарку «Дністровський каньйон» / Ю.В.Зінько, О.М.Шевчук // Дністровський каньйон – унікальна територія туризму: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль: Підр. і посіб., 2009. – С. 7–12.
11. Зінько Ю.В. Проблеми охорони, екоосвітнього та туристичного використання геоморфологічної спадщини у заповідниках на національних парках Українських Карпат / Ю.В.Зінько,

- Д.А.Кричевська / Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях: Мат. міжнар. н.-п. конф. – Гримайлів; Тернопіль: «Джура», 2008. – С. 88–93.
12. Ковальська Л.В. Особливості карстового рельєфу території Галицького національного природного парку / Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях: Мат. міжнар. н.-п. конф. – Гримайлів; Тернопіль: «Джура», 2008. – С. 136–139.
 13. Кравчук Л.П. Греготи природного заповідника «Горгани» і їх роль в еколого освітньому вихованні / Охорона і менеджмент об'єктів неживої природи на заповідних територіях: Мат. міжнар. н.-п. конф. – Гримайлів; Тернопіль: «Джура», 2008. – С. 169–171.
 14. Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини. – Івано-Франківськ, 2000. – 271 с.
 15. Путівник геологічних екскурсій: II геодинамічна школа для геологів-зйомщиків України. – Львів; Яремче; Рахів; Берегове: ДП «Західукргеологія», 2004. – 35 с.
 16. Олійник Я.Б. Природні та етнокультурні феномени України: монографія / Я.Б.Олійник, В.В.Щецюк. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 215 с.
 17. Свистович Р. Мандрівки по Центральних Горганах: Путівник / Р.Свистович, О.Ковальчук. – Перегінське, 2002 – 32 с.
 18. Собашко В. Гірськими стежками Карпат: Довідник-путівник / В.Собашко. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2006. – 296 с.
 19. Стежками Карпатського парку: Путівник. – Коломия: ВАТ «Коломийська друкарня ім. Шухевича», 2004. – 16 с.
 20. Стойко С.Карпати очима допитливих / С.Стойко, Ю.Єрмоленко. – Львів: Каменяр, 1980. – 82 с.
 21. Alexandrowicz Z. Geoturystyka a promocja dziedzictwa geologicznego / Z.Alexandrowicz, S.W.Alexandrowicz // Uzytkowanie turystyczne Parkow Narodowych. – Ojcow, 2002. – S. 91–98.
 22. Geotourism / [Edited by Ross K.Dowling and David Newsome]. – Elsevier Ltd., 2006. – 260 s.
 23. Gray M. Geodiversity: valuing and conserving abiotic nature / M.Gray. – John Wiley & Sons, Ltd., 2004. – 434 s.
 24. Hose T.A. European «Geotourism» – geological internation and geoconservation promotion for tourists / T.A.Hose, D.Barettino i in. (red.) // Geological Heritage: Its Conservation and Management. Instituto Tecnológico GeoMinero de España. – Madrid, 2000. – S. 127–146.
 25. Rozycki P. Klasyfikacja wspolczesnych form turystyki / P.Rozycki // GeoTurystyka. – 2005. – T. 2. – № 1 (2). – S. 13–23.
 26. Słomka T. Geoturystyka – podstawowe pojecia // T.Słomka, A.Kicińska-Świerdska. –2004. – T. 1. – № 1. – S. 5–7.

27. Українсько-польський туристичний портал : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.tourism-carpathian.com.ua/ua/attractions/vodospady.php>.
28. Товариство екстремального мандрювання «Вірус без кордонів» – Проект «Скелі та печери Карпат» : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://rocks.vbk.org.ua/idea>.
29. Турклуб КП «Глобус». – Цікаві Карпати: Опис подорожі : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.tkg.org.ua/node/>.
30. Агенція пригод «Дивосвіт» : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.dyvosvit.com/ua.html>.
31. Скелі Довбуша : [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.uatour.in.ua/2007/07/18/ekskursja_na_skel_dovbusha.html.
32. Скелі України : [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://climber.org.ua/>.
33. Сім природних чудес України : [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://7chudes.in.ua/selection6_17.htm.

УДК 379.85

ПРИРОДНИЙ ТУРИСТСЬКО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

С.М.Шепетюк, О.М.Лещак

*Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

У статті дана характеристика основних видів туристсько-рекреаційних ресурсів з метою використання їх в туризмі.

In the article description of basic types of tourist and recreation resources is given with the purpose of the use of them in tourism.

Постановка проблеми. Під рекреаційно-туристськими ресурсами розуміють сукупність природних і соціально-культурних комплексів та їх елементів, що сприяють задоволенню фізіологічних та соціальних потреб людини, відновленню її працездатності і, які при сучасній та перспективній структурі рекреаційних потреб і техніко-економічних можливостях використовуються для прямого й опосередкованого споживання та виробництва рекреаційно-туристських послуг [2]. Відомо, що на територіальну організацію рекреаційної діяльності, формування територіальних рекреаційних систем, їх спеціалізацію та економічну ефективність мають вплив рекреаційно-туристські ресурси [2].

Мета роботи – охарактеризувати рекреаційно-туристичні ресурси Івано-Франківської області.

Методи дослідження – теоретичний і картографічний аналіз, польові спостереження.

Результати дослідження. *Характеристика геоморфологічних ресурсів.* Одним із важливих складників природно-рекреаційних ресурсів території є її геоморфологічні умови. Різноманітні геологічні відклади і стилі тектонічної будови Івано-Франківської області, тривала історія розвитку екзогенних процесів сприяли неоднаковому характеру її поверхні. Відповідно до трьох основних тектонічних зон області – платформи, передового прогину і складчастої зони – на території області утворилося три основних типи рельєфу: рівнинно-пластовий – на платформі, флювіальний – в зоні прогину і гірський складчастий – в геосинклінальній зоні [4]. Дані геоморфологічні умови є сприятливі для розвитку гірських видів туризму наприклад: на гору Говерла і гору Піп Іван, по Черногірському хребту (від озера Несамовите до озера Марічейка), по Горганах та інші. Водночас вся територія сприятлива для проектування пішохідних, та лижних маршрутів.

Крім того, на території Івано-Франківської області знаходяться цікаві печери: карстові печери Мокра, Локітка та печери неподалік с. Соколівка, Озерни, «Довбушева діра» у с. Космач, печера О.Довбуша у с. Старі Кути, печери в с. Шешори, Середній Березів (Косівський район), котрі, на жаль, зараз недостатньо використовуються, але становлять певну цінність для розвитку туристської галузі.

Характеристика кліматичних умов. Внаслідок неоднорідного рельєфу територія Івано-Франківської області має також неоднорідні кліматичні умови для розвитку туризму. Вся територія області має помірно-континентальний клімат, що загалом сприяє розвитку туристської діяльності. Однак, специфіка кліматичних умов у гірській і рівнинній частинах, а також мікрокліматичні особливості окремих територій, зумовлюють деякі відмінності у рекреаційній діяльності, передусім в туристській. За кліматичними умовами територію області можна поділити на три райони: Передкарпатське передгір'я, гірський район, альпійський. Рекреаційна діяльність змінюється за сезонами року. Для різних сезонів використовують різні критерії оцінки клімату і погоди [4].

Оцінка холодного сезону для зимових видів рекреації тісно пов'язана зі стійкістю снігового покриву більше 10 см. Для Івано-

Франківської області характерні відлиги, в грудні, в середньому, 16–20 днів, в січні – 12–14 та в лютому – 14–15 днів. На півдні та заході області найчастіше трапляються зими з комфортним сніговим покривом, тобто, вище 10 см.

Для оцінки комфортності літнього сезону для відпочинку та туризму найчастіше застосовують декілька кліматичних і метеорологічних показників (температуру повітря, вологість, опади, хмарність, швидкість вітру, сонячне сяяння або пряму сонячну радіацію тощо). Комплексна оцінка базується на вивченні типів погоди в цілому.

Оцінка погодних умов показує, що протягом липня по всій території області панують в цілому комфортні погоди. В червні, в середньому, третя частина місяця припадає на дні з комфортною погодою і 50–70 % днів характеризуються субкомфортною прохолодною погодою. Комфортні погоди тривають на більшій частині території області також певну частину серпня [6].

За результатами аналізу клімату та погодних умов встановлено, що на території Івано-Франківської області можна виділити два головних райони (Південно-Західний і Південно-Східний) з переважаючими умовами для зимових видів рекреації і 3–4 райони (Південно-Західний, Центральнo-Східний, Північний та Північно-Східний) з переважаючими умовами для літніх видів відпочинку і туризму.

Характеристика водних ресурсів. Кліматичні, фітоценотичні, гідрогеологічні умови формують водні ресурси території (поверхневі, підземні, в тому числі й мінеральні води) і є вагомим чинником рекреаційно-туристського потенціалу. Регіон характеризується значною кількістю озер різного генезису: обвального, льодовикового, руслового, карстового, антропогенного. Перспективними для короткотермінового відпочинку є рекультивовані кар'єри, де утворилися штучні водойми. В долинах рік створені стави, які часто використовують в рибогосподарських цілях.

Водні ресурси області представлені поверхневими (місцевий і транзитний стоки) та підземними водами. Основне джерело поповнення водних ресурсів – атмосферні опади (об'ємом 11,5 км³) та підземні води (11,5 км³). Сумарні запаси річкових вод у середній по водності рік – 4,7 км³, а в дуже маловодний – 95 % її забезпеченості – 3,9 км³. Ресурси місцевого стоку в середньому за водністю рік – 1,3 км³, а в дуже маловодний вони зменшуються в 1,4 рази [6].

Найбільшими ріками Івано-Франківської області є Дністер (друга

за величиною ріка України), Прут, Черемош. Основні притоки Дністра – Свірж, Гнила Липа, Нараївка, Свіча, Сівка, Лімниця, Луква, Бистриця. Друга за величиною ріка області – Прут. Її основними притоками є Пістинька, Турка, Чорнява та Рибниця, а також значна кількість струмків і потоків. На крайньому півдні області бере початок Чорний Черемош, що, зливаючись з Білим Черемошем, утворює Черемош – праву притоку Пруту.

Слід також взяти до уваги значну кількість водоспадів, котрі знаходяться на території Івано-Франківської області і мають велике ресурсне значення для розвитку пізнавального виду туризму. Крім того, цікавим водним туристсько-рекреаційним ресурсом є озера, котрих на досліджуваній території для розвитку певним видів туризму є два: Марічейка і Несамовите.

Серед водних ресурсів підземного походження необхідно виділити значну кількість родовищ мінеральних вод, що мають унікальну лікувальну дію: в гірській частині – хлоридно-натрієві (Верховинський і Рожнятівський райони), вуглекислі невисокої мінералізації, типу «Нафтуся» (район Шешорів), у Передкарпатті – хлоридно-натрієві та кальцієво-натрієві (Долина, Калуш, Космач, Косів), в рівнинній частині – йодо-бромні та сульфідні (Городенка, Черче, Коршів, Більшівці). Родовища торфових лікувальних грязей відомі в Городенківському, Рогатинському і Долинському районах. На базі мінеральних і термальних вод й інших бальнеологічних ресурсів на території Івано-Франківської області функціонує ряд санаторіїв, пансіонатів, профілакторіїв, будинків відпочинку, де може покращити своє здоров'я 80 тис. осіб на рік [5].

Оскільки на території Івано-Франківської області незначна природна радіація, тут можна оздоровлювати населення з забруднених радіонуклідами районів Чорнобильської зони.

Отже, на основі аналізу забезпечення території Івано-Франківської області водними ресурсами можна сказати, що ця територія достатньо забезпечена водними ресурсами для розвитку туризму та рекреації, а саме – водних туристських маршрутів по Дністровському каньйону: від села Нижнів до села Городниця і ріках Білий Черемош з Яблуні до Устерік і Чорний Черемош від села Зелена до Устерік.

Характеристика біологічних ресурсів. Важко переоцінити рекреаційну та регуляторну функцію Карпатських лісів, завдяки яким цей регіон одержав назву «легенів Європи». При середній лісистості України 14,5 %, цей показник по Івано-Франківській області

становить 39,6 %, при максимальних значеннях у деяких гірських районах 60–65 %. Нераціональне ведення лісового господарства призвело до погіршення екологічного та санітарного стану лісів. Монокультурне лісове господарство спричинило дестабілізацію лісових екосистем і призвело до збіднення дендрологічних і супровідних ресурсів. Різко скоротилися площі цінних деревних порід: дуба, берези, тиса, явора, ясеня, а нетрадиційні породи виявилися нестійкими проти вітрів та сніговалів. Інтенсивне випасання худоби на полонинах призвело до пониження верхньої межі лісу з 1600 до 1400–1200 м н.р.м., що, в свою чергу, активізувало лавинні та гравітаційні процеси. Безсистемне полювання негативно вплинуло на склад популяції дикої фауни – скоротилося поголів'я оленя, козулі, видри, ведмедя, тетурука та ін.

Хвойні ліси Івано-Франківської займають близько 70 % усіх деревостанів. Серед лісів переважають смерекові та ялицеві, зустрічаються деревостани з сосни, модрина, сосни кедрової європейської, дуба, граба, вільхи, черешні, горіха, а також тиса ягідного – найдовговічнішого дерева в Україні. Вік цього релікта може досягати чотирьох тисяч років. Найбільший його осередок – Княздвірський резерват в околицях Коломиї (206 га).

Із 132 карпатських видів рослин, занесених до Червоної книги України, 56 можна знайти тільки в Івано-Франківській області. Серед них – едельвейс, дзвоники карпатські, скополія карніолійська, чемерник червонуватий, лілія лісова та інші [4].

Особливої уваги заслуговують природоохоронні території. Світова практика свідчить, що для екологічної рівноваги необхідно 15 і більше відсотків території з найбільш цінними природними комплексами, що слід оберігати шляхом їх заповідання. В області взято під охорону держави 438 територій та об'єктів. Загальна площа заповідного фонду становить 186,5 тис. га або 13,4 % території області, що є одним з кращих показників в Україні, але поки-що нижчим від оптимального.

Оскільки рекреаційне використання лісів помітно не порушує їх вуглецевого балансу і не суперечить принципам раціонального використання природних ресурсів та сталого розвитку, а також може мати місце акумуляція вуглецю внаслідок покращення екологічного стану екосистем та заліснення територій непридатних для сільськогосподарського використання, можливе залучення коштів розвинених країн для розвитку рекреації та туризму в Україні і безпосередньо на території Івано-Франківської області.

Фауністичні ресурси. Цей тип ресурсів представлений надзвичайно цікавим у рекреаційному відношенні тваринним світом, що налічує 303 види, серед яких 50 видів риб, 17 видів земноводних і 12 видів плазунів. Загалом в області налічується 1,5 тис. оленів, 1,4 тис. диких кабанів, 3,3 тис. козуль. Це значно менше оптимальної чисельності. На жаль, мисливська дичина щорічно зменшується за рахунок її винищення браконьєрами, хижаками, бродячими собаками.

Однією з перспективних форм рекреаційного використання цієї місцевості є організація спортивно-мисливського полювання, зокрема шляхом проведення турів для вітчизняних й іноземних мисливців-спортсменів. На території області знаходяться 14 мисливських господарств, межі яких співпадають з межами адміністративних районів. Найбільші з них – Вигодське (58,1 тис. га), Осмолодське (54,2 тис. га), Надвірнянське (44,9 тис. га), Верховинське (34,4 тис. га), Брошнівське (30,7 тис. га). Основні види мисливства: з птахів – на фазана, сіру куріпку, перепілку, глухаря, тетерука, рябчика, гусей, качок, лебедів, рябчиків; з копитних – на оленя, козулю, лося, лань, муфлона, кабана; з хутрових звірів – на зайця, ондатру, бобра, куницю тощо. Нещодавно було дозволено полювання на ведмеда, вовка та рись. Організація мисливського туризму для іноземців повинна враховувати історичні особливості національного полювання, що приносить моральне задоволення і створює ефективну рекламу.

Характеристика ландшафтних ресурсів. Ландшафтні ресурси Івано-Франківської області утворюються з особливостей гірського рельєфу та займають 600 тис. га. Площа, придатна для організації відпочинку та лікування, досягає 299 тис. га, проте на даний момент використовується менше ніж 1/5 її частини. За особливостями рельєфу область поділяється на три частини: рівнинну, передгірську та гірську. Північна рівнинна частина займає Прут-Дністровське межиріччя і лежить у межах Подільської височини. Поверхня прорізана мальовничими каньйоноподібними долинами річок, ярами та балками.

Гірська область включає карпатське пасмо гірських хребтів, де проходить її кордон із Закарпатською областю. Висота гір коливається від 500 до 2000 м і збільшується у південно-східному напрямку. За своїм географічним положенням територія передгірських і гірських районів Карпат має антициклональний континентальний клімат, який пом'якшується проходженням повітряних мас із заходу та завдяки особливостям рельєфу, зокрема, висоти над рівнем моря, яка впливає на річну суму опадів і температурний режим, і властива всім гірським

районам. Уся область порізана долинами численних гірських річок, що є притоками Дністра та Прута, і відноситься до лісо-лучної природної рослинної смуги [4].

Гірські масиви Карпат створюють сприятливі можливості для розвитку альпінізму, гірськолижного, пішохідного та спортивного кваліфікаційного туризму.

Отже, на основі вище поданих характеристик ландшафтних ресурсів Івано-Франківської області нами виділено сім ландшафтно-рекреаційних районів: Північний, Північно-Східний, Східний, Південно-Західний, Центральний. Найсприятливішим для розвитку туризму є Південно-Західний, що охоплює територію Верховинського та західні частини Долинського, Рожнятівського, Богородчанського і Надвірнянського районів. В даному районі є умови для розвитку практично всіх видів туризму: гірськолижного, екстремального, сільського зеленого, спелеологічного, спортивного, пізнавального, лікувально-оздоровчого, відпочинкового. Північний район охоплює територію Рогатинського, Галицького та північну частину Калуського районів і характеризується використанням таких видів туризму, як лікувально-оздоровчий, відпочинковий, пізнавальний та екскурсійний. Північно-Східний район (північна частина Тисменицького, Глумацького і Городенківського районів) набув популярності за рахунок водного туризму. Східний ландшафтно-рекреаційний район охоплює Снятинський, Коломийський і частину Косівського районів. Ця територія використовується з метою пізнавального, екскурсійного, гірськолижного та відпочинкового видів туризму. Центральний район охоплює північно-східну частину Долинського, Рожнятівського, Богородчанського, Надвірнянського, Коломийського районів і майже всю територію Тисменицького району. Цей район в туристському плані є найменш різноманітним і тому використовується тільки для екскурсійного й пізнавального видів туризму. В той же час, на території всіх ландшафтно-рекреаційних районів великої популярності набуває науково-пізнавальний вид туризму.

Висновки. Івано-Франківська область – унікальний в рекреаційному відношенні край з багатими природними умовами і ресурсами, різноманітним рослинним і тваринним світом, джерельними водами річок і чистим карпатським повітрям. Саме в Івано-Франківській області, більше, ніж деінде в Україні, збереглися природні незаймані ландшафти, особливо праліси, ендемічні та реліктові види рослин і тварин, саме тут є значні рекреаційні ресурси.

Література:

1. Атлас Івано-Франківської області. – К.: ГУГК, 1990. – 32 с.
2. Бейдик О.О. Рекреаційно-туристські ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування: Монографія / О.О.Бейдик. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2001. – 395 с.
3. Ващенко О.Т. Природні ресурси західних областей УРСР / О.Т.Ващенко. – Л., 1955.
4. Природа Івано-Франківської області / [За ред. К.І.Геренчука]. – Л.: Вища школа, 1978. – 160 с.
5. Рекреационные ресурсы и методы их использования. – М: МФГО СССР, 1981.
6. Рекреационные ресурсы / [В.Н.Козлов, Л.С.Филиппович, К.И. Чалая и др.]. – М.: Наука, 1990. – 168 с.

РЕЗОЛЮЦІЯ

Міжнародної наукової конференції «Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи»,

проведеної Інститутом туризму Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника
16–18 грудня 2009 року у м.м. Івано-Франківськ та Яремче

Ми, учасники Міжнародної наукової конференції «Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи», представники вищих навчальних і наукових закладів України та Республіки Польщі: Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Львівського національного університету імені Івана Франка, Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Львівського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України, Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Інституту туризму Федерації профспілок України, Інституту регіональних досліджень НАН України, ВПНЗ «Галицька академія», Львівського інституту економіки і туризму, Інституту професійно-технічної освіти АПН України, Державного історико-архітектурного заповідника «Хотинська фортеця», Національного заповідника «Замки Тернопілля», Буковинського центру реконструкції і розвитку, Чернівецького торгово-економічного інституту КНТЕУ, Київського національного торгово-економічного університету, PWSZ w Gorzowie Wlkp, PWSZ w Plocku, представники органів державної

влади та управління, громадських організацій туристичного профілю, заслухавши і обговоривши доповіді та виступи, **констатуємо:**

- рекреаційна галузь України, як складова частина економіки країни, знаходиться на стадії реформування і, водночас, пошуку інноваційних моделей розвитку;
- незалежність України сприяла становленню і розвитку цієї галузі як пріоритетної і створила умови для формування рекреаційно-туристичних комплексів європейського типу;
- цілеспрямована діяльність органів місцевої влади й управління в напрямку розвитку рекреаційно-туристичної інфраструктури, їх співпраця з громадськими організаціями, малими і середніми підприємствами **сприяла виведенню Івано-Франківської області на одне із чільних місць у Карпатському регіоні та державі в цілому.**
- обмін набутого досвіду між господарюючими суб'єктами й вищими навчальними закладами туристичного профілю України, Німеччини і Республіки Польща сприяє їх збагаченню, створює можливості для корегування подальшого розвитку галузі та залучення інвестицій для покращення інфраструктури регіону.

З метою збереження, більш ефективного і раціонального використання рекреаційного потенціалу Прикарпаття, учасники конференції **рекомендують:**

Центральним органам виконавчої влади у взаємодії із органами місцевого самоврядування:

- ефективніше використовувати кращий як вітчизняний, так і зарубіжний досвід задля розвитку рекреаційної галузі області і регіону в цілому;
- виробити і впровадити на загальнодержавному рівні модель управління рекреаційно-туристичною галуззю з широким обговоренням її фахівцями й громадськістю.
- при формуванні такої моделі важливим є використання досвіду США, Республіки Польщі, Федеративної Республіки Німеччини, зокрема елементів автономії регіонів з їх підтримкою органами центральної влади;
- надати місцевим органам влади (із законодавчим забезпеченням) право здійснювати перевірку туроператорів і турагентів на предмет дотримання ліцензійних вимог.

Органам місцевої влади і управління Карпатського регіону (Івано-Франківської, Львівської, Закарпатської та Чернівецької областей):

- відновити координацію зусиль задля збереження й розвитку рекреаційного потенціалу краю;
- активізувати співпрацю з територіальними громадами Румунії, Словаччини, Угорщини, Польщі в екологічній, природоохоронній сферах, в тому числі задля зменшення антропогенного навантаження на Карпати;
- продовжити комплексні дослідження екології регіону;
- забезпечити дотримання природоохоронного законодавства в рекреаційних зонах і посилити відповідальність за їх порушення;
- посилити використання заповідного фонду для наукових, освітніх, рекреаційних потреб;
- з метою покращення зайнятості місцевого населення у туристичній галузі сприяти більш рівномірному освоєнню рекреаційного потенціалу в межах Карпатського регіону;
- організувати спільно з навчальними закладами систему підвищення кваліфікації і перепідготовки кадрів у сфері рекреаційного бізнесу;
- впровадити ефективну маркетингову стратегію рекреаційно-туристичних можливостей краю.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Balcerzak Gabriela – Instytut Języka Polskiego PWSZ w Gorzowie Wlkp.;

Барна Ірина Миколаївна – к.г.н., асистент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Біль Мар'яна Михайлівна – аспірант, Львівський регіональний інститут державного управління НАДУ при Президентові України, bmm1983@gmail.com;

Божук Тетяна Іванівна – к.т.н., доц., Львівський державний інститут новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола, tbozhuk@gmail.com;

Брунець Богдана Романівна – асистент, Львівський державний інститут новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола, olala777@rambler.ru;

Брусак Віталій Пилипович – к.г.н., доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка, brusak_vitaliy@ukr.net;

Великочий Володимир Степанович – к.і.н., доцент, директор Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, w-w-s@ukr.net;

Woloszyn Arkadiusz – Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wlkp.;

Головка Галина Богданівна – асистент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Горбаль У.В. – Львівський національний університет імені Івана Франка;

Горин Галина Володимирівна – інженер, Інститут регіональних досліджень НАН України, olyazuk@rambler.ru;

Горішевський Павло Анатолійович – доцент, ВПНЗ «Галицька академія»;

Гуменюк Володимир Володимирович – к.е.н., доцент, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Гуменюк Галина Михайлівна – к.п.н., доцент, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Дударчук Катерина Дмитрівна – аспірант, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Дутчак Олена Іванівна – аспірант, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, dutchakb@gmail.com;

Запоточний Михайло Михайлович – аспірант, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Заставецька Леся Богданівна – к.г.н., доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Заставецька Ольга Володимирівна – д.г.н., проф., завідувач кафедри географії України і туризму Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

Заставецький Тарас Богданович – к.г.н., доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Зінко Юрій Володимирович – старший науковий співробітник Лабораторії інженерно-географічних, природоохоронних і туристичних досліджень, Львівський національний університет імені Івана Франка, o_shevchuk@franko.lviv.ua;

Kalin Arkadiusz – dr, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Kalinowski Jan R. – doc. dr, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Płocku;

Калуцький Іван Федорович – д.с.-г.н., проф., завідувач кафедри екології та рекреації Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Клапчук Володимир Михайлович – к.г.н., доцент, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, volodymyr_klapchuk@ukr.net;

Клапчук Михайло Володимирович – аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка, geomorfolog@ukr.net;

Клапчук Оксана Орестівна – аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка, oks.smal@gmail.com;

Коробейникова Ярослава Степанівна – к.геол.н., доцент, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу;

Котенко Руслан Михайлович – асистент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, kente@ukr.net;

Кузик Степан Петрович – к.е.н., доцент, Львівський національний університет імені Івана Франка;

Кульчицька Олена Євгенівна – аспірант, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, if.elena@rambler.ru;

Kuriańska-Wołoszyn Joanna – Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wlkp.;

Кучинська Ірина Василівна – к.б.н., доцент, Львівський інститут економіки і туризму;

Лабій Юрій Михайлович – д.т.н., проф., завідувач кафедри готельно-ресторанної справи Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Лещак Олександр Миколайович – асистент, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Литвин Дарина Валентинівна – аспірант, Львівський національний університет імені Івана Франка, dari85@ukr.net;

Лозовецька Валентина Терентівна – д.п.н., головний науковий співробітник Інституту професійно-технічної і освіти АПН України;

Лоляк Лілія Миколаївна – старший викладач, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Lojar@ukr.net;

Маланюк Тарас Зіновійович – старший викладач, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Новицька Світлана Романівна – асистент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Оришко Світлана Петрівна – старший викладач, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Орлова Віра Василівна – к.е.н, старший викладач, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Підставка Руслан Володимирович – молодший науковий співробітник, Національний заповідник «Замки Тернопілля», nzzt@ukr.net;

Польова Леся Василівна – асистент, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, polyovy@ukr.net;

Савчук Борис Петрович – д.і.н., проф., завідувач кафедри туризму та краєзнавства Інституту туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, savchuk.boris@rambler.ru;

Skorupska-Raczyńska Elżbieta – prof. dr hab., Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Соколова Ольга Володимирівна – перший заступник, Державна служба курортів і туризму України;

Taborska Katarzyna – dr, Gorzów Wlkp.;

Ткаченко Тетяна Іванівна – к.г.н., доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

Угринюк Василь Миколайович – к.філ.н., доцент, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника;

Ucho Halina – Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Фастовець Оксана Олексіївна – к.п.н., Інститут туризму Федерації профспілок України;

Фоменко Наталія Володимирівна – к.г.н., завідувач секції туризму кафедри екології і туризму ВПНЗ «Галицька академія», nataly_fmkn@gmail.com;

Царик Любомир Петрович – к.г.н., професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Царик Петро Любомирович – к.г.н., доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка;

Чорненька Надія Василівна – к.г.н., старший викладач, Львівський державний інститут новітніх технологій та управління імені В.Чорновола, post@ldi.lviv.ua;

Шевчук Оксана Михайлівна – інженер, Львівський національний університет імені Івана Франка, o_shevchuk@franko.lviv.ua;

Шепетюк Світлана Михайлівна – к.г.н., доцент, Інститут туризму Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, svetlana-shepetyuk@rambler.ru;

Янковська Любов Володимирівна – к.г.н., доцент, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.

ЗМІСТ

<i>Привітання учасників конференції ректором Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника</i>	
<i>Б. Остафійчук</i>	3
<i>Векликочий В.С.</i> Північноамериканська модель розвитку туризму: українські перспективи.....	4
<i>Balcerzak G.</i> O dojrzewaniu podmiotu w wybranych utworach Słowackiego.....	12
<i>Біль М.М.</i> Особливості формування організаційного забезпечення державного управління туристичної галузі в регіоні (на прикладі Львівської області).....	21
<i>Божук Т.І.</i> Порівняльний аналіз курортів Прикарпаття.....	26
<i>Брунець Б.</i> Роль екології та моралі в туристичній сфері.....	32
<i>Брусак В.П.</i> Рекреаційні ресурси Галицького району як основа розвитку рекреації і туризму у Галицькому національному природному парку.....	37
<i>Woloszyn A., Kuriańska-Woloszyn J.</i> Uwarunkowania wykorzystania terenów górskich w nauczaniu studentów specjalności turystyczno – rekreacyjnych na przykładzie doświadczeń Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Gorzowie Wlkp.....	48
<i>Горин Г.В.</i> Оцінювання інвестиційної привабливості рекреаційно-туристичного потенціалу Львівської області.....	64
<i>Гуменюк В.В., Угринюк В.М.</i> Національні пріоритети та соціальні чинники в управлінні фінансами курортного господарства України.....	69
<i>Гуменюк Г.М., Фоменко Н.В.</i> Наукові основи рекреалогії.....	75
<i>Дударчук К.Д., Заставецький Т.Б.</i> Альтернативи збереження та використання у туристичній індустрії фортець Придністровського регіону.....	80
<i>Дутчак О.І.</i> Теоретико-методологічні проблеми дослідження українського туристично-краєзнавчого руху в Галичині другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в сучасній українській історіографії.....	84
<i>Запотоchnий М.М.</i> Використання та збереження лісів Прикарпаття для розвитку рекреації: проблеми і перспективи.....	92
<i>Заставецька О.В., Заставецька Л.Б., Головка Г.Б.</i> Формування професійної компетентності спеціалістів з туризму у процесі їх підготовки на географічному факультеті Тернопільського педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.....	101

Зінько Ю.В., Горішевський П.А., Соколова О.В. Туристичні продукти та інвестиції Івано-Франківської області.....	104
Kalin A. Środkowo-wschodnie rewizje Jurija Andruchowycza i Andrzeja Stasiuka.....	111
Kalinowski J.R. Województwo Mazowieckie, a polityka regionalna Unii Europejskiej.....	126
Калуцький І.Ф. Ощадливе використання лісів Карпат для рекреації один із способів їх збереження.....	142
Клапчук В.М. Роль транспортної мережі у розвитку туризму на Гуцульщині в другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст.....	150
Клапчук М.В. Ерозійні процеси на туристичному маршруті на гору Говерла та методи боротьби з ними.....	165
Клапчук О.О. Дерев'яне церковне будівництво Львівського Прикарпаття як рекреаційний ресурс (на прикладі Дрогобицького та Стрийського районів.....	174
Ковальська Л.В. Рекреаційна оцінка клімату у межах Галицького національного природного парку.....	181
Коробейникова Я.С. Регіональні моделі розвитку збалансованого туризму в Україні.....	185
Котенко Р.М. Необхідність та передумови розвитку персоналу для підприємств готельного господарства.....	193
Кузик С.П., Горбаль У.В. Регіон Опілля та особливості оцінки його рекреаційно-туристичного потенціалу.....	200
Кузик С.П., Литвин Д.В. Сучасний стан та проблеми розвитку туризму Львівщини в умовах світової економічної кризи.....	209
Кульчицька О.Є. Підготовка кваліфікованих кадрів як фактор розвитку туризму.....	215
Кучинська І.В. Територіальна структура та особливості організації сільського туризму на Івано-Франківщині.....	219
Лабій Ю.М. Медико-географічна модель і розвиток готельно-ресторанної справи в межах Карпатської зони рекреації.....	228
Лозовецька В.Т. Дидактична компетентність викладача у професійному саморозвитку сучасного фахівця туризму.....	239
Лоаяк Л.М. Особливості розвитку мережі закладів ресторанного господарства як складової туристичного комплексу Івано-Франківської області.....	247
Маланюк Т.З. Використання культурно-історичних пам'яток Гуцульщини і Бойківщини як ресурсу пізнавального туризму у дитячо-юнацькому туризмі.....	257

Оришко С.П. Структура управління технологічним процесом. Послуга – як товар у туристичній галузі.....	263
Орлова В.В. Фінансова безпека готельного підприємства та особливості її моделювання.....	268
Підставка Р.В. Основні проблеми та перспективи розвитку туристичної інфраструктури (на прикладі НЗ «Замки Тернопілля»).....	273
Польова Л.В. Розвиток рекреаційного потенціалу Прикарпаття завдяки успішній підготовці фахівців з туризму.....	278
Савчук Б.П. Культурно-історична спадщина як об'єкт пізнавального туризму на Прикарпатті: до проблеми створення цілісної моделі.....	284
Skorupska-Raczyńska E. Internacjonalizacja terminologii turystycznej (próba badawcza).....	291
Taborska K. Paradymaty kultury ukraińskiej w kanonie polskich lektur przełomu XX i XXI wieku.....	299
Ткаченко Т.І. Геоморфологічний аспект оцінки рекреаційного потенціалу Прикарпаття.....	306
Uchto H. Kresoviana w Gorzowie Wielkopolskim jako element kolorytu lokalnego regionu.....	312
Фастовець О.О. Екологічна складова професійної підготовки майбутніх менеджерів туризму як фактор збереження рекреаційного потенціалу території.....	325
Царик Л.П., Царик П.Л., Янковська Л.В., Барна І.М., Новицька С.Р. Ландшафтні рекреаційні ресурси Тернопільщини: оцінка, підходи до районування.....	332
Чорненко Н.В. Особливості зміни стійкості ґрунтового покриву в межах ландшафтних систем стаціонарно-відпочинково-оздоровчих комплексів Горгани.....	345
Шевчук О.М. Геотуристичний потенціал Івано-Франківщини.....	352
Шепетюк С.М., Лещак О.М. Природний туристсько-рекреаційний потенціал Івано-Франківської області.....	360
Резолюція Міжнародної наукової конференції «Рекреаційний потенціал Прикарпаття: історія, сучасний стан, перспективи».....	367
Відомості про авторів	370

Наукове видання

Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи : Матеріали Міжнародної наукової конференції «Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи» (Івано-Франківськ-Яремче, 16–18 грудня 2009 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; голова редколегії Володимир Великочий, упорядник Володимир Клапчук. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2009. – 376 с.

Голова редколегії – *Володимир Великочий*

Упорядник – *Володимир Клапчук*

Оригінал-макет виготовлено *Володимиром Клапчуком*

Здано до складання 02.12.2009 р. Підписано до друку 15.12.2009 р. Формат видання 70x100_{1/16}. Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman Суг. Ум. друк. арк. 23,5. Наклад 300 прим. Замовлення №_____.

Друкарня «Фоліант» (ПП «Дмитренко Ю.В.»),
м. Івано-Франківськ, вул. Старозамкова, 2, тел. 50-21-65
(багатоканальний),
e-mail: foliant@optima.com.ua,
www.foliant.if.ua